

SLOVENSKI
VEČBESEDNI
LEKSEMI Z VIDIKA
SLOVAROPISJA

ŠPELA PETRIC

ŠPELA PETRIČ
SLOVENSKI VEČBESEDNI LEKSEMI Z VIDIKA SLOVAROPISJA

SLOVENSKI VEČBESEDNI LEKSEMI Z VIDIKA SLOVAROPISJA

Špela Petric

LJUBLJANA 2018

Zbirka: Lingua Slovenica 12
Urednica zbirke: Helena Dobrovoljc

Špela Petric

SLOVENSKI VEČBESEDNI LEKSEMI Z VIDIKA SLOVAROPISJA

Urednica: Aleksandra Bizjak Končar
Recenzenta: Erika Kržišnik, Robert Grošelj

Oblikovanje: Brane Vidmar
Prelom: Simon Atelšek

Izdal: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Zanj: Marko Snoj
Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU
Zanjo: Oto Luthar
Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Tisk: Cicero Begunje, d. o. o.
Naklada: 300 izvodov
Prva izdaja, prvi natis
Ljubljana 2018

Izid knjige je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS s sredstvi za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij v letu 2017.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610504207>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

81'374

PETRIC, Špela

Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja / Špela Petric. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018. - (Zbirka Lingua Slovenica, ISSN 1855-9425 ; 12)

ISBN 978-961-05-0073-5
294238208

VSEBINA

Seznam krajšav.....	8
Uvod.....	9
1 Kronološka predstavitev proučevanja večbesednih leksemov v slovenistiki.....	17
2 Utemeljitev leksikalnosti stalnih besednih zvez.....	21
2.1 Leksemi z vidika strukturalnega pomenoslovja.....	22
2.2 Potrjevanje leksikalnosti besednih zvez na naglasni ravnini v sodobni češčini.....	26
3 Skladenjsko-pomenski vidiki samostalniških večbesednih leksemov.....	29
3.1 Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi.....	30
3.2 Desni (samostalniški) prilastek samostalniške zveze.....	65
3.3 Novi besedotvorni in pomenotvorni vidiki proučevanja stalnih besednih zvez.....	86
3.3.1 Skladenjskobesedotvorni vidik besednih zvez.....	86
3.3.2 Pomenotvorni vidik: opomenjanje večbesednih leksemov ...	104
3.4 Besedne zveze z vidika stopnje pomenske zlitosti med besedami v smeri frazeologizacije.....	121
3.4.1 Zamejitev področja frazeološkega raziskovanja: osnovni pojmi in definicije.....	122
3.4.2 Pomen frazema.....	129
4 Tipologija večbesednih leksemov z vidika pomenske zlitosti sestavin in posledične pomenske trdnosti zveze.....	137
4.1 Zasnova tipologije.....	137
4.2 Zrasleki.....	143
4.3 Sklopi.....	146
4.4 Skupi.....	152
4.5 Sestave.....	163

5 Slovaropisni vidik večbesednih leksemov.....	169
5.1 Analiza slovenskih slovarjev z vidika obravnave samostalniških večbesednih leksemov.....	169
5.1.1 Starejši slovenski slovarji.....	169
5.1.2 Sodobni slovenski slovarji.....	183
5.2 Analiza slovarjev slovanskih jezikov z vidika obravnave samostalniških večbesednih leksemov.....	205
5.3 Smernice uslovarjanja večbesednih leksemov.....	214
5.4 Problemi uslovarjanja večbesednih leksemov.....	215
5.4.1 Osnovna delitev večbesednih leksikalnih enot z vidika slovaropisja.....	216
5.4.2 Kriteriji za ločevanje stalnih besednih zvez od prostih zvez.....	217
5.4.3 Uslovarjanje vrstnih pridevnikov.....	222
5.4.4 Slovarska obravnava večbesednih leksemov glede na pomensko zlitost njihovih sestavin.....	225
 Zaključek.....	 231
Povzetek.....	239
Summary.....	241
Viri in literatura.....	245
Imensko kazalo.....	253
Stvarno kazalo.....	255
Priloga.....	259

Predgovor

Monografija *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja* temelji na doktorski disertaciji, nastali pod mentorstvom prof. dr. Andreje Žele. Obravnava eno od osrednjih slovaropisnih vprašanj, tj. možnosti uslovarjanja večbesednih leksemov, ki so v novejšem slovenskem besedju vedno pogostejši, in prinaša večji nabor novejšega stalnobesednozveznega gradiva. Z izpostavljanjem slovaropisnih problemov in s podajanjem možnih odgovorov na slovaropisna vprašanja skuša v strnjeni in pregledni obliki dopolniti slovenistična spoznanja o problematiki.

Za dragocene komentarje, nasvete in spodbudo pri raziskovalnem delu se zahvaljujem študijski mentorici prof. dr. Andreji Žele. Za zanimive strokovne pogovore se zahvaljujem prof. dr. Majdi Merše, prof. dr. Eriki Kržišnik in doc. dr. Mateji Jemec Tomazin.

Hvala urednici zbirke *Lingua Slovenica* doc. dr. Heleni Dobrovoljc in urednici monografije doc. dr. Aleksandri Bizjak Končar za natančno branje in svetovanje. Za podporo pri izdaji monografije se zahvaljujem predstojniku Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša prof. dr. Marku Snoju.

Za prijetno sodelovanje in neizčrpen vir znanja hvala vsem sodelavcem na Leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, za prijazne nasvete pa se posebej zahvaljujem dr. Domnu Krvini, doc. dr. Nataši Jakop, dr. Nini Ledinek, dr. Mateju Metercu in dr. Miji Michelizza.

Velika zahvala za vso pomoč in podporo gre staršem, Mihu, Urški, Ratku, Leonu in Julijanu.

SEZNAM KRAJŠAV

eSSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016
SNB	Slovar novejšega besedja slovenskega jezika
SP	Slovenski pravopis 2001
SSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika
SSSJ	Slovník súčasného slovenského jazyka
USJP	Uniwersalny słownik języka polskiego
WSJP	Wielki słownik języka polskiego

UVOD

V leksikografiji je stalno navzoča potreba po sprotni jezikoslovni obravnavi nove leksike. Z vidika skladenjsko-pomenskih lastnosti so jezikoslovno zanimivi in problemski zlasti večbesedni leksemi, ki jih je v novejšem slovenskem besedju vedno več, zato gre za eno od osrednjih slovaropisnih vprašanj.

Monografija prinaša tipologijo samostalniških nefrazeoloških večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom, izdelano na podlagi jezikoslovne analize razpoložljivega gradiva in dosedanjih ugotovitev domačih in tujih avtorjev, ter merila za njihovo uslovarjanje, pri čemer so upoštewane tipološke tendence, ki jih s svojimi skladenjsko-pomenskimi lastnostmi nakazujejo novejši večbesedni leksemi, in že uveljavljene smernice v slovanskem slovaropisju.

CILJI

Temeljna usmeritev pričujočega dela je prenos teoretičnih spoznanj (zlasti A. Vidovič Muha, J. Toporišiča in E. Kržišnik) na slovarsko delo. Jezikoslovna obravnava novejših¹ samostalniških večbesednih leksemov nefrazeološkega tipa s potencialnim terminološkim pomenom za potrebe razlagalnega slovarja² vključuje analizo (posameznih sestavin) večbesednih leksemov zlasti s skladenjskega in leksikalnopomenskega vidika.

¹ Novejša leksika je opredeljena kot leksika, ki se je pojavila zlasti v zadnjih dvajsetih letih, gl. *Analitična osvetlitev novejše slovenske leksike* (Gložančev v: Gložančev idr. 2009: 9–36); gl. tudi Gložančev - Kostanjevec 2006: 90.

² Na podlagi analize so bila izdelana merila za izbiranje, razvrščanje in razlaganje tovrstnih leksemov.

Na podlagi analize leksikalnopomenskih lastnosti (sestavlin) tovrstnih večbesednih leksemov, osvetljenih s pomenskosestavinskega, pomenvotornega in skladenjskobesedotvornega vidika, je izdelana njihova tipologija, ki temelji na jasno opredeljenih stopnjah pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema. Z opredelitvijo stopnje pomenske zlitosti sestavin stalne besedne zveze tipologija omogoča ugotavljanje leksikaliziranosti večbesednih leksemov, ki je pogojena z različno stopnjo prenesenosti in leksikaliziranosti pomenov sestavin, in prikaz dinamike procesa stopnjevanja pomenske trdnosti (od sestave proti zrasleku, ki obdrži možnost tolmačenja kot proste zveze³). Tako utemeljena tipologija večbesednih leksemov je v pričujočem delu zasnovana na dopoljnjeni tipologiji stalnih besednih zvez ruskega jezikoslovca Nikolaja Maksimoviča Šanskega (1963, 2011), ki se je pokazala kot najprimernejša za slovaropisne namene. Stalne besedne zveze glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin deli v štiri skupine (sestava, skup, sklop in zraslek).⁴ Skupi so pri navajanju gradiva v celotnem besedilu označeni tako, da je sestavina s prenesenim pomenom podčrtana.

Tipologija skupaj z upoštevanjem ustreznih teoretičnih izhodišč in že uveljavljenih smernic v slovanskem slovaropisju prinaša jezikoslovno utemeljene predloge za konsistentno uslovarjanje tovrstne leksike, zlasti v zvezi z izborom večbesednih leksemov, z mestom večbesednih leksemov znotraj slovarskega sestavka, z razlikovanjem tovrstnih večbesednih leksemov od prostih zvez in od frazemov, z obravnavanjem (pomensko neprozornih) terminoloških zvez, z upoštevanjem morebitne sinonimije in večpomenskosti večbesednih leksemov ter v zvezi s slovarskimi razlagami zlasti vrstnega pridevnika kot sestavine samostalniškega večbesednega leksema. Rešitve navedenih problemov so do neke mere odvisne tudi od koncepta slovarja.

³ Povzeto po pogovoru z A. Žele (24. 4. 2013).

⁴ Izraze je iz ruščine prevedel J. Toporišič (1973/74: *K izrazju in pojmovanjam slovenske frazeologije*). Gl. poglavje 4.

METODOLOGIJA

Gradivo jezikoslovne analize so nefrazeološki samostalniški⁵ večbesedni leksemi s potencialnim terminološkim pomenom.⁶ Osnovni gradivski viri za večbesedne lekseme so *Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SNB), prva izdaja *Sprotnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*⁷ in *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016* (v nadaljevanju eSSKJ). Zaradi težnje po čim natančnejšem jezikoslovnem opisu vseh tipov večbesednih leksemov, ki se pojavljajo v besedilih, so bile v analizo vključene vse besedne zveze iz navedenih slovarjev.

Z rezultati korpusnih⁸ statističnih izračunov vzajemnih vrednosti MI³ in LL lahko preverjamo, ali je dovolj pogosta sopojavnost sestavin v besedni zvezi, da lahko govorimo o stalni besedni zvezi. Korpusni kompleksni statistični izračuni nam tako pomagajo ločevati stalne besedne zveze od prostih in iz množice besednih zvez izločiti besedne zveze s statistično višjo stopnjo stalnosti. Z metodo korpusne statistične analize novejših večbesednih leksemov sem preverjala stopnjo stalnosti besednih zvez iz monografije *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*⁹, ki so bile izločene iz geslovnika SNB¹⁰ (gl. razdelek 5.1.2.1 *Večbesedni leksemi v prvi in drugi izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016 in v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika, zlasti Analiza izločenega gradiva iz geslovnika Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika*).

⁵ Gradivo je omejeno na samostalniške večbesedne lekseme, ker so za nefrazeološke stalne besedne zveze s potencialnim terminološkim pomenom najtipičnejši. Pri njih se uresničujejo vsi slovnično-pomenski tipi, zato služijo kot prikaz tipoloških tendenc novejših večbesednih leksemov.

⁶ Takšno opredelitev gradiva povzemam po M. Jemec Tomazin (pogovor z dne 8. 4. 2015).

⁷ Domen Krvina, *Sprotni slovar slovenskega jezika*, različica 1.0, www.fran.si, dostop 14. 10. 2014.

⁸ Za tovrstne izračune je bil v prvi fazi dela uporabljen besedilni korpus *Fida-PLUS*, kasneje pa *Gigafida*.

⁹ Alenka Gložančev idr., 2009: *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

¹⁰ Za to pobudo se zahvaljujem E. Kržišnik.

Kljub temu, da pridemo s pomočjo besedilnega korpusa na enostaven način do podatkov o stalnosti besednih zvez, ki temeljijo na statističnih izračunih stopnje povezovalnosti (kolokabilnosti) določene besede, je treba za vsak načrtovani slovar tako pridobljene podatke ustrezno interpretirati, gradivo pa natančneje proučiti in izdelati tipologijo večbesednih leksemov za slovaropisne potrebe. Glavno merilo za tipologiziranje večbesednih leksemov je jezikovna raba, potrjena v gradivu, ki ga zajemajo besedilni korpusi.

Pri zasnovi tipologije izhajam iz vzročno-posledične povezave med stopnjo prenesenosti pomena na eni strani ter med stopnjo pomenske zlitosti sestavin in s tem povezano leksikaliziranostjo, ustaljenostjo večbesednega leksema na drugi strani, ki se odraža tudi v omejeni povezovalnosti sestavin večbesednega leksema.

Na stopnjo povezovalnosti besed kot sestavin stalnih besednih zvez in s tem na stopnjo stalnosti oz. pomenske trdnosti celotne zveze vplivajo pomenski prenosi posameznih sestavin, ki so dveh vrst: leksikalizirani (ki vodijo v pomensko osamosvojitve sestavine zveze – le-ta tako dobi samostojni pomen in ima več povezovalnih možnosti, zato tvori več stalnih besednih zvez) in neleksikalizirani (sestavina besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom ima samo eno povezovalno možnost – gre za enopovezovalne (monokolokabilne) sestavine). Z manjšanjem povezovalnih možnosti se večja stopnja stalnosti¹¹ – največjo stopnjo stalnosti imajo torej besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom obeh sestavin (ki z vidika stopnje pomenske zlitosti sestavin spadajo med zrasleke).

Ker izhajam iz predpostavke, da jezikovni pojavi niso nastali po naključju, ampak so sistemska lastnost razvoja leksike, cilj raziskave ni samo popis (tipov) večbesednih leksemov, ampak odkrivanje tendenc njihovega opomenjanja. Ob pripravi tipologije sem se tako ukvarjala tudi s postopnim ustaljevanjem večbesednih leksemov. Iz rezultatov analiz sem izpeljala splošna načela ustaljenosti večbesednih leksemov in posledično njihove pomenske trdnosti. Pri tem me je zanimalo, katere stopnje pomenske zlitosti sestavin prevladujejo pri obravnavanih večbesednih leksemih in katere tendence pri tem izkazuje gradivo novejših

¹¹ Prim. Mel'čuk 1960: 73; Kržišnik 1986: 439.

večbesednih leksemov. Tako zastavljena tipologija omogoča odkrivanje tipičnih procesov razvoja besednih zvez v smeri terminologizacije in frazeologizacije, ugotavljanje produktivnosti posameznih tipov in izboljšavo slovaropisnih rešitev (v zvezi z obravnavo večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom).

Stopnje pomenske zlitosti sestavin zveze v prvi vrsti določamo s pomočjo pomenskosestavinske analize tako, da slovarske razlage izbranih večbesednih leksemov primerjamo s slovarskimi razlagami posameznih sestavin zvez in ugotavljamo spremembe v pomenskosestavinski zgradbi, ki so posledica pomenskih prenosov.

V drugi fazi večbesedne lekseme razvrščam glede na vrsto pomenskega prenosa (metafora ali metonimija). Večbesedne lekseme tipa skup in sklop razvrščam glede na neleksikaliziranost oz. leksikaliziranost pomenskega prenosa sestavin(e) – merilo za leksikaliziranost je dejstvo, da se sestavina določene zveze pojavlja tudi kot sestavina drugih zvez (pomen se osamosvoji). Zgoraj povedano dobro ponazarja naslednji navedek:

»Leksikalizacija (uslovarjenje) pretvori metaforo v metaforični pomen. [...] Najprej [...] [pride] do opomenjanja (semizacije) – pretvorbe v pomensko sestavino – tiste vsebinske lastnosti, ki je pravzaprav sprožila povezavo dveh denotatov, šele nato se ta pomenska sestavina lahko leksikalizira (uslovari) kot nova, vendar za metaforični pomen odločilna« (Vidovič Muha 2000a: 149).

Pri tipologiziranju tako opazujemo dve razmerji:

- (1) razmerje med pomenom, ki ga ima beseda kot sestavina zveze, in izhodiščnim pomenom¹² te sestavine (pri čemer so tri možnosti: (a) sestavina zveze je v izhodiščnem pomenu, (b) sestavina zveze ima leksikalizirani preneseni pomen in (c) sestavina zveze ima neleksikalizirani preneseni pomen) ter
- (2) razmerje med pomeni sestavin in pomenom zveze, ki nam pove, ali je pomen besedne zveze vsota pomenov sestavin (oz. ali je pomen zveze

¹² Za ugotavljanje pomenskih prenosov ter določanje razmerja med izhodiščnim in izpeljanim pomenom se opiram na ureditev pomenja iztočnic, zabeleženo v SSKJ.

izpeljiv iz izhodiščnih pomenov sestavin) ali ne; pri tem ugotavljamo tudi, ali je prenesen pomen ene sestavine ali več (vseh – v tem primeru je pomenski prenos vezan na celotno zvezo).¹³

Zveze, katerih pomen ni izpeljiv iz pomenov sestavin, glede na merilo sinhrono razvidnosti motivacijskega izhodišča po N. M. Šanskem (¹1963, ⁶2011) uvrščamo v dve skupini: zrasleki in sklopi.

Pomenotvorna analiza novejših večbesednih leksemov razkriva tudi zakonitosti razvoja pomenja pri večbesednih leksemih. Pomenska in izrazna ravnina sta pri novejšem besedju pogosto asimetrični (gl. Vidovič Muha 2000a: 19), kar pomeni, da lahko pri nekaterih novejših (večbesednih) leksemih iz zgledov rabe, tipičnih zvez, izpeljemo več različnih pomenov,¹⁴ po drugi strani pa se pojavlja več sinonimnih različic,¹⁵ zlasti pri novejših prevzetih leksemih (kar velja celo za zveze s potencialnim terminološkim pomenom).¹⁶

Za slovarske razlage večbesednih leksemov je med drugim pomembno tudi, kolikšen je obseg pomenja večbesednih leksemov. Novejše besedje tudi v tej smeri izkazuje določene tendence in kaže, ali se pomenje širi ali so tovrstni leksemi – kot termini – večinoma enopomenski. Vzporedno z izdelavo tipologije se torej ugotavlja tudi obseg pomenja in sinonimije pri samostalniških večbesednih leksemih v povezavi s terminologizacijo – determinologizacijo.

¹³ Gl. Kržišnik 1986: 435; Kržišnik 1994: 138–144.

¹⁴ Primer podiztočnice iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika: odprti telefon*. Gradivo iz korpusa Nova beseda: *Na brezplačnem odprtem telefonu je odgovarjal minister; Odprti telefon bo odprt za javnost enkrat tedensko, vsakokrat o drugi temi; Prvi letošnji odprti telefon je namenjen vprašanjem s področja delovanja vrtecev, osnovnih in srednjih šol* (pregledano 21. 3. 2011). Ena od razlag bi lahko bila: *organizirano neposredno komuniciranje državljanov z odgovornimi o aktualnih vprašanjih, problemih po telefonu* – nekaterim zgledom rabe pa bi ustrezala tudi drugačna razlaga, na primer *telefonska zvezallinija, namenjena komuniciranju državljanov z odgovornimi o aktualnih vprašanjih, problemih*.

¹⁵ A. Žele govori o t. i. *istopomenskih zgradbenih različicah*: »[...] [S]oobstoj tudi isto- in podobnopomenskih besednih in besednozveznih različic je z vidika razvojne živosti in aktualnosti jezika nekaj povsem samoumevnega« (Žele 2004: 147).

¹⁶ Primer podiztočnice iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika: stiki z javnostmi/javnostjo, odnosi z javnostmi/javnostjo*.

Slovnično-pomenska analiza večbesednih leksemov je zasnovana zlasti na treh temeljnih delih, in sicer *Nova slovenska skladnja* (1982) J. Toporišiča ter *Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja)* (2000a) in *Slovensko skladijsko besedotvorje* (1988a) A. Vidovič Muha.

Pri samostalniških večbesednih leksemih z levim prilastkom so na osnovi tipologije pomenskih skupin razmernih pridevnikov A. Vidovič Muha zlasti s slovaropisnega vidika (za potrebe slovarskih razlag vrstnih pridevnikov) obravnavani vrstni pridevniki v prilastku, pri čemer so izpostavljene tipološke tendence novejšega besedja. Po *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* so povzeti tudi skladijski, oblikoslovni in skladijskobesedotvorni kriteriji za razlikovanje vrstnih pridevnikov od kakovostnih, z vidika slovaropisne prakse pa so prikazani mejni primeri vrstnih pridevnikov.

Stalna besedna zveza z desnim prilastkom je po skladijskobesedotvorni teoriji A. Vidovič Muha potencialna skladijska podstava zloženke, kar služi kot dodatna potrditev leksemskosti obravnavanih zvez.¹⁷ S skladijskobesedotvornega vidika proučujemo pomenska razmerja med dvema samostalnikoma, ki se lahko v jeziku pojavljajo v obliki samostalniške zveze z desnim prilastkom, v obliki samostalniške zveze z levim prilastkom (s popridevlenjem prilastka) ali v obliki zloženke (s pretvorbo desnega samostalniškega prilastka v določujoči del zloženke). Skladijskobesedotvorni vidik besednih zvez služi kot merilo za tipologiziranje teh pomenskih razmerij (kar je uporabno za slovarske razlage) in razkriva njihove izrazne (besedilne) možnosti.

Pri tipologiji so upoštevani rezultati problemske analize pregledanega gradiva novejših večbesednih leksemov po posameznih jezikovnih ravninah, in sicer na oblikoslovni ravnini (pridevniška beseda kot sestavina večbesednega leksema s stališča kategorije določnosti, stopnje, besednovrstne opredelitve), na skladijski ravnini (skladijska struktura samostalniških večbesednih leksemov z desnim prilastkom; stavčne vloge besed kot sestavin večbesednega leksema), na besedotvorni ravnini (npr. samostalniška besedna zveza z desnim prilastkom kot podstava zloženke; medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa) in na leksikalnopomenski

¹⁷ Povzeto po pogovoru z A. Žele (24. 4. 2013).

ravnini (pomenskosestavinska zgradba pomena večbesednih leksemov; večbesedni leksemi s pomenotvornega vidika; pretvorbne možnosti večbesednih leksemov; pomenska razsežnost motivirane pridevniške besede; večpomenskost in sinonimija večbesednih leksemov).

Z vidika frazeologije v ožjem smislu je obravnavano tudi vprašanje ločevanja nefrazeoloških samostalniških večbesednih leksemov, ki imajo potencialni terminološki pomen, od frazemov.¹⁸ Primerjava definicije frazema v ožjem smislu kaže, da je edina razlikovalna lastnost prisotnost oziroma odsotnost konotativnega dela pomena in ekspresivnega učinka v besedilu. Izpostavljena je problematika mejnih primerov.

Nekatere lastnosti frazemov so lahko hkrati tudi lastnosti nefrazeoloških samostalniških večbesednih leksemov, saj gre za podoben postopek opomenjanja. Tudi nefrazeološki večbesedni leksemi so namreč lahko pomensko neprozorni (kar je definicijska lastnost frazeološkega pomena), zato lahko njihov pomen proučujemo z isto metodo kot pomen frazema: z ugotavljanjem razmerja med pomenom določene sestavine večbesednega leksema do njenega izhodiščnega (neprenesenega) pomena ali z ugotavljanjem razmerja med pomenom ene sestavine večbesednega leksema do pomena celotnega večbesednega leksema (Kržišnik 1986: 435; Kržišnik 1994: 138).

V istem razdelku je povzeta tudi problematika pomensko neprozornih terminoloških zvez.

Pri določanju meril za uslovarjanje večbesednih leksemov mi je v smislu ugotavljanja smernic v slovaropisju pomagala tudi primerjava slovenskih slovarjev in primerjava načel enojezičnih razlagalnih slovarjev drugih slovanskih jezikov (ki so skladenjsko-pomensko najbližji slovenščini), in sicer češkega, slovaškega, ruskega, hrvaškega slovarja in dveh poljskih slovarjev. Novejša slovaropisna praksa teži k navajanju večbesednih leksemov kot podiztočnic ali iztočnic (*Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika* jih v nasprotju s tradicijo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ) in *Slovenskega pravopisa* (v nadaljevanju SP) navaja kot podiztočnice).

¹⁸ Temeljna literatura za to poglavje je doktorska disertacija E. Kržišnik *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorjenja* (1994).

1

KRONOLOŠKA PREDSTAVITEV PROUČEVANJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV V SLOVENISTIKI

Na večbesedne lekseme in njihove skladenjsko-pomenske lastnosti je v slovenskem jezikoslovju opozorjeno zlasti v zadnjih treh desetletjih.

J. Toporišič je v letniku 1973/1974 revije *Jezik in slovstvo* objavil prispevek z naslovom *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*,¹⁹ kjer med drugim povzema teorijo pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov iz monografije N. M. Šanskega.²⁰ Frazeologijo definira kot stalne besedne zveze ali nauk o stalnih besednih zvezah (Toporišič 1982: 361). Za osnovno enoto frazeologije uvaja izraz *frazeologem*, kot varianto frazeologema pa *frazeologizem*. Frazeologem je vedno le stalna zveza več besed (ne more biti ena sama beseda, niti zloženka ali sklop); lahko je zveza predlog + x ali okrajšava tipa *avgusta* (= *meseca avgusta*), lahko pa obsega več povedi. K frazeologemom uvršča tudi strokovne večbesedne izraze (pri katerih se prilastki ne dajo zamenjati z drugimi) (Toporišič 1982: 362–363). V Toporišičevi slovnici najdemo naslednjo definicijo stalne besedne zveze:

»Besedne zveze, ki se dalj časa ohranijo v spominu ljudi (tako, kakor se tudi besede), imenujemo *stalne besedne zveze* (SBZ) ali *frazeologemi*. [...] Take SBZ, kadar jih v govoru rabimo, gotove jemljemo iz spomina (kakor besede), ne pa da bi jih šele delali po določenih skladenjskih vzorcih. SBZ, ki so primerljive besedam, imajo lahko zgradbo besedne zveze: *novo leto, iz dna srca* [...], lahko pa polstavčno: *čakajoč na Godota, rečeno storjeno*, ali stavčno: *kot bi mignil/trenil* [...], ne pa

¹⁹ Članek z naslovom *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije* je objavljen v reviji *Jezik in slovstvo* ter v avtorjevi monografiji z naslovom *Nova slovenska skladnja*.

²⁰ Nikolaj Maksimovič Šanskij, *Фразеология современного русского языка*, ¹1963, ⁶2011.

tudi zgradbe povedi: *Zarečenega kruha se največ poje, Človek človeku volk* [...]. SBZ, ki nimajo vrednosti povedi, imenujemo rekla, tiste z vrednostjo povedi pa rečenice« (Toporišič 2000: 133).

Teorija besednih zvez je podrobneje razdelana v *Novi slovenski skladnji* istega avtorja (1982: 39–130).

Teorijo N. M. Šanskega je leta 1988 v svojem članku²¹ uporabila tudi **A. Vidovič Muha**, in sicer kot pripomoček za tipologiziranje večbesednih strokovnih izrazov. Sicer pa je teorija besednozveznih leksemov z različnih vidikov (skladenjsko-pomenskega, pomenotvornega in besedotvornega) razdelana v monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (2000a) iste avtorice, ki bo v nadaljevanju še posebej obravnavana.

E. Kržišnik je v 2. polovici 80. let uvedla zahtevo po ločevanju med stalnimi besednimi zvezami in frazeološkimi enotami, katerih temeljna lastnost je poleg stalnosti in večbesednosti tudi »neslovarski pomen (vsaj ene od) sestavin«, kar je pogoj, ki iz frazeologije izločuje terminološka večbesedna poimenovanja. Kot pomembno merilo pri določanju frazeoloških enot je definirala *povezovalnost* prvin in uvedla novo poimenovanje za osnovno enoto frazeologije, *frazem* (Kržišnik 1994: 30–34). Lastnosti frazemov so večbesednost oziroma fraznost, omejena povezovalnost sestavin, neslovarskost pomena vsaj ene od sestavin oziroma pomenska neprozornost, ustaljenost v smislu preštevnosti leksikalnih in drugih variant, pretvorbna omejenost ob ohranitvi celostnega frazeološkega pomena in opazna ekspresivna vloga zveze kot celote (Kržišnik 1994: 22).

J. Keber se v obširni bibliografiji ukvarja s frazemi tudi z etimološkega vidika (npr. v prispevkih na radiu Val 202 in v tedniku 7D), leta 2011 pa je izšel njegov zelo obsežen *Slovar slovenskih frazemov*.

M. Vrbinc, ki se ukvarja zlasti z dvojezičnim slovaropisjem, se frazeologiji in kolokacijam posveča z vidika njihovega prevajanja in obravnave v dvojezičnih slovarjih (Vrbinc 1998 in 2001).

²¹ Ada Vidovič Muha, 1988b: *Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez*, XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 4.–16. julij 1988, Zbornik predavanj, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 83–91.

P. Gantar, ki frazeologijo v širšem smislu proučuje zlasti z vidika besedilnega korpusa, večbesedne lekseme glede na stopnjo trdnosti in pomenske prozornosti deli na kolokacije, stalne besedne zveze in frazeološke enote (Gantar 2007: 10–11; 66–67).

Za proučevanje problematike večbesednih leksemov so pomembne tudi ugotovitve **N. Logar Berginc**, ki je v okviru stilističnih proučevanj slovenščine obravnavala tudi medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa in poenobesedenje (gl. zlasti Logar 2003: 95–125).

N. Jakop proučuje zlasti področje pragmatične frazeologije. Potrdila je domnevo, »da so pragmatični frazemi v bistvu samo medmetni in členkovni frazemi« (Jakop 2006: 64; 164) in s tipologijo pragmatičnih pomenov naredila korak naprej v leksikografski obravnavi tovrstnih frazemov (in tudi vseh jezikovnih enot s pragmatičnim pomenom), saj je zanje predlagala ustrezne slovarske razlage, ki temeljijo na določenih pragmatičnih kategorijah, leksikaliziranih prvinah konteksta, ki postanejo obvezna sestavina pomena jezikovnih enot in s tem del jezikovnega sistema (Jakop 2006: 64).

Pomemben doprinos k slovenski frazeologiji predstavlja delo **M. Meterca**, ki proučuje zlasti slovensko paremiologijo (Meterc 2017).

2

UTEMELJITEV LEKSIKALNOSTI STALNIH BESEDNIH ZVEZ

Ker je cilj raziskave jezikoslovna analiza stalnih besednih zvez za potrebe slovaropisja, izhajam iz stališča, da je stalna besedna zveza leksem, tako kot tvorjena ali netvorjena beseda²² (stalne besedne zveze so tako kot nosilke leksikalnega pomena izenačene z besedo).

Leksemске lastnosti stalnih besednih zvez proučujemo zlasti z leksikalnopomenskega vidika, saj so le-te izenačene z besedo na pomenski ravnini. Pri proučevanju pomena večbesednih leksemov zato teoretično izhajam iz strukturalnega pojmovanja pomena leksema, ki kot lekseme vključuje tudi stalne besedne zveze.

(Samostalniški) leksem ima lahko strukturo (le ene) besede (tvorjene ali netvorjene), nestavčne stalne (avtomatizirane) besedne zveze (z levim ali desnim prilastkom)²³ in leksikalizirane krajšave – vse to predstavlja leksiko določenega jezika. Skupna lastnost vseh tipov leksemov je denotat, ki ga je mogoče strukturalno predstaviti s pomočjo pomen-

²² Zato naj bi bile stalne besedne zveze v slovarjih obravnavane enako kot druge leksikalne enote.

²³ Definiciji leksema ustrezajo samo besedne zveze, ki so nestavčne in stalne; le pri teh je namreč mogoče denotat prikazati s pomočjo pomenskih sestavin, oziroma: »samo te zveze določa »besedna« funkcija, se pravi referenčnost z istim tipom denotata, kot je značilen za izrazno (eno)besedne lekseme; na ravni pomena se to kaže v prekrivanju pomenskosestavinske zgradbe besede in besedne zveze [...]« (Vidovič Muha 2000a: 24). »[G]re torej za »globinske« besede. Posebnost tovrstnih besednih zvez je avtomatiziranost, kar pomeni, da so kot take sestavine slovarja – prav zato po govornem dejanju ne razpadejo. Avtomatiziranost kot razpoznavna lastnost večbesednih leksemov je v nasprotju z aktualiziranostjo kot razpoznavno lastnostjo neleksikaliziranih besednih zvez – slednje po govornem dejanju dosledno razpadejo [...]« (Mikuš 1960; 1972 v: Vidovič Muha 2000a: 24).

skih sestavin (semov).²⁴ Leksikalno pomenoslovje torej obravnava tudi besedotvorne morfeme, stalne besedne zveze in frazeme, saj gre pri vseh pojavnih oblikah za besedno, poimenovalno funkcijo. (Vidovič Muha 2000a: 22–24; 2003: 37–39; 2011: 25)

2.1 LEKSEMI Z VIDIKA STRUKTURALNEGA POMENOSLOVJA

Prve obravnave slovenskega strukturalnega pomenoslovja imamo že v poglavju *Strukturalno pomenoslovje besed v Novi slovenski skladnji* (Toporišič 1982: 347–359).

Obširnejšo teoretično razdelavo z vključevanjem slovarskega gradiva pa prinaša monografija A. Vidovič Muha. Teoretična izhodišča za analizo gradiva novejših večbesednih leksemov v pričujočem delu so tako zasnovana na za slovensko leksikologijo in leksikografijo temeljni monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja)* A. Vidovič Muha (2000, ²2013), ki izhaja iz leksema kot klasičnega jezikovnega znaka in se ukvarja predvsem s strukturalno interpretacijo slovarskega pomena.²⁵

²⁴ »Pomen leksema kot aktualizirane vsebine jezikovnega znaka je mogoče opredeliti v smislu hierarhično urejenega zbira tistih vsebinskih lastnosti, ki omogočajo (jezikovnosistemsko) pomensko prepoznavnost tako znotraj (večpomenskega) leksema kot sploh v razmerju do pomenov drugih leksemov. Vsebinske lastnosti s pomensko razpoznavno vrednostjo imenujemo pomenske sestavine, sicer tudi semantične komponente (Orešnik 1972, npr. Hansen idr. 1985), pogosto pa semi (npr. Lyons 1980 I: 336); do njihove izbire pripelje opomenjevalni postopek ali kratko opomenjanje« (Vidovič Muha 2000a: 21).

²⁵ Gl. tudi Toporišič *Strukturalno pomenoslovje besed v: Nova slovenska skladnja* (1982: 347–359).

Pomenska zgradba večbesednega leksema

Leksemi imajo obvezni (kategorialni in denotativni) in neobvezni (konotativni) pomen (Vidovič Muha 2000a: 29). Kategorialnost je mogoče znotraj slovarja jezika vezati na denotativni in besedotvorni pomen (pri predvidljivi množici tvorjenk, pretvorbno povezanih s propozicijo povedi) (Vidovič Muha 2000a: 29; 2011: 24). Kategorialne slovnične lastnosti so na ravni slovarja hkrati tudi kategorialne pomenske sestavine skladenjskofunkcijsko določene (pod)množice besed – besednih vrst (Vidovič Muha 2000a: 23).²⁶

Pomen večbesednih leksemov lahko analiziramo strukturalno, tj. s pomočjo pomenskih sestavin.²⁷ Različne stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov²⁸ se z vidika pomenskih sestavin odražajo kot različne pomenskosestavinske kombinacije, ki povzročajo različno stopnjo leksikalizacije (Žele 2004: 136; Žele 2005: 243–244).

Za sestave (gl. razdelek 4.5) je zaradi odsotnosti pomenskih prenosov značilna razpoznavnost pomenskih sestavin posameznih besed iz pomenskosestavinske zgradbe celotne zveze. Skladenjska pomena sestavin navadno ostajata znotraj izhodiščno pomenske razpoznavnosti (Žele 2004: 143).

Po A. Vidovič Muha se v okviru pomenskih sestavin pri (strokovnih) besednih zvezah z lastnostjo sestave tudi izrazno ponovijo korenskomorfemske besede ali vsaj korenski morfemi.

²⁶ Prek potencialne stalnosti skladenjskih funkcij postajajo kategorialne (slovarske) lastnosti pomenske sestavine besednih vrst (Vidovič Muha 2000: 32).

²⁷ Tako razumevanje pomena se odraža tudi v konsistentnem sistemu slovarskih razlag temeljnega razlagalnega slovarja slovenskega jezika, SSKJ. Razlage endogenih leksemov imajo obliko podredne nestavčne besedne zveze z uvrščevalno pomensko sestavino v jedrnem delu in razločevalnimi pomenskimi sestavinami v odvisnem delu (Vidovič Muha 2000a: 15).

²⁸ Tu se opiram na tipologijo stalnih besednih zvez N. M. Šanskega, ki sta jo v slovenistiki povzela zlasti J. Toporišič in A. Vidovič Muha in bo v nadaljevanju podrobneje predstavljena (gl. poglavje 4).

»T. i. stalnost izvira iz vrste, bolj oblike skladijske zveze, kar pomeni, da veljajo za posamezne besede in besedne zveze iste pomenske sestavine kot za celotno (terminološko) besedno zvezo« (Vidovič Muha 1988b: 85).²⁹

Samostalniške zveze tega tipa se v slovarju navajajo kot ponazarjalno gradivo pri pomenu vrstnega pridevnika ali jedrnega samostalnika in navadno ne potrebujejo razlage. Razlaga ima pri sestavah bolj pojasnjevalno, obvestilno funkcijo v smislu podrobnejšega opisa, dodajanja informacij o okoliščinah, obvezno pa razlago potrebujejo sestave terminološkega tipa.

Za **skupe**, **sklope** in **zrasleke** (gl. razdelke 4.2, 4.3 in 4.4) je zaradi pomenskega prenosa (ene od) sestavin in s tem povezane spremembe skladijskopomenskega odnosa med sestavinama značilna višja stopnja pomenske zlitosti sestavin in leksikaliziranosti celotne zveze, ki se glede na pomenskosestavinsko zgradbo posameznih sestavin kaže kot nova pomenskosestavinska kombinacija. V pomensko novi besednozvezni enoti nova skladijskopomenska kombinacija besed spremeni pomenskosestavinsko zgradbo ene ali več vključenih besed, zato gre za zveze z višjo stopnjo pomenske zlitosti sestavin in leksikaliziranosti (Žele 2004: 142; Žele 2005: 243). Opomenjanje aktualne povezovalne vsebinske lastnosti, ki se vzpostavi med izbranimi denotatoma, v pomensko sestavino vzpostavi vzajemno vsebinsko in predstavno povezavo med besedama; nova zveza z novo skladijskopomensko kombinacijo sestavin spremeni pomenskosestavinsko zgradbo vsaj ene od podstavnih besed v jedru ali prilastku besedne zveze (skup) in ji tako da nov skladijski pomen (Žele 2004: 142; Žele 2005: 243–244).

²⁹ Avtorica navaja primere sestav: psih. *čutna prevara*; gradb. *baritni beton*; jezikosl. *dvozložna beseda*; med. *bedrni živec*; pravo *obtožni predlog*; med. *barvna slepota*; jezikosl. *besedna analiza*; jezikosl. *besedotvorna skladnja*; jezikosl. *povedna skladnja*; jezikosl. *enomorfemsko obrazilo*; jezikosl. *desni prilastek*; jezikosl. *tožilniški delovalnik* (Vidovič Muha 1988b: 84).

A. Vidovič Muha navaja naslednje značilnosti **skupa**:

»[V]saj ena izmed besed, v veliki večini je to jedrna, /je/ pomenskosestavinsko predvidljiva, ali natančneje, tudi v skupu ohrani pomenske sestavine svojega osnovnega pomena; druga beseda (več besed) pa v besedni zvezi z lastnostjo skupa dobi nove (metaforične, metonimične ipd.) pomenske sestavine [...]« (Vidovič Muha 1988b: 85).³⁰

Pri **sklopih** sta obe skupini pomenskih sestavin izrazno neprekrivni z besedami iz besedne zveze.

»[P]osamezne besede iz besedne zveze /imajo/ drugačne pomenske sestavine, kot jih imajo v sklopu. [...] /G/re za poimenovanja, nastala z metonimičnimi, metaforičnimi in drugimi pomenskimi prenosi, vendar vedno z ohranjeno (razvidno) asociativno potjo (z ohranitvijo pomenskosestavinske povezave)« (Vidovič Muha 1988b: 86).³¹

V besednih zvezah z lastnostjo **zrasleka** pa sta (kot pri sklopih) obe skupini pomenskih sestavin izrazno neprekrivni z besedami iz besedne zveze.

»[R]azlika med sklopi in zrasleki je vezana na nepredvidljivost pomenskih sestavin besed iz zrasleka – tako kot pri besedi se je treba tudi pri večbesedni zvezi, ki je zraslek, pomena naučiti; njegove pomenske sestavine niso v nobeni asociativni povezavi s pomenskimi sestavinami njegovih posameznih besed«³² (Vidovič Muha 1988b: 86).

³⁰ Avtorica navaja primere vet. *belgijski konj*, vet. *belgijska pasma*, jezikosl. *vrstni pridevnik* (Vidovič Muha 1988b: 85).

³¹ Avtorica navaja naslednje primere sklopov: rel. *beraški red*, bot. *brezov goban*, jezikosl. *skladenjska podstava*, jezikosl. *povedkovo določilo*, rač. *krmilna palica*, rač. *svetlobno pero*, rač. *zbirna koda*, rač. *programski jezik*, rač. *strukturirani jezik*, voj. *črni smodnik*, med. *bela krvnička*, metal. *beli žar*, metal. *bela kovina* (Vidovič Muha 1988b: 86).

³² Avtorica navaja naslednje primere zraslekov: gastr. *belokranjski matevž*, bot. *bodeča neža*, etn. *babo žagati*, etn. *kozy biti*, zool. *črni dular*, filoz. *naravna luč*, med. *črne koze* (Vidovič Muha 1988b: 86).

2.2 POTRJEVANJE LEKSIKALNOSTI BESEDNIH ZVEZ NA NAGLASNI RAVNINI V SODOBNI ČEŠČINI

Dokaze za leksemkost stalnih besednih zvez lahko v sodobni češčini najdemo tudi na naglasni ravnini. Potrditev hipoteze, da se stalne besedne zveze razvijajo kot ena pomenska (in naglasna) celota, torej kot leksem, čeprav so sestavljene iz več pomenskih (in naglasnih) enot, lahko izpeljemo iz rezultatov raziskave spreminjanja praslovanske naglasne paradigme a³³ v češčini na gradivu samostalnikov ženske a-jevske sklanjatve, ki jo je v okviru diplomskega dela opravila K. Hollan (*Spreminjanje praslovanskega naglasnega sistema v stari in sodobni češčini na gradivu samostalnikov ženske a-jevske sklanjatve*, 2013).

Na praslovanskih staroakutiranih³⁴ dvozložnicah je v češčini prvotna dolžina (Trávníček v: Hollan 2013: 70). Češka dolžina, ki je odraz psl. starega akuta, se pri delu psl. samostalnikov a-sklanjatve, ki pripadajo akcentski paradigmi a, posploši na celotno paradigmo, pri čemer se lahko v orodniku ednine nepričakovano pojavlja (sicer v tem sklonu zaradi psl. trizložnosti prvotna) kračina. K. Hollan v svojem diplomskem delu ugotavlja, da so krajše oblike včasih vezane na stalno besedno zvezo, in navaja primere *plnou parou*, *vší silou*, *značnou měrou*; or. mn. *šetřit silami* (čeprav je sicer zaradi prej omenjene analoške izravnave v orodniku ed. *párou*, *sílou*, *mírou*; or. mn. *sílami*) (Hollan 2013: 74). V paradigmah, kjer je sicer prišlo do analoške izravnave, se tako kot sestavine stalnih besednih zvez pojavljajo okamnele prvotne oblike s kračino. Ker so stalne besedne zveze v zavesti kot ena pomenska enota, so se te orodniške sestavine zveze izognile delovanju analogije znotraj paradigme.

³³ Po norveškem jezikoslovcu Ch. S. Stangu (1957).

³⁴ Praslovanski stari akut (") je značilen za akcentsko paradigmo a (nepremično naglasno mesto na osnovi skozi celotno paradigmo) – pojavlja se le na dolgih psl. zložnikih. Odraz psl. starega akuta v češčini je dolžina v enozložnicah in dvozložnicah (npr. psl. *učera > č. víra), v večzložnicah pa se je skrajšala (npr. psl. *malīna > č. malina).

Drugi dokaz za to, da se stalne besedne zveze razvijajo kot ena pomenska celota, pa je v češčini v nekaterih paradigmah tožilnik ednine, kjer se vzporedno z zaradi dvozložnosti pričakovano dolžino pojavlja kračina. Gre za samostalnik *víra* (tož. ed. *víru*), ki ima samo kot sestavina stalne besedne zveze različico s kračino, npr. *na mou věru*. K. Hollan kračino, vezano na sestavino stalne besedne zveze, razlaga kot kračino v večzložnici, kjer se je samoglasnik pričakovano skrajšal (Hollan 2013: 75), iz česar lahko sklepamo, da je bila stalna besedna zveza v zavesti kot ena (večzložna) pomenska (in zato naglasna) celota.

3

SKLADENJSKO-POMENSKI VIDIKI SAMOSTALNIŠKIH VEČBESEDNIH LEKSEMOV

Novejši večbesedni leksemi, ki sestavljajo obravnavano gradivo (gre za nefrazeološke večbesedne lekseme s potencialnim terminološkim pomenom), imajo najpogosteje podredno strukturo in lastnosti samostalniške besede (gl. Toporišič 1982: 41).³⁵ Glagolski, prislovni in pridevniški nefrazeološki večbesedni leksemi so manj tipični, pogosti.³⁶

J. Toporišič, ki v *Novi slovenski skladnji* (1982) in v *Slovenski slovnici* (2000) obširno obravnava besedne zveze v ožjem pomenu (s skladenjskopomenskega vidika so besedne zveze zgradbene enote v stavčnih povedih),³⁷ jih imenuje tudi stavčne fraze (sestavine, iz katerih delamo stavčne člene); delijo se glede na besedno vrsto (so večbesedni ustrezniki besednih vrst) (Toporišič 1982: 39–130; 2000: 557–606).³⁸

³⁵ Tudi A. Vidovič Muha ugotavlja, da so strokovni termini v veliki večini samostalniški, terminološke zveze pa so večinoma s pridevniškim prilastkom (Vidovič Muha 2000a: 26).

³⁶ V *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* najdemo tudi nekaj pridevniških, prislovnih in glagolskih podiztočnic, npr. *okolju prijazen, občutljiv na dotik, energetskol/energijsko varčen; na kip; pisati peš*.

³⁷ Prim. definicijo *besedne zveze* v *Enciklopediji slovenskega jezika*: »Odvisnostno ali logično povezane besede kake besedilne enote. Glede na medsebojno razmerje sestavin so troje: podredne, ko je ena izmed vsaj dveh besed vodilna, druga odvisna (*lepa hiša, govoriti resnico, tam zgoraj*), priredne, ko je od dveh enakovrednih besed prva vendarle jedrna, druga spremljevalna (*oče in mati, lepo in prav*), in soredne, ko sta besedi logično enakovredni (*o domovina; o, domovina*).« (Toporišič 1992: 7).

³⁸ »Besedne vrste same [...] so gole (ali nezložene) besedne zveze. [...] [S]o specializirane sestavine jezika za posebne skladenjske vloge [...]. Besednim vrstam ustrezajo posamezne besedne zveze, tako da samostalniški besedni vrsti ustrezajo samostalniška besedna zveza [...]« (Toporišič 1982: 39).

3.1 PRIDEVNIK KOT LEVI PRILASTEK V SAMOSTALNIŠKI BESEDNI ZVEZI

Najpogostejše samostalniške stalne besedne zveze so tiste z levim prilastkom³⁹ (Toporišič 1982: 42–43; 55). Na skladijski ravnini opazujemo stavčnočlensko vlogo pridevnika (ali nastopa samo kot levi prilastek ali tudi v povedkovem določilu). Pridevniška sestavina večbesednih leksemov je na oblikoslovni ravnini obravnavana z vidika možnosti skladijske določnosti in stopnjevanja.

Pomenskosestavinska zgradba pridevnikov

Z vidika strukturalnega pomenoslovja ločujemo dve skupini leksemov glede na to, ali slovarski pomen določenega leksema vsebuje oba tipa pomenskih sestavin: uvrščevalno pomensko sestavino (v nadaljevanju UPS) in razločevalne pomenske sestavine (v nadaljevanju RPS). Notranjo pomenskosestavinsko zgradbo imajo endogeni (samostalniki in glagoli), zunanjo pa eksogeni leksemi (pridevniki, prislovi in povedkovniki) (Vidovič Muha 2000a: 53).

Pridevniki kot eksogeni leksemi znotraj svojega pomena ne izkazujejo uvrščevalne pomenske sestavine, ampak le množico razločevalnih pomenskih sestavin, ki določajo pomensko ustrezno samostalniško jedro.⁴⁰ Zato lahko pri pridevnikih kot eksogenih leksemih govorimo o povezovalnih pomenskih sestavinah, saj povezujejo lekseme s skupno temeljno lastnostjo (Vidovič Muha 2000a: 63).

³⁹ Na desni se rabi levi prilastek stilno zaznamovano, zlasti v vzklikih: *strela gromska, bog nebeški, prijatelj moj dragi* ... pod vplivom tujih jezikov (*Mestno gledališče ljubljansko*). Levi prilastek na desni in desni na levi je figura: *Vida lepa se zajoka huje; Dni mojih lepi polovica; mladosti leta* (Toporišič 1982: 55).

⁴⁰ Tako samostalnik kot tudi glagol kot jedro zveze s pomenskofunkcijskega vidika ne moreta biti pravi UPS, saj nimata vloge načeloma neposredne nadpomenke, se pravi uvrščanja denotata v višje pojmovno in s tem pomensko polje (Vidovič Muha 2000a: 63).

Vrstni pridevnik kot določujoča sestavina stalne besedne zveze lahko na pomenski ravni povezuje več pomensko ustreznih samostalniških jeder z določeno skupno lastnostjo. Zgled za to je obširna množica večbesednih leksemov s prilastkom *digitalni* ali *elektronski*, nastala kot posledica digitalizacije, široke uporabe računalnikov s tem, ko so določeni predmeti in dejavnosti dobili svojo elektronsko ali virtualno različico oz. nadomestilo (na primer kot internetno storitev). Določujoča sestavina tovrstnih samostalniških besednih zvez, tj. levi prilastek, je v svojem osnovnem pomenu, jedrna sestavina pa nastopa v svojem metaforičnem pomenu (gl. razdelek 3.3.2 *Pomenotvorni vidik: opomenjanje večbesednih leksemov*). Zlasti pridevnika *digitalni* in *elektronski* namreč z RPS (ki v tem primeru pomensko določajo samostalniška jedra kot digitalne, elektronske⁴¹ različice izhodiščne pojavnosti) povezujeta denotate več različnih jedrnih samostalnikov, kot sta npr. *pošta*, *redovalnica*, v metaforičnem pomenu, pa tudi samostalnikov s podkategorijo človeško v prvem pomenu, npr. *tajnica*, *varuška*, kjer je prek metafore ohranjena funkcija določenega poklica, izgubi pa se kategorialna sestavina živost.

Primeri:

(1) **predmeti:** *redovalnica*, *denar*, *tablica*, *slovar*, *črnilo* (sklopi *elektronska redovalnica* (UPS: storitev, RPS1: ki staršem omogoča pregled nad šolskimi ocenami [...], RPS2: prek interneta),⁴² *elektronski denar* (UPS: denar, RPS1: na računih, RPS2: ki je namenjen brezgotovinskemu poslovanju med različnimi računi), *elektronski slovar* (UPS: slovar, RPS: v elektronski izdaji), *elektronsko črnilo* (UPS: tehnologija, RPS: ki omogoča grafični prikaz podatkov na posebnih zaslonih, ki niso občutljivi na sončno svetlobo) in skup *elektronska tablica*⁴³ (UPS: elektronska naprava, RPS1: majhni tablici podobna, RPS2: za evidentiranje prehodov cestninskih postaj)) ali

(2) **storitve, dejavnosti:** *pošta* (in s tem povezan *naslov*), *forum*, *podpis*, *poslovanje*, *trgovanje* (sklopi *elektronska pošta* (UPS: sistem, RPS1: za pošiljanje sporočil, RPS2: med uporabniki računalnikov

⁴¹ Oziroma *internetne*.

⁴² Vsi primeri in razlage so, če ni drugače navedeno, iz SNB.

⁴³ Skupi so pri navajanju gradiva označeni tako, da je sestavina s prenesenim pomenom podčrtana.

ali drugih elektronskih naprav, povezanih v omrežja), *elektronski forum* (UPS: spletno mesto, RPS: na katerem lahko uporabniki v obliki pisnega pogovora razpravljajo, zapisujejo svoja mnenja, stališča), *elektronski naslov* [sinonima *e-poštni naslov*, *e-naslov*] (UPS: naslov, RPS1: za pošiljanje in prejemanje elektronske pošte [...]), *elektronski podpis* [sinonima *digitalni podpis*, *e-podpis*] (UPS: kodirana datoteka, RPS: ki omogoča preveritev istovetnosti podpisnika), *elektronsko poslovanje* (UPS: poslovanje, RPS: prek internetnega omrežja), *elektronsko trgovanje* (UPS: trgovanje, RPS: prek internetnega omrežja)).

Kopičenje elektronskih naprav je vzrok za novo pojavnost – okrepljeno škodljivo sevanje elektromagnetnega polja; večbesedni leksem *električni smog* s sinonimno različico *elektronski smog* je ravno tako nastal po metaforični poti – asociativna prvina je podobnost z onesnaževanjem okolja s strupenimi plini.

Pridevniki glede na vrsto denotata

Glede na vrsto denotata A. Vidovič Muha pridevnike loči v dve temeljni skupini: (1) pridevniki, katerih pomen je povezan z govornim dejanjem, so pridevniki, nastali iz krajevnih in časovnih prislovov (npr. *zgornji*, *lanski*), in vrstni vrstilni pridevniki (vrstilni števnik), nastali iz (glavnih) števnikov⁴⁴ (Vidovič Muha 2000a: 46); (2) pridevnike, katerih pomen je od govornega dejanja neodvisen, glede na neposrednost ali posrednost izražanja denotata oz. iz njega izhajajočega pomena ločujemo na (2.1) pridevnike z lastnim, nepridobljenim denotatom (gre za količinske in lastnostne pridevnike) in (2.2) pridevnike z obvezno pridobljenim denotatom. Pomen le-teh je določen z besedotvorno podstavo motivirajoče besede; gre za vrstne in svojilne pridevnike (Vidovič Muha 2000a: 65–66).

Ker je težišče obravnave pri pridevnikih kot sestavinah stalnih besednih zvez, se v nadaljevanju osredotočam na del druge skupine

⁴⁴ A. Vidovič Muha dodaja, da so v slovenskih slovnica ti pridevniki uvrščeni med vrstne, čeprav ne izkazujejo temeljnih lastnosti »klasičnih« vrstnih pridevnikov (Vidovič Muha 2003: 46).

pridevnikov, katerih pomen je od govornega dejanja neodvisen, »predmetnostni« (Vidovič Muha 2000a: 63–64). Kot sestavine stalnih besednih zvez so relevantni tvorjeni pridevniki iz slednje skupine; denotat samostalnikov v podstavi teh pridevnikov A. Vidovič Muha deli na štiri tipe, ki nakazujejo štiri pomenske skupine pridevnikov: (1) pri SVOJILNIH pridevniki je denotat vezan na pomen, ki ga označimo s človeško (izrazno predvidljivi obrazili iz edninske svojilnorodilniške podstave *st-ov* in *-in*); (2) pri SNOVNIH pridevniki so denotat snovne prvine (ti pridevniki so nastali s pretvorbo predložnega (iz) rodilnika; označimo ga s podkategorijo neživo, znotraj tega razločevalno *snov*, snovne prvine glede na vse drugo neživo, npr. *čokolad-ni*, *jagod-ov*); (3) pri VRSTNIH SVOJILNIH pridevniki so denotat sestavine koga ali česa; priponsko obrazilo je nastalo s pretvorbo glede števila nezaznamovanega svojilnega rodilnika, npr. *tovarniški* (dimnik), *človeška* (roka), *lasni koren*, *šivankino uho*;⁴⁵ (4) pri PRAVIH VRSTNIH pridevniki pa je denotat lahko katera koli predmetnost (Vidovič Muha 2000a: 66).⁴⁶

Od osnovnih štirih pomenskih skupin tvorjenih (razmernih) pridevnikov v gradivu novejših večbesednih leksemov kot sestavine večbesednih leksemov prevladujejo t. i. PRAVI VRSTNI pridevniki in VRSTNI SVOJILNI pridevniki (npr. sestavi *ozonska plast* (sinonimni skup: *ozonski plašč*), *področna koda*, skupi *dijaški parlament*, *piščančja gripa* in *ptičja gripa*, *prašičja gripa*,⁴⁷ *ženska pisava*; *mačja bolezen*); sledijo jim konverzni⁴⁸ IZLASTNOSTNI vrstni pridevniki, najpogosteje pridevniki BARVE, pri čemer samostalniško jedro (oz. njegov denotativni pomen) povzroči konverzijo.

⁴⁵ Svojilni vrstni pridevniki – Prid._(sv) so nastali iz predvidljivega sklona, in sicer svojilnega, številsko nezaznamovanega rodilnika, pogovorno vezanega na predlog *od*. Pomensko samozadostni so ti pridevniki le, če njihov podstavni samostalnik poimenuje žival, npr. *lisič-ji* ← (*od*) *lisc-e* (Vidovič Muha 2000: 72–73).

⁴⁶ Gl. tudi razdelek 5.4.2 *Kriteriji za ločevanje pomensko prozornih samostalniških stalnih besednih zvez od prostih zvez*, zlasti *Pomenskorazmerna določnost pridevnika v stalni besedni zvezi*.

⁴⁷ Pri pridevnikih *ptičji*, *piščančji* in *prašičji* gre v teh zvezah morda za pomen vzročnosti oziroma izvora.

⁴⁸ Gre za znotrajpridevniško konverzijo oz. sprevrčanje znotraj iste besedne vrste glede na različni tip pridevnika (Vidovič Muha 2000a: 27, 72); gl. še *Konverzni vrstni pridevniki v gradivu novejših večbesednih leksemov* v istem razdelku.

A. Vidovič Muha pomen samostalnika, ki motivira pravi vrstni pridevnik, opredeljuje kot abstraktni in ekstenzivni pomen; pomen takšnega pridevnika je zato mogoče opredeliti zelo abstraktno, npr. *cerkveni* 'povezan s cerkvijo' (Vidovič Muha 2000a: 66).

V SSKJ je izhodiščni pomen vrstnih pridevnikov podan s tipom sklicevalne razlage *nanašajoč se na + motivirajoča beseda*.⁴⁹ Izpeljani pomeni, navadno na ravni podpomenov in pomenskih odtenkov pa so podani posredno, prek pomenske razlage posameznih stalnih besednih zvez, ki jih slovar navaja za poševnicami, t. i. količki.

Natančnejša opredelitev pomena vrstnega pridevnika kot sestavine stalne besedne zveze bi zahtevala metajezikovni opis *razmerja* med pomenom samostalniškega jedra stalne besedne zveze in pomenom samostalnika, ki je motivacijsko izhodišče določujoče sestavine zveze in ga razkrije pretvorba v zvezo s samostalniškim desnim prilastkom (samostalnik v vlogi desnega prilastka je motivacijsko izhodišče vrstnega pridevnika). Pomen vrstnega pridevnika (ki je vedno sestavina stalne besedne zveze) je namreč odvisen tudi od pomena samostalniškega jedra, ki ga pridevnik določa, npr. sestava *abstinenčni sindrom – sindrom zaradi abstinence* (pomensko razmerje vzročnosti, tudi izvora).⁵⁰

Tip slovarske razlage vrstnega pridevnika predstavlja nabor razločevalnih pomenskih sestavin pomena večbesednega leksema (gre za tip [ta] *ki* ...),¹ ki podrobneje določajo uvrščevalno pomensko sestavino oz. samostalniško jedro stalne besedne zveze: (*sindrom*,) *ki se lahko pojavi pri odtegotvanju, odtegnitvi zdravila, alkohola, mamila pri odvisniku* (gl. spodnji naslov *Pomenska tipologija vrstnih pridevnikov*).

¹ Vidovič Muha 2011: 142.

⁴⁹ Gre za besedotvorno razlago. A. Žele ta tip razlag (poleg *nanašajoč se na* še v *zvezi slz* in *(svoji)lni pridevnik od*) imenuje **splošnorazmerne** razlage, ki »pomensko zajamejo vse vrstne in svoji)lne pridevnike [...]« (Žele 1998: 132).

⁵⁰ »O izbiri denotata jedrnega samostalnika pri tvorjenem pridevniku odloča podstavna oz. motivirajoča beseda, najprej njena besednovrstnost [...]« (Vidovič Muha 2000a: 63).

Skladenjskobesedotvorni vidik besednih zvez pokaže, da je obrazilo pretvorba katerega izmed sklonskih pomenov:

»šlele pomen skladenjskojdrnega samostalnika omogoča (pomen-sko) konkretizacijo pridevnika – abstraktna podstava priponskega obrazila se konkretizira s posameznimi sklonskimi pomeni, npr. *tovarniški delavec* ‘delavec v tovarni’, *tovarniška dvorana* ‘dvorana v tovarni’, *tovarniški dimnik* ‘dimnik (od tovarne’« (Vidovič Muha 2000a: 66).

Omenjena razmerja so NAMEMBNOST (npr. **pralni** *ki je namenjen za pranje (pralni stroj; pralni prašek, pralno sredstvo)*) oz. POSREDNA NAMEMBNOST (npr. **nogometni** *ki je namenjen za igranje nogometa (nogometna žoga, nogometno igrišče)*), KRAJEVNOST (npr. **vrtni** *ki je na vrtu (vrtna lopa, uta)*), ČASOVNOST (**zimski** *ki je pozimi (zimski dan, zimska pokrajina)*), SPREMSTVENOST (npr. **briljantni** *na katerem je briljant (briljantni nakit, prstan)*) in SNOVNOST (npr. **jagodni** *ki je iz jagod ali vsebuje jagode (jagodni sok; jagodni sladoled)*) (primeri so iz SSKJ).

Zlasti pomena krajevnosti in časovnosti vrstnega pridevnika lahko delimo dalje na pomenske odtenke,⁵¹ npr.:

vrtni

1. *ki je na vrtu*

1.a. *ki poteka, se izvaja na vrtu (vrtna veselica);*

kožni

1. *ki je v, na koži (kožni pigment, kožne celice)*

1.a. *ki se pojavlja na koži, prizadene (najprej) kožo (kožni rak, kožne spremembe);*

gozdni

1. *ki je v gozdu ali iz gozda (gozdni požar; gozdna cesta, pot; gozdne živali)*

2. *ki ima gozd, na katerem je tudi gozd (gozdne površine, gozdno zemljišče)*

2.a. *ki ima gozd v lasti (gozdni posestnik).⁵²*

⁵¹ Zglede z razlagami mi je posredoval D. Krvina. Gl. tudi Koncept 2015: 37–38.

⁵² Nekateri vrstni pridevniki imajo več podpomenov oz. pomenskih odtenkov, npr. **kožni** 1. *ki je v, na koži (kožni pigment; kožne celice, plasti, pore)* 1.a. *ki se*

(Prim. razdelka 3.1 *Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi*, zlasti *Pomenska tipologija vrstnih pridevnikov*, ter 5.1.2.1 *Večbesedni leksemi v prvi in drugi izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016 in v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika).

Konverzni⁵³ vrstni pridevniki v gradivu novejših večbesednih leksemov

A. Vidovič Muha v sklopu obravnave večbesednih terminov navaja značilnosti lastnostnih pridevnikov, zaradi katerih ne morejo tvoriti terminološke besedne zveze:

Lastnostni pridevniki »izražajo relativnost vrednotenja, ocene, lastnosti, kar je mogoče formalno najpreprosteje dokazati s sposobnostjo stopnjevanja, najsi bo obrazilnega ali opisnega, npr. *lep, globok – lepši, globlji, bolj/manj/nekoliko lep, globok* [...] [S]talne besedne zveze in v tem okviru tudi strokovna poimenovanja, natančneje njihove pridevniške sestavine, pa lahko izražajo samo lastnosti, ki se dajo definirati kot absolutne in zato stalne, nespremenljive – skupaj s samostalnikom gre za vrstne (generične) pojme« (Vidovič Muha 2000a: 26).⁵⁴

pojavnja na koži, prizadene (najprej) kožo (kožni melanom, rak; kožne bolezni, reakcije, spremembe) 1.b. ki se izvaja na koži (alergijsko kožno testiranje) 2. ki je namenjen za kožo (kožni oblič, pripravek; kožni presadek) 3. ki je tak kot pri koži (nogavice kožne barve), ali **gorski** 1. ki je v zvezi z goro (splošno razmerje) (gorski greben; gorski vrhovi) 2. ki je, se nahaja v gorah (krajevnost) (gorski zrak; gorska cesta; gorske rastline, živali) (zgleda kožni in vrtni sta povzeta po *Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015: 37–38), primer *gozdni* pa je iz 'SSKJ).

⁵³ Gre za znotrajpridevniško konverzijo oz. sprevračanje znotraj iste besedne vrste glede na različni tip pridevnika. V teh primerih navadno obravnavamo prvotne vrstne oz. izpridevniške vrstne pridevnike (Vidovič Muha 2000a: 27, 72).

⁵⁴ Gl. tudi razdelek 5.4.2 *Kriteriji za ločevanje pomensko prozornih samostalniških stalnih besednih zvez od prostih zvez*, zlasti *Pomenskorazmerna določnost pridevnika v stalni besedni zvezi*.

Večbesedne lekseme z lastnostmi skupa, sklopa ali zrasleka⁵⁵ lahko poleg pravih vrstnih in vrstnih svojilnih pridevnikov tvorijo tudi KONVERZNI VRSTNI pridevniki.

Konverzne pridevnike obravnavamo v okviru večpomenskosti; izhodiščni pomen pridevnika potrjujejo nestalne, proste besedne zveze, izpeljane (konverzne) pomene pa praviloma stalne besedne zveze,⁵⁶ zato je v takih primerih v slovarju iztočniška, izhodiščna oblika pridevnika nedoločna, čeprav gre pri enem pomenu za kakovostni pridevnik, pri drugem pa za vrstni pridevnik.⁵⁷

Konverzija se pri skupih z jedrno sestavino v izhodiščnem pomenu in pri sklopih pojavlja samo ob določenih samostalniških jedrih, ki zahtevajo poseben opis, pomensko širitev. Iz tega lahko sklepamo, da so denotativne in kategorialne lastnosti samostalnika v jedru tiste, ki jo povzročijo.⁵⁸ Sodeč po primerih novejših večbesednih leksemov, konverzijo dopuščajo tudi kategorialne lastnosti samostalnika, kot sta na primer živost, človeškost (npr. *zlati prinašalec*, *zlati maturant*).⁵⁹

Konverzni vrstni pridevnik v prilastku zveze lahko izkazuje tudi izrazitejši metaforični pomenski prenos, kot npr. pri skupih *črno od-*

⁵⁵ A. Vidovič Muha v razdelku o večbesednih terminih piše, da »[z]a vse besedne zveze s konverznimi vrstnimi pridevniki velja, da so strokovne, glede na stopnjo pomenske zlitosti so predvsem skupi ali sklopi, zdi se, da nikoli sestave, kar je glede na definicijske lastnosti te stalne besedne zveze smiselno; nekaj primerov: les. *mehki*, *trdi les*, bot. *črni*, *rdeči bor*, žel. *razsuti tovor*, um. *tolčeni baker* ipd.« (Vidovič Muha 2000a: 27).

⁵⁶ Zveze, ki dokazujejo pomen, F. Novak imenuje *tipične zveze*, vse tipične zveze skupaj pa imenuje *mrežo tipičnih zvez* (Novak 1975: 38).

⁵⁷ Prim. npr. iztočnico **anksiozen** v SNB (*Fran*, pregledano 26. 12. 2014): 1. psiht. ki je v zvezi z anksioznostjo: *anksiozna motnja*; *anksiozno stanje*; *Poskušala sem zmanjšati depresivne in anksiozne simptome* 2. neprijetno vznemirjen, napet zaradi občutka ogroženosti, strahu brez stvarnega zunanjega razloga; tesnoben [...].

⁵⁸ Povzeto po pogovoru z A. Žele (24. 4. 2013).

⁵⁹ A. Vidovič Muha s tem v zvezi piše, da je »[i]z primerov v SSKJ [...] mogoče sklepati, da dobi lastnostnost poimenovalno moč, se pravi, da poimenuje (pod vrsto tega, kar poimenuje samostalniško jedro v primerih, ko je ta lastnost zelo obsežna, intenzivna ali nepričakovana, npr. *lahki beton*, *čisti bencin*, *beli žar*, skratka, ko je v izraziti predstavnici povezavi navadno z osnovnim ali pa s katerim drugim, vendar izrazitim pomenom« (Vidovič Muha 2000a: 27).

lagališče, rumeni časopis; goveja glasba, jogurtna revolucija, pri katerih pomen pridevniške sestavine ni neposredno izpeljiv iz izhodiščnega pomena pridevnika barve oziroma snovnega pridevnika.

Prvi tip konverzije predstavljajo vrstni pridevniki, ki so nastali iz svojilnih (npr. skup *Alzheimerjeva bolezen*).

V drugi, bolj razvejeni tip konverznih pridevnikov pa sodijo vrstni pridevniki, nastali iz mernih (kot del *širše kakovostnih*, ki spadajo med lastnostne),⁶⁰ npr. skupi *hitra hrana, hitra pošta, malo delo, malo gospodarstvo* ter sklopa *drobni tisk, mladi raziskovalec*, in pravih kakovostnih, in sicer iz ožjelastnostnih pridevnikov (npr. sestave *leva poševnica, nevarni odpadek, rizični odpadek, skrajni rok*, skupi *dobri holesterol, mehka droga, trda droga, mehka pornografija, trda pornografija, nore gobe, tiha okužba, usodna ženska* [sinonim *fatalna ženska*], *vroča linija, vroči telefon*, sklopi *domača stran, kisli dež, kritična javnost, pametna tabla, prosti dostop*), iz pridevnikov barve (npr. skupi *črna točka, črno odlagališče* [sinonim *divje odlagališče*], *rdeče meso, rumeni časopis, zelena meja, zelena trgatev, zlata maturantka, zlati maturant*, sklopi *črni rak, oranžna revolucija, zlati prinašalec*) in iz snovnih pridevnikov (npr. sestavi *vodna postelja, zračna blazina*, skupi *goveja glasba, jogurtna revolucija, krompirjeve počitnice, mesna štruca, pomarančna koža, sojin sir, vinilna plošča, žametna revolucija*).

Tretji tip konverzije pa predstavljajo vrstni pridevniki, nastali iz deležnikov; med novejšim besedjem najdemo npr. sestave *gostujoči profesor, šumeča tableta, ločeno zbiranje* in skupa *uravnotežena prehrana in varovano stanovanje* [sinonim *oskrbovano stanovanje*].

Poseben tip konverzije predstavljajo podobnostni lastnostni pridevniki, ki so »vedno tvorjeni in razen pri obrazilu *-(e)n* : *-ni* lahko homonimni z vrstnimi, tip je *zelo kmečki, kmečka nevesta* : *kmečko delo* ipd.« (Vidovič Muha 2000a: 27). Nastali so po konverziji iz vrstnih pridevnikov, npr. *epski 1. nanašajoč se na epiko*: epske oblike; epska pesem; epsko delo *2. ki nadrobno in na široko literarno popisuje, podaja*:

⁶⁰ Lastnostni pridevniki se delijo na kakovostne in kolikostne. Kakovostne delimo na prave kakovostne in merne, prave kakovostne pa na ožjelastnostne pridevnike, atmosferske pridevnike, pridevnike barve, pridevnike stanja in snovne pridevnike (Vidovič Muha 2000a: 292–300).

omenjeni pisatelj je izrazito epski; epsko pripovedovanje, ali iz snovnih, npr. **bakren** 1. *ki je iz bakra*: bakren novец; bakrena cev, pločevina, posoda, žica 2. *po barvi podoben bakru*: pijanček z bakrenim nosom; bakreni lasje.⁶¹

Ločevanje vrstnih pridevnikov od lastnostnih

Na podlagi pridevniških lastnosti so izoblikovana merila za razločevanje vrstnih pridevnikov od drugih tipov.⁶² Merila v celoti povzemam po A. Vidovič Muha, ki pridevnike s tega vidika deli v dve skupini.

V prvi skupini so pridevniki, pomensko vezani na govorno dejanje (po A. Vidovič Muha vrstni izprislovni in vrstni vrstilni pridevniški skupini, v vseh slovenskih slovnica h uvrščeni med vrstne), svojilni in lastnostni pridevniki.

Lastnosti: (a) tvorijo aktualizirano imensko zvezo (sproti v konkretnem govornem dejanju); ker s pomensko ustreznim samostalnikom ne tvorijo stalne besedne zveze, so samostojni leksemi; (b) ker s samostalnikom tvorijo naključne, od govornega dejanja odvisne besedne zveze, so načeloma lahko v vseh skladenjskih vlogah; (c) lastnostni pridevniki se lahko stopnjujejo, zanje so značilni skladenjska določnost, ki je lahko izražena tudi končniško *-o* : *-i* (*zelen plašč* : *zeleni plašč*), dopolnila na desni strani (*bogat rud*, *dober kot kruh*), možnost rabe v povedkovem določilu katere izmed pomenskih sestavin samostalnika v osebku (pleonazem; (*Vsa trava je zelena*) in vprašalnica *kakšen*; (č) razvrščajo se levo od snovnih, svojilnih vrstnih in pravih vrstnih pridevnikov.

V drugi skupini je pridevniška pomenska skupina, ki jo v celoti določa posredno izražanje denotata in je bila v dosedanjih slovenskih slovnica h obravnavana kot vrstna. Lastnosti: (a) s samostalniškim jedrom tvorijo stalno besedno zvezo (zveze s samostalniškim jedrom so globinske besede, torej endocentrični leksemi); (b) v celoti ne morejo

⁶¹ Razlage in zgledi izbranih primerov so iz SSKJ.

⁶² Gl. tudi razdelek 5.4.2 *Kriteriji za ločevanje pomensko prozornih samostalniških stalnih besednih zvez od prostih zvez*, zlasti *Pomenskorazmerna določnost pridevnika v stalni besedni zvezi*.

prehajati v povedkovo določilo, iz njih torej ne morejo nastajati (konverzni) povedkovniki;⁶³ (c) ne morejo tvoriti besedne zveze s prislovi stopnje (se ne stopnjujejo), nimajo desnih dopolnil in ne morejo biti besedilni aktualizatorji;⁶⁴ (č) imenska zveza z vrstnim pridevnikom deluje pri pretvarjanju v pridevnik tudi formalno kot ena beseda, npr. *literarna zgodovina – literarnozgodovinski*. (Vidovič Muha 2000a: 64–71)

V slovaropisni praksi vrstne pridevnike določamo na podlagi zgoraj navedenih meril, pri čemer izhajamo iz jezikovne rabe (gl. razdelka 5.4.2, zlasti *Pomenskorazmerna določnost pridevnika v stalni besedni zvezi* in 5.4.3, zlasti *Uslovarjanje konverznih vrstnih pridevnikov*).

Za slovarski prikaz vrstnosti so problematični kakovostni pridevniki barve⁶⁵ in snovni pridevniki, ki imajo možnost prehajanja med vrstne in so za potrebe slovaropisja kot konverzni tipi obravnavani v okviru večpomenskosti. Drugo problematično skupino pa tvorijo nekateri izdeležniški pridevniki, ki v jezikovni rabi (kot se odraža v korpusnem gradivu) v povedkovem določilu še izkazujejo nedoločno obliko

⁶³ A. Vidovič Muha zveze kot (*Ta*) stroj je šivalni razlaga z izpustom: (*Ta*) stroj je šivalni (stroj), pri čemer je »razmerje med vsebino samostalnika v osebku in samostalnika v povedkovem določilu [...] nad-/podpomensko [...] Veljavnost trditve je [...] odvisna od tega, kaj postavljamo v povedkovo določilo – jedro stalne besedne zveze ali njen prilastek. Zadrega glede zapolnitve povedkovega določila odpade, če je v osebku nadpomenka jedra stalne besedne zveze, torej njena posredna nadpomenka, npr. (*To*) drevo je črni bor; (*Ta*) naprava je šivalni stroj; (*Ta*) beseda je dovršni glagol, prislovni zaimek. Ti zadnji zgledi še dodatno potrjujejo, da so obravnavane zveze leksemi – torej slovarske enote, ki poimejujejo samo podvrsto določene vrste« (Vidovič Muha 2000a: 69).

⁶⁴ »Sprememba katere izmed navedenih lastnosti – zelo preprost preizkus je možnost stopnjevanja, seveda tudi opisnega (prislov stopnje) – vpliva na spremembo pomena pridevnika oz. na (konverzni) prehod Prid_{v1} med druge pomenske skupine pridevnikov, ali obratno: konverzni prehod npr. lastnostnih pridevnikov med Prid_{v1}, npr. (*Ta*) razlaga je zelo šolska; (*Ta*) koroška vas je še precej slovenska [...]« (Vidovič Muha 2000a: 72).

⁶⁵ Pri pridevnikih barve je zanimiv zgled *črn scenarij*, ki je (frazološka) stalna besedna zveza, čeprav samostalniško jedro določa kakovostni pridevnik (ki ga dokazuje tudi preizkus s stopnjevanjem: *bolj črn scenarij, najbolj črn scenarij*). Zveza sicer zaradi ekspresivnega učinka v besedilu spada med frazeme, zato se ni uvrstila v SNB.

in s tem deležniški pomen, v poziciji levega prilastka pa so že vrstni pridevniki, formalno izkazani z določno obliko (prim. *alocirani*).

Zgled *alocirani* je bil tako v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* obravnavan kot vrstni pridevnik:

alocírani -a -o prid. [...] fin. razporejeni: *alocirane obveznosti banke; alocirana sredstva državnega proračuna; Za delitev finančnih sredstev bi lahko uporabili metodo, ki jo je za alocirani dolg nekdanje federacije pred leti uporabil Mednarodni denarni sklad* E ↑alocirati⁶⁶

Prehajanje večbesednih leksemov v enobesedne: poenobesedenje

Eno od meril za stalnost besedne zveze je prehajanje večbesednih leksemov v enobesedne z zlaganjem in poenobesedenjem (univerbizacijo). Med gradivom iz SNB je veliko primerov poenobesedenja.

Primeri:

alzheimer 'alzheimerjeva bolezen'

anabolik 'anabolični steroid'

anonimka 'anonimno sporočilo'

bolšjak 'boljši trg'

dolgometražec 'dolgometražni film' (filmski žargon)

ležalka 'ležalna podloga'

lokalec 'lokalni prebivalec, vlak, avtobus, radio'

maturanec 'maturantski ples, izlet' (šolski žargon)

nacionalka 'nacionalna televizija, ustanova'

nadnacionalka 'nadnacionalna družba'

perzijec 'perzijski maček'

perzijka 'perzijska mačka'

popravec 'popravni izpit' (šolski žargon)

predšolec 'predšolski otrok' (šolski žargon)

prevedenka 'prevedena beseda' (jezikoslovje)

priložnostnica 'priložnostna beseda' (jezikoslovje)

prisilka 'prisilna poravnava' (pravni žargon)

⁶⁶ Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, www.fran.si, 3. 4. 2016.

protipotresnik 'protipotresni zidak' (gradbeništvo)
računalnica 'računalniška učilnica' (šolski žargon)
spalka 'spalna vreča' (kvalifikator pogovorno)
sprejemec 'sprejemni izpit' (šolski žargon)
trajnik 'trajni nalog' (bančništvo, zavarovalništvo)
triletka 'triletno obdobje'
trivialka 'trivialna knjiga'
ustvarjalnica 'ustvarjalna delavnica'
vzajemec 'vzajemni sklad' (bančništvo, zavarovalništvo)
žepnica 'žepna knjiga'

Možnost poenobesedenja imajo sestave in skupi (s preneseno jedrno ali prilastkovno sestavino); sklopi in zrasleki te možnosti nimajo. Čeprav je za poenobesedenje (v nasprotju z besedotvornim postopkom izpeljave) značilno, da izhodiščna besedna zveza v rabi obstaja,⁶⁷ se v SNB le-ta navadno pojavlja le v razlagi ali v etimološkem razdelku, redko pa je uslovarjena tudi (sinonimna) stalna besedna zveza, kot npr. *generično zdravilo – generik*.

Pojav poenobesedenja povzroči prehod nezaznamovano rabljene besedne zveze v navadno zaznamovano rabljeno tvorjenko, ki je zlasti žargonizem ali slengizem, vendar pa »zaradi jezikovne gospodarnosti v veliki meri in razmeroma hitro izgubljajo svojo konotativnost; postopek poenobesedenja je načeloma tak, da se jedro besedne zveze preprosto opusti, v najboljšem primeru pa morfemizira« (Vidovič Muha 2000a: 100).⁶⁸

A. Vidovič Muha navaja naslednje tipe poenobesedenja: poimenovanja študentov glede na smer študija (*biolog*, *geograf*); izdelek glede na snov (*baker* 'posoda iz bakra – bakrena posoda'); razne pasme, zlasti konj (*belgijec* 'konj belgijske pasme – pasme iz Belgije'); širše znana terminološka poimenovanja (*brom* 'kalijev bromid', *hipermangan* 'vodna

⁶⁷ Povzeto po pogovoru z A. Žele (24. 4. 2013).

⁶⁸ V poglavju o sopomenskosti A. Vidovič Muha univerbizacije, poenobesedenja omenja kot poseben tip primerov, »ki jih je SSKJ pač glede na (takratno) gradivo zaznamoval s pogovorno, ne da bi zanje imel ustrezno nezaznamovano sopomenko, tip *astrabanka* 'čepica ali kučma iz astrahana' ali tip *biolog* 'slušatelj oddelka za biologijo', *češnja* 'pohištvo iz češnje', *dežurna* 'dežurna služba' idr.« (Vidovič Muha 2000a: 164).

raztopina hipermangana'); prevozno sredstvo, zlasti vlak glede na smer vožnje (*dolenjec*, *gorenjec* 'vlak, ki vozi na Dolenjsko, Gorenjsko');⁶⁹ pridelki, značilni za določeno pokrajino (zlasti vina kot *vipavec*, *štajerec*); oseba glede na podjetje, v katerem je zaposlena (*smeltovec*);⁷⁰ avtomobil glede na znamko (*beemvejevec*, *fičo*, *fičko*; *katrca*); poimenovanja, nastala iz kratic oz. krajšav (*esesovec*);⁷¹ poleg tega še npr. igrati določene igre (*hazardirati*, *bijardirati*), *eksati* 'piti na eks', *garažirati* 'dati v garažo' ipd.;⁷² leksemi, po izvoru iz (stvarnih) lastnih imen, npr. *kalodont* 'pasta za zobe', *globin* 'krema za čevlje', *aspirin* 'zdravilo proti glavobolu' idr. (Vidovič Muha 2000a: 100).

Poenobesedenje v gradivu novejših večbesednih leksemov sega zlasti na področje tehnike, cest, prehrane in oblačil.

Primeri:

tehnika (naprave, deli naprav): *antivirusnik* 'antivirusni program', *brizgalnik* 'brizgalni tiskalnik', *daljinec* 'daljinski upravljalnik', *digitalec* 'digitalni fotoaparāt', *dirkalnik* 'dirkalni avtomobil', *disketnik* 'disketna enota', *dlančnik* 'dlačni računalnik', *dostavnik* 'dostavni avtomobil', *elanka*, *elanovka* 'smučka tovarne Elan', *fotokopirec* 'fotokopirni stroj', *halogenka* 'halogenska žarnica', *igličar* 'iglični tiskalnik', *krmilka* 'krmilna tipka', *masažnik* 'masažni aparat', *mikrovalovka* 'mikrovalovna pečica', *mobilnik* 'mobilni telefon', *neonka* 'neonska žarnica', *plašilka* 'plašilna pištola', *prenosnik* 'prenosni računalnik', *protivirusnik* 'protivirusni program', *registrirnik* 'registrirni stroj', *sedalnik* 'priprava za sedenje', *sekljalnik* 'aparat za sekljanje', *snemalnik* 'snemalna naprava', *terenec* 'terensko vozilo'

⁶⁹ V gradivu novejših večbesednih leksemov se pojavlja še *kamničan* 'vlak, ki vozi med Kamnikom in Ljubljano' (2. pomen 'vzdolžni ali prečni klin, izdelan v Kamniku').

⁷⁰ Med novejšim besedjem so sorodni primeri *dnevnikovec*, *mobitelovec*, *morisovec*, *petrolovec*, *poptevejevec* in *radijka* (*radijska delavka*).

⁷¹ V gradivu novejših večbesednih leksemov najdemo primere, kot so *embeajevec*, *enbeajevec*, *ertevejevec*, *esdesovec*, *esdejevec*, *eselesovec*, *eskadejevec*, *hadezejevec*, *kforjevec*, *kudovec*, *natovec*, *NBA-jevec*, *penovec*, *SD-jevec*, *SDS-ovec*, *SKD-jevec*, *SLS-ovec*, *sforjevec*, *tevejevec*, *unicefovec*, *unproforjevec*.

⁷² V gradivu novejših večbesednih leksemov so primeri *glisirati*, *graftirati*, *granatirati* in *kelnariti* 'delati kot kelnar'.

ceste: *dolenjka* 'dolenjska avtocesta', *dvopasovnica* 'dvopasovna cesta', *magistralka* 'magistralna cesta', *regionalka* 'regionalna cesta'
prehrana: *dunajec* 'dunajski zrezek', *kristalka* 'kristalna solata', *pehtranka* in *pehtranovka* 'pehtranova potica', *rjavka* 'rjava solata', *tatarac* 'tatarski biftek' (kval. pog.)
oblačila: *leviske*, *minica*, *plisirka* 'plisirana kikla' (kval. pog.), *žametke* 'žametne hlače' (kval. pog.)

Pogosto se univerbizirajo stalne besedne zveze, ki označujejo osebe, zlasti z vidika njihovega poklica, delovanja oziroma funkcije ali pa po kaki negativni lastnosti (pri teh je poudarjena ekspresivnost).

Primeri:

civilnik 'kdor je na civilnem služenju vojaškega roka'
dodiplomec 'dodiplomski študent'
dopoldanec 'dopoldanski uslužbenec, vlomilec'
forumovec 'sodelujoči na forumu'
igralničar 'lastnik igralnice'
igričar 'kdor igra računalniške igrice'
izbrisanec 'kdor je bil izbrisan iz registra stalnega prebivalstva Slovenije [...]'
jahtar 'kdor pluje z jahto'
kamionar 'voznik kamiona'
kronik 'kronični alkoholik'
marihuanar 'kdor uživa marihuano'
metadonec 'kdor je odvisen od metadona'
nahrbtnikar 'popotnik, turist z nahrbtnikom'
oskarjevec 'dobitnik oskarja'
razvojniki 'razvojni inženir, svetovalec'
regionalec 'regionalni predstavnik, prebivalec'
poslovnica 'poslovna ženska'
rekreativka 'rekreativna športnica'
režimec 'režimski človek'
rušenec 'lastnik stavbe, predvidene za rušenje'
socialc 'prejemnik socialne podpore'
scenec 'scenski delavec'
slavnež 'kdor je slaven'
smetiščar 'kdor živi na ali ob smetišču'
specialec 'specialni policist, vojak'

totalitarec 'totalitaren človek'
sponsoriranec 'kdor je sponzoriran'
spustaš 'športnik, ki se ukvarja s spustom [...]'
transseksualec 'transseksualni človek'
stolpičar 'kdor piše stolpice'
totalitarnež 'totalitaren človek'
smolček 'kdor je rojen 29. februarja' (kvalifikator ekspresivno)
zguhar 'neuspešen človek' (kvalifikator ekspresivno)
ziheraš 'kdor je izredno previden in ne tvega' (kvalifikator pogovorno)

Med novjšimi primeri poenobesedenja so tudi poimenovanja za pripadnike določenega gibanja, določene smeri.

Primeri:

gongovec, *greenpeaceovec*, *hamasovec*, *jungovec*, *krišnovec*, *lionist*,
 prim. tudi *metalec*, *raeljanec*, *raeljanka*, *rogovec*, *rotarijanec*, *valovec*

Med gradivom so tudi poimenovanja za člane, pristaše, privrženca določenih politik, političnih strank: *janševac*, *kučanovec*.

V posebno skupino sodijo poimenovanja za tolarske bankovce (s kvalifikatorjem pogovorno): *cankar* 'bankovec s podobo Ivana Cankarja'; prim. še *kobilca*, *plečnik*, *prešeren* in *trubar*, in poimenovanja za ljudi, rojene v določenem astrološkem znamenju: *kozorog*, *kozoroginja*, *lev*, *levinja*.

V gradivu novjših večbesednih leksemov najdemo tudi poenobeseditve prostih besednih zvez (priložnostnic, vzetih neposredno iz govora).⁷³

Primeri:

emocionalc 'emocionalen človek'
japonec 'japonski avto'
korejec 'korejski avto'
kampanjec 'kampanjski učenec'
kontemplativc 'kontemplativen človek'
marginalc 'marginalen človek'
odštekanec 'odštekan človek'

⁷³ Povzeto po pogovoru z A. Žele (z dne 4. 6. 2014).

negativec 'negativen lik, človek'
pozitivec, pozitivka 'pozitiven človek, ženska' (kvalifikator pogovorno)
subica 'zelo suha ženska'
stigmatiziranec 'stigmatiziran človek'
zaslužnež, zagretež 'zagret človek' (kvalifikator ekspresivno)
zafrustriranec 'zafrustriran človek'
zakompleksanec 'zakompleksan človek' (kvalifikator pogovorno)
zamaskiranec 'zamaskiran človek'
zavrtež 'zavrt človek' (kvalifikator ekspresivno)
zdolgočasenec 'zdolgočasen človek' (kvalifikator ekspresivno)

Pomenske skupine pridevnikov glede na mesto v levem prilastku

Nekakovostni izpeljani pridevniki (svojilni, vrstni in količinski) se razvrščajo v levoprilastkovni samostalniški zvezi v stalnem in nezamenljivem zaporedju,⁷⁴ ki ga določa njihova skladenjska podstava, ki se da izraziti z desnim nepridevniškim prilastkom.⁷⁵ S pomočjo pretvorbe v pomensko ustrezno zvezo z desnim prilastkom A. Vidovič Muha pridevnike v levem prilastku razvršča v sedem osnovnih pomenskih skupin s podskupinami (Vidovič Muha 1981: 124, 132; 2000a: 70, 310–311).⁷⁶

⁷⁴ J. Toporišič v *Novi slovenski skladnji* pridevniške besede v levem prilastku razporeja po naslednjem vrstnem redu: (1) vrstilni števnik */prvi/*, če so zamenljivi z izrazi, kot *vsí*; (2) količinske pridevniške besede */trije, pet/*; (3) svojilni pridevniki */vaš, bratov/*; (4) kakovostni pridevniki */dober/*; (5) vrstni pridevniki */malil → vsil/prvi trije vaši dobri mali avtomobili*. Kazalni zaimki stojijo pred navadnimi pridevniškimi besedami (*ti mali avtomobili, taki mali avtomobili*), s količinskimi nezaimenskimi pridevniškimi besedami pa se vežejo po vzorcu *trije taki mali avtomobili, ti prvi trije mali avtomobili, zgornji prvi trije mali avtomobili* (Toporišič 1982: 43–45).

⁷⁵ Samostalniško jedro besedne zveze s svojim pomenom in slovničnimi lastnostmi vpliva na uvrstitev nekaterih pomenskih skupin t. i. razmernih pridevnikov (po J. Toporišiču *odnosnih*) v levi prilastek (Vidovič Muha 1981: 124).

⁷⁶ »[...] [N]a glagolniško jedro so vezani vrstni sredstveni, predmetni, pa tudi nepravi svojilni: *tovorni ladijski prevoz; očetovo delo*; ob glagolnikih oziroma ob lastnostnih samostalnkih so pridevniki smeri delovanja: *globinska razsežnost, debelinski prirastek*; na samostalnike, ki poimenujejo nosilce dejanja, stanja, so vezani razmerni svojilni pridevniki: *otrokov učitelj, materin brat*« (Vidovič Muha 1981: 132).

Pomen teh pridevnikov določa »podstavna beseda, razvidna v pomensko ustrezni nepridevniški besedni zvezi, in pa t. i. jedro, se pravi tisti samostalnik, ob katerem se pridevnik uveljavlja s svojo osnovno, tj. prilastkovno skladijsko vlogo« (Vidovič Muha 1981: 124).

Pomenske skupine pridevnikov, ki se utemeljujejo s stalnim (nezamenljivim) mestom v levem prilastku, so Prid_{sn} / (Prid_{v(sv)}) / Prid_{v1} (Sam) v stalnih besednih zvezah, npr. *plastična (otročka) igrača*, oziroma Zaim_d / Prid_{sv} / Prid_{v3} / Prid_{kol} / Prid_{v2} / Prid_l (Sam), npr. *te njegove (otroko-ve) prve tri lanske majhne (igračke)*⁷⁷ v prostih besednih zvezah (Vidovič Muha 2000a: 70).

Pomenska tipologija vrstnih pridevnikov

V tem razdelku so, izhajajoč iz tipologije A. Vidovič Muha, podrobneje opisane pomenske skupine vrstnih pridevnikov kot sestavin samostalniških večbesednih leksemov glede na mesto v levem prilastku.

Leksikalnopomenska analiza vrstnega pridevnika kot določujoče sestavine večbesednega leksema vključuje skladijskobesedotvorni vidik, ki omogoča obravnavo pomensko prozornih besednih zvez oziroma takih z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavin(e) kot pretvorbo skladijskih razmerij (gl. Žele 2008: 41). S postopkom pretvorbe zveze z levim pridevniškim prilastkom v zvezo z desnim samostalniškim prilastkom, ki je motivacijsko izhodišče vrstnega pridevnika, se določa skladijska podstava vrstnega pridevnika, ki razkrije razmerje med pomenom besede, ki pridevnik tvori, in besede, ki jo pridevnik določa (samostalniškega jedra).

⁷⁷ Prid_{sn} = snovni pridevnik, Prid_{v(sv)} = vrstni svojilni pridevnik, Prid_{v1} = pravi vrstni pridevnik, Zaim_d = kazalni zaimek, Prid_{v3} = vrstilni števnik, izpeljan iz glavnega števnik, Prid_{v2} = pridevnik, izpeljan iz krajevnega ali časovnega prislova, Prid_{kol} = količinski pridevnik, Prid_l = lastnostni pridevnik, Sam = samostalnik.

Pogoj za pomensko analizo vrstnih pridevnikov je sinhrono razvidna povezava med pomenom vrstnega pridevnika kot sestavine večbesednega leksema in pomenom besede, ki pridevnik motivira. Taka analiza pridevnika v levem prilastku zato ni smiselna pri večbesednih leksemih z najvišjo stopnjo leksikaliziranosti. Pri skupih in sklopih z neleksikaliziranim pomenom posameznih sestavin ter pri zraslekih so pomeni posameznih sestavin namreč že tako zlit, da je večbesednost samo izrazna, globinsko pa gre za eno, pomensko nedeljivo leksemsko enoto, katere pomenskosestavinska zgradba zaradi skladenjskorazmerne spremembe med sestavinama kot posledice pomenskega prenosa ni izpeljiva iz pomenskosestavinske zgradbe izhodiščnih pomenov sestavin večbesednega leksema.

Za primerjavo: frazem je definiran kot večbesedna leksikalna enota z najvišjo stopnjo pomenske zlitosti sestavin (ki je posledica neleksikaliziranosti pomenov posameznih sestavin besedne zveze); temeljna lastnost frazema je tudi visoka stopnja anomalnosti – nemožnost pretvorbe (gl. Kržišnik 1994: 22; 98–113; gl. tudi razdelek 3.4).

Tako so iz novejšega besedja z vidika tipologije vrstnosti obravnavani le pridevniki v zvezah z lastnostmi sestave, dela skupov s preneseno jedrno, samostalniško sestavino ali z leksikaliziranim prenosom prilastkovne sestavine, kjer pridevnik nastopa v svojem, zaradi manjše stopnje pomenske zlitosti sestavin zveze iz pomena celotne zveze še razvidnem izhodiščnem pomenu. S tem so iz obravnave izključeni tudi skupi z neleksikaliziranim pomenom vrstnega pridevnika v levem prilastku. Večbesedni leksemi, pri katerih analiza vrstnega pridevnika zaradi zgoraj navedenih razlogov ni možna, so s pomenotvornega vidika obravnavani v razdelku o pomenotvorju (3.3.2).

Zadnji skupini vrstnih pridevnikov po tipologiji A. Vidovič Muha tvorijo vrstni izprislovni in vrstni vrstilni pridevniki (katerih pomen je povezan z govornim dejanjem), ki niso nikoli del večbesednega leksema, zato podrobneje navajam le prve štiri skupine s podskupinami. V novejšem besednozveznem gradivu se pojavlja nov produktivni tip vrstnega pridevnika: pridevnik, ki je pretvorbno povezan s prislovnim določilom notranjih okoliščin, tj. vzroka in načina.

(1) **VRSTNI IZSVOJILNI PRIDEVNICI** so v levem prilastku ob samostalniku, tvorjeni so iz lastnih imen; gre za poimenovanja po izumitelju (*papinov lonec* ← *lonec (od) Papina* ← *lonec, ki ga je izumil Papin*) in po tipični lastnosti, podobnosti komu, čemu (npr. *avgijev hlev*) (Vidovič Muha 2000a: 315).

Med novejšim besedjem najdemo samo dva primera izvojlilne vrstnosti; to sta skupa *alzheimerjeva bolezen* (*Alzheimerjeva bolezen*) in *creutzfeldt-jakobova bolezen* (*Creutzfeldt-Jakobova bolezen*).

(2) **VRSTNI JEDRNOVARIANTNI PRIDEVNICI** se delijo na neglagolniškojdrne in glagolniškojdrne pridevnike (Vidovič Muha 2000a: 316).

(2.1) **VRSTNI NEGLAGOLNIŠKOJEDRNI PRIDEVNICI** se delijo v štiri podskupine.

Ti pridevniki »posredno ali neposredno izražajo dejanje, ki ga lahko opravlja z jedrom poimenovani predmet. Prvostopenjska pretvorba ima obliko predložnega tožilnika, njena vprašalnica pa je za *koga, kaj*: (*ljubljsko*) *šolsko hokejsko vadbeno igrišče* ← *igrišče za vajo za igranje hokeja za uporabo šoli (v Ljubljani)* [...]« (Vidovič Muha 2000a: 316)

NEGLAGOLNIŠKOJEDRNI NAMENSKI in **POSREDNONAMENSKI** vrstni pridevniki skupaj s samostalniškim jedrom tvorijo najproduktivnejši tip večbesednih leksemov. Prevladujoča težnja pri nastajanju večbesednih leksemov je torej vzpostavljanje namenskosti celotnega leksema.

(2.1.1) **VRSTNI NAMENSKI PRIDEVNICI** so na drugem mestu v levem prilastku. V gradivu se pogosteje pojavljajo pri sestavah kot pri skupih.

»Tvorijo jih v glavnem glagoli s priponskimi obrazili *-alni, -ilni, -ivni, -(e)ni, -(a)tivni*. Podstava ima obliko prilastkovega odvisnika z neprehodnim glagolom v povedku: *dvigalni mehanizem* ← *mehanizem, s katerim se dviga*; *šivalni stroj* ← *stroj, s katerim se šiva* [...]« (Vidovič Muha 2000a: 316).

Primeri⁷⁸ za *sestave*: *bivalni vrt* ← vrt za bivanje, tako še *fotokopirni stroj*, *negovalna bolnišnica*, *plašilna pištola*, *preizkusna lutka*, *premostitvena operacija*, *previjalna miza*, *prodajni agent*, *raziskovalna novinarika*, *raziskovalni novinar*, *opozorilna stavka*, *testna lutka* [sinonim *preizkusna lutka*], *učna pot*, *vlečni pes*.

Primeri za *skupe*: *igralna palica*, *igralni plošček*, *jadralna deska*, *negovalna kozmetika*, *plačilna kartica*, *parkirni listek*, *plužna enota*, *prevajalno orodje*, *prodajna veriga*, *raziskovalna politika*, *tržna znamka*, *zaščitne slušalke* (vse z metaforičnim pomenskim prenosom jedrne sestavine zveze); *zaščitni faktor* (metonimični pomenski prenos jedrne sestavine zveze).

(2.1.2) Še pogosteje se pri novejšem stalnobesednozveznem gradivu pojavljajo **VRSTNI POSREDNONAMENSKI PRIDEVNIKI**. Ti imajo podstavniki samostalnik v tožilniku s predlogom *za* – dejanje je razvidno v drugostopenjski pretvorbi, kjer postane prvotni predmet prilastek glagolnika. S stališča razvrstitve v levem prilastku sta mogoči dve podskupini, t. i. nehomonimna in homonimna (Vidovič Muha 2000a: 316).

(2.1.2.1) **VRSTNI POSREDNONAMENSKI NEHOMONIMNI PRIDEVNIKI**, ki so v levem prilastku na tretjem mestu, so najobširnejši tip vrstnih pridevnikov v gradivu novejših večbesednih leksemov. Ti pridevniki niso homonimni s svojilno pomensko skupino.⁷⁹ Tvorjeni so navadno iz glagolnikov oziroma samostalnikov, ki so povezani z glagolskim dejanjem: *nogometno igrišče* ← *igrišče za nogomet* ← *igrišče za igranje nogometa* / *na katerem se igra nogomet* (Vidovič Muha 2000a: 316–317).

Primeri⁸⁰ za *sestave*: *dokapitalizacijski delež* ← delež za dokapitalizacijo, *fakсна številka* ← številka za pošiljanje faksov, *gospodinjska soba* ← soba za opravljanje gospodinjskih del, *imunski sistem* ← sistem za vzdrževanje imunosti; tako še: *konkurenčna klavzula*,

⁷⁸ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

⁷⁹ »Obravnavana pomenska skupina ima torej dvojno pretvorbno možnost in zato seveda tudi možnost dvojne uvrstitve v levem prilastku: *levja kletka* ← *kletka (od) levov* / *za bivanje levov*« (Vidovič Muha 2000a: 316).

⁸⁰ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

*krajinska arhitektura, arhitekt, mestno kolo, nagibni vlak,*⁸¹ *napenjalna rjuha, napotni zdravnik, obrazni lifting, obrtno-industrijska cona, podjezična tableta, predklicna številka, prenosni računalnik, prenosni mobilni telefon, prenosno stranišče, protipotresni zidak, smerna tipka* [sinonim *smerniška tipka*], *stopniščni vzpenjalec* [sinonim *stopniščni vzpenjalnik*], *telovadna žoga* [sinonim *terapevtska žoga*], *transplantacijska medicina, turistična kmetija,*⁸² *turistični vlakec, ustanovitveni kapital, varnostna kopija, varnostna nitka, varnostna blazina* [sinonima *zračna blazina, varnostni meh*], *zobna nitka, ženska kvota.*

Primeri za **skupe**⁸³ z metaforičnim prenosom jedrne sestavine: *debatna kavarna* ← »kavarna« (prireditev) za debato, *drevesna kirurgija* ← »kirurgija« za sanacijo poškodovanih dreves; tako še: *družinska politika, finančna policija, genetski inženiring* [sinonima *gensko inženirstvo, genska tehnologija*], *glasbeni stolp, glikemični indeks* ← »indeks« za določanje povečanja glikemije, *grafična kartica, grafična tablica, grafični vmesnik, izbirna vsebina, jezikovno orodje, kuhinjski otok, naravovarstvena policija, parkirna hiša* [sinonim *garažna hiša = spremstveni*], *pralna steza, programska podpora, programski jezik, programski pas, prometni stožec, računalniška pismenost, računalniško opismenjevanje, snežna deska, snežno kolo, sobno kolo, strešni kovček, telefonska tajnica* [sinonim *avtomatska tajnica*], *transakcijski račun, transplantacijska mreža, tržna niša,*⁸⁴ *zvočna kartica* [sinonimni sklop *glasbena kartica*]; skup z metonimičnim prenosom jedrne sestavine: *avkcijska hiša.*

(2.1.2.2) Nekaj manj je **VRSTNIH POSREDNONAMENSKIH PRIDEVNIKOV**, ki so **HOMONIMNI** s svojilno pomensko skupino in so na četrtem mestu v levem prilastku. Tvorjeni so iz neglagolniških samostalnikov in imajo možnost tretjestopenjske pretvorbe v prilastkov odvisnik: *šolsko igrišče* ← *igrišče za šolo, igrišče za uporabljanje šoli* ← *igrišče, ki ga uporablja šola; konjski hlev* [...], *aranžerska šola, cevna pločevina* (Vidovič Muha 2000a: 317).

⁸¹ Možna je tudi interpretacija *vlak z nagibom* (razmerje spremstvenosti).

⁸² Možna je tudi interpretacija *kmetija s turizmom* (razmerje spremstvenosti).

⁸³ Pri skupih je podčrtana sestavina s prenesenim pomenom.

⁸⁴ Možna je tudi interpretacija *niša na trgu* (razmerje krajevnosti).

Primeri⁸⁵ za **sestave**: *davčna številka* ← številka za davke / (od) davkov, *družinski zdravnik* ← zdravnik za družino / zdravnik (od) družine, *mladinski hotel* ← hotel za mladino / (od) mladine; tako še: *očetovski dopust*, *osebna številka*, *pasje zavetišče*, *področna koda*, *starševski dopust*, *študentski bon*, *študentsko delo*, *študentsko posojilo*.

Primeri za **skupe** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine: *bolečinski prag* ← »prag« za bolečino / (od) bolečine; tako še: *disketni pogon* [sinonim *disketna enota*], *informacijska avtocesta*, *laserska plošča*, *maturitetna pola*, *maturitetni katalog*, *pasja šola*, *pasji hotel*, *pokojninski steber*, *programski umesnik*, *programsko orodje*, *računalniški virus*,⁸⁶ *refleksna cona*, *robotska roka*, *rolkarski park*, *slikovna pika* [sinonim *slikovna točka*], *telefonska kartica*, *tolerančni prag*, *uporabniško ime*.

Izglagolske vrstne pridevnike, ki spadajo med namenske ali med posrednonamenske vrstne pridevnike, sem razvrstila tudi glede na pretvorbno povezavo njihovega pomena s propozicijo (pomensko podstavo povedi). Udeleženske vloge samostalniškega jedra zveze so najpogosteje delovalniki:

D₁, **vršilec** (mesto osebka): *fotokopirni stroj* ← *stroj* *fotokopira*, *negovalna kozmetika* ← *kozmetika* *neguje*, *plašilna pištola* ← *pištola* *plaši*, *plužna enota* ← *enota* *pluži*, *prevajalno orodje* ← *orodje* *prevaja*, *prodajni agent* ← *agent* *prodaja*, *raziskovalna novinarka*, *politika* ← *novinarka*, *novinar*, *politika* *raziskuje*, *jadralni padalec* ← *padalec* *jadra*, *napotni zdravnik* ← *zdravnik* *napoti*, *opozorilna stavka* ← *stavka* *opozori*, *vlečni pes* ← *pes* *vleče*; *prodajna veriga* »*veriga*« *prodaja*, *tržna znamka* ← »*znamka*« *trži*, *zaščitni faktor* ← »*faktor*« *zaščiti*, *zaščitne slušalke* ← »*slušalke*« *zaščiti*jo;

D₄, **rezultat** (mesto tožilniškega predmeta): *napenjalna rjuha* ← *napenjati* *rjuho*, *izbirna vsebina* ← *izbirati* *vsebino*;

D₆, **sredstvo** (mesto orodniškega predmeta): *jadralna deska* ← *jadrati* z *desko*, *preizkusna lutka* ← *preizkusiti* z *lutko*, *plačilna kartica* ← *plačati* s *kartico*, *premostitvena operacija* ← *premostiti* z *operacijo*; *igralna palica*, *igralni plošček* ← *igrati* s *palico/ploščkom*; *parkirni listek* ← *parkirati* z »*listkom*«.

⁸⁵ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

⁸⁶ Možna je tudi interpretacija *virus v računalniku* (razmerje krajevnosti).

Precej manj pogosteje pa so vloge samostalniškega jedra večbesednega leksema okoliščine; v gradivu se pojavljajo samo krajevne:

bivalni vrt ← *bivati na vrtu*
negovalna bolnišnica ← *negovati v bolnišnici*
previjalna miza ← *previjati na mizi*
pralna steza ← *prati na »stezi«*
parkirna hiša ← *parkirati v »hiši«*

Namembni vrstni pridevniki lahko določajo tudi samostalnike s kategorijo živosti in človeškosti:

krajinski arhitekt
prodajni agent
raziskovalna novinarka
borzni posrednik

(2.2) Manj pogosti so novejši večbesedni leksemi z **VRSTNIMI GLAGOLNIŠKOJEDRNIMI PRIDEVNIKI**, ki določajo sredstvo in predmet dejanja, ki ga izraža jedrni glagolnik: (*rečni*) *tovorni ladijski prevoz* ← *prevoz z ladjo tovora (po reki)* (Vidovič Muha 2000a: 317). Imajo dve podskupini.

(2.2.1) Med vrstnimi glagolniškojedrnimi pridevniki v gradivu novejših večbesednih leksemov prevladujejo **VRSTNI SREDSTVENI PRIDEVNIKI** ali **PRIDEVNIKI SREDSTVA**, ki so na drugem mestu v levem prilastku. So iz predložnega orodnika, ta pa iz glagolskega stavka, v katerem je podstava pridevnika osebek, npr. *ladijski prevoz* ← *prevoz z ladjo* ← *ladja prevažna* (Vidovič Muha 2000a: 317).

Primeri za *sestave*:⁸⁷ *balonska dilatacija* [sinonim *balonsko širjenje*] ← *širjenje/dilatacija z balonom* ← *balon širi, deležijsko izražanje* ← *izražanje z deležjem* ← *deležje izraža*; tako še: *kataloška prodaja, mrežni marketing* [sinonim *mrežno trženje*], *računalniška simulacija, robotska operacija*.

⁸⁷ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

Primeri za **skupe** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine: *jezikovni imperializem*, *medijski atentat*, *svetlobno onesnaževanje*.

(2.2.2) Precej manj je v gradivu **VRSTNIH PREDMETNIH PRIDEVNIKOV**, ki so na tretjem mestu v levem prilastku. Podstava je brezpredložni rodilnik, nastal iz tožilniškega predmeta, npr. *tovorni prevoz* ← *prevoz tovora* ← *prevažati tovor* (Vidovič Muha 2000a: 317).

Primeri za **sestave**:⁸⁸ *lastninsko preoblikovanje* ← preoblikovati lastnino, *podatkovno vodilo* ← vodenje podatkov ← voditi podatke, *žensko poimenovanje* ← poimenovanje žensk ← poimenovati ženske.

Primeri za **skupe**: *etnično čiščenje* ← »čiščenje« etnosa (naroda) ← »čistiti« etnos in *jezikovno načrtovanje* ← »načrtovanje« jezika (z dodatnimi zakonskimi členi in ustaljevanje jezika s posodobljenimi priročniki).

(3) **VRSTNIH IZPRISLOVNIH PRIDEVNIKOV**, ki so »tvorjeni iz prislovnega določila, ki ima obliko predložnega samostalnika« (Vidovič Muha 2000a: 317), je med novejšimi večbesednimi leksemi najmanj. Delijo se na vrstne pridevnike smeri delovanja in vrstne pridevnike okoliščin s podskupinami.

(3.1) **VRSTNI PRIDEVNICI SMERI DELOVANJA** so na petem mestu v levem prilastku; tvorjeni so iz predložnega tožilnika v vlogi prislovnega določila kraja: *debelinski prirastek* ← *prirastek v debelino*; tako še: *dolžinsko razrezanje*, *globinska razsežnost* (Vidovič Muha 2000a: 317).

Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo dve zvezi tega tipa.

Primeri: *sestavi centralno zaklepanje* ← zaklepanje iz centra in *daljinski upravljajnik* ← upravljajnik na daljino.

⁸⁸ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

(3.2) **VRSTNI PRIDEVNIKI OKOLIŠČIN** določajo jedro glede na obstojanje ali izvor.

(3.2.1) **VRSTNI PRIDEVNIKI NAHAJANJA, OBSTAJANJA** izražajo krajevnost ali časovnost, nastajajo pa s pretvorbo iz mestniškega prislovnega določila (Vidovič Muha 2000a: 318).

(3.2.1.1) **VRSTNI KRAJEVNI PRIDEVNIKI NAHAJANJA, OBSTAJANJA** so na šestem mestu v levem prilastku: *alpsko rastlinstvo* ← *rastlinstvo v Alpah* ← *rastlinstvo, ki je v Alpah* (Vidovič Muha 2000a: 318).

Primeri⁸⁹ za **sestave**: *balkanske vojne* ← vojne na Balkanu; *cestna ovira* ← ovira na cesti (za zmanjševanje hitrosti na cesti), *domači studio* ← studio doma (za domačo rabo), *evropski komisar, parlament* ← komisar, parlament v Evropi; *poulično gledališče, slovenski tolar* ← tolar v Sloveniji, *ulično gledališče* ← gledališče na ulici; *živčni prenašalec* ← prenašalec med živci, pri živcih (sinapsah).

Primeri za **skupe**: *cestni obroč* ← »obroč« na cesti, *ozonska luknja* ← »luknja« v ozonski plasti, *pisemska bomba* ← »bomba« v pismu, *slovenska pomlad* ← »pomlad« v Sloveniji; **skup** z metonimičnim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine: *žitni krog* ← krog na žitnem polju.

(3.2.1.2) **VRSTNI ČASOVNI PRIDEVNIKI NAHAJANJA, OBSTAJANJA** so na sedmem mestu v levem prilastku; podstava izraža časovnost obstajanja, lahko tudi v obliki prilastkovnega odvisnika: *zimsko igrišče* ← *igrišče v zimi* ← *igrišče, ki je v zimi* (Vidovič Muha 2000a: 318).

Primeri:⁹⁰ *adventni venček* ← venček v času adventa, *predmenstrualni sindrom* ← sindrom pred menstruacijo, *referendumski molk* ← »molk« (prepoved predvolilne propagande) dan pred referendumom.

⁸⁹ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

⁹⁰ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

(3.2.2) **VRSTNI IZHODIŠČNI PRIDEVNICI** izražajo krajevno ali časovno izhodišče; so iz roditeljskega prislovnega določila (Vidovič Muha 2000a: 318).

(3.2.2.1) **VRSTNI ČASOVNI IZHODIŠČNI PRIDEVNICI**, ki so na devetem mestu v levem prilastku (Vidovič Muha 2000a: 319). Med novejšim besedjem se ne pojavljajo.

(3.2.2.2) **VRSTNI KRAJEVNI IZHODIŠČNI PRIDEVNICI** so na osmem mestu v levem prilastku; podstavna predložna zveza izraža kraj, okolje, iz katerega kdo, kaj izhaja, predložna zveza sama je iz prilastkovnega odvisnika: *bavarsko pivo* ← *pivo z Bavarske* ← *pivo, ki je z Bavarske* (Vidovič Muha 2000a: 319).

Med gradivom novejših večbesednih leksemov sta dva **skupa** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine:

Primeri:

kitajski datelj ← »datelj« iz Kitajske

morski sadeži ← »sadeži« iz morja

Poseben tip predstavljajo skupi z metonimičnim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine, ki tudi izražajo izvornost.

Primeri:⁹¹

dunajski zrezek

francoska štruca

francoski rogljiček

daytonski sporazum

lymska borelioza

(3.2.3) Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo nov tip vrstnih pridevnikov, to so **VRSTNI PRIDEVNICI VZROKA IN NAČINA**,⁹² ki so pretvorbno povezani s **PRISLOVNIM DOLOČILOM NOTRANJH OKOLIŠČIN**, tj. vzroka in načina. Ena od prevladujočih teženj nastajanja

⁹¹ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

⁹² Tega tipa A. Vidovič Muha v svoji tipologiji ne navaja.

večbesednih leksemov je tako vzpostavljanje odnosa vzročnosti in zlasti načinovnosti, pri čemer gre za vzrok za potek glagolskega dejanja in način njegovega poteka.

Načinovne vrstne pridevnike lahko primerjamo z glagolniškojedrnimi sredstvenimi. Razlika med njimi je, da načinovni nikoli ne stojijo ob glagolniškem jedru, sredstveni pa so po definiciji glagolniškojedrni. Načinovni namreč izražajo potek glagolskega dejanja, sredstveni pa konkretno sredstvo, orodje glagolskega dejanja. Sredstvene lahko interpretiramo podobno kot načinovne, npr. *svetlobno onesnaževanje* ← onesnaževanje s svetlobo, *S čim?* ali *Kako?*, načinovni pa imajo samo eno možnost pretvorbe, npr. *diahrono jezikoslovje* in *ekološki pridelovalec* ← jezikoslovje (veda, ki proučuje jezik), *Kako?* (z diahronega vidika); pridelovalec (kdor prideluje), *Kako?* (na ekološki način). Sredstveni tako izražajo materialno sredstvo, pri načinovnih pa je poudarek na abstraktnem (načinu).

Primeri vrstnih pridevnikov, izpeljanih iz prislovnega določila **načina**:

sestave:

brizgalni tiskalnik ← tiskalnik, ki tiska z brizganjem
diahrono jezikoslovje ← jezikoslovje, ki proučuje jezik z diahronega vidika
digitalna fotografija, kamera, fotoaparatus ← fotografija, kamera, fotoaparatus, ki nastane, deluje na digitalni način
ekološka kmetija, pridelovalec, kmetijstvo ← kmetija, pridelovalec, kmetijstvo, ki prideluje na ekološki način
elektronsko pisalo ← pisalo, ki piše s pomočjo elektronike
glasbena terapija ← terapija s pomočjo glasbe
iglični tiskalnik ← tiskalnik, ki tiska z iglicami
kemično stranišče [sinonima *mobilno stranišče, prenosno stranišče*] ← ki namesto vode učinkuje z dezinfekcijskim sredstvom za razkuževanje
laserski gramofon ← gramofon, ki predvaja z laserjem
optični bralnik, čitalnik, disk (laserska plošča) ← ki deluje s pomočjo laserske svetlobe
partnerska šola ← šola, ki v okviru svoje dejavnosti kot partner sodeluje z drugimi šolami [...]
prostoročno telefoniranje ← ki se opravlja prostoročno, navadno v motornih vozilih

računalniška umetnost ← ki nastane, deluje s pomočjo računalniškega programa

satelitski telefon ← telefon, ki deluje s pomočjo satelita

toplozračni balon ← balon, ki leti s toplim zrakom

umetnostna terapija ← terapija s pomočjo umetnosti

vedenjska terapija ← terapija, ki temelji na spreminjanju vedenja

vibracijski nabijalnik ← nabijalnik, ki deluje na vibracije

zvočni semafor ← semafor, ki opozarja z zvokom

skupi z metaforičnim prenosom jedrne sestavine: *elektronska tablica*, *elektronska tajnica*, *elektronska varuška*

sklopi: *elektronska denarnica*, *elektronska glasba*, *elektronska konferenca*, *elektronska pošta*, *elektronska redovalnica*, *elektronski časopis*, *elektronski denar*, *elektronski forum*, *elektronski naslov* [sinonima *e-poštni naslov*, *e-naslov*], *elektronski slovar*, *elektronsko črnilo* ← ki deluje, je prikazan s pomočjo elektronike oz. na digitalni način (primeri *elektronsko poslovanje* in *trgovanje* ter *elektronski podpis* [sinonima *digitalni podpis*, *e-podpis*] in *digitalni zapis* [sinonim *elektronski zapis*] zaradi glagolniškega jedra spadajo k sredstvenim pridevnikom)

Zvezo *električni smog* [sinonim *elektronski smog*] lahko interpretiramo kot »smog« zaradi elektronike (razmerje vzročnosti). Med gradivom novjših večbesednih leksemov sicer najdemo dva primera vzročnosti: pridevnik *abstinenčni* v zvezah *abstinenčna kriza*, *abstinenčni sindrom*, katerega podstavo bi lahko interpretirali kot *kriza/sindrom zaradi abstinence*, in pridevnik *elektromagnetni* v zvezi *elektromagnetno sevanje* ← sevanje zaradi valovanja električnega in magnetnega polja. Poseben primer predstavlja skup z metonimičnim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine: *vietnamski sindrom* (sindrom zaradi vietnamske vojne).

(4) **VRSTNE VIDEZNE PRIDEVNIKE** povezuje »objektivno preverljivo opisovanje videza oziroma sestava tega, kar poimenuje jedro« (Vidovič Muha 2000a: 319). V novjšem gradivu se pogosteje pojavljajo videzni spremstveni in sestavni, snovnih je malo.

(4.1) **VRSTNI SPREMSTVENI PRIDEVNIKI** so na desetem mestu v levem prilastku; so iz predložnega orodnika, ta pa iz oziralnega odvisnika: *briljantni prstan* ← *prstan z briljantom* ← *prstan, na katerem je briljant* (Vidovič Muha 2000a: 319–320).

Primeri⁹³ za sestave:

arhitekturna krajina ← krajina z arhitekturnimi značilnostmi ← na kateri so arhitekturne značilnosti

ekološka tržnica ← tržnica z ekološkimi živili ← na kateri so ekološka živila

evrsko območje ← območje z evrom ← na katerem je evro tako še: *kvarčna ura*, *panoramska cesta*, *večžariščno steklo* [sinonim *progresivno steklo*], *vodna postelja*, *vodni park*, *zračna blazina* [sinonima *varnostna blazina*, *varnostni meh*]; posebna primera sestav tega tipa sta *dezoksiribonukleinska kislina* in *poliklorirani bifenil*

Primeri za **skupe** z metaforičnim prenosom:

energijsko polje ← »polje« z energijo ← na katerem je energija

ergometrično kolo ← »kolo« z ergometrom na katerem je ergometer tako še: *vodno mesto*

Primer za **skup** z metonimičnim prenosom:

solatni krožnik ← »krožnik« s solato ← na katerem je solata⁹⁴

(4.2) **SESTAVNO-SNOVNI PRIDEVNIKI** »imajo podstavo v predložnem rodilniku, ki izraža določitev glede na snov, sestav tega, kar poimenuje jedro [...]« (Vidovič Muha 2000a: 320).

(4.2.1) **VRSTNI SESTAVNI PRIDEVNIKI** so na enajstem mestu v levem prilastku; podstavni predložni rodilnik imenuje sestavne člene in je lahko samo množinski, podstava predložnega rodilnika je deležniški polstavek ali prilastkov odvisnik: *atletski klub* ← *klub iz atletov* ← *klub, sestavljen iz atletov* ← *klub, ki ga sestavljajo atleti* (Vidovič Muha 2000a: 320).

⁹³ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

⁹⁴ Možna je tudi interpretacija *krožnik s solato* (razmerje spremstvenosti).

Primeri⁹⁵ za **sestave**:

besedilni korpus [sinonim *jezikovni korpus*] ← korpus iz besedil ←
ki ga sestavljajo besedila
blagovno-trgovinski center
črtna koda
klinični center
kosovni odpadki ← odpadki iz kosov

Primeri za **skupe** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine:

dijaški parlament ← »parlament« iz dijakov ← ki ga sestavljajo dijaki
računalniška mreža
računalniško omrežje
solatni bar [sinonim *solatni bife*]

(4.2.2) **SNOVNI PRIDEVNIKI** so na dvanajstem mestu v levem prilastku; so iz podstave s predlogom *iz*; podstava je iz pridevniškega polstavka s pridevniško besedo stanja *narejen*: *lesen strop* ← *strop iz lesa* ← *strop, narejen iz lesa* (Vidovič Muha 2000a: 320–321).

Primeri⁹⁶ za **sestavo**:

mesna štruca ← štruca iz mesa
vinilna plošča ← plošča iz vinila⁹⁷

Primeri za **skup** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine:

sojin sir ← »sir« iz soje
travni tepih ← »tepih« iz trave
živalska moka ← »moka« iz živali⁹⁸

⁹⁵ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

⁹⁶ Izbrani primeri so iz analiziranega gradiva novejših večbesednih leksemov.

⁹⁷ Navedeni primeri zaradi ustaljenosti sodijo med stalne besedne zveze, pridevniki pa imajo vrstni pomen, ne pomen snovnosti.

⁹⁸ Navedeni primeri zaradi ustaljenosti in pomenskega prenosa sodijo med stalne besedne zveze, pridevniki pa imajo vrstni pomen, ne pomen snovnosti.

Pridevnik kot sestavina stalne besedne zveze z vidika pomenske določnosti

Slovenska slovnica A. Bajca, R. Kolariča in M. Rupla iz leta 1956 pri pridevniku obravnava skladijsko določnost oziroma določno in nedoločno obliko pridevnika; določna se rabi, »kadar govorimo o kaki določeni, že znani osebi ali stvari« (Bajec idr. 1956: 118). Vidika pomenske, neskladijske določnosti pridevnika slovnica ne obravnava, čeprav ločuje kakovostne, svojilne in vrstne pridevnike (Bajec idr. 1956: 117) in navaja primere posamostaljenih pridevnikov (*duhovni, popotni*) ter pridevnike v samostalniških stalnih besednih zvezah⁹⁹ (Bajec idr. 1956: 119–120).

V 70. letih 20. stoletja J. Toporišič že ločuje med določnostjo, ki spada v besedilo, pri kategoriji seznanjenosti ali poznanosti in pri t. i. tipu *znani zdravnik*, ter med sistemsko jezikovno določnostjo pri posamostaljenju pridevnika, predložno poprislovljenem pridevniku in pridevniku v stalnih (frazoloških) zvezah (Toporišič 1978: 292). V nasprotju z dotedanjim slovenskim jezikoslovjem, ki pridevnike uvršča med nedoločne in določne oblike, J. Toporišič loči določnost besed od določnosti oblik.¹⁰⁰ V ti dve kategoriji uvršča vse vrste pridevniških besed (pridevnike, deležnike, števnik in zaimenske ustrezničke) (Toporišič 1978: 287).

Nedoločni pridevniki so po J. Toporišiču samo pridevniki z izbiro (*lep – lepi*) – kakovostni, vsi drugi pridevniki (t. i. odnosni, in sicer svojilni in vrstni) pa so določni. Nedoločni pridevniki imajo torej lahko le svojo določno obliko. Določnost se izraža enkrat s samoglasniško konč-

⁹⁹ »Nekateri pridevniki določajo samostalniku vrsto in so nekak sestavni del imena samega; v takih primerih se ne vprašujem le: kakšen *stroj, vrt, prah, pou-darek* itd. je to, marveč k a t e r i, t. j. katere vrste *stroj, vrt, laboratorij* itd. je to? Stalno rabljeni, ukrasni in določilni pridevki imajo samo določno obliko« (Bajec idr. 1956: 120).

¹⁰⁰ Iz *Enciklopedije slovenskega jezika*, geslo *določnost*: »Lastnost besednih vrst in oblik: imajo jo pridevniške besede (*lep – lepi; lep – slovenski, bratov/materin; tak – neki, njen*), samostalniške besede (te so načeloma določne), glagol (t. i. osebne oblike oz. določni in nedoločni glagoli)« (Toporišič 1992: 28).

nico (tudi prazno), npr. *slovenski, fajn*, drugič pa z ničto imenovalniško za moški spol ednine (*bratov*) (Toporišič 1978: 288). Nedoločna oblika pridevniške besede je v Toporišičevi *Enciklopediji slovenskega jezika* pri pridevniku v redkih primerih posebna, nadomestna osnova, npr. *majhen – mali*, večinoma pa le v im. ed. m. spola z $-\emptyset$ zaznamovana osnova nasproti oni z $-i$ (*dober – dobri*). Imajo jo tudi po pomenu določni pridevniki (*očetov, materin; lipov*) [...] (Toporišič 1992: 129).

Določne pridevniške besede so v Toporišičevi *Enciklopediji slovenskega jezika* definirane kot vse tiste, ki nimajo možnosti, da bi imele v enih položajih nedoločno, v drugih pa določno obliko. To so pridevniki na $-ski, -ški, -čki, -nji$ (*slovenski, moški, kmečki, zgornji, današnji*), vrstni pridevniški zaimki (*ta, tisti, oni, neki, vsak, kateri ...*), vrstilni števnik več vrst (*prvi, drugi, tretji ...; levi, srednji, desni; prvi, srednji, zadnji; predpretekli, pretekli, sedanji, prihodnji*), posamezni primeri (*obči, pravni*), vsi s končnico $-i$. Končnico $-\emptyset$ imajo naslednje določne pridevniške besede: svojilni pridevniki na $-ov/-ev$ ali $-in$ (*bratov, stričev, materin*), tudi zaimenski (*moj, njegov, njen, naš, njun*), izjeme so redke (*božji, slovenjilslovenj*) (Toporišič 1992: 27–28).

Določna pridevniška oblika pa je v *Enciklopediji* oblika lastnostnih pridevnikov, neopisnih deležnikov, množilnih in ločilnih števnikov s končnico $-i$ v im./(*tož.*) ed. moškega spola (*mladi, pretekli, dvojni, dvojji*). Določna oblika lastnostnih pridevnikov se rabi: 1. če se pridevnik posamostali (*dežurni -ega m dežurna -e ž, belo -ega s*); [...] 2. v stalnih zvezah (*mala južina, veliki teden*); 3. za vrstnimi kazalnimi zaimki (*ta/tisti/oni dobri človek*); 4. ko gre za na določenem mestu besedila že uvedeno ali sicer znano lastnost (*znani pisatelj*). [...] Samo določno obliko imajo s priponskim obrazilom tvorjeni primerniki (in iz njih sestavljeni presežniki): prim. *star oz. stari človek* proti *starejši (najstarejši) človek* (Toporišič 1992: 28). Pri primerih, kjer sta možni dve pridevniški obliki, J. Toporišič v *Slovenski slovnici* navaja vlogo vprašalnic, ki odločajo o rabi nedoločne ali določne oblike:

»Kadar ima pridevnik eno samo obliko, se le-ta rabi v vseh položajih: *očetova pipa – pipa je očetova, slovenski jezik – ta jezik je slovenski*. Kadar sta možni dve obliki, uporabljamo določno, če se po pridev-

niku sprašujemo s *kateri -a -o, katere vrste*, sicer nedoločno.« (1976: 263). »Nedoločno obliko rabimo takrat, kadar odnosnico kakovostno natančneje določamo, tj. kadar se po pridevniku sprašujemo s *kakšen -šna -o* [...]« (1976: 264).

Nadaljnje raziskave določnosti so se osredinjale na proučevanje jezikovne določnosti nasploh in na proučevanje pomensko-skladenjske določnosti oziroma vrstnosti pridevnika.

A. Vidovič Muha jezikovno določnost obravnava na dveh ravneh:

(a) znotraj jezikovnega sistema v razmerju do govora (v smislu obravnavanja spremembe jezikovne zmožnosti – jezikovnosistemske nedoločnosti, slovarske pojmovnosti (virtualnosti) – govorečega v konkretno besedilo (govorna določnost)¹⁰¹ in prvin, ki to omogočajo)

(b) ter znotraj besedila (tj. na ravni govorne določnosti) v razmerju (besedilna) določnost – nedoločnost (Vidovič Muha 1996: 115, 129). Besedilna določnost in besedilna nedoločnost sta razvidni iz različnosti njunih nosilcev, t. i. aktualizatorjev (Vidovič Muha 1996: 116).

Aktualizatorji so »izražena ali zakrita jezikovna sredstva, ki so že po definiciji deiktična (kazalna) v najširšem smislu« (Vidovič Muha 1996: 116); mednje sodijo (a) lastna imena, (b) zaimki, (c) števniki in (č) nefrazeološke, aktualizirane imenske zveze¹⁰² (Vidovič Muha 1996: 116).

V vlogi prilastkov aktualiziranih zvez so lastnostni, svojilni in pridevniki, ki so tvorjeni iz krajevnih in časovnih prislovov, pri katerih gre za »besedilno določni skupini, natančneje – njihova predmetnostna referenca je mogoča šele glede na govorno dejanje –, časovna orientacija glede na trenutek govorjenja, *zdaj, prej, potem* ipd., prostorska glede na govorečega, *tu, zadaj, spredaj, zgoraj* ipd., vrstna vrstilna glede na prostorsko razporeditev vsaj dveh prvin glede na govorečega kot orientacijsko točko [...]« (Vidovič Muha 2000a: 73–74).

¹⁰¹ Pri tem gre za »sposobnost vzpostavljanja razmerij s konkretno predmetnostjo (vsebina – semiološka prvina), količino in prostorom oziroma časom« (Vidovič Muha 1996: 116).

¹⁰² S tem so mišljene t. i. proste, nestalne zveze (frazeološkost (v širšem smislu) tu pomeni neprozornost pomena in stalnost zveze).

Zaradi tega je smiselno ločevanje skupine, ki je po izvoru iz prislovov in količinskih pridevnikov glede na prave in svojilne vrstne pridevnike. Za skupino pridevnikov, ki tvorijo s samostalnikom aktualizirane zveze (vsi nevrstni: lastnostni, svojilni, števniki – gl. razdelek 3.1 *Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi*, zlasti *Ločevanje vrstnih pridevnikov od lastnostnih*), velja, »da vnašajo v besedilo konkretni, besedilnodenotativni pomen samostalniškega jedra« (Vidovič Muha 2000a: 73).¹⁰³

Stalne (»frazеološke«) besedne zveze z vrstnim pridevnikom avtorica definira kot neaktualizirane, jezikovnosistemsko nedoločne, v nasprotju z aktualiziranimi, ki po končanem govornem dejanju razpadejo. Govorne določnosti ne morejo izražati samo vrstni pridevniki, tvorjeni iz samostalnika, kot npr. *mestni (svet)*, *slovenski (izvoz)* (Vidovič Muha 1996: 122).

Za tiste pridevnike, ki tvorijo s samostalnikom stalno besedno zvezo, velja, »da imajo kot leksemi slovarski, posplošujoči (abstraktni) denotat. Tudi zanje tako kot za vse druge npr. enobesedne lekseme je mogoče reči, da so kot prvine slovarja nedoločni – v jezikih, ki formalno izražajo določnost, jim kot slovarskim enotam ustreza nedoločni člen, npr. v primerih zvez z vrstnim pridevnikom kot *cestni promet*, *gorski prelaz*, *mrtva straža* idr. [...] Ker ne morejo biti besedilni aktualizatorji, tvorijo lahko samo stalno besedno zvezo – kot take so del slovarskega fonda. Ker ne gre za aktualizatorje, jim tudi ne moremo pripisovati vloge (besedilne) določnosti ali nedoločnosti. Izrazno so vezani predvsem na obrazili *-ski* in *-ni* ter (konverzni) *-i*« (Vidovič Muha 2000a: 73; gl. razdelek 3.1 *Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi*, zlasti *Ločevanje vrstnih pridevnikov od lastnostnih*).

A. Vidovič Muha se s pomensko določnostjo t. i. razmernih (vrstnih, svojilnih in snovnih) pridevnikov ukvarja s pretvorbno-tvorbneга vidika. Določnost utemeljuje na pomenski ravnini in izhaja iz pomenske oz. funkcijske vloge pridevnika (ne iz glasovnorazvojne razlage pridevniških oblik kot predhodniki od Kopitarja dalje; Vidovič Muha 1996: 127–129). V nasprotju z J. Toporiščem, ki določno obliko t. i. pridevnikov na *-en*

¹⁰³ Gl. tudi razdelek 5.4.2 *Kriteriji za ločevanje pomensko prozornih samostalniških stalnih besednih zvez od prostih zvez*, zlasti *Pomenskorazmerna določnost pridevnika v stalni besedni zvezi*.

(-*en*) izpeljuje iz nedoločne oblike (pri čemer mu je nedoločna oblika primarna), ločuje dve vrsti priponskih obrazil, in sicer *-ni* za vrstne in *-(e)n* za tvorjene lastnostne pridevnike, ki imajo možnost zamenjave končnice *-ø* z *-i*, ko gre za skladenjsko določnost (Vidovič Muha 1996: 127). S pretvorbo samostalniških besednih zvez z levim prilastkom v besedne zveze z desnim prilastkom in z odkrivanjem stalnega mesta pridevnikov v levem prilastku samostalniške besedne zveze dokazuje vrstne pridevnike in jih deli na pomenske skupine (Vidovič Muha 1981; 2000a: 72–74; gl. razdelek 3.1 *Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi, zlasti Pomenska tipologija vrstnih pridevnikov*).

Na praktično slovaropisno uporabnost jezikoslovnih ugotovitev proučevanj pomensko-skladenjskih lastnosti pridevnika na primerih t. i. pridevnikov na *-en* opozarja A. Žele, ki je ob analizi pridevniških iztočnic na *-en* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* opozarjala na nujnost upoštevanja teoretičnih ugotovitev o skladenjskooblikovni in besedni (generični) določnosti pri pridevnikih ter podala tipologijo dosedanjega upoštevanja teh ugotovitev in predlagala nove rešitve (Žele 1998; podrobneje v razdelku 5.1.2.1 Večbesedni leksemi v prvi in drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016* in v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*).

3.2 DESNI (SAMOSTALNIŠKI) PRILASTEK SAMOSTALNIŠKE ZVEZE

Stalnobesednozvezno gradivo z desnim samostalniškim prilastkom sem glede na skladenjsko strukturo razdelila po tipologiji J. Toporišiča,¹⁰⁴ v tipologijo pa je vključen tudi pomenotvorni vidik (večbesedni leksemi

¹⁰⁴ Ker se med gradivom novejših večbesednih leksemov ne pojavljajo, so izpuščeni naslednji tipi desnega prilastka iz Toporišičeve tipologije: **neujemalni sklonski dajalniški prilastek** (*himna domovini, nota vladi, pomoč očetu, upiranje nasilju, dolg poklicu*); **neujemalni prislovni prilastek** (*hoja počasi, človek tam, tile tukaj, oni spodaj, tisti zgoraj, hiša desno*); **polstavčni (pridevniški, deležniški, nedoločniški) prilastek** (*otroci, siti vsega dobrega; človek, zelen zmage; ti, verujoča v sina; mladost, ponižana od trpljenja in pomanjkanja*); **stavčni prilastek** (*človek, ki je*

s strukturo samostalniške zveze z desnim prilastkom se delijo še glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin, znotraj tega pa glede na vrsto pomenskega prenosa sestavin(e) – metafora ali metonimija).

Nadaljnja pomenska klasifikacija novejših večbesednih leksemov z desnim prilastkom s pretvorbno-tvorbne vidika nam je lahko v pomoč pri slovarskem razlaganju stalnih besednih zvez z desnim prilastkom. Temelji na pretvorbni možnosti pretvorbe v levi (pridevniški) prilastek se pomenska tipologija desnega samostalniškega prilastka navezuje na tipologijo pridevniške vrstnosti A. Vidovič Muha, z vključitvijo skladijskobesedotvornega vidika, tj. z možnostjo pretvorbe zvez z desnim samostalniškim prilastkom v medpionskoobrazilne zloženske, pa se potrjuje teza o leksemskosti stalnih besednih zvez.¹⁰⁵

Tipologija zvez z desnim prilastkom glede na skladijsko strukturo

Osnovna tipa desnih prilastkov ob samostalniškem jedru sta (1) zveze z nesestavljenim desnim prilastkom in (2) zveze s sestavljenim desnim prilastkom (pri čemer je prilastek samostalniška besedna zveza).

Zveze se dalje razvrščajo glede na to, (a) ali gre za metaforični ali za metonimični pomenski prenos, in (b) ali ima preneseni pomen jedrna ali prilastkovna sestavina stalne besedne zveze (samo pri skupih). Tudi pri zvezah z desnim prilastkom se je izkazalo, da v gradivu prevladujejo take z lastnostmi skupa; sledijo sestave, sklopi, zraslekov pa med gradivom ni.

A. Vidovič Muha ugotavlja, da je strokovnih besednih zvez z desnim samostalniškim prilastkom v jeziku neprimerno manj kot z levim (Vidovič Muha 2000a: 28), kar potrjuje tudi gradivo novejših večbesednih leksemov.

izgubil prepričanje; misel, ali ima prav; strah, da se ne bi izgubil; vprašanje, kdo bi bil to mogoč storiti; misel, kam se podaja; J. Toporišič navaja tudi stalni zvezi tega tipa: človek, kot jih je malo; človek, da mu ni para (Toporišič 1982: 369)) in obzaimenski pridevniški prilastek (mi vsi, jaz sam, kdo vse) (Toporišič 1982: 52–55).

¹⁰⁵ Povzeto po pogovoru z A. Žele (21. 3. 2013).

Med novejšimi zvezami z desnim (samostalniškimi) prilastkom so najštevilnejše tiste z **neujemalnim sklonskim rodilniškim nepredložnim prilastkom**.¹⁰⁶

Sestave:¹⁰⁷

(1) nesestavljeni desni prilastek: *certifikat kakovosti, enotna matična številka občana, lipa sprave, merilnik korakov, obnovljivi vir energije, pismo bralcev, sortirnica odpadkov*

(2) sestavljeni desni prilastek: *center dobrega počutja, varovanje osebnih podatkov* [sinonim *varstvo osebnih podatkov*], *varuh človekovih pravic, varuhinja človekovih pravic*.

Skupi:

(A) **metaforični pomenski prenos v jedru:** *banka podatkov, baza podatkov, borza znanja, festival znanosti, darovalec organov, gong popularnosti, gong ustvarjalnosti, obremenjenost okolja, ranljivost okolja*

(B) **metaforični pomenski prenos v prilastku:**

(1) nesestavljeni desni prilastek: *center odličnosti, parada ponosa, generacija X, generacija Y, status opazovalca, status opazovalke*

(2) sestavljeni desni prilastek: *bolezen norih krav, kmetija odprtih vrat*.

Sklopi:

(a) **metafora:**

(1) nesestavljeni desni prilastek: *državljan sveta, industrija zabave, katalog znanj, motnja hranjenja, noč čarovnic, oče naroda, organ pregon, otrok cvetja, polje diskretnosti, pralnica denarja, pranje denarja, raztros pepela, smetišče zgodovine, ugovornik vesti, vojna zvezd*

¹⁰⁶ J Toporišič navaja primere prostih zvez: napredek *mesta*, pridelovanje *krompirja*, mož *postave*, hiša *mojega očeta* (Toporišič 1982: 50–51); primeri stalnih zvez: *korenine zla, moč teme, dan mrtvih*; primer s prilastkom, ki je sam samostalniška zveza: *junak našega časa* (Toporišič 1982: 368–369).

¹⁰⁷ S številko (1) so označene zveze z **nesestavljenim** prilastkom, s številko (2) pa zveze s **sestavljanim**; pri **sklopih** so z malim (a) označeni **metaforični** primeri, z malim (b) pa **metonimični**; pri **skupih** so z velikim (A) označene zveze z metaforičnim prenesenim pomenom **jedra**, z velikim (B) pa zveze z metaforičnim prenesenim pomenom **prilastka**.

(2) sestavljeni desni prilastek: *civilno sluzenje vojaškega roka, dan odprtih vrat, dan samostojnosti in enotnosti*

(b) **metonimija:**

(1) nesestavljeni desni prilastek: *polaganje rok*

(2) sestavljeni desni prilastek: *padec berlinskega zidu*.

Drugi najpogostejši tip samostalniškega prilastka med novejšimi samostalniškimi večbesednimi leksemi je **neujemalni predložni prilastek**.¹⁰⁸

Sestave: *center za tujce, jadralec na deski, jadranje na deski, ribolov z obale, skakanje z elastiko, skok z elastiko, šola s prilagojenim programom, zaslon na dotik*.

Skupi z metaforičnim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine: *delo na črno; davek na dodano vrednost, jed na žlico, otrok iz epruvete, otrok s posebnimi potrebami, skupina za razmislek*.

Sklopi z metaforičnim pomenskim prenosom: *cona za pešce, dežela na sončni strani Alp, družba za upravljanje, družba z omejeno odgovornostjo, družba z neomejeno odgovornostjo, lovec na glave; moške v modrem, odnosi z javnostjo [sinonima odnosi z javnostmi, stiki z javnostmi], turizem na kmetiji*.

Tretji tip samostalniškega desnega prilastka je prilastek kot **ujemalni samostalnik** (namesto samostalnika je lahko tudi zložena samostalniška besedna zveza). Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo le dve zvezi tega tipa, to sta

- sestava *avtomobil bomba* (UPS: avtomobil, RPS: z razstrelivom, ki eksplodira kakor bomba) in
- skup *svinja bradavičarka* (UPS: prašič, RPS1: svinji podoben, RPS2: z bradavičastimi izrastki [...]).

¹⁰⁸ J. Toporišič navaja primere prostih, npr. *noč pred ustajo, pesek v oči, strah pred kaznijo* (Toporišič 1982: 53), in stalnih besednih zvez tega tipa, npr. *umetnost zaradi umetnosti, človek brez srca, boj za obstanek, kralj brez kraljestva, tekmovanje za prehodno zastavico*; s primerjalnim prilastkom: *človek kot gora* (Toporišič 1982: 369).

V zvezi dveh ujemalnih samostalnikov je prilastek vedno drugi, čeprav se »po tradicionalni slovnici trdi, da je prilastek ali prvi ali drugi« (Toporišič 1982: 47–50).¹⁰⁹

Neujemalni imenovalniški prilastek (ali sam. zveza)¹¹⁰ se med gradivom novejših večbesednih leksemov pojavi le enkrat: *tipka ctrl* (sestava).¹¹¹

Pomenska tipologija samostalniškega desnega prilastka

Pri pomenski analizi je besedne zveze z desnim prilastkom smiselno razdeliti na glagolniškojdrne in neglagolniškojdrne.

Pri **desnih prilastkih ob glagolniškem jedru** lahko na podlagi pretvorbne povezave njihovega pomena s propozicijo (pomensko podstavo povedi) ugotovljamo, ali je pred posamostaljenjem povedka samostalnik v desnem prilastku v vlogi **vršilca** dejanja (prvega delovalnika, mesto osebka v stavku), **rezultata**, ki ga dejanje prizadeva (četrttega delovalnika, mesto tožilniškega predmeta v stavku), **sredstva** (šestega delovalnika, mesto orodniškega predmeta v stavku) ali **okoliščin**.¹¹²

¹⁰⁹ J. Toporišič navaja primere prostih, npr. človek *žaba*, lisica *zvitorepka*, France *Prešeren*, sosed *Luka*, in stalnih zvez, npr. *ptica pevka*, *študent prorektor*, *volk samotar*, *sirota Jerica*, *Ljubljana Vič*, *Cankar kritik* (Toporišič 1982: 368). Ujemalni prilastek je po Toporišiču tudi v primerih kot *Ivanka Mežan*, le da se tu priimek sklanja po ničti sklanjatvi; prim. tipe *profesor Boršnikove*, *profesor Stanonika*, *mesto Ljubljana*. Redki so primeri, da ima ujemalni samostalniški prilastek kak zaimsek (*jaz revež*, *mene reveža* ...; *kateri vsi* – v tipu *kdo vse* pa se vse verjetno sklanja po ničti sklanjatvi) (Toporišič 1982: 47–50).

¹¹⁰ Nesklonljivost tega prilastka se dokazuje z drugimi skloni; pri zvezah samostalnikov z ujemalnim in imenovalniškim neujemalnim desnim prilastkom pa se jedro besedne zveze dokazuje z ujemanjem: *novi študent prorektor* se torej razlaga z *drzen človek žaba*, *mesto Ljubljana je lepo*, *vas Mostec je majhna* (Toporišič 1982: 50).

¹¹¹ J. Toporišič navaja primera *hotel Turist* in *hotel Rdeča bukev*, stalnih besednih zvez tega tipa pa ne navaja (Toporišič 1982: 368).

¹¹² Pri **glagolniškojdrnih** samostalniških stalnih zvezah z desnim samostalniškim prilastkom gre »v veliko primerih za leksikalizacijo podstavne glagolske zveze, npr. ekon. *beg z dežele* – *bežati z dežele*; biol. *delitev bičkarjev* – *bičkarji se delijo*; biol. *boj za obstanek* – *bojevati se za obstanek*; šport. *jadrnanje na ledu* – *jadrati na ledu* ipd.« (Vidovič Muha 2000a: 28).

Za razumevanje posamostaljenja povedka **prisojevalne** zveze so pomembne ugotovitve M. Križaj-Ortar (1984), ki je ta tip pretvorbe prva natančneje razčlenila.

Besedotvorni pretvorbi povedkovega glagola v glagolnik sledi besednozvezna pretvorba osebka v **rodilniški** samostalniški prilastek (Križaj-Ortar 1984: 277–278), pri čemer pa so pretvorbe osebka odvisne od pomenskih lastnosti povedka (tj. +/- brezpredložna tožilniška vezava) in osebka (tj. +/- biološka živost), pri biološko živem osebku pa so pomembne tudi njegove slovnične lastnosti (npr. +/- podredna zloženost, +/- izpridevniška konverznost itd.); pretvorb osebka je zato več. (Križaj-Ortar 1984: 286)

(1) Biološko ŽIV osebek se po pretvorbi TOŽILNIŠKO vezavnega povedka pretvori v RODILNIŠKI samostalniški prilastek, ki pa je pomensko dvoumen (npr. *britje brivca*), zato se obvezno pretvori v PRIDEVNIŠKI prilastek (*brivčevo britje*).

(2) Biološko ŽIV osebek ob NETOŽILNIŠKO vezavnem povedku se pretvori v RODILNIŠKI samostalniški prilastek (npr. *Pijanec besni* ← *besnenje pijanca*), ker pa le-ta ni pomensko dvoumen, poprivedljenje ni obvezno, je pa možno.

(3) Če je povedek NETOŽILNIŠKO vezaven, osebek pa ni niti človek niti žival, se osebek pretvori v RODILNIŠKI prilastek, nima pa možnosti pretvorbe v pridevnik (npr. *Hiše se blestikajo* ← *blestikanje hiš*, *Luč bledi* ← *bledenje luči*).

(4) Če je povedek TOŽILNIŠKO vezaven, osebek pa biološko ŽIV, a PODREDNO ZLOŽEN (npr. *naš oče*) ali KONVERZNI IZPRIDEVNIŠKI (npr. *mala*) ali SKUPNO IME (npr. *četa, odbor*) ali LASTNO IME V MNOŽINI (npr. *Petri*) ali NIMA USTREZNE PRIDEVNIŠKE IZPELJANKE (npr. *babice, telčki*), pride do pretvorbe osebka v PREDLOŽNO PRISLOVNO ZVEZO S POMENOM VRŠILSKOSTI, izraženo s **strani**, npr. *Naši plavalci beležijo /lepe uspehe/* ← *beleženje /lepih uspehov/ s strani naših plavalcev*.

Tudi J. Toporišič (1982) obravnava posamostaljenje: Samostalniške (glagolniškojedrne) besedne zveze »načeloma lahko napravimo iz vsake proste ali podredno zložene povedi npr. tako, da povedek spremenimo v ustrezni samostalnik, preostale člene povedi pa v leve ali desne dele samostalniške besedne zveze: *Včeraj sem prišel domov precej pozno* ← *moj včerajšnji precej pozni prihod domov*. Možno je toliko posamostalitev glagolskega stavka, kolikor je v njem samostojnih fraz oz. celo besed, kakor hitro jih napravimo za jedra samostalniške besedne zveze« (Toporišič 1982: 56–57).

- (5) Če je osebek biološko NEŽIV, povedek pa TOŽILNIŠKO vezaven, pride do pretvorbe osebka v PREDLOŽNO PRISLOVNO ZVEZO, ki pomeni a) nosilskost, npr. *Votlina je branila ljudi!* ← *branjenje ljudi!* z *votlino* (osebek je stvar), b) napravo, npr. *Britev!* ← *britje!* z *menel* z *britvijo* (osebek je orodje/naprava), c) tvarino, npr. *Železo in premog bogatita!* ← *bogatenje!* z *železom in premogom* (osebek je snov).
- (6) Pretvorbo osebka v PREDLOŽNO PRISLOVNO ZVEZO imamo v primerih, ko je osebek STVAR/PREDMET, iz katerega DEJANJE IZHAJA, povedek pa je TOŽILNIŠKO vezaven, npr. *Ognjenik bruha!* ← *bruhanje!* z *bruhanjem*.
- (7) V primerih s ČASOVNIM osebkom (npr. *pomlad!*) in TOŽILNIŠKO vezavnim povedkom imamo pretvorbo osebka v PREDLOŽNO PRISLOVNO ZVEZO s ČASOVNIM POMENOM, npr. *Pomlad budi!* ← *bujenje!* z *naravo!* (Križaj-Ortar 1984: 284–286)
- Avtorica poudarja, da zlasti pri pretvorbi osebka ne moremo izhajati le iz njegove izrazne/površinske strukture, ampak je treba upoštevati tudi njegov pomen/globinsko strukturo, zlasti tedaj, ko površinska struktura ni upovedenje globinske, ampak je njena pretvorba (Križaj-Ortar 1984: 286).

Shematični prikaz razmerij med **glagolniškim** jedrom in desnim prilastkom pri novejših večbesednih leksemih,¹¹³ kot jih razkriva pretvorbna povezava s propozicijo:

JEDRO = GLAGOLNIK

D. PRILASTEK

- = pretvorba vršilca dejanja (Os):¹¹⁴ (*padec berlinskega zidu* (2.))
- = pretvorba rezultata dejanja (Predm₄): (*polaganje*) *rok* (2.)
- = pretvorba zunanjih ali notranjih okoliščin dejanja (p. d. kraja – izvor, nahajanje – ali načina – sredstvo):
 - (*ribolov*) z *obale* (predl. pril.)
 - (*jadranje*) na *deski* (predl. pril.)
 - (*skok*) z *elastiko* (predl. pril.)
 - (*onesnaževanje*) s *svetlobo* (predl. pril.)

¹¹³ Gradivo je iz SNB.

¹¹⁴ V oklepajih so oznake za mesto osebka (Os), predmeta v tožilniku (Predm₄), prislovnega določila (p. d.), samostalniški desni prilastek v rodilniku (2.) in za predložni prilastek (predl. pril.).

Primer iz gradiva novejših večbesednih leksemov za pretvorbo **prisojevalne** zveze v zvezo z **rodilniškim** prilastkom, ki po tipologiji M. Križaj-Ortar spada k tretjemu tipu (tip *Luč bleđi – bledenje luči*, pri katerem je povedek netožilniško vezaven, osebek pa ni niti človek niti žival in nima možnosti pretvorbe v pridevnik): *padec berlinskega zidu* ← *Berlinski zid pade* (osebek).

Nekaj več je primerov pretvorbe samostalnika kot **tožilniškega predmeta** v **rodilniški** desni prilastek:

(varovanje/varstvo) osebnih podatkov ← *varovati osebne podatke*
(civilno služenje) vojaškega roka ← *civilno služiti vojaški rok*
(polaganje) rok ← *polagati roke*

Med gradivom najdemo tudi tri primere zveze s **predložnim** desnim prilastkom, ki je pretvorba **prislovnega določila kraja ali načina**:

(ribolov) z obale ← *loviti ribe z obale*
(jadranje) na deski ← *jadrati na deski*
(onesnaževanje) s svetlobo ← *onesnaževati s svetlobo*
(skakanje) z elastiko, (skok) z elastiko ← *skakati/skočiti z elastiko*

Pri samostalniških zvezah z neglagolniškim jedrom lahko desni prilastek pretvorimo (razširimo) v stavek – prilastkov odvisnik, ki prikazuje skladijskopomenski odnos med jedrom in desnim prilastkom. Spodaj so shematično prikazana razmerja med jedrom in desnim prilastkom, ki so razvidna z eno- ali dvostopenjsko pretvorbo v prilastkov odvisni stavek.

JEDRO ≠ GLAGOLNIK

D. PRILASTEK = IMENOVALNIŠKI

tipka ctrl – ctrl tipka

D. PRILASTEK = RODILNIŠKI

svojilnost	<i>(pismo) (od) bralcev</i>
namembnost	<i>(lipa) sprave</i>
sestavinskost	<i>(banka) podatkov</i>
(sestavinskost/snovnost [iz])	<i>(kolona) iz avtov, (likev) iz ananasa</i> ¹¹⁵

¹¹⁵ Primera sta iz monografije *Slovensko skladijsko besedotvorje* A. Vidovič Muha (2011). Zvez tega tipa ni med gradivom novejših večbesednih leksemov.

(D. PRILASTEK = DAJALNIŠKI¹¹⁶ (himna) domovini)

D. PRILASTEK = TOŽILNIŠKI
 namembnost [za] (center) za tujce¹¹⁷
 načinovnost [na] (zaslon) na dotik

D. PRILASTEK = MESTNIŠKI
 / (jadralec) na deski

D. PRILASTEK = ORODNIŠKI
 spremstvenost (šola) s prilagojenim programom

V gradivu novejših večbesednih leksemov najdemo eno zvezo z neuje-malnim imenovalniškim prilastkom, in sicer *tipka ctrl*. Te zveze lahko načeloma prehajajo v zloženke z imenovalniško medpono, samostalnik v desnem prilastku pa lahko nastopa tudi kot pridevnik, sklonljiv z nič-to končnico, v levem prilastku (prim. Toporišičev tip *cekas žica* – *žica cekas* – *cekasžica*); pri primeru *tipka ctrl* to zaradi krajšave v prilastku ni mogoče (*ctrl tipka* – *tipka ctrl* – **ctrltipka*).

J. Toporišič ugotavlja, da so prilastkovi **rodilniki** izosebkovi (napredek *mesta* ← *mesto* napreduje), izpredmetni (pridelek *krom-pirja* ← pridelati *krompir*), izprilastkovni (vsebinski: hiša *modrosti*

¹¹⁶ Primer je iz monografije *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča (1982). Neuje-malni sklonski dajalniški prilastek ni nikoli sestavina stalne besedne zveze, hkrati pa tudi ne more biti v skladenjski podstavi vrstnega pridevnika. J. Toporišič navaja primere prostih zvez: *himna domovini*, *nota vladi*, *pomoč očetu*, *upiranje nasilju*, *dolg poklicu*. Je dvojnega izvora: *himna domovini* ← *Himno pojemo domovini oz. domovini peta himna* je en tip, drugi pa je *pomoč očetu*, kjer se dajalniška vezljivost ohranja tudi pri glagolniku iz glagola z dajalniško vezljivostjo (Toporišič 1982: 52–53).

¹¹⁷ J. Toporišič ločuje posamezne vrste predlogov: eni so morfemi glagola, pridev-nika ali tudi samostalnika iz glagola ali pridevnika, mogoče tudi povedkov-nika (misel na *mater* ← misliti na *mater*, norost na *gobe* ← biti nor na *gobe*; Škoda je *denarja* → škoda za *denar*, strah pred *življenjem* ← strašiti se *življenja*, veselje do *harmonike* → veseliti se *harmonike*). Drugi predlogi spadajo res k prilastkom, nastalim iz prislovnih določil kraja, časa, vzroka, načina: črčček *za pečjo*, noč *pred ustajo*, uboj *iz maščevalnosti*, obsodba *na dosmrtno ječo* (Toporišič 1982: 53).

← hiša, *v kateri je modrost*; svojilni: hiša *mojega očeta* ← hiša, *ki jo ima moj oče* ali delni: *vznožje, ki je del gore*, kakovostni: *mož trdnih živcev* ← *mož, ki ima trdne živce*), izpovedkovodoločilni (*strast pijančevanja* ← *pijančevanje je strast* – *strastno pijančevanje*) (Toporišič 1982: 50–51).

Pri novejšem besedju gre najpogosteje za izražanje namembnosti leksema, pri čemer gre za **posredno namembnost**, ki je vezana na neglagolski samostalnik. Te zveze nimajo možnosti pretvorbe v levopri-lastkovno zvezo ali medponskoobrazilno zloženko.

Primeri:

lipa sprave – lipa, (namenjena) za simboliziranje sprave

center dobrega počutja – »center«, (namenjen) za omogočanje dobrega počutja

borza znanja – »borza«, (namenjena) za posredovanje znanja

festival znanosti – »festival«, (namenjen) za promocijo znanosti

gong popularnosti, gong ustvarjalnosti – »gong«, (namenjen) za nagrajevanje popularnosti, ustvarjalnosti

Med gradivom najdemo tudi odnosa **svojilnosti** in **sestavinskosti**.

Primeri za odnos **svojilnosti**:

enotna matična številka občana – [...] številka (od) občana

pismo bralcev – pismo (od) bralcev

obnovljivi vir energije – vir (od) energije

certifikat kakovosti – certifikat (od) kakovosti

Primeri za odnos **sestavinskosti**:

banka podatkov – »banka«, sestavljena iz podatkov

baza podatkov – »baza«, sestavljena iz podatkov

Podtip zvez z desnim prilastkom ob neglagolniškem jedru predstavljajo zveze z jedrnim samostalnikom iz prehodnega glagola (tip *tisti, ki* [...]), pri čemer je desni prilastek (z vidika propozicije) pretvorba tožilniškega predmeta. Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo naslednje primere: sestave *merilnik korakov* (me-

riti korake), *sortirnica odpadkov* (sortirati odpadke), *varuh/varuhinja človekovih pravic* (varovati človekove pravice) in skup *darovalec organov* (»darovati« organe):

JEDRO = tisti, ki [...] [+ TOŽILNIK] (PRETVORJENA GLAGOLSKA ZVEZA S TOŽILNIŠKIM PREDMETOM)

D. PRILASTEK = RODILNIŠKI (pretvorba tožilniškega predmeta)

Ta tip zvez z desnim prilastkom je lahko potencialna skladijska podstava medponskoobrazilnim zloženkam (tip *dajalec posojila – posojilodajalec*). Pretvorba tožilniškega predmeta je načeloma lahko tudi skladijska podstava vrstnim predmetnim pridevnikom. Ker izglagolski samostalniki ne morejo biti podstava vrstnim pridevnikom, pa pretvorba v levi prilastek (*posojilni dajalec) ni mogoča (gl. Vidovič Muha 2011: 293).

Sestave *merilnik korakov* (meriti korake), *sortirnica odpadkov* (sortirati odpadke), *varuh/varuhinja človekovih pravic* (varovati človekove pravice) in skup *darovalec organov* (»darovati« organe) iz gradiva novejših večbesednih leksemov nimajo tovrstne pretvorbne možnosti.

Drugi podtip zvez z rodilniškim desnim prilastkom ob neglagolniškem jedru, ki niso nikoli podstava zloženkam ali levoprilastkovnim zvezam, predstavljajo zveze z jedrnim abstraktnim samostalnikom, nastalim iz pridevnika z glagolsko podstavo; v gradivu najdemo skupa *obremenjenost okolja* (»obremeniti« okolje) in *ranljivost okolja* (»raniti« okolje):¹¹⁸

JEDRO = ABSTRAKTNI SAMOSTALNIK IZ PRIDEVNIKA
Z GLAGOLSKO PODSTAVO

D. PRILASTEK = RODILNIŠKI

¹¹⁸ Skladijskobesedotvorni vidik: obremenjenost ← [to, da je] obremenjen[-0], [] → -ost, obremenjen-; obremenjen ← [tak, ki se] obremen[-i], [] → -en, obremen(j)-; ranljivost ← [to, da je] ranljiv[-0], [] → -ost, ranljiv-; ranljiv ← [tak, ki se da] ran[-iti], [] → -ljiv, ran-.

Med gradivom novejših večbesednih leksemov sta tudi dva primera zveze z desnim ujemalnim prilastkom. Leksema imata pomen spremstvenosti; gre za sestavo *avtomobil bomba* ← *avtomobil, ki vsebuje bombo* in skup *svinja bradavičarka* ← *svinja, ki ima »bradavice«*.

Desni prilastek kot predstopnja levega prilastka

Desni prilastek lahko nastopa kot predstopnja levega prilastka (ko se samostalnik poprivedi).¹¹⁹

S posamostaljenjem povedja dobita prvi delovalnik (s pomenom vršilca dejanja, nosilca stanja) in četrti delovalnik (s pomenom rezultata dejanja) ob pretvorbi obliko **rodilnika**.¹²⁰ Le-ta se načeloma¹²¹ lahko

¹¹⁹ M. Jemec Tomazin opozarja, da je možnost tovrstne pretvorbe pri terminoloških zvezah problematična v smislu ustaljevanja (in uslovarjanja) terminologije, in navaja primer *avtorska pravica* (17.452 pojavitev v korpusu Gigafida) proti *pravica avtorja* (254 pojavitev v korpusu Gigafida – neprečiščen seznam) (povzeto po pogovoru z dne 8. 4. 2015; gl. tudi Jemec Tomazin 2010: 86).

¹²⁰ J. Toporišič ugotavlja, da v takih primerih ob posamostaljenju glagola lahko pride do dvojnega rodilnika (izosebkovega in izpredmetnega), »kar pa večinoma ni sprejemljivo; stavek *Punčka/punčke je našlalo našle gobo* se lepo da pretvoriti v dvojne zveze tipa *najdba punčk(-e), najdba gobe*, ni pa mogoče *najdba punčk(e) gobe*; rešitev je v *najdba gobe s strani punčk(e)*, in bolj običajno: *punčkina najdba gobe*. Imenovalniški obglagolski samostalnik iz rodilnika se prestavlja v pridevnik prav zaradi te zadrege, potem pa se je to posplošilo tudi na primere, kjer zadrege ni bilo: *Oče je prišel* → *prihod očeta* → *očetov prihod* (Toporišič 1982: 88). Če iz glagola z rodilniško vezavo napravimo glagolnik, dobijo taki glagolniki vezavni predlog *pred, nad, na*, redko pa ohranijo rodilniško vezavo: *bati se česa – strah/bojazen pred življenjem* [...] Včasih se h glagolniku sili morfem *se*: *lotevati se – lotevanje se težkih nalog*« (Toporišič 1982: 90; 2000: 579–580).

¹²¹ Primeri za pretvorbo samostalnika kot **tožilniškega predmeta** v **rodilniški** desni prilastek iz gradiva novejših večbesednih leksemov te možnosti nimajo, čeprav teoretično obstaja (tip *prevažati tovor* → *prevoz tovora* → *tovorni prevoz* – primer je iz *Slovenskega skladišjskega besedotvorja* A. Vidovič Muha (2011)),

naprej pretvori v pridevnik, ki tvori sinonimno levoprilastkovno zvezo, zlasti pri zvezah s predmetnim pomenskim razmerjem med jedrom in prilastkom, tj. tistih, pri katerih je desni roditeljski prilastek pretvorba tožilniškega predmeta.

J. Toporišič ugotavlja, da je izpredmetni roditelj pretvorljiv v pridevnik redko (*žetev ajde* ← *ajdina žetev*, *košnja sena* ← *senena košnja*) in da je načeloma mogoče poprideviti osebkove prilastkove roditeljske (*prihod očeta* ← *očetov prihod*)¹²² (Toporišič 1982: 51; 88). M. Križaj-Ortar pa meni, da je »načelno možno le popridevljenje biološko živih osebkovih roditeljskih prilastkov« (Križaj-Ortar 1984: 285).

Po posamostaljenju povedja udeleženci, ki izražajo okoliščine, ob pretvorbi dobijo obliko predložnega prilastka, ki nima možnosti pretvorbe v pridevnik, zato ta tip zvez z desnim samostalniškim prilastkom nima sinonimnih levoprilastkovnih zvez, npr. *loviti ribe z obale* ← *ribolov z obale* ← *!*; *jadrati na deski* ← *jadranje na deski* ← *!*; *skakati/skočiti z elastiko* ← *skakanje z elastiko*, (*skok*) *z elastiko* ← *!*.

Pri zvezah z **neglagolniškim jedrom**¹²³ si lahko desni prilastek zamislimo kot pretvorbo stavka – prilastkovnega odvisnika. A. Vidovič Muha ob pomenski analizi večbesednih terminov ugotavlja, da »/n/ače-

npr. *polagati roke* → (*polaganje*) *rok* → ****ročno polaganje** (primer iz gradiva novejših večbesednih leksemov).

¹²² Avtor dodaja še primere popridevljenja t. i. logičnega osebka: *Mame ni* → *mamina odsotnost*, *Jožku se je sanjalo* → *Jožkove sanje*, *Ančko je strah* → *Ančkin strah*, *S fantom gre navzdol* → *fantova pot navzdol*, *Pri sosedih se prepirajo* → *soседovi (ljudje) se prepirajo* (vendar: *diši po jabolkih* → *duh po jabolkih*) (Toporišič 1982: 51).

¹²³ Toporišič izprilastkovne desne prilastke ob neglagolniškem jedru deli na vsebinske (*hiša modrosti* ← *hiša*, *v kateri je modrost*); svojilne (*hiša mojega očeta* ← *hiša*, *ki jo ima moj oče*), delne (*vznožje*, *ki je del gore*) in kakovostne (*mož trdnih živcev* ← *mož*, *ki ima trdne živce*) (Toporišič 1982: 50–51). Navaja tudi primere pretvorbe v levi pridevniški prilastek, in sicer pretvorbo **vsebinskega** roditeljskega: *zob modrosti* → *modrostni zob* (: *sedež modrosti* → ***modrostni sedež**); **delnega** roditeljskega: *vznožje gore* → *gorsko vznožje*; **kakovostnega** roditeljskega: *človek dobrega srca* → *dobrosrčen človek* in **svojilnega** roditeljskega: *hiša našega očeta* → *očetova hiša*. (Toporišič 1982: 51–52).

loma velja pravilo, da se desni prilastek v večini primerov lahko popri-
devi in preide na levo zlasti ob neglagolniškem samostalniškem jedru«
(Vidovič Muha 2000a: 28). Edina primera dejanske tovrstne pretvorbe
v gradivu novejših večbesednih leksemov, potrjena v rabi, sta zvezi *slana
žetev* – *žetev soli* in zvezi *industrija zabave* – *zabavna industrija* (UPS:
dejavnost, RPS: ki organizira prireditve ali proizvaja izdelke za množič-
no zabavo, zlasti filmske, glasbene, televizijske); obe zvezi spadata med
skupe s preneseno jedrno sestavino.¹²⁴

Zvezi z desnim ujemalnim prilastkom med gradivom novejših
večbesednih leksemov, sestava *avtomobil bomba* ← *avtomobil, ki vse-
buje bombo* in skup *svinja bradavičarka* ← *svinja, ki ima »bradavice*«,
ki imata pomen spremstvenosti, imata sinonimne zveze *bradavičasta
svinja* (27 pojavitev v korpusu Gigafida proti 69 pojavitvam zveze *svinja
bradavičarka*), *avtomobilska bomba* (152 pojavitev proti 994 pojavitvam
zveze *avtomobil bomba*) in *avtomobil z bombo* (3 pojavitve),¹²⁵ ki pa pre-
tvorbno niso povezane z zgoraj navedenima zvezama.

¹²⁴ A. Vidovič Muha za termine ugotavlja: »Ker imajo strokovne [besedne zveze]
svojo, iz pomena besed, ki jo sestavljajo, nepredvidljivo ali samo deloma pred-
vidljivo razlago, tudi levi popridevljeni prilastek ostaja pomensko nedvoumen,
npr. *filozofija eksistence* – *eksistenčna filozofija*; *delci prasnovi* – *prasnovni delci*;
destilacija lesa – *lesna destilacija*. Res pa je, da bi popridevljanje včasih pomenilo
nepotrebno in zavajajočo homonimijo z nestrokovnimi zvezami, npr. *filoz. vo-
lja do moči* : *močna volja* ali *načelo protislovja* : *protislovno načelo* ipd.« (Vidovič
Muha 2000a: 28).

¹²⁵ Pregledano 13. 12. 2014.

<p>Zveza s pridevniškim (levim) prilastkom</p>	<p>Zveza s samostalnim neujemalnim imenovalniškim prilastkom</p>	<p>Zloženka</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>crtl tipka</i> (Samo dve pojavitvi v Gigañidi : 688 za <i>tipka ctrl</i> (pregledano 13. 12. 2014).) 	<p>jedro + sam. v imenovalniku</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>tipka ctrl</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>*crtltipka</i>
<p>Razmerje med jedrom in prilastkom</p>	<p>Zveza s pridevniškim (levim) prilastkom</p>	<p>Zloženka</p>
<p>NEPRAVA SVOJILNOST (dejanjskost, stanjskost ...; sam. ni živ+, čl+)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>obnovljivi energijski vir</i> (32 (<i>obnovljivi energijski vir</i>) : 6227 (<i>obnovljivi vir energije</i>) (Gigañida, pregledano 13. 12. 2014).) • <i>kakovostni certifikat</i> (Prevorba v levi pridevniški prilastek je teoretično možna, vendar je zveza zaradi možnega zamenjevanja s prosto zvezo <i>*kakovosten certifikat</i> v korpusu redka.) • <i>*arterijska skleroza</i> 	<p>Zveza s samostalnim neujemalnim rodilniškim prilastkom</p> <p>jedro ≠ glagolnik + sam. v brezpredl. rodilniku</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>enotna matična številka občana</i> ← [...] • <i>številka (od) občana</i> • <i>pismo bralcev</i> ← <i>pismo (od) bralcev</i> • <i>obnovljivi vir energije</i> ← <i>vir (od) energije</i> • <i>certifikat kakovosti</i> ← <i>certifikat (od) kakovosti</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>*skleroza (od) arterij</i> ← <i>skleroza, ki jo ima arterija</i> • <i>arterioskleroza</i>

Preglednica 1: Prikaz pretvorbnih možnosti samostalniške zveze z desnim samostalnim prilastkom in s tem povezanih izraznih možnosti pomenskih razmerij med samostalniškim jedrom zveze in samostalnikom v desnem prilastku.

* primer se v korpusu ne pojavlja, teoretično pa je tip možen

**; // tip teoretično ni možen

/ razmerje med jedrom in prilastkom ni definirano

Razmerje med jedrom in prilastkom	Zveza s pridevniskim (levim) prilastkom	Zveza s samostalniškim neujemalnim rodilniškim prilastkom	Zloženka
/			
	//	<p>jedro = glagolnik + sam. v brezpredl. rodilniku (Zveza je pretvortljiva v glagolski stavek; osebkova skladenjska vloga – pretvorba vršilca dejanja/nosilca stanja.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>padec berlinskega zidu</i> ← <i>Berlinski zid pade</i> 	//
		<p>jedro = glagolnik + sam. v brezpredl. rodilniku (Zveza je pretvortljiva v glagolski stavek; predmetna skladenjska vloga; iz tožilniškega predmeta – pretvorba rezultata dejanja.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>razvoj gospodarstva</i> ← <i>nazivjati gospodarstvo</i> 	//
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>gospodarski razvoj</i> (9341 (<i>gospodarski razvoj</i>) : 2034 (<i>razvoj gospodarstva</i>)) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014.) • <i>tovorni prevoz</i> • <i>osebna kontrola</i> • <i>družbena zaščita</i> • <i>gozdni nadzor</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>polaganje rok</i> ← <i>polagati roke</i> • <i>prevoz tovara</i> ← <i>prevažati tovar</i> / / • <i>nadzor gozda</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>**gozdomadzor</i>
PREDMETNOST			

Razmerje med jedrom in prilastkom	Zveza s pridevniškim (levim) prilastkom	Zveza s samostalniškim neujemalnim rodilniškim prilastkom	Zloženka
/	<p data-bbox="241 352 263 775">Zveza s pridevniškim (levim) prilastkom</p> <ul data-bbox="263 352 530 775" style="list-style-type: none"> • **najemni dajalec • **pravni branilec <p data-bbox="306 352 530 775">(Izglagolski samostalniki ne morejo biti podstava vrstnim pridevnikom.)</p>	<p data-bbox="241 775 263 1200">Zveza s samostalniškim neujemalnim rodilniškim prilastkom</p> <p data-bbox="263 775 530 1200">jedro = pretvorjena gl. zveza s tožilniškim predmetom + sam. v brezpredl. rodilniku (predmetna skladenjska vloga)</p> <ul data-bbox="306 775 530 1200" style="list-style-type: none"> • *dajalec najema • *branilec prava • merilnik korakov • sortirnica odpadkov • varuh človekovih pravic • darovalec organov 	<p data-bbox="241 1200 263 1482">Zloženka</p> <ul data-bbox="263 1200 530 1482" style="list-style-type: none"> • najemodajalec • pravobranilec
/	<p data-bbox="530 352 552 775">Zveza s pridevniškim (levim) prilastkom</p> <ul data-bbox="552 352 821 775" style="list-style-type: none"> • okolska obremenjenost (6 (<i>okolska obremenjenost</i>) : 191 (<i>obremenjenost okolja</i>); 0 (<i>okolska ranljivost</i>) : 58 (<i>ranljivost okolja</i>) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014).) • *okolska ranljivost 	<p data-bbox="530 775 552 1200">Zveza s samostalniškim neujemalnim rodilniškim prilastkom</p> <p data-bbox="552 775 821 1200">jedro = abstraktni sam. iz prid. z glagolsko podstavo + sam. v brezpredl. rodilniku (predmetna skladenjska vloga)</p> <ul data-bbox="596 775 821 1200" style="list-style-type: none"> • obremenjenost okolja <p data-bbox="650 775 821 1200">//</p>	<p data-bbox="530 1200 552 1482">Zloženka</p> <ul data-bbox="552 1200 821 1482" style="list-style-type: none"> • okolska obremenjenost • okolska ranljivost

Razmerje med jedrom in prilaskom	Zveza s pridevniskim (levim) prilaskom	Zveza s samostalniškim neujemalnim rodilniškim prilaskom	Zloženska
POSREDNA NAMEMBNOST	//	<p>jedro ≠ glagolnik + sam. v brezpredl. rodilniku (izprilaskovni)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>lipa sprave</i> – <i>lipa</i>, <i>namenjena za simboliziranje sprave</i> • <i>center dobrega počutja</i> • <i>borza znanja</i> • <i>festival znanosti</i> • <i>gong popularnosti</i> 	//
SESTAVINSKOST	<ul style="list-style-type: none"> • <i>podatkovna baza</i>, <i>banka</i> (3567 (podatkovna baza) : 8680 (<i>baza podatkov</i>)) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014). 	<p>jedro ≠ glagolnik + sam. v brezpredl. rodilniku (izprilaskovni)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>banka podatkov</i> ← »banka«, sestavljena iz podatkov • <i>baza podatkov</i> 	//
SESTAVNOST (sam. jedro je pojmovno)		<p>jedro ≠ glagolnik + sam. v rodilniku [iz] (predmetna skl. vloga)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>*klub iz atletov</i> • <i>kolona iz avtov</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>avtokolona</i>
-SESTAVINSKOST	<ul style="list-style-type: none"> • <i>atletski klub</i> • <i>*avtna kolona</i> 		
-SNOVNOST	<ul style="list-style-type: none"> • <i>ananasov liker</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>liker iz ananasa</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>ananasliker</i>

<p>Razmerje med jedrom in prilaskom</p> <p>Zveza s pridevniskim (levim) prilaskom</p>	<p>Zveza s samostalnim neujemalnim rodilniškim prilaskom</p> <p>Zloženka</p>
<p>ZUNANJE OKOLIŠČINE (KRAJEVNO IN ČASOVNO IZHODIŠČE)</p> <p>//</p>	<p>jedro = glagolnik + sam. v rodilniku [s/z/ iz] (prislovnodoločilni prilastek, ki ima obliko predložnega sam.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>ribolov z obale</i> <p>//</p>
<p>Razmerje med jedrom in prilaskom</p> <p>Zveza s pridevniskim (levim) prilaskom</p> <p>NAMEMBNOST</p> <p>(1) dejanje je izraženo neposredno – pridevnik je izglagolski</p> <p>(2) dejanje je izraženo posredno – prek predmeta, ki ga dejanje prizadeva (z implicitnim glagolnikom)</p>	<p>Zveza s samostalnim neujemalnim tožilniškim prilaskom</p> <p>Zloženka</p>
<p>jedro ≠ glagolnik + sam. v tožilniku [za]</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>*stroj za šivanje</i> • <i>*igrišče za nogomet</i> ← <i>igrišče za igranje nogometa</i> • <i>mojster za balet</i> • <i>hlev za konje</i> • <i>center za tijece</i> <p>//</p>	<p>jedro = glagolnik, lastnostni sam. + sam. v tožilniku [v] (prislovnodoločilni prilastek, ki ima obliko predložnega sam.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>privnatek v debelino</i> <p>//</p>
<p>SMER DELOVANJA</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>debelinski privnatek</i> • <i>dolžinsko raztezanje</i> • <i>globinska nasežnost</i> 	<p>• <i>balernojster</i></p> <p>• <i>avtocesta</i></p>

Razmerje med jedrom in prilastkom	Zveza s pridevniškim (levim) prilastkom	Zveza s samostalniškim neujemalnim mestniškim prilastkom	Zloženka
<p>ZUNANJE OKOLIŠČINE (KRAJEVNO IN ČASOVNO NAHAJANJE, OBSTAJANJE)</p>	<p>(vrstni obstojni in vrstni izvorni prid.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>dunajske gostilne</i> • <i>alpsko rastlinstvo</i> • <i>gorske živali</i> • <i>*avtomobilski cisterna</i> • <i>južni Slovan</i> • <i>zimsko igrišče</i> • <i>aprilski sejem</i> • <i>jesenski dež</i> 	<p>jedro ≠ glagolnik + sam. v mestniku (prislovnodoločilni prilastek, ki ima obliko predložnega sam.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>gostilne na Dunaju</i> • <i>rastlistvo v Alpah</i> • <i>živali v gorah</i> • <i>cisterna na avtu/avtomobilu</i> • <i>Slovan na jugu</i> • <i>*igrišče pozimi</i> • <i>*sejem v aprilu</i> • <i>*dež v jeseni</i> • <i>jadravec na deski</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>avtociisterna</i> • <i>Jugoslovan</i>
/		<p>jedro = glagolnik + sam. v mestniku (Zveza je pretvorljiva v glagolski stavek; prislovnodoločilna skladišjska vloga; iz mestnika – pretvorba krajevnih okoliščin dejanja.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>jadranje na deski</i> ← <i>jadrati na deski</i> 	//
	//		//

Razmerje med jedrom in prilaskom	Zveza s pridevniškim (levim) prilaskom	Zveza s samostalniškim neujemalnim orodniškim prilaskom	Zloženska	
SREDSTVO	<p>Zveza s pridevniškim (levim) prilaskom</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>svetlobno onesnaževanje</i> (577 (svetlobno onesnaževanje) : 5 (onesnaževanje s svetlobo) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014). • <i>ladjski prevoz</i> • <i>motorna dirka</i> • <i>instrumentalni koncert</i> • <i>magnetni zapis</i> • <i>lesna trgovina</i> 	<p>Zveza s samostalniškim neujemalnim orodniškim prilaskom</p> <p>jedro = glagolnik + sam. v orodniku (Zveza je pretvorljiva v glagolski stavek; prislovnodoločilna skladišnja vloga; iz orodnika – pretvorba okoliščin dejanja.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>skok z elastiko</i> ← <i>skakati z elastiko</i> • <i>onesnaževanje s svetlobo</i> ← <i>onesnaževati s svetlobo</i> • <i>prevoz z ladjo</i> ← <i>ladja prevaža</i> • <i>dirka z motorjem</i> ← <i>motor dirka</i> • <i>motodirka</i> 		
SPREMSTVENOST	<p>Zveza s pridevniškim (levim) prilaskom</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>briljantni prstan</i> • <i>mlečni riž</i> • <i>*basovski bariton</i> • <i>ogljikov vodik</i> 	<p>jedro ≠ glagolnik + sam. v orodniku (prislovnodoločilni prilastek, ki ima obliko predložnega sam.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>prstan z briljantom</i> • <i>riž z mlekom</i> • <i>местo z naglasom</i> • <i>bariton z basom</i> ← <i>bariton, na katerem je bas</i> • <i>ogljik z vodikom</i> • <i>šola s prilagojenim programom</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>basbariton</i> • <i>ogljikovodik</i> 	
Razmerje med jedrom in prilaskom	Zveza s pridevniškim (levim) prilaskom	Zveza s samostalniškim ujemalnim prilaskom	Zloženska	
SPREMSTVENOST	//	<ul style="list-style-type: none"> • <i>svinja bradavičarka</i> • <i>avtomobil bomba</i> 	//	

3.3 NOVI BESEDOTVORNI IN POMENOTVORNI VIDIKI PROUČEVANJA STALNIH BESEDNIH ZVEZ

3.3.1 Skladenjskobesedotvorni vidik besednih zvez

S pretvorbno-tvorbni besedotvorjem sta se pri nas ukvarjala J. Toporišič v svoji *Slovenski slovnici* (1976, 1984, 1991, 2000) ter A. Vidovič Muha v monografijah *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek* (1988) in *Slovensko skladijsko besedotvorje* (2011), ki je druga, dopolnjena izdaja zgoraj omenjene monografije.

Besedotvorna teorija, temelječa na metodah strukturalizma, obravnava tvorjenke kot pretvorjene besedne zveze. J. Toporišič je na Slovenskem prvi uveljavil misel o pretvorbni povezavi med besedno in morfološko zvezo. Pri tem uvaja pojem *govorna podstava* (besedna zveza, ki je pomenska vsebina tvorjenke), iz katere v besedotvornem postopku, opisanem s šeststopenjskim algoritmom, nastane nova tvorjenka: en del govorne podstave večinoma poobrazilimo (razen pri sklapljanju), preostali (ali ves del) pa priredimo v sestavine bodoče tvorjenke. Te površinsko dobimo z glasovno-naglasno pretvorbo po morfološki logiki razporejenih sestavin bodoče tvorjenke. Glede na izbrano obrazilo nepoobraziljenemu delu podstave odvezamemo morfem(e) z določeno slovnično lastnostjo¹²⁶ (Toporišič 1992: 8; 2000: 156). V 80. letih 20. stoletja so Toporišičev besedotvorni algoritem dopolnila nova spoznanja A. Vidovič Muha. Besedotvorna teorija izhaja iz vzročno-posledične zveze »med skladnjo in besedotvorjem, med definirano besedno zvezo in zvezo morfemov, ki ima lastnost besede« (Vidovič Muha 1988: 5–6). Definira del skladnje, ki ima možnost takšne povezave (Vidovič Muha 1988: 5–6). Besedotvorna skladnja zajema »[...] vse tipe skladijskih podstav, najsibo s stališča slovničnostrukturnih ali pa propozicijskih – povednostrukturnih – lastnosti« (Vidovič Muha 1988: 5–6). Toporišičev izraz za skladijski opis tvorjenke, *govorna podstava*,

¹²⁶ Na primer: I. *májhna ròka; zdravnik za živíno*; II. *-íca, -o-*; III. *ròka, zdravnik za živíno*; IV. *rok-, -zdravník, živín-*; V. *rok-/ròk + -íca; živín- + -o- + -zdravnik*; VI. *ročícal/ròkíca; živínodzdravník* (Toporišič 1992: 8; 2000: 156).

je avtorica nadomestila z izrazom *skladenjska podstava*, ki je primernejši zato, ker je pretvorbno-tvorbno besedotvorje lahko samo sestavina jezikovnega sistema (Vidovič Muha 1988: 9, 175). Novost je tudi upoštevaje slovničnega pomena v pretvorbno-besedotvornem postopku, ki je »omogočilo dokazati obrazilnost (morfemskost) medpone, kar je zlasti pomembno za zloženske tipa avt-o-cesta ← cesta {zavt{-o}, {} ← -o-, -cesta, avt-, in predpone tvorjenk iz predložne zveze tipa za-glav-je ← [tam, kjer je] {zavt} glav{-o}, [] ← za-, -glav- [...]« (Vidovič Muha 1988: 175–176). Skladenjska podstava, enota besedotvorne funkcijske skladnje, je jezikovnosistemska besedna zveza, katere predmetno- in slovničnopomenske sestavine se pretvarjajo v sestavine tvorjenke. Vsaka tvorjenka je dvodelna, sestavljena iz besedotvorne podstave in obrazila, in je pretvorba skladdenjske podstave, ki je načeloma podredna nestavčna besedna zveza; »njena različna slovnična zgradba vpliva na različnost besedotvornih vrst (izpeljevanje, zlaganje ipd.), različne pomenske vloge njenih sestavin pa na različnost besedotvornih pomenov (dejanje, vršilec dejanja idr.)« (Vidovič Muha 1988: 176).¹²⁷ Glede na to, katera sestavina skladdenjske podstave se pretvarja v obrazilo (njeno jedro (x_1) ali njen razvijajoči (določujoči) člen (x_2)), A. Vidovič Muha loči štiri skladdenjskopodstavne strukturne tipe in s tem štiri besedotvorne postopke (besedotvorne vrste).¹²⁸

Pretvorbno-tvorbno besedotvorje je eden od dokazov, da je stalna besedna zveza leksem, tako kot tvorjenka ali netvorjenka, saj je besedna zveza v skladdenjski podstavi globinsko (tj. na pomenski ravnini) beseda, ki jo je mogoče pretvoriti v enobesedni tvorjeni leksem.¹²⁹ Ker nas zanima (samostalniška) besedna zveza kot potencialna skladdenjska podstava že obstoječim ali potencialnim zloženkam, je za nas relevanten tip

¹²⁷ »Tvorjenka se torej prek zgradbe skladdenjske podstave in prek različnih pomenskih vlog njenih sestavin pretvorbno povezuje tako s strukturno (funkcijsko) kot s povedno skladnjo (skladnjo povedi)« (Vidovič Muha 1988: 176).

¹²⁸ Iz tipologije A. Vidovič Muha v glavnih značilnostih navajam samo medponskoobrazilne zloženske, ki imajo za skladdenjsko podstavo samostalniško besedno zvezo z desnim prilastkom, posebej pa so izpostavljene tudi medponskoobrazilne zloženske novejšega tipa, ki jih je v jeziku zaradi prevzemanja vedno več.

¹²⁹ Povzeto po pogovoru z A. Žele (21. 3. 2013).

tvorjenke, ki je vezan na samostalniške medponskoobrazilne zloženke, tvorjene iz podredne samostalniške zveze. Nastale so po prevzetem besedotvornem vzorcu (Vidovič Muha 2011: 99) in so v jeziku vedno pogostejše, poleg tega pa imajo »vsaj hipotetično sopomenko v besedni zvezi« (Vidovič Muha 2011: 400), npr. *avtocesta – avtomobilska cesta, zobozdravnik – zobni zdravnik, angora volna – angorska volna, ananasliker – ananasov liker* (Vidovič Muha 2011: 401).¹³⁰ V medponsko obrazilo se pretvarja slovnični pomen skladenjske podstave (neimenovalniški sklon samostalniškega prilastka), ki vedno izraža podredno razmerje med dvema samostalnikoma: $x_1\{ \}_{x_2}$, pri čemer $x_1 \leftarrow$ ni zaimek//ni glagolski primitiv (navadno samostalnik_i), $x_2 \leftarrow$ ni prilastkov odvisnik//ni stavčni člen (navadno samostalnik_i), $\{ \} \leftarrow$ medponsko obrazilo. Medponsko obrazilo je lahko (1) izrazno samostojno, -o/-e-jevsko, skupina sodi načeloma med starejše (nekako konec 19. stoletja), npr. *zob-o-zdravnik* \leftarrow zdravnik {za} zob{-e}, $\{ \} \leftarrow$ -o-, zob-, -zdravnik, kar se zopet načeloma potrjuje z enonaglasnostjo, (2) izrazno mlajše, homonimne s končnico, kar se potrjuje načeloma z dvonaglasnostjo npr. *gólf-ø-igríščé* \leftarrow igrišče {za} golf{-ø}, $\{ \} \leftarrow$ -ø-, golf-, -igríščé (Vidovič Muha 2011: 28, 34).

Medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa

Med gradivom novejših večbesednih leksemov se kot produktivni tip pojavljajo medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa.¹³¹ S problemom tovrstnih zloženek se je ukvarjal že J. Toporišič (gl. zlasti Toporišič 1971,

¹³⁰ Gl. A. Vidovič Muha: »[...] [K]akor je lahko (skladenjsko) medbesedno razmerje izraženo še z besednim redom, levi, desni prilastek, oziroma besednovrstno (npr. definicijska lastnost pridevniške besede – levi prilastek), tako je odločevalno tudi zaporedje morfemov, ki so v hierarhičnem razmerju, npr. zaporedje korenskih morfemov besedotvorne podstave podrednih zloženek ustreza skladenjskemu – levo prilastkovni in desno jedrni člen, torej *avt-o-garaža* \leftarrow garaža za avto \rightarrow **avtna garaža* oz. *avtogaraža*« (Vidovič Muha 2011: 108).

¹³¹ A. Vidovič Muha meni, da lahko »[d]anes [...] govorimo ne samo o strokovni ampak tudi publicistični in sploh siceršnji razširjenosti teh zloženek. Močno so se okrepile, tudi na novo nastale, zloženke z določujočimi sestavinami npr. *agro-, bio-, e-, eko-, etno-, evro-, homo-, kiber-, mega-, tele-, turbo-, video-*« (Vidovič Muha 2011: 296). Navaja ugotovitve A. Jedličke (1974: 173–176) o »internacionalizaciji/i/« prek obravnavanih zloženek zlasti strokovne zvrsti. Av-

1972, 1974), obdelane so tudi v *Slovenskem skladenjskem besedotvorju* A. Vidovič Muha (2011). Problematični besednovrstno hibridni prvi, določujoči del se za zdaj v teoriji opredeljuje zlasti kot prvi del zloženke, v novejših jezikovnih priročnikih¹³² pa so (podobno kot že v SSKJ) tovrstne sestavine, ki se glede na kategorialne lastnosti bližajo pridevniku, obravnavane (tudi) kot prilastki, s čimer so celotne leksikalne enote opredeljene kot samostalniške besedne zveze in ne kot zloženke.

Proučevanje medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa, zlasti skladenjsko-pomenskih lastnosti posameznih sestavin tovrstnih leksemov, vključuje dva vidika.

Pretvorbno-tvorbni vidik (po obstoječi skladenjskobesedotvorni teoriji A. Vidovič Muha) upošteva globinsko (pomensko) strukturo leksikalne enote. Določeno pomensko razmerje (med samostalnikoma v skladenjskopodstavni besedni zvezi) se lahko pretvori samo v medponsko obrazilo zloženke ali v obrazilo vrstnega pridevnika, kar je dokaz, da gre v teh primerih lahko samo za zloženke. Prva sestavina zloženke je torej morfem, sestavina besede, zato z vrstnim pridevnikom kot sistemskim ustreznikom strukturno nista enaka.

Z vidika površinske strukture (glede na besedno vrsto sestavin leksema) lahko tovrstne zloženke razumemo tudi kot besedne zveze z določujočo sestavino s hibridno besednovrstno pripadnostjo in samostalniškim jedrom. Določujoča sestavina se namreč s tega vidika glede na kategorialne lastnosti približuje pridevniku – take primere lahko pojasnimo s procesom konverzije.

A. Žele ugotavlja, da lahko pri zloženkah s prevzetimi sestavinami govorimo o sistemsko nepredvidljivih načinih tvorjenja in »da z intenzivnim prevzemanjem tujega izrazja postaja oz. ostaja drugotna in ne več tako pomembna več- ali enobesednost istega leksema, zato pri vseh zloženkah načelno zelo niha pisava narazen-skupaj ali z vezajem« (Žele 2007: 16). Tovrstno besedje bi lahko tako razdelili na dva tipa: (1) v prvi tip se uvrščajo primeri, bližji zloženkam, pri katerih določujoči del ni

tor navaja določujoče sestavine kot *avto-*, *elektro-*, *energo-*, *foto-*, *gramo-*, *hidro-*, *kino-*, *mikro-*, *makro-*, *stereo-*, *mini-* (Vidovič Muha 2011: 296).

¹³² Tu sta mišljena predvsem *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (2014) in *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom* (2011).

konvertit (ni nastal iz samostalnika s konverzijo) in je besednovrstno samostalnik, pri čemer ni nadomestljiv z vrstnim pridevnikom; (2) v drugi tip pa se uvrščajo primeri, bližji besednim zvezam, pri katerih so določujoče sestavine besednovrstno pridevniki, nastali s konverzijo; le-ti so nadomestljivi z domačim polnopomenskim pridevniškim ustreznikom.¹³³

Zaradi velike produktivnosti medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa, njihove skladenjskopomenske hibridnosti in (posledične) nedoslednosti v zapisu so bile v teoretičnih razpravah in v jezikovnih priročnikih različno obravnavane, zato bi bila na mestu ponovna skladenjskopodstavna analiza na osnovi obstoječe skladenjskobesedotvorne tipologije.

Slovarska obravnava medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa¹³⁴

Prva in druga izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* določujoče sestavine medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa navajata zlasti v okviru samostalniških iztočnic, označene so glede na skladenjsko vlogo, z oznako nesklonljivi prilastek¹³⁵ (tam, kjer raba izkazuje zapis narazen).¹³⁶ Če v rabi prevladuje zapis skupaj, pa jih slovar navaja v okviru podrednih zloženek (pri čemer je pri nekaterih zgledih zabeleže-

¹³³ Povzeto po pogovoru z A. Žele (22. 3. 2015).

¹³⁴ N. Logar v magistrskem delu (2003) podaja natančnejši pregled obravnave tovrstnih zloženek v slovenskem jezikoslovju ter v starejših priročnikih, zlasti v SSKJ in v *Slovenskem pravopisu* 2001 (2003: 96–100).

¹³⁵ Skupina zloženek, ki je v celoti prevzeta oziroma kalkirana ali deloma kalkirana, je ohranila večnaglasnost, npr. *ávtocésta*, kar v rabi vpliva na pisanje narazen. SSKJ zato dovoljuje pri zloženkah kot *ávtocésta* pisavo tudi narazen, torej *ávo césta* (SSKJ 1, 80), čeprav je (samostojno) besednost strukturno nemogoče utemeljiti (Vidovič Muha 2011: 296). A. Vidovič Muha opozarja, da se »s slovarskim določilom nesklonljivi prilastek samo pri nekaterih določujočih sestavinah zloženek [...] vnaša ne samo besednovrstna, ampak tudi delitvena zmeda znotraj teh zloženek samih: zakaj ima oznako nesklonljivi prilastek npr. beseda *cocktail* v zvezi *cocktail obleka* (SSKJ 1, 263) ← obleka za koktail, ne pa npr. *avto* v zvezi *avto garaža* (SSKJ 1, 81) ← garaža za avto« (Vidovič Muha 2011: 296).

¹³⁶ *Slovenska slovnica* J. Toporišiča, ki je prvič izšla leta 1976, je »z opredelitvijo konverzije kot prevedbe določene besedne vrste v drugo zaradi slovničnih, npr. skladenjskih sprememb na nek način odprla vrata levemu mestu samostalnika kot določujoče sestavine jedra samostalniške besedne zveze, npr. *bomba film*

na tudi pisava narazen (označeno s kvalifikatorjem *in*). J. Rigler je to odločitev v odgovoru na kritiko prvega zvezka SSKJ J. Toporišiča utemeljeval zlasti z naslednjimi argumenti: da je pisava skupaj v nasprotju z dejansko jezikovno rabo; da prihaja pri pisavi skupaj do težav pri zlogovni meji; da ni ostre meje med zloženkami, sestavljenkami, sklopi in izpeljankami iz večbesedne podstave; da ni posebne razlike med *ananasov liker* in *ananas liker* ter med *otroški čevlji* in *baby čevlji*;¹³⁷ da lahko te nesklonljive prilastke podaljšamo s pridevniško končnico (*akvarelne barvice*); da v primerih, kot je npr. *najlon spalna srajca*, ne gre za zloženske, ampak za zvezo nesklonljivega pridevnika s samostalnikom, torej ne za eno besedo (zahteva po pisavi skupaj se bije s Toporišičevo definicijo besede) (Rigler 1971: 457–459).

Slovar *Slovenskega pravopisa* 2001 pri vseh primerih tovrstnih zloženk, kjer v rabi prevladuje zapis narazen, uporabnika usmerja k normativno ustreznjšemu zapisu skupaj tako, da je zapis narazen označen kot še dopustna knjižna dvojica,¹³⁸ npr. **kámp**.. tudi kámp prvi del podr. zlož. (â) kámprikólica tudi kámp prikólica.

V *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (2014) najdemo veliko primerov medponskoobrazilnih zloženk novejšega tipa, zapisanih (tudi) narazen, kot okrnjeni pridevnik ali konverzni izsamostalniški pridevnik ob samostalniškem jedru.¹³⁹ Novost glede na slovar *Slovenskega pravopisa* 2001 je torej hkratno upoštevanje jezikovne sistemskosti in jezikovne rabe – dejanskega zapisovanja skupaj oziroma narazen.¹⁴⁰ SNB »uporabnika eksplicitno ne usmerja na pisavo skupaj/narazen (kjer sta predvideni obe možnosti). Nenormativnost se med drugim kaže

[...], in tako implicitno podrla konverzno pridevniško (levoprilastkovno) usmeritev samostalnikov« (Gložančev 2012: 127).

¹³⁷ *Ananas* in *baby* imata vlogo pridevnika in bi bila v slovarju označena z neskl. pril. (kot npr. *fejst*), toda ker takih pridevnikov ne rabimo v povedni rabi, ampak le kot prilastke – torej nimajo kompletne pridevniške funkcije – je v slovarju to označeno z neskl. pril. (Rigler 1971: 457–459).

¹³⁸ SP 2001: § 1066.

¹³⁹ Slovar v več kot dveh tretjinah primerov navaja le pisavo narazen (Kern 2012: 147).

¹⁴⁰ »Ta odstop je bil potreben, ker v veliki večini obravnavanih primerov v jezikovni rabi najdemo le zapis narazen« (Kern 2012: 143).

tudi v dejstvu, da se v slovarju med dvojnicami – tako pisnimi, oblikoslovnimi kot izgovornimi – rabi le dvojnični kvalifikator »in« (Kern 2012: 148). Določujoče sestavine tovrstnih zvez so navajane kot iztočnice ali kot podiztočnice pri samostalniški iztočnici (če obstaja vzporedna samostalniška iztočnica).

Taki primeri so v slovarju označeni s pojasnilom *v pridevniški rabi*,¹⁴¹ pri čemer k morebitni zloženki (pisavi skupaj, če je le-ta živa v rabi) usmerja dvojnična oznaka in (npr. k iztočnici **fáks** v prid. rabi podiztočnica **fáks módem** in **fáksmódem**) oziroma *glej tudi*, npr. pri **béta**, **démo**, **súmo** v prid. rabi [...] gl. tudi **beta...**, **demo...**, **sumo...** (oznaka *gl. tudi* je navedena tudi pri t. i. zbirnem mestu, npr. **pòp...** gl. tudi **pòp**). Če se kot ustreznik v gradivu pojavlja zveza s samostalniškim desnim prilastkom, slovar na to opozarja s kvalifikatorjem *in* v ponazarjalnem gradivu, npr. **trap** v prid. rabi *trap disciplina* in *disciplina trap*.

Primeri, pri katerih ni izpričane pisave skupaj, so zlasti prevzete dvobesedne zveze (npr. *all inclusive paket*), prevzete besede, ki se rabijo kot prilastki in se nanašajo predvsem na glasbene zvrsti (*metal koncert*), kratice, ki so prešle v zapis z malimi črkami (*dvd*), t. i. črkovalne kratice (*esemes*), in nekateri drugi primeri (*montessori pedagogika*); v drugo skupino sodijo primeri, pri katerih glede na rabo prevladuje zapis narazen – ta skupina je najmanj obsežna; pri leksemih iz zadnje skupine pa prevladuje zapis skupaj: pri teh je prva sestavina nastala s krnitvijo pridevnikov – ti primeri imajo poleg zbirnega mesta s prvim delom zloženek navedeno še iztočnico, ki je besednovrstno označena kot pridevnik (npr. *éko*) (Kern 2012: 145–147).

Več primerov: zapis narazen prevladuje pri *alter scena* (v SNB je dvojnica *in alterscena*), *avdioknjiga* (nima dvojnice), *avtobomba* (nima dvojnice), *banana republika* (dvojnica *in bananarepublika*), *bar koda* (nima dvojnice), *biopridelava* (dvojnica *in bio pridelava*), *doktor roman* (dvojnica *in dr-roman*), *etnoglasba* (dvojnica *in etno glasba*), *fitnes klub*

¹⁴¹ Ta odločitev temelji na dejstvu, da z oznako *neskl. pril.* »ne bi popolnoma upravičevali navajanja sinonimov ob tovrstnih iztočnicah, ki je sicer v SNB izredno pogosto [...]. Poleg tega pa smo v poimenovanju oznake hoteli obdržati besednovrstno kategorijo (prid.) in se s tem izogniti rabi nebesednovrstne oznake (neskl. pril.)« (Kern 2012: 144).

(v SNB kot zgled samo zapis narazen), *folk glasba* (nima dvojnice), *info center* (v SNB kot zgled samo zapis narazen), *plonk listek* (nima dvojnice), *pop pevec* (v SNB kot zgled samo zapis narazen), *peščona* (dvojnica in *peš cona*), *vikend paket* (v SNB kot zgled zapis narazen in skupaj).

Zapis skupaj prevladuje pri *afropop* (nima dvojnice), *avdiokaseta* (nima dvojnice), *avdiotehnika* (nima dvojnice), *avtoalarm* (nima dvojnice), *avtodvigalo* (nima dvojnice), *avtohiša* (nima dvojnice), *avtokozmetika* (nima dvojnice), *avtoodpad* (nima dvojnice), *avtoplin* (nima dvojnice), *avtosalon* (nima dvojnice), *avtosedež* (nima dvojnice), *avtošport* (nima dvojnice), *azbestcement* (nima dvojnice), *biokmetija* (dvojnica in *bio kmetija*), *biovrt* (dvojnica in *bio vrt*), *čip kartica* (dvojnica in *čipkartica*), *ekošola* (dvojnica in *eko šola*), *ekokmetija* (dvojnica in *eko kmetija*).

Za nadaljnje analize tovrstnih primerov so pomembne tudi spodaj na kratko povzete ugotovitve A. Gložančev, ki so rezultat analize in slovarske obdelave (v okviru izdelave SNB) večjega korpusa medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa:

- (1) problem opredelitve leksemske enote z zapisom narazen kot zloženke (to je samemu pojmu kontradiktorno in s terminološkega vidika sporno; obenem se na ta način, gledano obratno, z zapisom zloženke narazen relativizira smiselnost terminološke besedotvorne opredelitve);
- (2) dejstvo, da so v slovarju SP 2001 narazen pisane zloženke označene kot manj ustrezne, je odtujeno od živega jezika;
- (3) problematičnost se odraža tudi na drugih jezikovnosistemskih ravlinah (soglasniško dvočrkje (*tarokkarte*), za slovenščino nemogoči soglasniški sklopi (npr. *mečžogica*), prva citatno pisana sestavina z nečrkovno (vezajno) sestavino (npr. *rent-a-carslužba*); dolžina, izjemna večzložnost, celo tronaglasnost;
- (4) odprtost za desna jedrna določila (*vudu lutka*, *vudu magija*, *vudu rituali*, *vudu ideologija*) in s tem povezana tudi različna stopnja kolokacijske trdnosti med sestavinami leksemskih enot: zloženka (ki po stopnji kolokacijske trdnosti ustreza stalni besedni zvezi) implicira seveda visoko stopnjo kolokacijske trdnosti in je zato primerna le za nekatere od zvez; tiste z nizko stopnjo kolokacijske trdnosti ostajajo na ravni prostih zvez; s tem je povezana tvorba

- priponskoobrazilnih pridevnikov kot sopomensko nadomestnih za prvo sestavino oz. izbira priponskega obrazila;
- (5) prve sestavine leksemskih enot omogočajo skladensko odprtost za realizacijo v vlogi levega ali tudi desnega prilastka (*all inclusive ponudba* ali *ponudba all inclusive*) in tudi v vlogi povedkovega določila ter razdružljivost, npr. *bonsai dekorativne rastline, all inclusive počitniški paket*; takšno razdružljivostno možnost zloženka zapira;
- (6) elipsa z metonimijo in prenesena raba prve, prilastkovne sestavine leksemskih zvez tipa *alfa samec, bonsai izvedba, fast food restavracija, instant kava* – pomenotvornih procesov ne razvije prvotni samostalnik (*fast food, instant*), poraja jih šele njegova pridevniška raba, npr. *fast food prehrana* ← *fast food ideologija*; v preneseni rabi je izpostavljena lastnostnost pridevniško rabljenega samostalnika, kar potrjuje morebitna sopomenska pridevniška zamenjava, npr. z *vodilen/samozavesten (alfa samec)*;
- (7) kategorija leksemskih enot, katerih prva sestavina je lastnoimenska (če bi bile zloženske, bi bil zapis **Termopansteklo*, kar bi pomenilo, da je občnoimenska zveza v zloženci postala lastno ime – take spremembe bi temeljno posegla v jezikovne entitete in jih le z zamenjanim besednim redom ne moremo upravičiti) (Gložančev 2012: 134–137).

Za razumevanje tovrstnih leksikalnih enot so pomembne tudi ugotovitve P. Weissa, ki navaja primere tovrstnih zloženk, pri katerih se prvi del konča na *d, g, z*, drugi del pa začne na samoglasnik ali zvočnik – izgovor soglasnika se pred samoglasnikom ali zvočnikom razlikuje od končnega soglasnika pred premorom in »primeri *bekhendudarec, blumingvaljarna, hammondorgle, kampingoprema, kvizoddaja, ranglista* in *šundliteratura* se večinsko izgovarjajo tako, kot da bi bili zapisani dvo-besedno, torej z nezvenečimi nezvočniki pred pavzo: *bekhend udarec, bluming valjarna, hammond orgle, kamping oprema, kviz oddaja, rang lista* in *šund literatura*« (Weiss 2009: 146).

Leksikalnopomenske lastnosti medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa

Če bi medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa obravnavali s stališča stopnje pomenske zlitosti sestavin, bi ugotovili, da gre (tako kot pri samostalniških besednih zvezah) pretežno za skupe, npr.:¹⁴² *bar koda*, *biokmetija*, *biopridelava*, *country glasba* / *kantri glasba*, *doktor roman*, *etnoglasba*, *fitness center*, *folk glasba*, *jumbo plakat*, *mailing akcija*, *mailing lista*, *peki papir*, *skejt park* / *rolkarski park*.

Po pogostnosti skupom sledijo sestave, npr.: *bandži skok*, *čip kartica* [sinonim *čipna kartica*], *fitness oprema*, *fitness program*, *noni sok*, *plonk listek*, *rave zabava*.

Nekaj primerov izkazuje tudi lastnosti sklopa z metaforičnim pomenskim prenosom, npr. *alter scena*, *banana republika*, *top lista*, *top model*, *vila blok* in *vilablok*.

Po tipologiji A. Vidovič Muha povzemam **sklonskopomenska razmerja** med jedrnim samostalnikom in samostalniškim prilastkom, ki so podstava medponskega obrazila, določljiva zlasti pri pomensko prozornih zloženkah.

A. Vidovič Muha ugotavlja, da »i/z enakega podstavnega sklonskega pomena [kot pri medponskoobrazilnih zloženkah] lahko nastajajo tudi (priponska) obrazila (izsamostalniških) vrstnih pridevnikov, tip *ananas-ø-liker* ← *liker* {iz} *ananas*{-a}, {} ← -ø-, *ananas-*, -*liker* : {} ← -ov, *ananas-*. Gre torej za (jezikovnosistemsko) sinonimni besedotvorni postopek« (Vidovič Muha 2011: 99).

(1) **Tožilnik** s predlogom *za*; skladenjska vloga predložnega tožilnika je predmetni prilastek, ki posredno, s pomočjo (implicitnega) glagolnika, izraža **namembnost**, npr. *avtocesta* ← *cesta za avto*, *cesta za vožnjo avta*; tovrstne zloženke imajo sinonimno zvezo z levim pridevniškim prilastkom, npr. *baletmojster* ← *mojster za balet* → *baletni mojster* (Vidovič Muha 2011: 291).

¹⁴² Analizirani primeri so iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (2014).

Iz gradiva novejših večbesednih leksemov bi lahko izpostavili npr. *fitness center* 'center za fitness', tako še: *mailing akcija*, *mailing lista*, *peki papir*, *skejt park* [sinonim *rolkarski park*], *plonk listek*, *alter scena*, *fitness oprema*.

(2) **Orodnik**; gre za prislovnodoločilni prilastek, ki izraža (a) **spremnostveno** pomensko razmerje, značilno za vrstne spremstvene pridevnike, npr. *basbariton* ← bariton z basom ← bariton, na katerem je bas, in (b) **sredstvo**, npr. *motodirka* ← dirka z motorjem → motorna dirka. Zloženke z orodniškim spremstvenim pomenskim razmerjem v podstavi so le teoretično nadomestljive s samostalniško besedno zvezo, npr. *ogljikovodik* ← ogljik z vodikom → **ogljikov vodik*; pri tistih z orodniškim pomenom sredstva pa je tovrstna sinonimija običajnejša, npr. *motodirka* ← dirka z motorjem → *motorna dirka* (Vidovič Muha 2011: 291).

Iz gradiva novejših večbesednih leksemov so tega tipa npr. *bio kmetija* 'kmetija z biopridelki', *čip kartica* 'kartica s čipom', *rave zabava* 'zabava z ravom', in npr. *bandži skok* 'skok z bandžijem', *bio pridelava* 'pridelava z biološkimi sredstvi'.

(3) **Rodilnik** s predlogom *iz*; skladijska vloga prilastka je predmetna; če je samostalniško jedro pojmovno, je pomensko razmerje **sestavno** (pomen medpionskega obrazila, nastal iz predloga in ustrezne končnice, je sestavni, sicer pa snovni); zloženke izražajo (a) **snovnost**, npr. *ananasliker* ← liker (narejen) iz ananasa, ali (b) **sestavinskost**, npr. *avtokolona* ← kolona (sestavljena) iz avtov; vse zloženke z rodilniškim pomenskim razmerjem v skladijski podstavi imajo sinonimno možnost v zvezi z levim prilastkom,¹⁴³ npr. *ananasov liker*, **avtnalavtomobilska kolona* (Vidovič Muha 2011: 292).

Iz gradiva novejših večbesednih leksemov je npr. *noni sok* 'sok iz nonija'.

¹⁴³ »Tudi večina primerov, zaznamovanih v SSKJ z »neskl. pril.«, ima takšne sinonime: *akvarelbarvica* – *akvarelna barvica*, *ananasliker* – *ananasov liker*, *dralonperilo* – *dralonsko perilo*, *makotkanina* – verjetno *makovna tkanina* (ali kar z desnim prilastkom *tkanina iz maka*)« (Vidovič Muha 2011: 292).

(4) (Predložni) **mestnik**; skladijska vloga tega sklon je dvojna: (a) **prislodnoločilna**; pomensko razmerje med podstavnima samostalnikoma izraža **obstajanje v kraju** (morda tudi izvornost), npr. *Jugoslovan* ← Slovan {na} jug{-u} – takšno SPo imajo tudi samostalniške zloženke v SSKJ z določitvijo *neskl. pril.*, npr. *matpozicija* ← pozicija v matu, *bitglasba* ← glasba v bitu (beatu) – ali (b) **predmetna** – gre za primere z določenim korenskim morfemom *-slov-* in s pripono *-je*; *-slov-je*; tudi mestniško razmerje (v vlogi prislovnega določila) je pridevniškopodstavno za t. i. vrstne obstojne ter vrstne izvorne pridevnike; zloženke imajo sinonim v besedni zvezi s pridevnikom, tvorjenim iz takega prilastka (vrstnih krajevno ali časovno obstojnih pridevnikov), npr. *avtocisterna* ← *cisterna na avtu/avtomobilu* → **avtna/avtomobilska cisterna*; *Jugoslovan* ← *Slovan na jugu* → *južni Slovan* (Vidovič Muha 2011: 293).

(5) **Rodilnik** (brezpredložni); skladijska vloga je **predmetna**; pri samostalnikih gre v bistvu za pretvorjeno glagolsko zvezo s tožilniškim predmetom, ki je SPo tudi vrstnih predmetnih pridevnikov, npr. *najemodajalec* ← *dajalec najem{-a}*, { } ← *-o-*, *najem-*, *-dajalec* – *dajati* v *najem*, tako še *posojiljemalec*, *bogoiskatelj*, *pravobranilec*, *elektromontaža*, *elektroinštalacija*; zloženke z brezpredložnorodilniškim razmerjem v skladijski podstavi imajo sopomenke v desnoprilastkovnih zvezah (*dajalec posojila*, *najema*); izglagolski samostalniki (*dajalec*, *jemalec*) ne morejo biti podstava vrstnim predmetnim pridevnikom, zato nimamo sopomenk kot **posojilni*, **najemni dajalec*, *jemalec* (Vidovič Muha 2011: 293).

(6) **Svojilni rodilnik**; skladijskopodstavni je samo v primerih, ko ne gre za t. i. pravo svojilnost; nobeden od samostalnikov ne razločuje človeškosti ne živosti: *arterioskleroza* ← *skleroza* (od) *arterij* (← *skleroza*, ki jo ima *arterija*) → *arterijska skleroza*; zloženke v SPo nimajo (a) glagolniškega jedra z rodilniškim prilastkom (pretvorbo tožilniške zveze); iz takšne zveze nastaja lahko le t. i. predmetni (vrstni) pridevnik, npr. *gozdni nadzor* ← *nadzor gozda* → **gozdonadzor*; (b) svojilnega pomenskega razmerja s pretvorbo v edninski svojilni rodilnik in s pomenom t. i. prave svojilnosti, nimamo torej zloženek tipa **očetoklobuk* (←

klobuk očeta → *očetov klobuk*) ali **očetodelo* (← delo očeta → *očetovo delo*) (Vidovič Muha 2011: 290–295); zloženske s skladenjskopodstavnim svojilnim rodilnikom imajo sinonimne levoprilastkovne zveze s svojilnim pridevnikom, npr. *arterioskleroza* ← skleroza (od) arterij → *arterijska skleroza* (Vidovič Muha 2011: 294–295).

Pri analiziranih primerih novejših medponskoobrazilnih zloženk gre torej najpogosteje za odnos **namembnosti**, sledi **spremstvenost**, **sredstvo**, **sestavnost**, **snovnost** in obstajanje v **kraju**. Razmerje je po pričakovanju podobno kot pri novejših stalnih besednih zvezah.

N. Logar je v magistrskem delu *Besedotvorna stilistika* (2003) analizirala obsežnejšo množico zloženk in navedla nove podtipе, ki dopolnjujejo temeljno tipologijo medponskoobrazilnih zloženk A. Vidovič Muha. Prvi trije podtipi spadajo k skupini zloženk s samostalniškim prilastkom v skladenjski podstavi, zadnji tip pa k skupini zloženk z nadomestnimi (prevzetimi) sestavinami skladenjske podstave (levi, desni ali oba dela besedotvorne podstave v slovenščini nista skladenjskopodstavna):

- (a) Zloženske z glede na SSKJ novim morfemom v prvem delu besedotvorne podstave, ki je v izvornem jeziku nastal s krnjenjem določujočega dela skladenjske podstave, npr. *Infoservis* < *servis* za *info(rmacij)-e* (taki morfemi lahko postanejo samostojne besede). N. Logar je zabeležila primere *avant-*, *narko-*, *alter-*, *latino-*, *filo-*, *info-*, *žurno-*, *demo-*, *vibra-* in *mobi-*, ki so vsi že prevzeti kot okrnjeni (razen *filo-* v zloženci *filofaks*). Le *demo* in *mobi* se pojavljata tudi kot samostojni besedi.
- (b) Zloženske z metonimičnim razmerjem med podstavno besedo in njenim morfemom v tvorjenki. To so npr. tvorjenke s *foto-*, ki se nanašajo na fotografijo (*fotorazstava* < *razstava fotografij*), nekatere tvorjenke z *video-* se nanašajo na *videorekorder*, npr. *videokaseta* ipd. N. Logar navaja primere *foto-* < *fotografija*, *homo-* < *homoseksualec* in *tele-* < *televizija/telefon*.
- (c) Zloženske z lastnim imenom v podstavi prvega dela besedotvorne podstave (*Loka kava*), ki imajo v skladenjski podstavi med jedrnim in prilastkovnim samostalnikom razmerje svojilnega rodilnika. Večinoma gre za imena proizvajalca izdelka.

- (č) Zveze s citatnim prilastkom (*on-line urednik*), ki niso zloženke, saj citatnemu levemu prilastku ne moremo pripisati samostalniškosti. Zvez s citatnim prilastkom v slovenščini torej ne moremo šteti za zloženke, in dokler ostajajo prilastki citatni, jih tudi ne pišemo skupaj, vendar pa »utrjujejo« zapis narazen pri zloženkah z medponskim obrazilom.

(Povzeto in citirano po Logar 2003: 102–118.)

N. Logar ugotavlja, da novo gradivo potrjuje, da so najštevilčnejše zloženke iz svojilnega roditelja in ne tiste s tožilniško zvezo med jedrnim in prilastkovnim samostalnikom v skladijski podstavi kot pri A. Vidovič Muha, medtem ko se v obravnavanem gradivu ne pojavljajo primeri zloženek iz roditeljske zveze s predlogom *iz*. Med primeri skladijskopodstavne samostalniškega prilastka v mestniku v vlogi prislovnega določila avtorica najde tudi primere s pomenom načina, ne le obstajanja v kraju, npr. *solo nastop* < *nastop v solu*, predmetno razmerje pa se izkazuje npr. tudi v zloženkah *Pop čvek* < *čvek o popu*, *Jugo nostalgija* < *nostalgija po Jugu*, *Bushvic* < *vic o Bushu*. (Logar 2003: 110–111)

Kategorialne lastnosti določujoče sestavine zloženke

Skladijsko-pomenska analiza najnovejšega gradiva medponskoobrazilnih zloženek, ki so v jeziku vedno pogostejše, je pokazala, da določujoči del lahko izkazuje različne skladijsko-pomenske tipe. Ker vsi tipi ne ustrezajo povsem definiciji zloženke, lahko nekatere primere uvrstimo med zloženke, druge pa med samostalniške stalne besedne zveze s konverzno določujočo sestavino, ki se glede na kategorialne lastnosti bliža pridevniku. Na dejstvo, da je treba pri nekaterih primerih uvrstiti med zloženke sprejeti s pridržkom, morda kaže tudi zapis narazen.

Z vidika globinske (pomenske) strukture z upoštevanjem skladijskobesedotvornega vidika besedne zveze gre v teh primerih lahko za zloženke, saj se določeno pomensko razmerje (med samostalnikoma v skladijskopodstavni besedni zvezi) lahko pretvori samo v medponsko obrazilo zloženke ali v obrazilo vrstnega pridevnika (izpeljanega iz samostalnika kot desnega prilastka skladijskopodstavne zveze) – s tega vidika zato prva sestavina zloženke (ki je morfem) in vrstni pridevnik

kot sistemski ustreznik strukturno nista enaka (gl. Vidovič Muha 2011: 289–309).

J. Toporišič kot dokaz, da gre bodisi za pridevnike bodisi za prvi morfem zloženke navaja zlasti preizkus možnosti pojavljanja v povedkovem določilu (Toporišič 1971: 69–70; Toporišič 1972: 298–299, 310–311; Toporišič 1974: 34–35). Z vidika površinske strukture (glede na besedno vrsto sestavin leksema) lahko tovrstne leksikalne enote razumemo tudi kot besedne zveze z določujočo sestavino s hibridno besednovrstno pripadnostjo in samostalniškim jedrom (prim. Rigler 1971: 457–459, Gložančev 2012, Kern 2012). Določujoča sestavina se namreč s tega vidika glede na kategorialne lastnosti približuje pridevniku – take primere lahko pojasnimo s procesom konverzije (samostalnik hkrati s pomenskim prenosom izgubi svoje kategorialne lastnosti in pridobi pridevniške).

Pri novejših medponskoobrazilnih zloženkah »je težko govoriti, da je določujoči člen vedno pretvorba (neimenovalniškega) samostalnika« (Vidovič Muha 2011: 297). Prva, določujoča sestavina medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa je izvorno lahko okrnjeni (kakovostni ali vrstni) pridevnik (kar sklepamo tudi glede na dejstvo, da vzporedni samostalnik ne obstaja) ali pa se pojavlja tudi kot samostalnik (v tem primeru gre za izsamostalniško konverzijo).

Le-ta je lahko tudi iz okrnjenega pridevnika, in sicer kakovostnega ali vrstnega.

Določujoča sestavina zloženek tipa *bio-*, *eko-*, *alter-* lahko prehaja med povedkovnike zaradi »določene oz. predvidljive razvrstitve omenjenih določujočih sestavin« (Vidovič Muha 2011: 297).

A. Vidovič Muha ugotavlja, da je lahko *bio-* tudi povedkovnik, »če se razvršča na podstavo iz snovnih oz. s snovnostjo povezanih samostalnikov, npr. *bioetanol*, *-gnoj*, *-gorivo*, *-hrana*, *-izdelek*, *-kmetija*, *-kokoš*, *-kruh*, *-meso*, *-odpadek*, *-orožje*, *-plin*, *-prehrana*, torej lahko tudi *Hrana*, *kokoš*, *meso*, *plin* idr. je *bio*. Pomensko razmerje med (pravim) vrstnim pridevnikom *biološki* in zložensko sestavino *bio-*, če se ta razvršča na podstavo iz omenjenih samostalnikov, ni sopomensko oz. drugače – *bio-* 'biološki' ima dodano kakovostno vrednost, se pravi, da *bio-* kot določujoča sestavina snovnega pome-

na izvornega samostalnika opravlja vlogo kakovostnega pridevnika, torej *biohrana* = biološka hrana« (Vidovič Muha 2011: 297).¹⁴⁴ Pri zloženki s sestavino *eko-* je glede na gradivo novjših večbesednih leksemov »zglede s potencialno povedkovodoločilno rabo znatno manj. Mogoča je ob pomensko podobnih samostalnikih kot sestavina *bio-*, torej *ekoembalaža*, *-krma*, *-obleka*, *-proizvod* ipd. – *Krma*, *embalaža*, *obleka* je *eko*. Vzpostavljena je torej razlika med *eko-* 'ekološki', ko ta izraža vrednostno opredelitev sestavine zloženke iz določanega samostalnika, ko je skratka možna povedkovodoločilna raba glede na tip, ko ta ni mogoča, npr. *ekokatastrofa* ali *ekoterorizem*« (Vidovič Muha 2011: 297–298).

Primeri leksemov, ki so okrnjeni vrstni ali kakovostni pridevniki (npr. *afro*, *alter*, *bio*, *demo*, *eko*, *impro*, *info*, *narko*, *promo*), bi bili torej glede na svoje pomenske in funkcijske lastnosti lahko besednovrstno obravnavani kot (vrstni oziroma kakovostni) pridevniki – njihov pomen je samo pridevniški (edina možna raba je kot določujoča sestavina samostalniške zveze/zloženke). Zlasti pri kakovostnih je možno pojavljanje v povedkovem določilu, npr. [*Te glasbene skupine*] *so nekoliko alter na sicer mainstream sceni* (Gigafida, pregledano 25. 1. 2015); pri vrstnih si lahko tovrstne primere razlagamo tudi z izpustom, npr. [...] *posnetek je bil pravzaprav demo* [*posnetek*] (Gigafida, pregledano 25. 1. 2015).

Drugi tip določujočih sestavin novjših medpovonskoobrazilnih zloženek pa je **izsamostalniški konverzni** tip, npr. *banana (republika)*, *bar (koda)*, *fitnes (center)*, *pop (glasba)* ipd. Ti primeri so drugega tipa zato, ker se lahko načeloma rabijo tudi kot samostalniki (razen primeri z enopovezovalno sestavino, npr. *bar koda*). Navadno jih obravnavamo kot izsamostalniške prilastke z nejasno besednovrstno pripadnostjo. Pomenski prenos izhodiščnega samostalnika vpliva na spremembo skladijske vloge, zato gre za skladijskofunkcijsko hibridni tip, ki nastopa samo kot levi prilastek. Izjemoma prehaja med povedkovnike (npr. [...] *Zanimivo je to, da je Dylan na eni strani bral literarna imena, kot so Rimbaud, Apollinaire in Ginsberg, po drugi strani pa poslušal Little Richarda in glasbo, ki je*

¹⁴⁴ A. Vidovič Muha navaja tudi zglede, kjer povedkovniška raba ni mogoča, npr. *bioinženiring* ali *biopolitika*, *biolaser* ipd.; »v teh primerih je *bio-* 'biološki' iz vrstnega pridevnika« (Vidovič Muha 2011: 297).

bila pravzaprav pop [...] (Gigafida, pregledano 25. 1. 2015), in sicer samo takrat, ko ima tovrstna zveza istopomenski enobesedni ustreznik, ki je izrazno prekriven z določujočo sestavino, npr. *vikend hiša = vikend, pop glasba = pop*. V teh primerih se določujoča sestavina pomensko osamosvoji tako, da postane nosilka pomena celotne zveze.

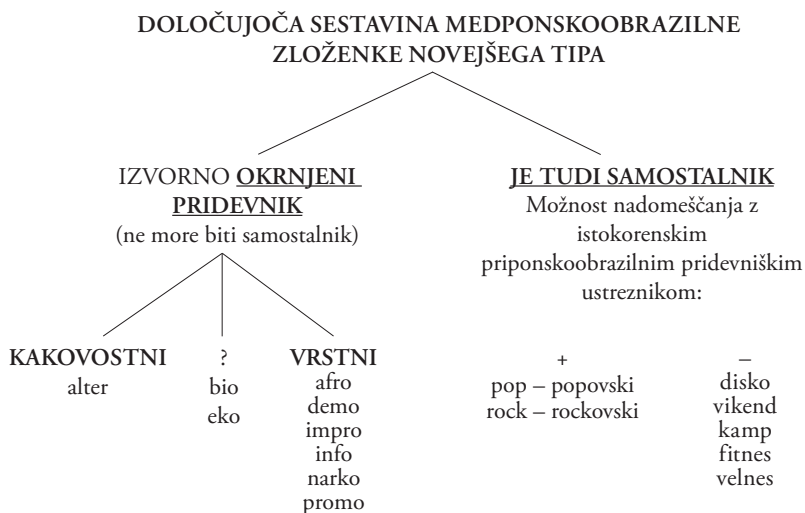
Primere, kjer je možno pojavljanje določujoče sestavine, ki je lahko a) okrnjeni vrstni pridevnik ali ki je b) nastala s konverzijo iz samostalnika, v povedkovem določilu, torej lahko razlagamo tudi z osamosvajanjem le-te. V teh primerih se v rabi dosledno vzporedno pojavljata tovrstna zveza in istopomenski enobesedni ustreznik, ki je izrazno prekriven z določujočo sestavino, npr. *demo posnetek = demo; vikend hiša = vikend, pop glasba = pop*. Iz tega lahko sklepamo, da v povedkovem določilu ni določujoča sestavina, ampak samostalnik, ki je rezultat pomenskega osamosvajanja določujoče sestavine (le-ta postane nosilka pomena celotne zveze).

Izsamostalniški konverzni tip določujočih sestavin novejših medpovskoobrazilnih zloženek, ki kot sestavina samostalniške besedne zveze oz. zloženske nima prenesenega pomena, lahko načeloma nadomestijo istokorenski priponskoobrazilni vrstni pridevniki, čeprav so taki primeri v rabi redki,¹⁴⁵ npr. *pop glasba – popovska glasba* (1704 : 6 pojavitev v korpusu; *popglasba* 125), *rock glasba – rockovska glasba* (1216 : 313 pojavitev v korpusu; *rockglasba* 40), *velnes center – *velneški center* (12 pojavitev v korpusu; teoretično možni zvezi **velneški center* in **velnescenter* se v besedilnem korpusu ne pojavljata).¹⁴⁶

¹⁴⁵ Slovar *Slovenskega pravopisa* 2001 je tovrstne različice, ki so »pogosto videti žal kot povsem umetne, novoknjižne, namensko tvorjene in pomensko le zasilno ustrezne pridevniške oblike (*alpakast jopič, kimonski rokav* [...]) [...]« (Gložančev 2012: 132) pripisal 69 prvim sestavinam zloženek (teh je sicer v slovarju 222) (Gložančev 2012: 132).

¹⁴⁶ Besedilni korpus Gigafida, pregledano 14. 12. 2014. N. Logar s tem v zvezi ugotavlja, da je, če se zveza s takim pridevnikom pojavi hkrati z ustrezno zloženko, besedna zveza z njim vsaj v formalni rabi manj zaznamovana kot (narazen pisana) zloženska (npr. *internet stran* (št. pojavitev v Fidi: 23) : *internetna stran* (44)) (Logar 2005: 232).

Primeri, pri katerih je v rabi mogoča zamenjava z istokorenskim ali s sinonimnim vrstnim pridevnikom, bi lahko spadali v podtip določujočih sestavin, ki so bližje pridevnikom (kar pomeni, da so v postopku izsamostalniške konverzije s spremembo kategorialnih in pomenskih lastnosti pridobili skladijsko-pomenske lastnosti pridevnika). Ti primeri so zato bližji besednim zvezam kot zloženkam – v nasprotju z drugim tipom določujočih sestavin, pri katerih postopek konverzije ni bil popolnoma izpeljan in so zato ohranile samostalniške kategorialne in pomenske lastnosti – le-te zato nimajo možnosti nadomeščanja s sinonimnim vrstnim pridevnikom. Možnost zamenjave z vrstnim pridevnikom bi torej lahko kazala na to, da je določujoča sestavina pravzaprav sestavina besedne zveze – da torej v teh primerih ne gre za zloženko. Pri nekaterih se v rabi uresničuje tudi poenobesedenje, pri katerem se samostalniško jedro pretvori v obrazilo, npr. *vikend hiša* → *vikendica*, *disko klub* → *diskač*, kar je dodaten argument za besednozveznost tovrstnih primerov.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Povzeto po pogovoru z Andrejo Žele (24. 4. 2013).

MOŽNOST NADOMEŠČANJA S SINONIMNIM PRIPONSKOOBRAZILNIM PRIDEVNIŠKIM USTREZNIKOM

+	–
vikend – počitniški	pop
kamp – počitniški	rock
	fitnes
	velnes
	disko

OSAMOSVAJANJE DOLOČUJOČE SESTAVINE

- (1) demo posnetek > demo vikend hiša > vikend
afro pričeska > afro pop (rock) glasba > pop (rock)
fitnes center > fitnes
disko klub > disko
- } bliža se
zloženk
- (2) Poenobesedenje:
- disko klub > diskač
vikend hiša > vikendica
- } bliža se be-
sedni zvezi

3.3.2 Pomenotvorni vidik: opomenjanje večbesednih leksemov

Leksikalnopomenske lastnosti večbesednih leksemov, ki potrjujejo leksemkost stalnih besednih zvez, so v pričujočem razdelku osvetljene s pomenotvornega vidika, pri čemer so obravnavane vrste pomenskih prenosov (sestavlin) novejših samostalniških nefrazeoloških večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom. Razdelek se navezuje na osrednji del monografije, del o tipologiji, ki temelji na stopnji pomenske zlitosti večbesednega leksema. Pri tipologiji je namreč upoštevana vzročno-posledična povezava med stopnjo prenesenosti pomena (sestavlin) večbesednega leksema na eni strani ter med stopnjo pomenske zlitosti sestavin in s tem povezano leksikaliziranostjo, ustaljenostjo večbesednega leksema na drugi strani, ki se odraža tudi v omejeni

povezovalnosti posameznih sestavin večbesednega leksema. Metoni-
mični in metaforični pomenski prenos prispevata k povezovanju pome-
nov posameznih besed v besedni zvezi v enotni, celotni pomen in sta
zato pogoj za leksikalizacijo stalne besedne zveze, ki je kot leksikalna
enota členjena samo navidezno, izrazno – globinsko, pomensko pa je
celovita.

Pomenski prenos, vezan na eno sestavino besedne zveze, je lahko
leksikaliziran ali neleksikaliziran. Posledica leksikaliziranega pomen-
skega prenosa je pomenska osamosvojitve sestavine zveze, ki ima tako
več povezovalnih možnosti, zato tvori več (stalnih) besednih zvez. Se-
stavina besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom pa ima samo eno
povezovalno možnost (enopovezovalnost oz. monokolokabilnost). Naj-
večjo stopnjo stalnosti imajo besedne zveze, pri katerih imata obe se-
stavini neleksikaliziran pomen (le-te z vidika stopnje pomenske zlitosti
sestavlin spadajo med zrasleke).

K pomenski trdnosti in ustaljenosti besedne zveze poleg pomen-
skih prenosov prispeva tudi terminologizacija. Termini zaradi svoje be-
sedilne funkcije nimajo možnosti pomenskega širjenja; možnost širitve
pomenja pridobijo z determinologizacijo.¹⁴⁸ Besedna zveza, ki ne razvija
novih pomenov, ima tako možnost terminologizacije; ko se besedna
zveza terminologizira, izgubi potencial za nadaljnje pomenske prenose
in s tem pridobi stalnost. Zaradi natančne opredeljenosti in najvišje
stopnje ustaljenosti terminološkega pomena tudi terminološki večbese-
dni leksemi z lastnostmi sestave (torej pomensko prozorni) potrebujejo
slovarsko razlago.

¹⁴⁸ M. Žagar Karer jezikovnosistemsko determinologizacijo deli na delno in po-
polno. Pri delni ostanejo po prehodu iz znanstvenih besedil v splošna glavne
pomenske sestavine prepoznavne, ostale pa se umikajo v ozadje (še vedno gre za
isti pojem), npr. *antena, cunami, holding*. Za popolno determinologizacijo pa je
značilno, da na podlagi pomenskega prenosa nastane nov pomen, ki ne označuje
več istega pojma kot termin, npr. *verišna reakcija* (Žagar Karer 2007: 600).

Metonimični pomenski prenos

Metonimija je enostavnejši pomenski prenos, saj se zgodi v okviru iste pojavnosti, pri čemer je le izpostavljen drugi del ali drugi vidik te pojavnosti – zato je v slovarju metonimični pomenski prenos navadno prikazan kot podpomen oziroma pomenski odtenek.

Z vidika pomenskosestavinske zgradbe je za metonimijo značilno predvidljivo gibanje pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na metonimični pomen; v ta pomen vstopa nova UPS, pomenske sestavine motivirajočega pomena pa se ohranijo na ravni razločevalnih pomenskih sestavin (Vidovič Muha 2000: 142).

Skupi z metonimičnim pomenskim prenosom so v gradivu za novejšje besedje redkejši kot skupi z metaforičnim pomenskim prenosom.

Primeri za metonimijo v jedrnem (samostalniškem) delu zveze:

*avkcijska hiša*¹⁴⁹ (UPS: podjetje, ustanova, RPS: ki se ukvarja z organizacijo dražb)

balkanska pot (UPS: tihotapska organizirana pot, RPS: skozi države Balkanskega polotoka)

solatni krožnik (UPS: jed, RPS: iz solate ter različnih hladnih in toplih sestavin, ponujena na krožniku)

zaščitni faktor (UPS: stopnja na lestvici, RPS: številčno izražena, do katere krema, losjon ali gel za sončenje varuje kožo pred škodljivimi sončnimi žarki)

ženska pisava (UPS: način leposlovnega pisanja, RPS: značilen za ženske avtorice)

Primer za metonimični prenos prilastkovne sestavine zveze:

desetdnevna vojna (UPS: vojna, RPS: za osamosvojitve Slovenije leta 1991)

Primerjava pomena pridevnika kot prilastkovne sestavine večbesednega leksema *nuklearna medicina* (1. UPS: medicina, RPS: ki za laboratorijsko in klinično diagnostiko in zdravljenje uporablja radioaktivne izotope; 2. UPS: oddelek, RPS1: nuklearni, RPS2: v bolnišnici) z izhodiščnim pomenom pridevnika, 'ki je v zvezi z jedrom atoma' (potrjenim npr. s sestavo *nuklearna energija*), kaže, da gre pri prvem pomenu za metoni-

¹⁴⁹ Pri skupih je podčrtana sestavina s prenesenim pomenom.

mični pomenski odtenek oz. podpomen pridevniške sestavine zveze 'ki je namenjen za zdravljenje z radioaktivnimi izotopi'. Drugi metonimični pomen zveze je nastal s pomenskim prenosom, vezanim na celotno zvezo, ki je tako dobila lastnosti sklopa (1. 'medicina, ki za laboratorijsko in klinično diagnostiko in zdravljenje uporablja radioaktivne izotope'; 2. 'oddelek v bolnišnici za nuklearno medicino'). Prim. še *optični signal* 'ki je v zvezi s svetlobo'; *optični bralnik* in *optični čitalnik* 'ki bere s pomočjo svetlobe' / *optično vlakno* 'po katerem potuje optični signal' / *optični kabel* 'ki je iz optičnih vlaken' / *optični disk* 'ki je s podatki, ki se preberejo s pomočjo svetlobe' (poševnice označujejo pomenske odtenke).

Večina skupov s preneseno prilastkovno sestavino izkazuje prevladovanje dveh izhodiščnih tipov vrstnega pridevnika, in sicer izkrajevnega in izlastnoimenskega.

Metonimija, vezana na prilastkovni del zveze, v teh primerih temelji na izpostavljanju vidika **izvornosti** pojavnosti.

Primeri:

Vrstni krajevni izhodiščni pridevnik

angleški brak (UPS: lovski pes, gonič RPS: izučen zlasti za lov na zajce)¹⁵⁰

daytonski sporazum (UPS: sporazum, RPS: med sprtimi stranmi na ozemlju bivše SFRJ, podpisan novembra 1995 v Daytonu, s katerim se je končala vojna v Bosni in Hercegovini ter se je odločilo o njeni prihodnosti)

dunajski zrezek (UPS: zrezek, RPS: paniran in ocvrt)

evropski komisar (UPS: član, RPS: kolegija Evropske komisije)

evropski parlament (UPS: parlament (zakonodajni organ), RPS: Evropske unije)

francoska štruca (UPS: štruca (kruha), RPS: ozka, dolga)

francoski rogljiček (UPS: rogljiček (pecivo podkvaste oblike), RPS: iz kvašenega maslenega listnatega testa)

kitajska medicina (UPS: vrsta zdravljenja, RPS: z odpravljanjem energijskih blokad in poškodb, navadno z akupunkturo ali terapevtsko masažo)

lymska bolezen [sinonim *lymska borelioza*] (UPS: bolezen, RPS: ki se prenaša s piki klopa, okuženega z bakterijo borelijo)

nordijska hoja (UPS: hoja, RPS: rekreacijska, s posebnimi palicami, pri kateri je aktiven tudi zgornji del telesa, navadno po razgibanem terenu)

¹⁵⁰ Prim. npr. *angleški park* 'urejen tako, da ohranja naravni videz pokrajine' – tu gre za metaforo (gre za primerjavo, pri metonimiji pa se izpostavlja izvornost).

Izvojljni (izlastnoimenski) vrstni pridevnik

alzheimerjeva bolezen (UPS: bolezen, RPS1: degenerativna, RPS2: pri kateri določeni deli možganov odmrejo)

creutzfeldt-jakobova bolezen (UPS: bolezen, RPS1: nalezljiva, RPS2: ki se z uživanjem mesa obolelega goveda prenaša na človeka [...])

Sklopi, nastali z metonimijo, so v zbranem gradivu redkejši. Metonimična povezava je logična in bolj razvidna od asociativne metaforične povezave med izhodiščnim in novim pomenom (asociativna povezava se zaradi nejasnosti lažje izgublja).

Primeri:

ambientalna postavitev (UPS: umetniška razstava, instalacija, RPS1: postavljena znotraj ali zunaj galerije, muzeja, RPS2: izkoriščajoč dano okolje)

bela halja (UPS: oseba, navadno zdravnik, RPS: v beli delovni halji)

beli ovratnik (UPS: pripadnik, RPS: visokega družbenega sloja, zlasti predstavnik politike, gospodarstva)

bencinski tolar (UPS: denar, RPS1: namenjen za gradnjo avtocest v Sloveniji, RPS2: sprva določen kot delež od vsakega litra prodanega bencina in dizelskega goriva)

centralno zaklepanje (UPS: sistem, RPS: za hkratno zaklepanje vseh vrat vozila)

Metaforični pomenski prenos

Metaforični prenos je zapletenejši pomenski prenos, ki se zgodi po asociativni poti, pri čemer se z izhodiščnim izrazom poimenuje po videzu ali funkciji bolj ali manj podobna pojavnost, ki spominja na izhodiščno pojavnost.¹⁵¹ Ima več kombinatornih možnosti kot metonimični, ki je omejen na isto pojavnost, zato je leksikalna metafora pogostejša kot metonimija. Metaforično pridobljeni leksikalizirani pomeni leksemov so v slovarju navedeni kot samostojni pomeni.

¹⁵¹ »Metaforična zveza med dvema vsebinama (predstavama) je možna, če vsebina enega denotata asociira določene vsebinske (predstavne) prvine drugega denotata« (Vidovič Muha 2000a: 142–143).

S pomenskosestavinskega vidika gre pri leksikalni metafori za vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja (interakcije) vsebin dveh denotatov (Vidovič Muha 2000: 143). Glede na razporejanje pomenskih sestavin je lahko metafora posplošujoča (generalizirajoča) (metaforični (motivirani) pomen je znotraj pojmovnega polja, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen) ali specificirajoča (metaforični (motivirani) pomen je zunaj takega pojmovnega polja) (Vidovič Muha 2000a: 145–147).

Največ novejših večbesednih leksemov, nastalih z metaforičnim prenosom, ima lastnosti skupa.¹⁵²

Skupov, pri katerih je metaforičnost vezana na **jedrni del zveze**,¹⁵³ je več kot tistih s preneseno prilastkovno sestavino.

V podstavi metaforičnega pomena je lahko **oblika**:

glasbeni stolp (UPS: elektronska naprava, RPS1: za predvajanje glasbe, RPS2: sestavljena iz več komponent [...])

kitajski datelj (UPS: drevo ali njegov sad, RPS1: sredozemsko, RPS2: s svetlozelenimi suličastimi usnjatimi listi, RPS3: jajčast, koščičast, rdeče barve)

kuhinjski otok (UPS: sklop, RPS1: kuhinjskih elementov, RPS2: postavljen sredi prostora)

morski sadeži (UPS: organizmi, RPS1: užitni, RPS2: morski, razen rib)

¹⁵² Tudi A. Vidovič Muha ugotavlja, da je tako pri metaforičnih poimenovanjih kot pri metonimičnih »veliko zvez imenskih z metaforičnim (*samostalniškimi*) jedrom uvrstljivih med skupe: pomenske spremembe (motivirani – metaforični pomen) so vezane na eno izmed (predmetnopomenskih) sestavin samostalniške zveze. Pri obravnavanih samostalniških zvezah se oblikuje metaforični pomen predvsem na podlagi fizičnih lastnosti (barva, oblika, velikost, snov ...), pa tudi funkcije, namena« (Vidovič Muha 2000a: 151).

¹⁵³ A. Vidovič Muha navaja primere skupov, pri katerih je metaforičnost »vezana na jedrni del samostalniške zveze, v podstavi metaforičnega pomena pa je npr. oblika: anat. *ušesna troblja* [...], barva: zool. *progasta belouška* [...], otip: biol. *ušesno maslo*, funkcija, namembnost: agr. *električni pastir* [...]. Poimenovanja delov človeškega telesa velikokrat motivirajo jedro imenske terminološke zveze, lahko po obliki, funkciji, npr. agr. *brada* na koruznem storžu 'lasje, laski' [...]'« (Vidovič Muha 2000a: 151–152).

panoramska miza (UPS: plošča, RPS1: mizi podobna, RPS2: z zemljepisnimi imeni, navadno krajev, voda in vzpetin, RPS3: z nakazalnimi smermi do njih)

pralna steza (UPS: prostor, RPS: za avtomatsko pranje avtomobilov)
zaščitne slušalke (UPS: priprava, RPS1: v obliki slušalk, RPS2: za zaščito sluha pri zelo velikem hrupu)

V podstavi metaforičnega pomena je lahko tudi **struktura**:

sojin sir (UPS: živilo, RPS1: siru podobno, RPS2: iz sesirjenega sojinjega mleka, RPS3: ki se uporablja zlasti v vzhodnoazijski in vegetarijanski kuhinji)

Prevladujejo primeri z metaforizacijo na podlagi **funkcije ali namembnosti**.

Primeri:

alternativna medicina (UPS: način ugotavljanja in zdravljenja bolezni, RPS: ki v nasprotju z uradno medicino ne uporablja le znanstveno preverjenih metod)

bolečinski prag (UPS: mejna stopnja, RPS: prenašanja bolečin)

borzni posrednik (UPS: kdor, RPS: opravlja borzne posle po nalogu komitenta)

certifikatska luknja (UPS: presežek, RPS1 vrednosti lastniških certifikatov, RPS2: glede na vrednost lastninjenega premoženja, nastali v postopku lastninjenja)

davčna oaza (UPS: država ali del države, RPS: kjer pravni red predpisuje nizke ali ničelne davke za dejavnost)

dijaški parlament (UPS: predstavništvo, RPS: dijakov kake šole, šolskega okoliša)

domača stran (UPS: spletna stran, RPS: z vsebino določene osebe, podjetja)

drevesna kirurgija (UPS: veda, RPS: o sanaciji poškodovanih drevesnih rastlin)

ekološka bomba (UPS: nevarnost, RPS: velika, za naravo, življenjsko okolje)

elektronska denarnica (UPS: prostor, RPS: v računalniškem sistemu finančnega centra, kjer so shranjeni podatki o uporabniku tega sistema in njegovih vloženi sredstvih)

elektronska konferenca (UPS: konferenca, RPS: na kateri s pomočjo informacijske tehnologije sodelujejo prostorsko oddaljeni udeleženci)

- finančna policija* (UPS: državni organ, RPS: ki preverja skladnost davčnih prijav poslovne dokumentacije)
- etnično čiščenje* (UPS: uničevanje, RPS1: načrtno, RPS2: narodnostnih, rasnih ali verskih skupin)
- humanitarni most* (UPS: povezava, RPS1: za prevoz ljudi iz obklojenega področja, RPS2: ali za prevoz humanitarne pomoči ljudem v nesreči)
- informacijska avtocesta* (UPS: omrežje, RPS: za hiter prenos podatkov)
- jezikovni imperializem* (UPS: nadvlada, obvladovanje, RPS: jezikovna, družbe)
- jezikovno orodje* (UPS: tehnologija, RPS1: ki olajšuje delo z jezikom, RPS2: večinoma računalniško podprta)
- medijska vojna* (UPS: prepiranje, spopadanje, RPS1: dalj časa trajajoče, RPS2: prek medijev)
- medijski atentat* (UPS: napad, RPS1: silovit, RPS2: prek medijev)
- naravovarstvena policija* (UPS: organ, RPS1: nadzora in varstva, RPS2: pred škodljivimi in nevarnimi posegi v naravo)
- ozonska luknja* (UPS: območje, RPS1: tanjšanja ozonske plasti, RPS2: zaradi onesnaževanja s plini)
- pasja šola* (UPS: tečaj, RPS: namenjen urjenju in socializaciji psa)
- pasji hotel* (UPS: podjetje, RPS: ki ponuja oskrbo za pse v času, ko so njihovi lastniki odsotni)
- pisemska bomba* (UPS: pismo, RPS: z razstrelivom, ki eksplodira ob odprtju)
- pokojninski steber* (UPS: sklad, RPS: namenjen za zagotavljanje sredstev za pokojnine)
- polovična avtocesta* (UPS: hitra cesta, RPS: z enim voznim in odstavnim pasom v vsako smer)
- prodajna veriga* (UPS: pojav, RPS1: ko vse enote v prodaji uporabljajo isto ime, RPS2: in sodelujejo v promociji)
- robotška roka* (UPS: naprava, RPS1: z vgrajenim robotom, RPS2: ki samostojno prilagaja svoje gibe)
- snežno kolo* (UPS: vozilo, RPS1: kolesu podobno, RPS2: za vožnjo po snegu)
- sobno kolo* (UPS: naprava, RPS1: rekreacijska, RPS2: kolesu podobna, RPS3: za krepitev mišic, zlasti nožnih)
- strešni kovček* (UPS: prtljažnik, RPS1: kovčku podoben, RPS2: avtomobilski, RPS3: strešni)
- tolerančni prag* (UPS: meja, RPS: do katere določen dejavnik še ni (preveč) moteč)

transakcijski račun (UPS: storitev, RPS: bančna, ki imetniku računa omogoča prejemane prilivov, dvigovanje gotovine in nakazovanje (denarja) tretjim osebam)

transplantacijska mreža (UPS: oddajanje in sprejemanje, RPS1: organizirano, RPS2: človeških organov in tkiv za presaditev)

travni tepih (UPS: trava, RPS1: vzgojena, RPS2: s koreninskim sistemom in zemljo v obliki enakomerno izrezanih kosov)

tržna niša (UPS: možnost, RPS1: nova, RPS2: še ne zasedena, RPS3: za trženje in prodajo)

tržna znamka (UPS: zaščitni grafični, črkovni znak, RPS: za označevanje blaga, storitev)

vinska kraljica (UPS: ženska, RPS: izbrana za najboljšo na tekmovanju s področja vinogradništva, vinarstva in vinske kulture)

vodno mesto (UPS: središče, RPS1: z vodnim parkom, RPS2: z več vrstami vodne zabave)

živalska moka (UPS: krmilo, RPS: ki se pridobiva s sežiganjem živalskih trupel)

Primeri za spremembo kategorialne pomenske sestavine samostalnika (tj. živosti in človeškosti) ob metaforičnem pomenskem prenosu sta leksema *avtomatska tajnica* (UPS: naprava, RPS: ki predvaja posneto uporabnikovo sporočilo in shranjuje posnetke sporočil telefonskih klicev) ter *elektronska varuška* (UPS: priprava, RPS: za zaznavanje zvokov v prostoru z otrokom in njihovo prenašanje v drug prostor), ki kažeta, kako poimenovanja poklicev motivirajo jedro samostalniške (terminološke) zveze po funkciji.

Obširnejša množica večbesednih leksemov s prilastkom *elektronski* kaže, kako lahko določujoča sestavina besedne zveze, tj. levi prilastek, prispeva k metaforizaciji besedne zveze. Tovrstne zveze namreč označujejo nove pojavnosti, nastale kot posledica digitalizacije, široke uporabe računalnikov kot nadomestilo za nekatere predmete ali dejavnosti, tj. kot njihove elektronske, digitalne različice, zlasti v obliki internetnih storitev, npr. *elektronska redovalnica*. Pomenski prenos, vezan na jedro, je utemeljen na podobnosti po funkciji (zato isti izraz in novi pomen), vrstni pridevnik kot določujoča sestavina zveze pa je v svojem izhodiščnem pomenu in določa vrsto novih pojavnosti (*elektronski, digitalni*).

Večjo množico novejših skupov s preneseno jedrno sestavino, nastalih zlasti z razmahom računalništva, izkazuje tudi pridevnika *programski* in *računalniški*.

Primeri:

programska podpora (1. UPS: omogočanje, RPS1: delovanja določenih opravil, RPS2: z ustreznimi računalniškimi programi; 2. UPS: prodaja in vzdrževanje, RPS: programske opreme)

programski jezik (UPS: skupek, RPS1: skladijskih in pomenoslovnih pravil, podatkovnih struktur in vmesnikov, RPS2: ki programerju služijo kot orodje pri izdelavi računalniškega programa)

programski vmesnik (UPS: del programske opreme, RPS1: ki omogoča povezavo funkcij različne strojne opreme, RPS2: in prenos podatkov med različnimi strojnimi platformami)

programsko orodje (UPS: program, RPS: ki izvaja določena opravila, povezana z delovanjem računalnika ali z drugim programom)

računalniška mreža (UPS: povezava, RPS: vozliščnih in osebnih računalnikov)

računalniška pismenost (UPS: obvladanje, RPS1: temeljnih znanj in veščin za učinkovito uporabo računalnika, RPS2: ter poznavanje nanj navezujočih se možnosti in veščin za uporabo interneta ter komunikacije prek elektronskih medijev)

računalniška simulacija (UPS: predstavitev, RPS1: virtualna, RPS2: računalniška, RPS3: predvidene, potencialne situacije, dogodka, abstraktnega modela, RPS4: pripravljena zlasti v eksperimentalne, raziskovalne namene)

računalniški virus (UPS: program, RPS1: računalniški, RPS2: ki se je sposoben razmnoževati in širiti z enega računalnika na drugega, RPS3: pogosto z namenom povzročati škodo)

računalniško omrežje (UPS: sistemi, naprave, RPS1: ki so med seboj povezani, RPS2: zaradi izmenjavanja podatkov, informacij)

računalniško opismenjevanje (UPS: učenje, pridobivanje temeljnih znanj in veščin, RPS1: za učinkovito uporabo računalnika, RPS2: ter nanj navezujočih se možnosti in veščin za uporabo interneta, RPS3: ter komunikacije prek elektronskih medijev)

Primerov skupov s prenesenim pridevniškim prilastkom je med novejšim besedjem nekoliko manj. V prilastku je lahko izpridevniški vrstni

pridevnik (izkakovostni, izdeležniški), metafori pa so podvrženi tudi pravi vrstni pridevniki, gl. npr. *fotografski spomin*, *adrenalinski šport* ipd.

Med vrstnimi pridevniki s prenesenim pomenom je v gradivu novejšega besedja precej takšnih, ki so nastali z metaforičnim pomen-skim prenosom iz kakovostnih,¹⁵⁴ tj. iz pridevnikov barve (npr. *črna točka*, *rdeče meso*, *rumeni časopis*, *rumeni tisk*, *zlata maturantka*, *zlati maturant*); iz pridevnikov stanja, lastnosti¹⁵⁵ (npr. *agresivno zdravljenje*, *anonimni pokop*, *divje odlagališče*, *dobri holesterol*, *mehka droga*, *mladi raziskovalec*, *neskončni papir*, *nore gobe*, *polsuho vino*, *tih okužba*, *trda pornografija*, *trda maščoba*, *vroča linija*, *vzporedni študij*); iz pridevnikov dejanja (npr. *dežurni krivec*, *leteči cilj*, *montirani proces*, *parkirana delnica*), pa tudi iz snovnih pridevnikov (npr. *goveja glasba*, *jogurtna revolucija*, *žametna revolucija*).

Pri vrstnih pridevniki, ki niso nastali iz kakovostnih, so lastnosti samostalnika v podstavi,¹⁵⁶ na katerih temelji metaforični pomen pri-

¹⁵⁴ A. Vidovič Muha navaja zglede terminoloških besednih zvez z metaforičnim, iz lastnostnega pridevnika nastalim vrstnim (pridevniškim) prilastkom: prilastek terminoloških besednih zvez izraža podobnost z barvo v njenem osnovnem pomenu (bot. *črni bor* 's temno sivo skorjo'); stanje, lastnost kot *živ*, *mrtev*, *slap*, *gluh* (biol. *živo svetlikanje* 'sevanje za živali in rastline značilne svetlobe', lingv. *mrtvi jezik* 'ki ga noben narod, ljudstvo več ne govori', anat. *slapa pega* za svetlobo neobčutljivo mesto mrežnice', čeb. *glubo jajčece* 'jajčece, iz katerega se ne razvije ličinka'), mera, razsežnost (teh. *lahki bencin* 'z majhno specifično težo'), dejanje (astr. *utripajoča zvezda* 'zvezda, ki se periodično širi in krči', lingv. *ra-stočja intonacija* 'z dvigajočim se ali nizkim tonskim potekom naglašene zloga [...]') (Vidovič Muha 2000a: 152–153).

¹⁵⁵ »[K]ot pridevniški prilastki takšne zveze [se] lahko pojavljajo vse pomenske skupine pridevnikov, tudi takšne, ki so nastale s konverzijo iz kakovostnih, in količinski določni pridevniki, med njimi glavni števnik. Vse te pridevniške skupine lahko izkazujejo tudi metaforični pomen« (Vidovič Muha 2000a: 152). »Pomenska skupina izvorno lastnostnih pridevnikov, ki zelo redko prehaja med vrstne, je vezana na pridevnike relativne ocene tipa *lep – grd*, *dober – slab* ipd., čeprav tudi tu metaforične terminološke zveze kot rel. *dobro delo*, bot. *lepi jeglič*, bot. *lepa kislica*« (Vidovič Muha 2000a: 152).

¹⁵⁶ A. Vidovič Muha ugotavlja, da metaforični pomen tvorjenega pridevnika v prilastku terminološke imenske zveze temelji največkrat na podobnosti z naslednjimi lastnostmi podstavnega samostalnika: videz, oblikovanost: »denotat

devnika, videz, oblikovanost: *kasetna bomba*, *palični mešalnik*, *pomarčna koža*, *vrvični telefon*; razsežnost: *širokopasovna povezava*; nahajanje v času in prostoru: *pomladna stranka*; funkcija: *fotografski spomin*, *gverilsko vrtnarjenje*, *verižni kadilec*.

Pretvorba stalne besedne zveze s pravim vrstnim pridevnikom, ki ima preneseni pomen, v zvezo z desnim prilastkom načeloma ni mogoča, ker zveza ob pretvorbi izgubi smisel, zato tudi pomenska analiza vrstnega pridevnika s prenesenim pomenom ni mogoča, npr. *fotografski spomin* 'spomin **fotografskega aparata/fotografa' ali *krompirjeve počitnice* 'počitnice **iz krompirja'. Z neleksikaliziranim pomenskim prenosom se namreč spremeni tudi skladenjsko-pomensko razmerje med sestavinama besedne zveze. Morebitna pomenska pretvorba prilastkovnega dela zveze je možna le kot opis (razlaga) metaforičnega odnosa z izhodiščnim pomenom motivirajoče besede pridevnika, npr. **spomin, v katerem so podatki shranjeni natančno, podrobno kot na fotografiji*; ta princip je uveljavljen tudi v slovarskih razlagah tovrstnih zvez, npr. *informacijska družba* (UPS: družba, RPS: s tako informacijsko infrastrukturo, ki omogoča dostopnost informacij vsakomur, na vsakem mestu in ob vsakem času).

V nasprotju z zrasleki in sklopi, kjer gre za pomenski prenos celotne zveze, je pri skupu prenesena ena sestavina, pri čemer gre lahko za leksikalizirani ali neleksikalizirani pomenski prenos.

Pri skupih z leksikaliziranim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine je pomenska analiza vrstnega pridevnika s prenesenim pomenom

podstavnega samostalnika določa +konkretno: zool. *uhati klobučnjak* '[...] z uhljem podobnimi spolnimi organi'; tako še npr. teh. *bradavičasta pločevina* [...]« (Vidovič Muha 2000a: 153); otip: papir. *svileni papir* 'bel ali barvast zelo tanek papir, navadno za okraske'; bot. *puhasta breza*, *usnjati listi*; teža: šport. *papirna kategorija* 'kategorija težkoatletov telesne teže med 48 in 49 kg'; razsežnost: teh. *brezkončni vijak*; dejavnost: voj. *partizansko bojevanje*; elektr. *parazitsko nihanje*; nahajanje v času in prostoru: vrtn. *angleški park* 'urejen tako, da ohranja naravni videz pokrajine'; *baročni park* 'z razgibano in simetrično oblikovanimi, razporejenimi elementi' [...]; sestavnost, npr. rel. *beraški red* 'samostanski red, ki se odpoveduje vsakemu premoženju'; namembnost, npr. čeb. *eksportni panj* 's premičnimi sati, ki ima samo plodišče'; navt. *balastni tank* 'v katerega se načrpa morska voda za obremenitev premalo obtežene ladje' idr. (Vidovič Muha 2000a: 153–154).

možna, ker se je metaforično nastali pomen osamosvojil. Leksikaliziranost pomena potrjuje besedilo;¹⁵⁷ taki pridevniki določajo različna samostalniška jedra, npr. *pametni* + *hiša*, *kartica*; *zeleni* + *gibanje*, *gnojenje*.

Primeri:

pametna hiša (UPS: hiša, RPS: z računalnikom, ki centralno vodi in usklajuje določene sisteme in opravila z namenom zmanjšati uporabo energije)

pametna kartica (UPS: kartica, RPS: plastična, z vdanim čipom za hranjenje informacij)

pametna tabla in *interaktivna tabla* (UPS: tabla, RPS: elektronska, navadno povezana z računalnikom in projektorjem, ki deluje kot zaslon na dotik)

pametni telefon (UPS: elektronska naprava, RPS: ki združuje funkcije prenosnega računalnika in mobilnega telefona)

zelena meja (UPS: območje državne meje, RPS: med mejnimi prehodi, zlasti nenaseljeno, gozdno)

zelena trgatav (UPS trganje grozdja, RPS: še nezrelega z namenom uničenja grozdov in posledičnega zmanjšanja presežnih zalog vina na tržišču v zameno za državno denarno podporo)

zeleni čaj (1. UPS: poživljajoča pijača iz posušenih listov čajevca (čaj), RPS: nefermentiranih; 2. UPS: posušeni listi čajevca za pripravo te pijače, RPS: nefermentiranih)

zeleni most (UPS: most, RPS: za varno gibanje predvsem divjih živali prek avtoceste)

zeleni podor / *zeleno gnojenje* (UPS: gnojenje, RPS: z zelenimi rastlinami, ki se podorjejo)

zeleno gibanje (UPS: delovanje, RPS: skupine, množice za varovanje, ohranjanje narave, življenjskega okolja)

¹⁵⁷ »Besedilne uresničitve metaforično motiviranega pomena so merilo stopnje leksikaliziranosti« (Snoj 2004: 166). Zveze, ki dokazujejo pomen, F. Novak imenuje *tipične zveze*, vse tipične zveze skupaj pa imenuje *mrežo tipičnih zvez* (Novak 1975: 38). Tudi S. Suhadolnik poudarja pomembnost sobesedila pri določanju pomena: »Iz spoznanja, da živita beseda in njen pomen le v sobesedilu, in sicer v tipičnem sobesedilu, bodo imele besede ob sebi tako navadne, proste zveze z ustreznimi vezavami kot posebne in stalne oz. terminološke ter frazeološke zveze. [...] Vse to gradivo potrjuje pomene in kaže možne realizacije v sobesedilu, s tem pa tudi stalnost in sistemskost knjižnega jezika« (Suhadolnik 1968: 222).

Glede na razvidnost pomena zveze iz pomenov sestavin **sklope** delimo v dve skupini (gl. razdelek 4.3):

- (1) sklopi s sinhrono nemotiviranim prenesenim pomenom glede na motivacijsko izhodišče, ki so bližji zraslekom (pomeni posameznih sestavin so neleksikalizirani, neustaljeni, pomen večbesednega leksema kot celote pa je še asociativno razviden brez diahrone analize);
- (2) sklopi z leksikaliziranim prenesenim pomenom vsaj ene od sestavin, ki so glede na definicijske lastnosti bližji skupom – pri teh je pomenska analiza posameznih sestavin leksema mogoča, ker ima vsaj ena od sestavin leksikalizirani preneseni pomen.

Sklopi z leksikaliziranim pomenom vsaj ene od sestavin bi bili v slovarski mikrostrukturi lahko vezani na posamezni pomen iztočnice, zaradi pomenskega prenosa, vezanega na vse sestavine, pa obvezno potrebujejo razlago. Pomenskoskladenjska analiza posameznih sestavin leksema je navadno možna, ker ima vsaj ena od sestavin leksikalizirani preneseni pomen.

Metaforični pomenski prenos je torej vezan na celo besedno zvezo; asociativna prvina je lahko: (1) **barva**, npr. *bela karavana* (UPS: skupina smučarjev in njihovih spremljevalcev, RPS: ki se udeležujejo zimskih smučarskih tekmovanj v različnih krajih), *modri planet* (UPS: planet, RPS: Zemlja); (2) **oblika ali otip**: *orodna vrstica* (UPS: del slike, RPS1: na računalniškem zaslonu, RPS2: kjer so druga poleg druge v eni smeri razvrščene ikone), *pohorska omleta* (UPS: sladica, RPS: iz biskvitnega testa, nadevana z vloženi brusnicami in obložena s stepeno sladko smetano), *sledilna kroglica* (UPS: pripomoček, RPS1: podoben računalniški miški, RPS2: za upravljanje s kazalcem na zaslonu), *svetlobno pero* (UPS: naprava, RPS: peresu podobna, vhodna, občutljiva na svetlobo, ki z dotikom na računalniški zaslon omogoča izbiranje ukazov in premikanje kazalca); najpogosteje pa (3) **funkcija ali namembnost**: *adrenalinski park* (UPS: park, RPS: za adrenalinske športe); *funkcionalna pismenost* (UPS: sposobnost, RPS: branja, pisanja, razumevanja praktičnosporazumevalnih besedil in osnov računskih operacij ter matematičnih predstav), *kronska priča* (UPS: kdor, RPS: lahko v sodnem ali upravnem postopku odločilno vpliva na izid po-

stopka), *miselni vzorec* (UPS: skica, RPS1: s črtami in oblački, RPS2: za prikaz pomembnih podatkov), *naravna dediščina* (UPS: neokrnjena narava, RPS: ki jo narod, človeštvo prevzame od prejšnjih generacij), *notranje lastništvo* (UPS: delničarstvo, RPS: zaposlenih), *pasovna širina* (UPS: količina, RPS: prenosa podatkov na časovno enoto), *sobotno leto* (UPS: leto ali daljše obdobje do enega leta, RPS1: navadno brez delovnih ali študijskih obveznosti, RPS2: namenjeno predvsem raziskovanju [...]), *spletna stran* (UPS: mesto, RPS1: na spletu, RPS2: na katerem so dostopne medijske, besedne, zvočne, filmske vsebine), *spletni dnevnik* (UPS: spletno mesto, RPS1: na katerem avtorji s pomočjo preprostega vmesnika objavljajo besedila, slike, posnetke [...]), *tehnološki park* (UPS: središče, RPS: ki združuje inovativna, tehnološka, na znanju temelječa, predvsem mala in srednje velika podjetja), *tematska delavnica* (UPS: spoznavanje, RPS1: organizirano, RPS2: tem s specifičnega področja udejstvovanja [...]), *topla greda* (UPS: proces, RPS1: otoplitve zemljine atmosfere in površja [...]), *tretje oko* (UPS: čakra, RPS1: šesta, RPS2: v sredini čela med obrvmi [...]), *veliki brat* (UPS: država, ustanova, RPS: ki zbira podatke o ljudeh zaradi nadzora nad njimi).

Sinonimija in večpomenskost večbesednih leksemov

Značilnost novejšega besedja je pomenska asimetričnost (Vidovič Muha 2000: 19) kot posledica neustaljenosti oz. postopnega ustaljevanja izraza in pomenja. Nekaterim izrazom je težko določiti pomen, ker kot sestavina besednih zvez izkazujejo različne pomenske odenke, po drugi strani pa imajo nekateri pomeni več izrazov,¹⁵⁸ ki so lahko popolni sinonimi, npr. *civilna neposlušnost* in *državljska neposlušnost* (UPS: nepokorščina, RPS1: nenasilna, RPS2: državnim organom). V obravnavanem gradivu se pojavljajo tudi pretvorbne zveze tipa *industrija zabave – zabavna industrija*.

¹⁵⁸ A. Žele govori o t. i. *istopomenskih zgradbenih različicah*: »[...] [S]oobstoje tudi isto- in podobnopomenskih besednih in besednozveznih različic je z vidika razvojne živosti in aktualnosti jezika nekaj povsem samoumevnega« (Žele 2004: 147).

Skupi s preneseno **jedro** sestavino imajo zgradbene različice zlasti dveh tipov:

- (1) možnost zamenjave ima jedrna sestavina s prenesenim pomenom (teh primerov je manj), npr. *disketni pogon* in *disketna enota*, *slikovna pika* in *slikovna točka*, *solatni bar* in *solatni bife*;
- (2) možnost zamenjave ima prilastkovna sestavina v izhodiščnem pomenu (teh primerov je več), npr. *civilna neposlušnost* in *državljanska neposlušnost*, *digitalni podpis* in *elektronski podpis*, *digitalni zapis* in *elektronski zapis* ipd.

Tovrstne istopomenske različice pri skupih ne ostajajo vedno na isti stopnji pomenske zlitosti, npr. skup *besedilni korpus* ima različico z lastnostmi sklopa, *jezikovni korpus*, *ozonski plašč* pa sestave, *ozonska plast*; skup *ekološki otok* ima različico v obliki zloženke, *ekootok*, skup *slana žetev* pa ima sinonim v obliki zveze z desnim prilastkom, *žetev soli*. Več različic ima skup *genetski inženiring*, in sicer *gensko inženirstvo* in *genska tehnologija*, kjer je možnost zamenjave prilastkovne in jedrne sestavine.

Med **skupi** s preneseno **prilastkovno** sestavino najdemo le štiri primere z istopomenskimi zgradbenimi različicami, in sicer *divje odlagališče* in *črno odlagališče*, *pametna tabla* in *interaktivna tabla*, *vroča linija* in *vročni telefon* ter *zeleni podor* in *zeleno gnojenje*.

Pri **sklopih** med novejšim besedjem najdemo več istopomenskih zgradbenih različic, npr. *globalna vas* ali *svetovna vas*, *navidezna resničnost* in *virtualna resničnost* in *virtualna realnost*, *prazni tek* ali *prosti tek*, *vročni stol* ali *vročni stolček*, *zabavna industrija* in *industrija zabave*, pri čemer različice ostajajo na isti stopnji pomenske zlitosti.

Večpomenskost se v gradivu pri skupih načeloma potrjuje le v primerih, ko isti leksem poimenuje dve pojavnosti, pomena pa nista metaforično povezana, ampak ju povezuje samo preneseni pomen ene od sestavin večbesednega leksema,¹⁵⁹ npr. *jogurtna revolucija* (I. UPS: organizirana zborovanja, demonstracije, RPS: proti takratni oblasti v

¹⁵⁹ Po tipologiji večpomenskosti J. Snoj gre za posredno motivirano večpomenskost (Snoj 2004: 99–101): »Te vrste večpomenskost obstoji tako, da imajo pomeni skupno izhodišče v enem pojmu, vendar samostojno obstoječem zunaj znotrajleksemsko povezanih pomenov in neodvisno od njih« (Snoj 2004: 99).

jugoslovanski avtonomni pokrajini Vojvodini v letih 1988 in 1989; 2. UPS: oznaka, RPS: za organizirana zborovanja, demonstracije po letu 1991, usmerjene proti birokratskim in demokraciji odtujenim oblastnim strukturam na različnih nivojih). Po tipologiji večpomenskosti J. Snój je primer analogen podtipu »[t]vorjenke, pri katerih so pomeni povezani posredno preko pomena (pomenov) leksema, iz katerega je besedotvorna podstava« (Snój 2004: 100).

Večpomenski **skupi** lahko, izjemno redko, nastanejo z metonimičnim prenosom¹⁶⁰ (z metaforičnim glede na gradivo nikoli), npr. *zeleni čaj* (1. UPS: poživljajoča pijača iz posušenih listov čajevca (čaj), RPS: nefermentiranih; 2. UPS: posušeni listi čajevca za pripravo te pijače, RPS: nefermentiranih).

V gradivu so tudi primeri večpomenskosti pri **sklopih**.

Primeri:

novi val (1. UPS: smer, RPS: v filmski umetnosti [...], 2. UPS: glasba, RPS: rokovska, iz 70. in prve polovice 80. let 20. stoletja, ki izhaja iz panka, s prvinami pop glasbe)

odprta meja (1. UPS: mejni prehodi, RPS: nenadzorovani, prosti, med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev v skupnost suverenih držav; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen)

otroški parlament (1. UPS: predstavništvo, RPS1: učencev kake šole, šol kakega območja [...]; 2. UPS: sestanek, zborovanje, RPS: tega predstavništva)

praznil/prosti tek (1. UPS: vrtenje, RPS1: avtomobilskega motorja, RPS2: pri katerem ta ne poganja vozila; 2. UPS: stanje, RPS: v katerem kdo ne opravlja dela; 3. UPS: časovno obdobje, RPS: brez vsebinskih sprememb in učinkov)

transakcijska analiza (1. UPS: teorija, RPS: osebnosti in komunikacije za osebnostno rast in pozitivno spremembo; 2. UPS: metoda, RPS1: psihoterapevtska, RPS2: ki temelji na analizi komunikacije posameznika z okoljem)

¹⁶⁰ A. Vidovič Muha ugotavlja, da »če se že pojavi znotraj terminološkega leksema večpomenskost, je tip te večpomenskosti predvidljiv – načeloma metonimični [...]« (Vidovič Muha 2000a: 18).

veliki pok (1. UPS: eksplozija, RPS1: snovi, RPS2: s čimer naj bi nastalo veselje; 2. UPS: dogodek, RPS1: pomemben, RPS2: ki ga navadno spremlja hitra razširitev česa)

zaščitna znamka (1. UPS: znak, RPS: s katerim proizvajalec, trgovec opremi svoje proizvode [...]; 2. UPS: kar, RPS: zagotavlja prepoznavnost koga ali česa)

zelena revolucija (1. UPS: povečanje pridelka, RPS1: izrazito, RPS2: zlasti visokodonosnih vrst pšenice, koruze, riža, [...]; 2. UPS: gibanje, RPS1: za spremembo odnosa in ravnanja družbe [...], RPS2: do okolja)

3.4 BESEDNE ZVEZE Z VIDIKA STOPNJE POMENSKE ZLITOSTI MED BESEDAMI V SMERI FRAZEOLOGIZACIJE

Frazeološka teorija predstavlja osrednji vidik proučevanja večbesednih leksemov. V tem razdelku so navedena izbrana temeljna frazeološka dela z bolj ali manj različnimi pogledi na osnovno frazeološko enoto, katerih pregled prinaša osnovno frazeološko terminologijo, prek vsebinske opredelitve predmeta proučevanja frazeologije v ožjem smislu pa tudi povzete kriterijev za zamejitev jedrnega področja proučevanja (ki frazeološke enote ločujejo od drugih večbesednih leksemov) in definicij osnovne frazeološke enote. Z zamejitvijo jedrnega dela frazeološkega proučevanja lahko tako izločimo nefrazeološke samostalniške večbesedne lekseme s potencialnim terminološkim pomenom,¹⁶¹ ki tvorijo jedro gradiva. V nasprotju s frazemi v ožjem smislu imajo v besedilu le poimenovalno funkcijo in so stilno nezaznamovani, termini pa se od neterminov razlikujejo po specializirani rabi (Jemec Tomazin 2010: 155).¹⁶²

Ena od definicijskih lastnosti frazemov, ki je skupna tudi večjemu delu nefrazeoloških večbesednih leksemov, je pomenska zlitost sestavin, ki v pričujoči monografiji predstavlja osnovo za tipologiziranje gradiva. Metoda proučevanja stopenj pomenske zlitosti sestavin in s tem pove-

¹⁶¹ Opredelitev je povzeta po pogovoru z M. Jemec Tomazin (z dne 8. 4. 2015).

¹⁶² Kriteriji za ugotavljanje terminologizacije stalne besedne zveze so zlasti: (1) pojavljanje v strokovnih besedilih, (2) pojavljanje v nespremenjeni obliki in (3) odsotnost pomenske širitve (povzeto po pogovoru z M. Jemec Tomazin, 8. 4. 2015).

zanega procesa frazeologizacije je tako uporabna tudi za obravnavo nefrazeoloških stalnih besednih zvez. Zato je poudarek na leksikalnopomenskih lastnostih frazeološke enote, zlasti z vidika stopenj pomenske zlitosti sestavin besedne zveze.

3.4.1 Zamejitev področja frazeološkega raziskovanja: osnovni pojmi in definicije

Izraz *večbesedni leksemi* poleg *frazemov* v ožjem smislu vključuje med drugim tudi *terminološke stalne besedne zveze* ter skupino (neterminoloških in nefrazeoloških, pretežno imenskih) stalnih besednih zvez, ki se od terminoloških razlikuje po tipu denotata, ki ne definira znanstvenega pa tudi ne strokovnega področja, od frazemov pa po odsotnosti konotativnosti (Vidovič Muha 2013b: 113).¹⁶³ S poimenovanjem *večbesedni leksem* je poudarjen predvsem besednozvezni vidik (avtomatizirane sintagme) – gre torej za besedne zveze kot nosilke leksikalnega pomena.¹⁶⁴

Z izrazom *stalna besedna zveza* je poudarjeno stalno sopojavljanje sestavin besedne zveze; sestavine se stalno hkrati pojavljajo in predpostavljajo s skupnim pojavljanjem vsakokrat tudi isti pomen (Kržišnik-Kolšek 1986: 435). Po J. Toporišiču stalne besedne zveze, kadar jih v govoru rabimo, gotove jemljemo iz spomina (kakor besede), ne pa da bi jih šele delali po določenih skladijskih vzorcih (Toporišič 2000: 133). A. Vidovič Muha kot lekseme obravnava nestavčne in stalne, avtomatizirane besedne zveze, ki po govornem dejanju ne razpadejo (Vidovič

¹⁶³ Stalne besedne zveze oz. večbesedni leksemi so lahko (tako kot enobesedni leksemi) terminološkega ali neterminološkega tipa; za terminološke zveze velja le omejitev, da ne poznajo večpomenskosti (gre za t. i. simetrične jezikovne znake) (prim. Vidovič Muha 2000a: 19), sicer pa so lahko ravno tako pomensko prozorne ali neprozorne in nimajo konotativnega pomena in ekspresivne funkcije v besedilu.

¹⁶⁴ Leksikalno pomenoslovje (po A. Vidovič Muha) namreč poleg enobesednih leksemov obravnava tako problematiko besedotvornih morfemov, se pravi besedotvorja, kot tudi frazeologije, »saj gre v obeh primerih za poimenovalno vlogo jezika« (Vidovič Muha 2000a: 20; Vidovič Muha 2013b: 109–110, 112–113).

Muha 2000a: 24). Izraz stalne besedne zveze uporablja kot nadpomenu, ki vključuje tudi frazeme (Vidovič Muha 2013b: 109–110).

V delih E. Kržišnik, ki so posvečena zlasti frazemom v ožjem smislu, je izraz stalna besedna zveza omejen na pomensko motivirane (oz. prozorne) večbesedne leksikalne enote (gl. Kržišnik 2013: 16).

P. Gantar večbesedne lekseme glede na stopnjo trdnosti in pomenske prozornosti deli na *kolokacije*, *stalne besedne zveze* in *frazeološke enote*. Kolokacije so v jeziku opazne zveze dveh ali več besed, ki se pojavljajo v predvidenih slovničnih vzorcih, sopojavljanje v njih pa je pričakovano in ne naključno (Vrbinc v Gantar 2007: 66). So pomensko prozorne/neidiomatične, podrejšajo se v jeziku pričakovanim slovničnim pravilom, hkrati pa so zanje značilne določene omejitve pri izbiri (Gantar 2007: 66–67). *Stalne besedne zveze* so večbesedne leksikalne enote, ki v svoji pomenski zgradbi ne izkazujejo očitnih pomenskih prenosov. Njihov pomen je mogoče razbrati iz pomena sestavin, so pomensko prozorne. V besedilu ne izražajo opazne ekspresivne vloge.¹⁶⁵ *Frazeološke enote* so večbesedne leksikalne enote, za katere velja, da njihovega pomena ni mogoče predvideti neposredno iz pomena sestavin. Njihova raba je v besedilu tako ali drugače zaznamovana. Delijo se na *frazeme* (strukturno trdne zveze, katerih pomen je posredno – metafora, metonimija – izpeljiv iz sestavnih delov)¹⁶⁶ in *idiome* (ki obsegajo pomensko in zgradbeno popolnoma samostojne in od sestavin neodvisne celote)¹⁶⁷ (Gantar 2007: 10–11).

Jedrno področje frazeološkega proučevanja

E. Kržišnik (1994), ki je postavila temelje slovenističnih frazeoloških proučevanj, je uvedla zahtevo po ločevanju med stalnimi besednimi zvezami in frazeološkimi enotami, katerih temeljna lastnost je poleg stalnosti in večbesednosti tudi »neslovarski pomen (vsaj ene od) sesta-

¹⁶⁵ Glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin zveze so tako pojmovane stalne besedne zveze sestave.

¹⁶⁶ Glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin zveze so tako pojmovani frazemi skupi in sklopi.

¹⁶⁷ Glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin zveze so tako pojmovani idiomi zrasleki.

vin«, in kot pomembno merilo pri določanju frazeoloških enot definirala povezovalnost prvin ter uvedla novo poimenovanje za osnovno enoto frazeologije, frazem (Kržišnik 1994: 30–34). V svoji doktorski disertaciji kot najpogosteje navajane lastnosti frazeološke enote izpostavlja naslednje: glede na obliko: večbesednost, ustaljenost (in nezamenljivost sestavin), reproduciranost; glede na pomen: omejena pretvornost (in druge defektnosti), metaforičnost, neprevedljivost, ekspresivnost, emocionalnost (Kržišnik 1994: 22).¹⁶⁸ Po obliki so lahko frazemi nestavčni (besednozvezni; samostalniški, pridevniški, prislovni, glagolski) in stavčni (nepregovorni ali pregovorni). *Frazem v ožjem pomenu* je tako pomensko in strukturno ustaljena besedna zveza s konotativnim pomenom (in ekspresivno funkcijo v besedilu), pri kateri ima vsaj ena od sestavin neslovarski, neleksikaliziran pomen (gl. Kržišnik 1986: 435; 1994a: 22; 1994b: 92–93).

Frazemi v ožjem in širšem smislu

Glede na namen, cilje in naloge frazeologije obstajajo različne možnosti tipologije frazemov. Frazeologi izpostavljajo različne lastnosti frazemov, saj kombinacija skladenjskega, pomenskega in pragmatičnega vidika ponuja več različnih kriterijev za njihovo klasifikacijo.

¹⁶⁸ Npr. W. Fleischer navaja oblikovne, pomenske in pragmatične kriterije za klasifikacijo frazemov (Fleischer 1997: 23–24, 110–161). Osnovno enoto frazeologije v ožjem smislu imenuje besednozvezni leksem (nem. Phraseolexeme), frazeološko enoto v širšem smislu pa imenuje frazeologizem (Fleischer 1997: 69). Enote frazeologije v ožjem smislu so besedne zveze z najmanj eno avtosemantično komponento, ki imajo tri glavne značilnosti (ki so hkrati kriteriji za zamejitev frazemov od prostih besednih zvez in ustaljenih stavkov): (1) pomenska neprozornost (oz. idiomatičnost, nem. Idiomazität), »iregularni« odnos med pomenom sestavin besedne zveze in pomenom celote; (2) semantično-leksikalna stabilnost zaradi monokolokabilne sestavine (unikale Komponente), anomalije v skladenjski zvezi sestavin frazema ali pretvorbne defektnosti, ter (3) leksikaliziranost in reproduciranost (besedna zveza ni sestavljena skladenjska konstrukcija, ampak že izdelana leksikalna enota, ki jo reproduciramo) (Fleischer 1997: 30–68). Frazemi v ožjem smislu so po Fleischerju sporočanjisko-slovnično (v smislu glagolskega časa, osebe, načina, glede na sklon samostalniških frazemov) bolj ali manj spremenljivi (znotraj omenjenih omejitev).

Tipologizirajo jih glede na obliko (nestavčni – samostalniški, pridevniški, prislovni, glagolski – in stavčni frazemi), pomen (npr. stopnjo njihove pomenske motiviranosti: motivirani, delno motivirani) ali glede na funkcijo v besedilu (npr. po Fleischerju delitev na t. i. poimenovalne in sporočanje; Fleischer 1997: 23–24, 110–161). Opis oblikovnih, pomenskih lastnosti frazemov in opredelitev njihove vloge v sporočanju omogoča tudi vpogled v obrobno področje proučevanja frazeologije ter v prehodni pas med področjema.

Mejni primeri v frazeologiji

Z vidika frazeologije v ožjem pomenu so mejni primeri v frazeoloških proučevanjih enote, ki jim manjka katera od tipičnih lastnosti. Predmet proučevanja *frazeologije v širšem pomenu* je opisan v spodnjem navedku.

Frazeologija v širšem pomenu »vključuje tudi enote, katerih edina lastnost je stalnost, npr. večbesedni strokovni izrazi (*povedkov prilastek*). Tudi večbesedne izraze, katerih pomena ni mogoče neposredno izpeljati iz pomena sestavin, je mogoče na podlagi njihove ekspresivnosti oz. neekspresivnosti razdeliti na a) jedrni del frazeologije in b) obrobni (mejni) del: *mačje oko, materina dušica; zbu-jati pozornost/tradovednost/poželenje/neprijetne občutke; dati predlog/pobudo*« (Kržišnik v Kržaj-Ortar, Bešter, Kržišnik 1994: 92–93).

W. Fleischer navaja naslednje mejne primere: (1) potencialni ali individualni frazemi, ki so vezani na določeno besedilo ali na določenega avtorja; (2) poimenovalni stereotipi (nem. *Nominationsstereotype*), pomensko prozorne besedne zveze s stalnim zaporedjem sestavin, ki so ustaljene zaradi pogoste rabe in katerih pomen se v celoti izpeljuje iz pomena njihovih sestavin (zveze tipa *hudobni volk, težak udarec*, klišeji, npr. *za vsak okus; izkoristiti priložnost*, politični slogani in politično-ideološki termini, npr. *ekološko ravnovesje*, pomensko prozorni nizi besed, npr. *Zveza za okolje in zaščito narave*); (3) komunikacijske formule (nem. *Kommunikative Formeln*), pomensko neprozorne ali pomensko prozorne stabilne predikacijske zveze s stavčno strukturo, rabljene kot sporočanje znaki in ne kot poimenovalne enote, ali (4) frazeološki modeli (nem. *Phraseoschablonen*), zveze s stalnim pomenom modela (ta pri izpolnitvi z ustreznim leksikal-

nim gradivom tvori besedno zvezo, katere pomen je že vnaprej določen preko pomena modela) (Fleischer 1997: 58–61).

Češki jezikoslovec F. Čermák je povezal t. i. rusko in t. i. ameriško teorijo in enote frazeologije poimenoval *jednotky IF* (idiom in frazem), pri čemer izraz frazem uporablja za poimenovanje izrazne strani enote (besedna in morfemska zveza), izraz idiom pa za poimenovanje pomena (neidentičnost med pomenom celote in vsoto pomenov delov) (v: Kržišnik 1994: 27; 2010: 87). Kot ena izmed lastnosti frazeoloških enot je izpostavljena tudi *anomalnost* (izraz *anomalni* mu pomeni ‘oblikovno, pomensko, kolokacijsko, pretvorbno neregularni’) (Filipec – Čermák 1985: 237). Avtor obravnava t. i. *kvazifrazeme* in *kvaziidiome*, mejne primere idiomov in frazemov, ki prehajajo v t. i. regularni jezik (č. *pravidelný jazyk*) in pri katerih se posledično manjša relevantno število kriterijev anomalnosti. *Kvazifrazemi* in *kvaziidiomi* so:

- (1) zveze s konkretnim denotatom: *kočičí hlava* (tlakovec);
- (2) zveze terminološkega značaja (eksaktna definicija pomena): *mrtvý chod* (‘prosti tek’);
- (3) nekatere zveze s sinsemantičnimi sestavinami: *ve srovnání s někým* (‘v primerjavi s kom’);
- (4) nekatere zveze z desemantizirano sestavino: *bejt napakovanéj* (‘imeti veliko denarja’), *bejt potřebnej* (‘potrebovati denar’) – pridevnik se lahko pojavlja samo v predikatni funkciji;
- (5) nekatere zveze z omejeno kolokabilnostjo sestavin: *zarytě mlčet* (‘zakrknjeno molčati’), *otevřít dokořán* (‘odpreti nastezaj’), *širé moře* (‘mednarodne vode’), *poulit oči* (‘zijati’);
- (6) nekatere glagolsko-samostalniške zveze z abstraktnim samostalnikom: *dávat pozor* (‘biti pozoren’), *věnovat pozornost* (‘posvečati pozornost’) – omejena kolokabilnost abstraktnih samostalnikov – idr. (Filipec – Čermák 1985: 205; Čermák 2007: 42).¹⁶⁹

¹⁶⁹ Analizirano gradivo v pričujočem delu lahko opredelimo s prvima tipoma.

Večbesedni termini v frazeoloških proučevanjih

V monografiji uporabljeno gradivo novejših večbesednih leksemov sodi na obrobje proučevanja frazeologije v ožjem smislu, saj gre za nefrazeološke samostalniške večbesedne lekseme s potencialnim terminološkim pomenom (prim. Čermákov prvi in drugi tip).¹⁷⁰

Termini nastajajo kot neologizmi (pri zapolnjevanju poimenovalnih praznin), z znotrajjezikovnim prevzemanjem (s terminologizacijo leksemov splošnega jezika), s prevzemanjem iz drugih jezikov, z metaforo ali s kalkiranjem (Jemec Tomazin 2010: 163).

Pri obravnavi večbesednih terminov z vidika frazeologije v ožjem smislu oz. primerjavi terminološke zveze s frazeološko lahko izhajamo iz naslednjih lastnosti terminologije, kot jih navaja A. Vidovič Muha: (1) večinskost samostalniške terminološke leksike; (2) enopomenskost; (3) pomenska neodvisnost od (znotraj)besedilnih, sploh pa pragmatičnih okoliščin; (4) terminološka leksika na sintagmatski (in paradigmatski) ravni ne spreminja svojih lastnosti; (5) termini ne morejo izražati konotativnega pomena; (6) sopomenskost in enakoizraznost sta v znanstvenem besedilu nefunkcionalni; (7) terminološka ustaljenost; (8) termini so vključeni v pojmovni in izrazni sistem določenega področja znanosti ter slovarski sistem jezika (sistemskost termina); (9) terminološka leksika je pomensko predvidljiva (vsebina termina je motivirana z lastnostmi denotata) (Vidovič Muha 2000a: 116–119).

S problemom večbesednih terminov sta se z vidka frazeologije v ožjem smislu ukvarjala F. Čermák in D. Mršević-Radovič.¹⁷¹ Glavna

¹⁷⁰ Termini (izrazje) so besede in besedne zveze, ki se v strokah dogovorno rabijo kot poimenovanja stvari in pojavov ter njihovih lastnosti, npr. zdravstveno, slovnično, politično, tehniško izrazje (Toporišič 1992: 69).

¹⁷¹ Fleischer navaja nekaj oblikovnih in pomenskih razlik med frazemi na eni strani ter večbesednimi lastnimi imeni in termini na drugi strani. Lastna imena in termini so lahko enobesedni ali imajo strukturo besedne zveze, medtem ko je za frazeme struktura besedne zveze nujna. Lastna imena obstajajo izključno samo kot samostalniki, termini večinoma tudi, frazemi pa tudi kot glagoli, pridevniki ali prislovi. Termine lahko zaradi njihove določnosti in neodvisnosti od konteksta kot poimenovalne enote izrazimo neposredno prek leksikalnih elementov tujih jezikov, lastnih imen ne prevajamo, frazemi pa sodijo v

poudarka: (1) težave pri umeščanju terminoloških zvez z neleksikaliziranim pomenom v pojmovni in izrazni sistem področja znanosti; (2) terminologizacija in determinologizacija.

Med večbesednimi termini so problematični zlasti tisti z neleksikaliziranim pomenom (katere od sestavin). F. Čermák ob obravnavi t. i. izrazov s konkretnim denotatom (ki spadajo med *kvazifrazeme* oziroma *kvaziidiome*), kot so ljudska poimenovanja za rastline (*rajské jablko*), kjer gre za prehajanje terminologije v frazeologijo in idiomatiko,¹⁷² ugotavlja, da je njihova izrazita poteza sinhrono razumljena metafora oziroma pomenska anomalija v širšem pomenu besede, po svoji obliki pa so kvazifrazemi (in hkrati periferni termini) brez izjeme samostalniki, običajno v kombinaciji s pridevnikom. Glavna negativna lastnost ljudskih poimenovanj v terminologiji je njihova metaforičnost v širšem smislu, ki izključuje deskriptivnost in nakazuje možnosti ekspresivnega razumevanja. Ta lastnost preprečuje možnost izpolnitve sistemskosti in stereotipnosti ter modelnosti¹⁷³ (Čermák 2007: 220–227).

Po D. Mršević-Radović, ki prav tako iz proučevanja frazeologije izključuje terminološke zveze, je osnovna razlika med frazeološko in terminološko zvezo na funkcijski ravni: termin je, tako kot beseda, neposredno usmerjen na predmet označevanja, le da ima v nasprotju z besedo izključno poimenovalno funkcijo: s termini se označujejo posebni predmeti, ki se klasificirajo za različne namene, iz različnih potreb.¹⁷⁴

poseben, edinstven jezik – tudi če v več jezikih obstaja ista podoba, so med njimi semantične in pragmatične razlike (Fleischer 1997: 74–75).

¹⁷² Tudi Fleischer izpostavlja problem zamejitve ljudskih poimenovanj boleznih, rastlin, živali od lastnoimenskih, terminoloških in frazeoloških besednih zvez (Fleischer 1997: 75).

¹⁷³ Dodaja še, da je praktična posledica obstoja izrazov, zasnovanih na metafori, frazeološko pa na različnih tipih anomalije, da jih ne obravnavajo niti terminologi niti frazeologi in se zato izmikajo sistematičnemu opisu (Čermák 2007: 220–227).

¹⁷⁴ Podobno tudi W. Fleischer: termini označujejo znanstvene pojme in so v sistemu znanstvene terminologije pomensko drugače določeni kot neterminološke besede v splošnem besednem zakladu, v čemer se terminologizirane besedne zveze razlikujejo od neterminoloških (frazeoloških in prostih) besednih zvez. Termini pripadajo pojmom in so zato neodvisni od konteksta ter strokovni (Fleischer 1997: 71–72).

Terminološka zveza lahko tako kot frazeološka nastane s pomenskim prenosom nefrazeološke osnovne zveze (npr. *zajčje uho* – poimenovanje za rastlino). Ko taka zveza postane izključno poimenovanje za določen predmet, se prvotna motiviranost in ekspresivnost izgubita.

Termini, ki so nastali s pomenskim prenosom, se lahko preobrazijo v frazeološko enoto z remotivacijo nevtralnega poimenovanja. Na osnovi že zabrisanih posameznih konkretnih pomenov besed se obnovi podoba, ki pridobi nove konotacije: poimenovanje za kak specifični predmet se prenese na nov pojav ne samo zaradi poimenovanja, ampak z namenom, da se na osnovi ekspresivnosti vzpostavi subjektivni odnos govorečega do pojava (Mršević-Radović 1987: 20–23).

Pojav determinologizacije je proučevala tudi A. Žele, ki ugotavlja, da določen izraz navadno za novim denotatom prehaja iz terminološkega sistema v splošni sistem knjižnega jezika in navadno za novo vsebino postane del splošne zavesti. Postopni proces determinologizacije nakazujejo tudi npr. metaforične terminološke zveze (pretežno sklopi), ki pogosto nastopajo v zaktualizirani metaforični rabi: *črna luknja v proračunski vreči* [...]. Terminologizacijsko-determinologizacijsko zaokroženje oz. pomensko zaokroženje leksema iz splošnega pomena v strokovni pomen in potem spet v splošni pomen, tj. splošna leksika > terminologizacija > determinologizacija > splošna leksika, potrjujejo primeri, kot so *kratek stik*, *črna luknja*, *topla greda*, *verižna reakcija* [...] (Žele 2009a: 458–459; Žele 2009c: 133).

3.4.2 Pomen frazema

Pri frazemih in leksemih nasploh ločimo dve vrsti pomena, denotativni in konotativni; le-ta pri frazemih v ožjem smislu predstavlja obvezni (kategorialni) del pomena.¹⁷⁵ Konotativni pomen je namreč lastnost, ki frazeme ločuje od drugih leksikalnih enot (gl. Kržišnik 1994: 162).

¹⁷⁵ »Če bi ekspresivnost sprejeli za kategorialno frazeološko lastnost, bi služila kot kriterij za diferenciranje frazeoloških enot od sorodnih sintagem ustaljene strukture in leksikalnega sestava, ki imajo funkcijo nominacije v jeziku, kot so npr. terminološke sintagme« (Mršević-Radović 1987: 17).

Pomenska razmerja v okviru denotativnega pomena frazema

E. Kržišnik navaja dve vrsti razmerja, v katerem lahko opazujemo vsako od sestavin stalnih besednih zvez in frazemov:

- (1) v razmerju do pomena celotne stalne besedne zveze oz. frazema (stopnja in način udeležnosti pomena sestavin v pomenu frazeološke enote; pomen stalne besedne zveze je vsota pomenov posameznih sestavin ali pa to ni) (Kržišnik 1986: 435; Kržišnik 1994: 138) ali
- (2) v razmerju »do njihovega slovarskega pomena oz. njihovih slovarskih pomenov (osnovnih, prenesenih – a takšnih, v katerih se bolj ali manj prosto povezuje z drugimi besedami [...])« (Kržišnik 1986: 435).

Razmerje med pomeni sestavin večbesednega leksema in pomenom celote

E. Kržišnik v doktorski disertaciji povzema klasifikacije frazemov različnih avtorjev glede na razmerje med celovitim pomenom frazema in pomeni njegovih sestavin. Pomenske tipologije frazemov na podlagi tega razmerja kot merilo upoštevajo zlasti motiviranost (Kržišnik 1994: 138–144).

Najosnovnejša je delitev frazemov (tj. frazeoloških enot v ožjem smislu) na dva tipa, in sicer na zveze, pri katerih je pomenski prenos vezan na celotno besedno zvezo, in na zveze, pri katerih je prenos vezan le na eno sestavino, kot npr. pri W. Fleischerju, ki frazeološke enote deli na (1) pomensko popolnoma neprozorne, npr. *die Engel singen hören* ('čutiti močno bolečino', dobesedno **slišati angela peti), *etwas auf Eis legen* ('odložiti za pozneje', dobesedno **odložiti kaj na led) in na (2) deloma neprozorne besedne zveze, npr. *das Bett hüten* ('bolan leči v posteljo', dobesedno **paziti na posteljo), *Blut und Wasser schwitzen* ('močno se znojiti', dobesedno **z znojenjem izločati kri in vodo) (Fleischer 1997: 68–69).

Po D. Mršević-Radović, ki obravnava glagolsko-samostalniške frazeme (avtorica uporablja termin *frazeologizem*) s sinhronega in diahronega vidika,¹⁷⁶ je frazeološka enota po obliki spoj več leksemov.

¹⁷⁶ »Ker aktualni pomen [frazema] pogosto ni razumljiv brez poznavanja konkretne motivacijske baze, sinhrona analiza obvezno dobiva diahrono dimenzijo« (Mršević-Radović 1987: 69).

Kot sestavljenemu znaku ji odgovarja en edinstven pomen, tj. splošni, globalni pomen. Glede na tip determinacije, ki obstaja na pomenski ravnini med leksemi, sestavinami frazeološke sintagme, avtorica razlikuje dva tipa frazeoloških enot. V prvi tip spadajo frazemi, pri katerih obstaja vzajemna (dvosmerna) odvisnost med leksemi v funkciji sestavin frazema; njihov splošni pomen običajno nastaja s semantično transpozicijo nefrazeološke sintagme kot osnovne oblike, npr. po metaforični, metonimični poti. Gre za *globalne* frazeološke enote. E. Kržišnik (1994a) zanje uvaja izraz *celostni frazemi* in delitev dopolnjuje z delitvijo frazemov po Vinogradovem oz. po Šanskem; celostni ali globalni frazemi so sklopi in zrasleki (Kržišnik 1994: 143; 174). Drugi tip predstavljajo *komponentni* frazemi z enosmerno odvisnostjo med komponentami, sestavinami frazeološke strukture. E. Kržišnik (1994a) zanje uvaja izraz *sestavinski frazemi*, po Vinogradovem oz. po Šanskem pa gre za skupe (Kržišnik 1994: 143, 174).

V pričujočem delu (gl. zlasti razdelek 4) je podrobneje obravnavana delitev stalnih besednih zvez po N. M. Šanskem (¹1963, ⁶2011), ki je priredil tipologijo V. V. Vinogradovega, avtorja prve pomenske klasifikacije večbesednih leksemov, in ki je rezultat proučevanja frazeologije v širšem smislu, saj med frazeološke enote (*фразеологизм*) prišteva tudi pomensko prozorne stalne besedne zveze in večbesedne termine.

Razmerje med pomenom sestavine stalne besedne zveze in njenim slovarskim pomenom

Frazemi v ožjem smislu imajo zlasti lastnosti skupov in sklopov z neleksikaliziranim pomenom ter zraslekov, stalne besedne zveze z vidika frazeologije v ožjem smislu pa izkazujejo slovarski, tj. leksikaliziran pomen sestavin (po pričujoči tipologiji, gl. poglavje 4, gre za sestave in skupe z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavine).

Stopnja stalnosti besedne zveze je povezana tudi z leksikaliziranostjo oz. neleksikaliziranostjo pomenov sestavin. E. Kržišnik je stalne besedne zveze z vidika frazeologije v širšem smislu (vključene so tudi zveze z neleksikaliziranim pomenom ene od sestavin) v Trubarjevi *Cerkovni ordninki* razvrstila v tri skupine, in sicer glede na slovarskost oziroma neslovarskost pomenov posameznih sestavin (Kržišnik 1986: 436). Po

Mel'čukovi razpravi o stalnosti in idiomatičnosti (И. А. Мельчук, О терминах »устойчивость« и »идиоматичность«, *Вопросы языкознания* 1960, št. 4, 73–80) povzema pojem *napovedljivosti*.

V prvih dveh skupinah so stalne besedne zveze, pri katerih vse sestavine nastopajo v slovarkem (leksikaliziranem) pomenu; »ločuje ju medsebojna napovedljivost oz. predvidljivost sestavin« (Kržišnik 1986: 436). Pri prvi skupini »nobena sestavina ne napoveduje druge v bistveno večjem oz. manjšem odstotku«, to so besednozvezni vzorci, npr. *iti z mirom*, ali večbesedna terminološka poimenovanja, npr. *božja beseda* (Kržišnik 1986: 438). Pri drugi skupini »[s] talnost izračunamo po tisti sestavini, ki napoveduje skupno pojavljanje ostalih sestavin bistveno bolj kot katera koli druga sestavina besedne zveze«, npr. beseda *vbogajme*, ki v visokem odstotku napoveduje besedno zvezo *prošiti vbogajme* (Kržišnik 1986: 439). »Stopnja stalnosti besedne zveze je obratno sorazmerna s številom napovedujočih jo sestavin« (Kržišnik 1986: 439).¹⁷⁷ V tretji skupini so »stalne besedne zveze, v katerih sestavi je vsaj ena taka beseda, ki ji je potrebno pripisati pomen, možen za dano besedo le pri njenem pojavljanju skupaj z vsemi ostalimi sestavinami besedne zveze. Zunaj te besedne zveze ima beseda drugačen pomen oz. drugačne pomene«, npr. *k srcu vzeti* (Kržišnik 1986: 440).¹⁷⁸

¹⁷⁷ Podobno ugotavlja tudi P. Gantar, ki stalnost večbesednih leksemov obravnava s pomočjo korpusnega pristopa; korpusni statistični izračun namreč kaže, da »beseda z obsežnim kolokabilnim potencialom ne tvori enako trdnih zvez kot besedi, ki se pogosto povezujeata le druga z drugo« (Gantar 2007: 174).

¹⁷⁸ Ob tem ugotavlja, da »bi bile sestavine prvih dveh tipov del enobesednega slovarja, tretji tip pa bi sodil v posebni slovar stalnih besednih zvez. Zamisliti si je mogoče tudi enobesedni slovar, ki bi vsaki besedi pripisal poleg drugih tudi tiste enkratne (ali relativno enkratne) pomene, vezane na strogo določeno besedno okolje« (Kržišnik 1986: 441). Avtorica sklene, da »[p]rimeri prehoda iz enega tipa v drugega (zlasti iz tipa 2 v tip 3) glede na status stalne besedne zveze v Trubarjevem besedilu [...] in pa v sodobnem slovenskem jeziku potrjujejo razvojne spremembe tako v pogostnosti in pomenih stalnih besednih zvez, kakor tudi v pomenu nekaterih besed – njihovih sestavin« (Kržišnik 1986: 441).

Frazeologizacija besednih zvez

Pri ugotavljanju stopenj pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema in posledične stalnosti je zaradi sistemske konsistentnosti zaželeno hkratno uzaveščanje dinamike pomenskega razvoja in motivacijskega izhodišča, ki je pobuda za sproženje procesa frazeologizacije, po F. Novaku pojava, ko se pomenski premik (ki poteka po istih pomenskih postopkih kot pri goli besedi) veže na večjo enoto, kot je beseda, to je lahko besedna zveza, stavek ali zloženi stavek.¹⁷⁹ Besedna zveza dobi nove lastnosti; najvažnejša je njena ustaljenost (Novak 2004: 180). V nadaljevanju so navedene osvetlitve principov nastajanja frazemov, ki jih na kratko povzemam po avtorjih raziskav z vidika frazeologije v ožjem smislu.¹⁸⁰

A. I. Molotkov ugotavlja, da vsak konkretni frazem (imenuje ga frazeologizem, stalna besedna zveza, za katero je, kot za besedo, značilen leksikalni pomen (1977: 19–23)) genetsko izhaja iz konkretne besedne zveze, prototipa (Molotkov 1977: 33). Pri tem ne gre za preinterpretacijo (r. *пересмыслению*) posameznih besed v sestavine frazema, niti za delno niti za popolno preinterpretacijo besedne zveze, ampak za tako preobrazbo, pri kateri na osnovi realno možne konkretne besedne zveze nastane posebna jezikovna enota – frazem, ki lahko obstaja vzporedno z izhodiščno zvezo (Molotkov 1977: 15–16).

¹⁷⁹ Frazeologizacija je sistemski pojav v bogatenju besednega zaklada pri besedah (Novak 2004: 182).

¹⁸⁰ Metaforična razmerja znotraj frazemov je mogoče proučevati tudi z vidika kognitivne semantike, in sicer v okviru pojmovanja metafore kot dela človekovega razumevanja/dojemanja sveta – v okviru konceptualne metafore (Lakoff 1998 v: Kržišnik 2007). E. Kržišnik je že v doktorski disertaciji (1994) v slovenistiko za potrebe pojasnjevanja frazeološkega metaforičnega prenosa pri primerih frazemov govorjenja in mišljenja, ki jih tradicionalno pojmovanje metafore (npr. s pomočjo modelnosti) ne more pojasniti, uvedla pojem *konceptualna metafora* (npr. predstava o besedi, misli, ki se giblje) (1994a: 187–188). S tega vidika je pozneje analizirala tudi metaforične prenose pri frazemih govorjenja in izdelala shemo notranje strukturiranosti verbalne komunikacije (Kržišnik 2007: 183; 191–199).

V. M. Mokienko navaja, da se določene frazeološke enote tvorijo po modelih (Mokienko 1980: 40–75), pri čemer je strukturni frazeološki model »tip skladenjskih konstrukcij, po katerem se tvori vrsta stalnih besednih zvez« (Mokienko 1980: 42). Frazeološki model je »strukturno-pomenska invarianta stalnih besednih zvez, ki shematično odraža relativno stabilnost njihove oblike in pomena« (Mokienko 1980: 43).

D. Mršević-Radović na primeru glagolskih frazemov frazeologizacijo deli na prvotno in drugotno, pri čemer drugotna frazeologizacija pomeni nastanek novih frazemov z redukcijo že obstoječih frazeoloških enot (Mršević-Radović 1987: 142). Prvotna frazeologizacija pa je pomenska ali strukturna (skladenjska). Pomenski frazeologizacijski procesi so procesi transponiranja pomena, strukturni procesi pa so po svoji naravi transformacijski (Mršević-Radović 1987: 32).

Frazemi, ki nastanejo po pomenski transpoziciji, imajo kot osnovno obliko nefrazeološko sintagmo relativno prostega ali ustaljenega leksikalnega sestava (npr. terminološka sintagma), katere pomen se najpogosteje transponira v frazeološki pomen po različnih tipih ekspresije (Mršević-Radović 1987: 32–33).

Večje število frazemov nastane s skladenjsko spremembo osnovne (nefrazeološke) oblike (Mršević-Radović 1987: 46). Po skladenjskem frazeologizacijskem procesu nastajajo frazeološke sintagme z ekspanzijo iz enot ožje, preprostejše nefrazeološke strukture, iz bolj zapletenih strukturnih enot pa z redukcijo (in t. i. kondenzacijo).¹⁸¹ Osnovna oblika frazema, ki nastane s skladenjsko frazeologizacijo, predstavlja torej, kadar gre za ekspanzijo, ali glagolski leksem, ki se širi s samostalniško

¹⁸¹ V. M. Mokienko govori o implicitnosti (manjšanje števila sestavin) oz. eksplisitnosti (večanje števila sestavin) frazeoloških enot; obe tendenci lahko pripeljeta tako do frazeologizacije kot tudi do defrazeologizacije. Implicitnost, ki ni toliko kolikostna, ampak bolj kakovostna sprememba jezikovnih enot, je povezana s pomensko kondenzacijo besedne zveze, tj. s poenostavitvijo do besede, pri čemer gre za jezikovno gospodarnost. Pri eksplisitnosti širitev frazema spodbuja pomenska pomanjkljivost, potreba po okrepitevi izgubljene ekspresivnosti besede (ali besedne zveze) in po nadomeščanju motivacije; najtipičnejši pojav, ki odraža ta princip, je parafraza (Mokienko 1980: 76–122).

sestavino, ali glagolsko-samostalniško (običajno dvodelno) sintagmo, katere samostalniška sestavina se širi z obveznim atributom (Mršević-Radović 1987: 32). Pri redukciji in kondenzaciji je osnovna oblika frazema ustaljena fraza s stavčno strukturo, ki se kondenzira ali katere en del se reducira. Te procese običajno spremlja transpozicija pomena ene sestavine (samostalniške) (Mršević-Radović 1987: 33).

TIPOLOGIJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV Z VIDIKA POMENSKE ZLITOSTI SESTAVIN IN POSLEDIČNE POMENSKE TRDNOSTI ZVEZE

4.1 ZASNOVA TIPOLOGIJE

Tipologija novejših večbesednih leksemov v tem delu lahko služi kot osnova za uslovarjanje večbesedne leksike. Temelji na dopoljnjeni klasifikaciji večbesedne leksike z vidika stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema ruskega jezikoslovca N. M. Šanskega (¹1963, ⁶2011).

Po N. M. Šanskem¹⁸² frazeološke zveze (*фразеологические обороты*) kot reproducirane jezikovne enote vedno predstavljajo eno smiselno celoto, čeprav je lahko odnos pomena frazeologizma (*фразеологизм*)¹⁸³ v celoti in pomena njegovih sestavnih delov različen. Z vidika pomenske zlitosti sestavin zveze (*семантическая слитность*), tj. odnosa med splošnim pomenom frazeologizma in ‘delnimi’ pomeni njegovih sestavnih delov, lahko

¹⁸² N. M. Šanskij je izpopolnil klasifikacijo V. V. Vinogradovega, ki je preuredil frazeološko shemo Ch. Ballyja (*Précis de stylistique*, Genève, 1905) (Šanskij 2011: 76). Ch. Bally je vse frazeološke zveze – za razliko od prostih besednih zvez – razdelil v tri razrede: **navadne zveze** (**les groupements usuels**, pri katerih je svobodna izbira do določene mere omejena, npr. *une grave maladie* ‘težka bolezen’), **frazeološke skupine** (**les séries phraséologiques**, ki se tvorijo, ko se dva pomena skoraj zlijeta v enega, npr. *remporter une victoire* ‘doseči zmago’), in **frazeološki sklopi** (**les unites phraséologiques**, ki označujejo eno nedeljivo celoto, npr. *faire table rase* ‘napraviti prostor’). V. V. Vinogradov je na podlagi Ballyjeve klasifikacije izdelal tričlensko shemo zraslekov, sklopov in skupov, ki ji je N. M. Šanskij dodal še en tip: **sestave** (Šanskij 2011: 77).

¹⁸³ Termina *фразеологический оборот* in *фразеологизм* sta pri N. M. Šanskem sinonima in pomenita večbesedni leksem – večbesedna jezikovna enota, ki se približuje besedi in se od prostih besednih zvez razlikuje po frazeološko vezanem pomenu posameznih sestavin (Šanskij 2011: 24).

frazeološke zveze sodobnega ruskega jezika razdelimo v 4 skupine: *frazeološke zrasleke*, *frazeološke sklope*, *frazeološke skupe* in *frazeološke sestave*. Prvi dve skupini predstavljata pomensko nedeljive zveze,¹⁸⁴ v tretji in četrti skupini (*frazeološki skupi* in *frazeološke sestave*) pa so pomensko deljive zveze, katerih pomen ustreza pomenu njihovih sestavnih delov (Šanskij 2011: 76).

N. M. Šanskij ugotavlja, da je določanje razlikovalnih lastnosti skupov in sestav večinoma neproblematično, morebitne težave pri razvrščanju bi se lahko pojavljale le kot zamenjevanje teh dveh tipov frazeološke zveze s prostimi besednimi zvezami. Osnovni kriterij za diferenciacijo zraslekov in sklopov, ki je najbolj problematična, je prisotnost ali odsotnost metaforičnosti in motiviranosti.¹⁸⁵ S sinhronega vidika nemotivirane in nemetaforične zveze so zrasleki (Šanskij navaja prim. *железная дорога* 'železna cesta, železnica', *чем свет* (*раньше чем свет настал* 'preden se je zdanilo, pred zoro') 'navsezgodaj', *собаку съел* (*он на этом собаку съел*) 'v tem je mojster, v tem je dobro podkovan' itd.). Če je frazeološka zveza motivirana enota, ki ima določeno metaforično jedro, gre za sklop (*уйти в свою скорлупу* 'zapreti se vase', *держатъ камень за пазухой* 'pripravljati maščevanje komu', *играть в прятки* 'igrati se skrivalnice', *ноль внимания* 'ne posvečati pozornosti', *довести до белого каления* 'razjariti' idr.) (Šanskij 2011: 86).

To tipologijo večbesednih leksemov je v slovenistiki uveljavil J. Toporišič. V svojem prispevku *K izrazju in pojmovanju slovenske frazeologije* (Jezik in slovstvo 1973/74: 273–279 in 1982: 364–366) jo je prvič povzel po N. M. Šanskem in jo uporabil za analizo slovenskega stalnobesednozveznega gradiva. Gre za štiristopenjsko tipologijo večbesednih leksemov (po J. Toporišiču frazeologemov) glede na predvidljivost pomena stalne

¹⁸⁴ Če so zrasleki in sklopi, ki najpogosteje nastopajo kot ekvivalenti besedam, obravnavani skupaj v isti skupini, se imenujejo idiomi ali idiomatični izrazi (Šanskij 2011: 82).

¹⁸⁵ D. Mršević-Radović je ob navajanju klasifikacije Vinogradovega (in Šanskega) izpostavila neenotnost kriterijev (gl. Kržišnik 1994: 144). Zrasleki (»enote brez notranje forme«) in sklopi (»enote z notranjo formo«) se od drugih tipov zvez ločujejo po kriteriju odnosa do motivacijskega izhodišča; ta odnos je pri zraslekih na sinhroni ravni jasen, pri sklopih pa nejasen. Skupi (enote, v kateri ima ena sestavina frazeološko vezani pomen) pa se od drugih tipov ločujejo na osnovi primerjave s prosto besedno zvezo, od katere se razlikuje z »neprosto vezanostjo besed« (Mršević-Radović 1987: 67).

besedne zveze na podlagi pomena njenih posameznih slovarskih sestavin. Za ta namen je avtor poslovenil ključne termine, ki pri Šanskem označujejo posamezne tipe večbesednih leksemov: *фразеологические сращения* (zrasleki), *фразеологические единства* (sklopi), *фразеологические сочетания* (skupi) in *фразеологические выражения* (sestave).

Tipologijo N. M. Šanskega je za dokazovanje, da je razlika med eno- in večbesednim strokovnim poimenovanjem¹⁸⁶ samo izrazna, proces opomenjanja pa je v obeh primerih identičen, uporabila tudi A. Vidovič Muha,¹⁸⁷ ki je upoštevala spreminjanje pomenskosestavinske zgradbe pomenov sestavin večbesednega leksema skladno s stopnjo pomenske zlitosti sestavin in tako pri delitvi večbesednih terminov poleg omenjene teorije upoštevala še pomenskosestavinski vidik.¹⁸⁸ Z upoštevanjem števila in vrste korenskih morfemov, ki se v okviru pomenskih sestavin tudi izrazno ponovijo, tako ločuje štiri tipe terminoloških in s tem stalnih oziroma frazeoloških besednih zvez (Vidovič Muha 1988: 83–84).

E. Kržišnik je po Vinogradovem oz. Šanskem povzela stopnje pomenske zlitosti sestavin frazema pri pomenski klasifikaciji glagolskih frazemov govorjenja, ki jih deli na zrasleke, sklope in skupe. Skupe je razdelila še na na zrasleške in sklopovske¹⁸⁹ (Kržišnik 1994: 174–180).

¹⁸⁶ Termini so poimenovalne enote (strokovne) predmetnosti; njihove lastnosti so stalnost, ustaljenost (kot vse frazeološke enote). So sestavina besednega zaklada (Vidovič Muha 1988: 83).

¹⁸⁷ Vidovič Muha, *Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez*, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1988.

¹⁸⁸ Vsak predmetni pomen (»P«) in tako tudi pomen strokovnega izrazja vsebuje t. i. uvrščevalno pomensko sestavino (UPS), ki je vedno najbližji (neposredni) hipernim in tudi skladenjsko vodilni člen, ki mu ustreza vprašalnica npr. *kaj je* (za samostalnike), *kaj dela* (za glagole), *kakšen, kateri ...* (za pridevnike) itd., in tolikšno število (x) razločevalnih pomenskih sestavin (RPS), da je dosežena pomenska neprekrivnost v okviru uvrščevalne pomenske sestavine. Vse to lahko zapišemo »P« → UPS/xRPS (/= podredno razmerje). Tako definirani pomen lahko velja tako za eno- kot za večbesedna poimenovanja, če so seveda »stalna«, npr. *dovršnik*: UPS → *glagol*, RPS → *z omejenostjo v trajanju*; *dovršni glagol*: UPS → *glagol*, RPS → *z omejenostjo v trajanju* (Muha 1988: 84).

¹⁸⁹ Sklope je za potrebe raziskave razdelila na take, ki ne vsebujejo sestavine s pomenom 'govorni organ ali njegov del' in sestavin *beseda in glas*, in take, ki te sestavine imajo (Kržišnik 1994: 174–180).

Tipologija novejših večbesednih leksemov v tem delu temelji na dopoljnjeni klasifikaciji N. M. Šanskega.

Ker je tipologija novejših večbesednih leksemov namenjena za praktično uporabo v slovaropisju, je zasnovana tako, da upošteva vzročno-posledično povezavo med stopnjo prenesenosti pomena na eni strani in med stopnjo pomske zlitosti sestavin in s tem povezano leksikaliziranostjo, ustaljenostjo večbesednega leksema na drugi strani. Ta se odraža tudi v omejeni povezovalnosti sestavin večbesednega leksema.

Stalnost določene besedne zveze lahko izmerimo s statističnimi izračuni stopnje *povezovalnosti* (*kolokabilnosti*)¹ določene besede, s čimer dobimo seznam statistično bolj in manj ustaljenih besednih zvez. Gre za statistične izračune verjetnosti sopojavljanja sestavin v zvezah: če se določen element ne pojavlja zunaj dane zveze (*enopovezovalnost* ali *monokolokabilnost*), je ta verjetnost stoddstotna, če pa se določen element nikoli ne pojavlja v zvezi z določenim drugim elementom, je ta verjetnost nična; v tem primeru gre za nesmiselne zveze (Mel'čuk 1960: 73). Na ta način se pojem *kolokabilnost* oz. po E. Kržišnik *povezovalnost* (Kržišnik 1994: 33) povezuje s pojmom *stalnost*. Vsako zvezo besed glede na statistično verjetnost opredeljuje določena stopnja povezovalnosti in s tem povezane stalnosti – statistična stalnost zato s tega vidika ne zavzema le skrajnih vrednosti, ampak ima lahko katero koli stopnjo od 0 do 100 % (zato besedne zveze niso samo stalne ali nestalne) (Mel'čuk 1960: 73). »Stopnja stalnosti besedne zveze je obratno sorazmerna s številom napovedujočih jo sestavin« (Kržišnik 1986: 439).

¹ Pojem *kolokabilnost* izhaja iz anglističnega jezikoslovja, v slovenistiki pa ga je skupaj z metodo korpusnega jezikoslovja za odkrivanje potencialnih večbesednih leksikalnih enot uvedla P. Gantar (Gantar 2007: 173; gl. Kržišnik 2013: 22). E. Kržišnik je potegnila metodološko vzporednico med modernim korpusnim jezikoslovjem in raziskavami I. Mel'čuka, ki je že leta 1960 v svojem članku *O terminah »ustojčivost'« i »idiomatičnost'«* določal stopnje stalnosti frazeoloških enot s podobno metodologijo, a seveda brez pomoči računalniških izračunov (Kržišnik 2013: 22). Na osnovi Mel'čukovega razmišljanja je nastala tudi raziskava o stalnih besednih zvezah v Trubarjevi Cerkovni ordningi E. Kržišnik (Kržišnik 1986: 22).

V prvi fazi iskanja oz. preverjanja izbora večbesednih leksemov glede na ustaljenost je zato smiselna korpusna statistična analiza, pri čemer nas »[v] izhodišču [...] zanima pogostost besede in njene oblike, za katero predvidevamo, da je sestavina večbesedne leksikalne enote, v nadaljevanju pa določamo *frazno jedro* kot relativno trdno zvezo, za katero ugotavljamo, ali je v postopku leksikalizacije pridobila status samostojne leksikalne enote.« (Gantar 2007: 37). T. i. frazno jedro je trdno in hkrati pogosto druženje dveh besed, ki ga je v korpusu mogoče izločiti s statističnimi izračuni (Gantar 2007: 173).

Kompleksni statistični izračuni nam na ta način pomagajo ločevati stalne besedne zveze od prostih in izločiti besedne zveze s *statistično* višjo stopnjo stalnosti. Gradivo novejših večbesednih leksemov je zajeto iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* in *Sprotnega slovarja slovenskega jezika* (Fran, pregledano 14. 10. 2014). Utemeljenost izbora gradiva sem preverjala s pomočjo besedilnih korpusov *FidaPLUS* in *Gigafida*, pri čemer sem najprej izolirala izbrane besedne zveze z isto jedrno, nato pa še prilastkovno sestavino. Najdene besedne zveze sem razvrstila padajoče glede na statistične izračune vzajemnih vrednosti MI^3 (Arhar 2007: 40–49). Tako sem dobila podatke o primerjavi trdnosti, stalnosti izbranih besednih zvez s trdnostjo, stalnostjo besednih zvez, ki imajo skupno vsaj eno sestavino (gl. razdelek 5.1.2.1 *Večbesedni leksemi v prvi in drugi izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016 in v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika, zlasti Analiza izločenega gradiva iz geslovnika Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika*).

Prvo merilo za tipologiziranje izbranega gradiva, s pomočjo katerega preverjamo, ali je dana besedna zveza stalna, je torej omejena povezovalnost posameznih sestavin besedne zveze, kot jo izkazuje jezikovna raba, razvidna iz besedil, ki jih zajemajo korpusi, zato lahko stopnjo povezovalnosti ugotavljamo s pomočjo (korpusne) statistike.

Za potrebe uslovarjanja večbesednih leksemov je treba tako pridobljene podatke še ustrezno interpretirati. Zgoraj omenjena merila za razvrščanje večbesednih leksemov glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin so se pri tem izkazala kot najuporabnejša. Dopolnjena tipologija N. M. Šanskega (¹1963, ⁶2011) namreč predstavlja konsistenten

sistem štirih tipov večbesednih leksemov z dvema podtipoma – vsak nadaljnji (pod)tip predstavlja višjo stopnjo leksikaliziranosti zveze, ki zahteva svojevrstno, točno določeno slovaropisno obravnavo.

Drugo merilo, s katerim preverjamo, ali je pomen večbesedne iztočnice prepoznaven iz sestavin, ali torej katera od sestavin ne nastopa v svojem slovarskem pomenu (ali je prenesen pomen ene sestavine ali obeh/vseh), je *pomenska (ne)motiviranost, (ne)prozornost*.

Večja stopnja pomenske zlitosti pomeni tudi večjo stopnjo *stalnosti*. Na stopnjo povezovalnosti besed kot sestavin stalnih besednih zvez in s tem na stopnjo stalnosti oz. pomenske trdnosti ter pomenske (ne)prozornosti besedne zveze vplivajo *pomenski prenosi*, ki so dveh vrst: *leksikalizirani* (ki vodijo v pomensko osamosvojitvev sestavine zveze – ta tako dobi samostojen pomen in ima več povezovalnih možnosti, zato tvori več (stalnih) besednih zvez) in *neleksikalizirani* (sestavina stalne besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom ima samo eno povezovalno možnost – gre za enopovezovalne (monokolokabilne) sestavine). Z manjšanjem povezovalnih možnosti se večja stopnja stalnosti (prim. Melčuk 1960: 73; Kržišnik 1986: 439) – največjo stopnjo stalnosti imajo torej besedne zveze s sestavinami z neleksikaliziranim pomenom obeh sestavin.

Pomenski prenosi torej z zakrivanjem motivacijskega izhodišča posameznih sestavin povzročajo povezovanje pomenov posameznih sestavin v celoto – v pomen stalne besedne zveze, s čimer se hkrati omejuje tudi povezovalnost (bolj ko so zveze frazeološke, idiomatične, bolj je povezovalnost omejena). Stalne besedne zveze lahko s tega vidika proučujemo na podlagi dveh razmerij:

- (1) razmerje med pomenom, ki ga ima beseda kot sestavina zveze, in izhodiščnim pomenom te sestavine (pri čemer so tri možnosti: **(a)** sestavina zveze je v izhodiščnem pomenu, **(b)** sestavina zveze ima leksikalizirani preneseni pomen in **(c)** sestavina zveze ima neleksikalizirani preneseni pomen) ter

- (2) razmerje med pomeni sestavin in pomenom zveze, ki nam pove, ali je pomen besedne zveze vsota pomenov sestavin (oz. ali je pomen zveze izpeljiv iz izhodiščnih pomenov sestavin) ali ne; pri tem ugotavljamo tudi, ali je prenesen pomen ene sestavine ali več (vseh – v tem primeru je pomenski prenos vezan na celotno zvezo) (gl. Kržišnik 1986: 435).

Tipologija stalnih besednih zvez tako na podlagi jasno opredeljenih stopenj pomenske zlitosti sestavin omogoča tudi opredelitev stopnje trdnosti stalne besedne zveze in s tem njene leksikaliziranosti (zlasti v kombinaciji z določanjem stopnje povezovalnosti z metodo korpusnih statističnih izračunov) ter opis dinamike opomenjanja večbesednih leksemov. Večbesedni leksemi imajo z novimi pomenskimi prenosi možnost systemskega prehajanja iz enega tipa v drugi (od sestave proti zrasleku, pri katerem se krog sklene, saj zrasleki v rabi nastopajo tudi kot proste zveze).

Pri tipologiji so upoštevani rezultati problemske analize pregledanega gradiva novejših večbesednih leksemov po posameznih jezikovnih ravninah, zlasti na pomenski ravnini (pomenskosestavinska zgradba pomena večbesednih leksemov; večbesedni leksemi s pomenotvornega vidika; pretvorbne možnosti večbesednih leksemov; pomenska razsežnost motivirane pridevniške besede; večpomenskost in sinonimija večbesednih leksemov).

4.2 ZRASLEKI

Po N. M. Šanskem gre za pomensko nedeljive frazeološke zveze, ki so poimenovanja za različne pojave zunajjezikovne predmetnosti, analoga besedam, katerih motivacijsko izhodišče s sinhronega vidika ni razvidno. Celotni pomen tega tipa zvez ni v nikakršnem odnosu s posameznimi pomeni njihovih sestavin (Šanskij 2011: 79). J. Toporišič zrasleke opredeljuje kot »stalne zveze, katerih pomena niti približno ne moremo uganiti iz besed, ki ga tvorijo (nekatero teh besed ali oblik celo

same sploh ne nastopajo in [...] povzročajo obilico težav pri stilnem vrednotenju in pri normiranju)¹⁹⁰ (Toporišič 1982: 365).

Leksemi, ki so sestavine zrasleka, imajo neleksikaliziran pomen, realiziran samo v določeni besedni zvezi, z nerazvidno, zabrisano metaforičnostjo, ki je zaradi zlitosti s pomeni drugih sestavin s sinhronega vidika nerazpoznaven. N. M. Šanskij (2011: 79) ugotavlja, da besede kot sestavine zraslekov nimajo lastnega pomena, zato pomena celotne zveze ne izpeljujemo iz pomena njegovih sestavnih delov. Besedna zveza *перемывать косточки (кому)* ('obirati koga do kosti') je lahko zraslek, po drugi strani pa tudi prosta zveza, če sta besedi v prosti rabi, v neposrednem, poimenovalnem pomenu (Šanskij 2011: 80).

Vzrok za najvišjo stopnjo pomske zlitosti sestavin, ki je značilnost zraslekov, so lahko (1) zastarele (in zato s sinhronega vidika nejasne) sestavine zraslekov, ki kot samostojne besede niso več v rabi, (2) slovnični arhaizmi kot sestavine zraslekov in (3) odsotnost prave skladenjske povezave med sestavinami zrasleka (take, ki poraja pomen) ter prisotnost skladenjske neurejenosti in nerazčlenjenosti (odsotnost jasnih in izrazitih skladenjskih povezav med besedami, motiviranih z vidika sodobnih slovničnih pravil) (Šanskij 2011: 80–81).

Navedene lastnosti lahko vzporejamo tudi z najpogosteje navajanimi lastnostmi frazeološke enote, ki jih pogojuje visoka stopnja pomske zlitosti sestavin frazema: oblikovne lastnosti so npr. ustaljenost (in nezamenljivost sestavin), reproduciranost; pomske lastnosti pa so omejena pretvornost (in druge defektnosti), metaforičnost, neprevedljivost, ekspresivnost, emocionalnost (lastnosti povzete po Kržišnik 1994: 22; gl. razdelek 3.4.1 *Zamejitev področja frazeološkega proučevanja: osnovni pojmi in definicije*).

¹⁹⁰ Avtor navaja naslednje primere: *priiti na kant, priiti na boben, biti plat zvona, kozje molitvice, imeti za bregom, deveta briga, za vsako figo, iti rakom žvižgat, iti se solit, obesiti šolo na klin, na vse kriplje, polomiti ga* ipd. (V zadnjem primeru je *ga* morda tudi samo besedotvorni morfem.) (Toporišič 1982: 365).

Med gradivom novejših večbesednih leksemov je ta tip najmanj pogost.

Primeri:

ameriški slamnik (UPS: zdravilna rastlina, RPS: s škrlatno rdečimi ali belimi cveti v koških)

črna luknja (1. UPS: območje, RPS1: v veselju, RPS2: s tako močno gravitacijo, da posrka vase celo svetlobo, 2. UPS: kar, RPS: povzroča veliko izgubo, škodo, navadno materialno)

libanonska zanka (UPS: zloraba, RPS1: plačilne kartice, RPS2: ki jo tat izvede s pomočjo naprave, vstavljene v režo bankomata [...])

nore krave (UPS: bolezen, RPS1: nevarna, RPS2: zlasti goveda, RPS3: ki prizadene možgane, RPS4: ki se prenaša tudi na človeka)

nova doba (UPS: gibanje, RPS1: duhovno, RPS2: ob koncu 20. stoletja, RPS3: za katero je značilno zanimanje za alternativne duhovne in filozofske ideje)

plavajoča vejica (UPS: način shranjevanja, RPS1: realnih števil, RPS2: od zelo velikih do zelo majhnih)

Zrasleki v gradivu novejših večbesednih leksemov so večinoma enopomenski (izjema je samo terminološka zveza *črna luknja*, ki je v postopku determinologizacije razvila nov pomen, ki ima v besedilu ekspresivno funkcijo (primeri iz SNB: *davčna črna luknja*; *črna luknja filmske fikcije*; *Za varčevalce je ostala le tretjina denarja, drugo je šlo v črno luknjo*).

Pri tovrstnih zvezah sinonimi v gradivu niso izpričani.

Zaradi najvišje stopnje pomenske zlitosti sestavin in leksikaliziranosti celotne zveze kot posledice neleksikaliziranih pomenskih prenosov sestavin členitev pomena s pomočjo pretvorbe ni mogoča. Tovrstnih zvez zato v slovarju ne bi mogli navajati pri pomenih posameznih sestavin, ampak kot samostojne leksikalne enote z obvezno razlago in zgledi rabe.

4.3 SKLOPI

Sklopi so po N. M. Šanskem (2011: 81) »frazеološke enote, ki so, kot frazeološki zrasleki, pomensko nedeljivi in celostni, s to razliko, da njihov celotni pomen motivirajo posamezni pomeni besednih sestavin. Nedeljiv pomen frazeoloških sklopov je posledica povezovanja pomenov posameznih sestavin v enotni posplošeni pomen celote«. ¹⁹¹ Glede na nedeljivost pomena se sklopi torej približujejo zraslekom, od njih pa se razlikujejo po pogojni odvisnosti njihovega pomena od pomena posameznih besed. ¹⁹² Avtor ugotavlja, da sklopi »[z]a razliko od frazeoloških zraslekov [...] ne predstavljajo popolnoma trdne celote: med njihove sestavine se lahko vstavljajo druge besede. Ta lastnost frazeološke sklope ločuje od frazeoloških zraslekov, pa tudi od večine frazeoloških skupov in sestav« (Šanskij 2011: 82).

Iz analize gradiva novejših večbesednih leksemov je razvidno, da so sklopi po pogostnosti pojavljanja na tretjem mestu (najštevilčnejši so skupi, sledijo jim sestave in nato sklopi).

Glede na razvidnost pomena zveze iz pomenov sestavin sklope delimo v dve skupini, in sicer na:

- (1) sklope, ki so bližji zraslekom (pomeni sestavin so neleksikalizirani, neustaljeni, pomen večbesednega leksema kot celote pa je še asociativno razviden brez diahronе analize) in na
- (2) sklope, ki so bližji skupom (z leksikaliziranim, ¹⁹³ vendar izpeljanim, neizhodiščnim pomenom vsaj ene od sestavin).

¹⁹¹ Po J. Toporišču so sklopi frazeologemi (stalne besedne zveze) s prenesenim pomenom. Avtor navaja primere *pretipati komu kosti* 'pretepsti koga', *zavihati si rokave* 'resno/odločno se lotiti česa', *belo pogledati* 'začuditi se', *nastaviti zanko* 'napeljati koga na kaj', *dobiti svoje* 'biti tepen', ipd. (Toporišč 1982: 364–365).

¹⁹² »V ruščini se kot sklopi pojavljajo metaforični izrazi, sestavljene enote, katerih razumevanje je obvezno povezano z razumevanjem notranjega metaforičnega jedra, na katerem so zgrajeni« (Šanskij 2011: 81). Po metaforičnosti se razlikujejo od homonimnih prostih besednih zvez (Šanskij 2011: 81–82). »Besedne zveze, kot so *namылить голову*, *брать в свои руки*, *заткнуть за пояс* ... so možne kot frazeološki sklopi (tedaj so metaforični izrazi) in kot proste besedne zveze (tedaj so rabljene v svojih neposrednih, poimenovalnih pomenih)« (Šanskij 2011: 82).

¹⁹³ Po F. Novaku je najbolj trden in jasen dokaz za nastanek drugotnega pomena celotni sistem zvez druge pomenske skupine pri kaki besedi (Novak 1975: 43).

Novejši sklopi najpogosteje nastajajo z metaforičnim pomenskim prenosom, nekaj pa je tudi primerov metonimije.

Sklopi iz gradiva so navedeni po naslednjem vrstnem redu: (I) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METONIMIČNIM POMENSKIM PRENOSOM ((1) sklopi, ki so bližji zraslekom, (2) sklopi, ki so bližji skupom); (II) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METAFORIČNIM POMENSKIM PRENOSOM ((1) sklopi, ki so bližji zraslekom, (2) sklopi, ki so bližji skupom); (III) METAFORIČNE ZVEZE Z DESNIM PRILASTKOM ((1) sklopi, ki so bližji zraslekom, (2) sklopi, ki so bližji skupom); (IV) METAFORIČNE ZVEZE S SESTAVLJENIM DESNIM PRILASTKOM ((1) sklopi, ki so bližji zraslekom, (2) sklopi, ki so bližji skupom).

(I) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METONIMIČNIM POMENSKIM PRENOSOM

(1) Sklopi, ki so bližji zraslekom

Primeri:¹⁹⁴

bela halja (UPS: oseba, navadno zdravnik, RPS: v beli delovni halji)

beli ovratnik (UPS: pripadnik, RPS1: visokega družbenega sloja, RPS2: zlasti predstavnik politike, gospodarstva)

rdeče baretke (UPS: pripadniki, RPS: specialne policijske enote v Srbiji po letu 1996)

rdeči karton (UPS: kazenski ukrep, RPS1: pri nekaterih športih, RPS2: ki ga sodnik podeli igralcu za resen prekršek, RPS3: ki pomeni takojšnjo prepoved nadaljevanja igre)

rumene strani (UPS: del telefonskega imenika, RPS1: navadno tiskan na rumenem papirju, RPS2: s telefonskimi števkami podjetij [...], RPS3: urejen abecedno po posameznih gospodarskih področjih)

rumeni karton (UPS: kazenski ukrep, RPS1: pri nekaterih športih, RPS2: ki ga sodnik izreče igralcu kot opozorilo ali kot začasno izključitev iz igre)

¹⁹⁴ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

(2) Sklopi, ki so bližji skupom

Sklopi z leksikaliziranim prenesenim pomenom vsaj ene od sestavin¹⁹⁵ so v slovarski mikrostrukturi lahko (zaradi razvidnosti pomenskega razmerja med sestavinami in možnosti členitve pomena s pomočjo pretvorbe) vezani na posamezni pomen iztočnice, zaradi pomenskega prenosa, vezanega na vse sestavine, pa obvezno potrebujejo razlago.

Primeri pomenske členitve: *ambientalna postavitvev* (UPS: umetniška razstava, instalacija, RPS1: postavljena znotraj ali zunaj galerije, muzeja, RPS2: izkoriščajoč dano okolje) ← »postavitev« v »ambientu«, ali *bencinski tolar* (UPS: denar, RPS1: namenjen za gradnjo avtocest v Sloveniji, RPS2: sprva določen kot delež od vsakega litra prodanega bencina in dizelskega goriva) ← »tolar« od »bencina«.

Primeri:¹⁹⁶

centralno zaklepanje (UPS: sistem, RPS: za hkratno zaklepanje vseh vrat vozila)

civilna družba (UPS: združenje, RPS1: državljanov, RPS2: ki zastopa javne interese nasproti ukrepom oblasti)

civilna iniciativa [sinonima *civilna pobuda* in *državljska pobuda*] (UPS: organizirana skupina, RPS1: občanov, RPS2: ki zastopa kako mnenje, predlog, zahtevo ljudi)

klicni dostop (UPS: vzpostavitev, RPS1: povezave do interneta, RPS2: prek telefonskega omrežja, RPS3: na zahtevo uporabnika)

krščanska demokracija (UPS: nazor, ideologija, RPS: ki zagovarja principe krščanstva v javni politiki)

ljudska iniciativa (UPS: pravica, RPS1: po predpisih organizirane skupine občanov, RPS2: da zastopa kako mnenje, predlog, zahtevo ljudi, iz katerih izhaja, RPS3: da predlaga kak zakon ali zakonsko spremembo)

¹⁹⁵ Zveza z desnim prilastkom tega tipa je *trening pisave* (UPS: izboljševanje, spreminjanje, RPS1: počutja, samopodobe, RPS2: s spreminjanjem rokopisa).

¹⁹⁶ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

(II) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METAFORIČNIM POMENSKIM PRENOSOM

(1) Sklopi, ki so bližji zraslekom

Primeri:¹⁹⁷

bela karavana (UPS: skupina smučarjev in njihovih spremljevalcev, RPS: ki se udeležujejo zimskih smučarskih tekmovanj v različnih krajih)

bela knjiga (UPS: zbirka pravil, navodil, reform, zahtev, RPS: za urejanje in upravljanje)

črna skrinjica (UPS: elektronska naprava, RPS1: za zapisovanje podatkov o poletu letala, RPS2: v obstojnem in lahko opaznem ohišju, RPS3: pomembna zlasti pri pojasnjevanju letalske nesreče)¹⁹⁸

drobni tisk (UPS: besedila, RPS: namensko napisana v manjšem, težje prepoznavnem naboru črk, ki je določen za posebno vlogo)

globalna vas [sinonim *svetovna vas*] (UPS: svet, RPS1: ves sodobni, RPS2: ki temelji na medkulturnem povezovanju, RPS3: ki je informacijsko, tehnološko, telekomunikacijsko povezan v celoto)

kritična masa (UPS: najmanjša stopnja, količina česa, RPS: potrebna za začetek spremembe)

(2) Sklopi, ki so bližji skupom

Primeri:¹⁹⁹

adrenalinski park (UPS: prostor, RPS1: urejen RPS2: za adrenalinske športe)

alternativna medicina (UPS: način ugotavljanja in zdravljenja bolezni, RPS: ki v nasprotju z uradno medicino ne uporablja le znanstveno preverjenih metod)

domača stran (UPS: spletna stran, RPS: z vsebino določene osebe, podjetja)

družbeni spol (UPS: značilnosti, RPS1: vedenjske, kulturne in psihološke, RPS2: jih družba povezuje z enim od spolov)

elektronski časopis (UPS: izdaja časopisa, RPS: elektronska, navadno na spletu)

elektronski denar (UPS: denar na računih, RPS: ki je namenjen brezgotovinskemu poslovanju med različnimi računi)

¹⁹⁷ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

¹⁹⁸ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

¹⁹⁹ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

(III) METAFORIČNE ZVEZE Z DESNIM PRILASTKOM**(1) Sklopi, ki so bližji zraslekom**

Primeri:

državljan sveta (UPS: kdor, RPS: je zaradi svojega mednarodnega delovanja poznan po svetu)*organ pregona* (sinonimna razlaga: policija in tožilstvo)*otrok cvetja* (UPS: pripadnik, RPS: gibanja mladih, nasprotnikov militarizma, sprva vietnamske vojne, ki zanikuje ustaljene družbene norme)*ugovornik vesti* (UPS: vojaški obveznik, RPS: ki uveljavlja pravico do civilnega služenja vojaškega roka)**(2) Sklopi, ki so bližji skupom**

Primeri:

industrija zabave [*zabavna industrija*] (UPS: dejavnost, RPS: ki organizira prireditve ali proizvaja izdelke za množično zabavo, zlasti filmske, glasbene, televizijske)*katalog znanj* (UPS: seznam, RPS1: sistematično urejen, RPS2: zahtevanih znanj in spretnosti določenega strokovnega področja, RPS3: kot podlaga za postopke preverjanja in potrjevanja nacionalnih poklicnih kvalifikacij)*motnja hranjenja* (UPS: motnja, RPS1: duševna, RPS2: ki se navadno kaže v nezadostnem zauživanju hrane ali v prekomernem zauživanju hrane in bljuvanju)*oče naroda* (UPS: kdor, RPS: je zaradi svojih zaslug imenovan za voditelja naroda)*polje diskretnosti* (UPS: prostor, RPS1: pred okencem za poslovanje s strankami, RPS2: ločen od ostalega prostora, navadno z zeleno črto)*pralnica denarja* (UPS: ustanova, skupnost, RPS1: ki nelegalno pridobljeni denar spravlja v legalni obtok, RPS2: in s tem zabisuje njegov izvor)*pranje denarja* (UPS: spravljanje, RPS1: nelegalno pridobljenega denarja v legalni obtok, RPS2: z namenom zabisati njegov izvor)

(IV) METAFORIČNE ZVEZE S SESTAVLJENIM DESNIM PRILASTKOM

(1) Sklop, ki je bližji zrasleku

Primer:

lovec na glave (UPS: kdor, RPS1: išče strokovnjake, primerne za določeno delovno mesto, RPS2: in jih poskuša prepričati, naj sprejmejo zaposlitev pri drugem delodajalcu)

(2) Sklopi, ki so bližji skupom

Primer:

dan odprtih vrat (UPS: predstavitev, RPS1: dela, RPS2: načina življenja, RPS3: delovanja kake ustanove, RPS4: na kraju samem na določen dan)

dan samostojnosti in enotnosti (UPS: praznik, RPS1: državni, RPS2: v Republiki Sloveniji, RPS3: ki se praznuje 26. decembra, RPS4: ki obeležuje razglasitev rezultatov plebiscita o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije na ta dan leta 1990)

Pri sklopih najdemo nekaj primerov popolne sinonimije,²⁰⁰ pri čemer so tudi sinonimi največkrat sklopi npr. *globalna vas – svetovna vas, ležeči policaj – sestava cestna ovira, privatizacijska vrzel – certifikatska luknja, kibernetični prostor – kibernetški prostor, navidezna resničnost – virtualna resničnost, virtualna realnost, prosti tek – prazni tek, vroči stolček – vroči stol, zračna blazina – sestavi varnostna blazina, varnostni meh, industrija zabave – zabavna industrija, glasbena kartica – skup zvočna kartica, pametna tabla – skup interaktivna tabla.*

Nekateri večbesedni leksemi z lastnostmi sklopa so večpomenski, npr. *odprta meja* (1. UPS: mejni prehodi, RPS1: nenadzorovani, RPS2: prosti, RPS3: med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev v skupnost suverenih držav; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen), *okoljska vzgoja* (1. UPS: vzgoja, RPS1: odnosa do okolja, RPS2: ravnanja z njim; 2. UPS: šolski predmet, RPS: s takšno vsebino), *otroški parlament* (1. UPS: predstavništvo, RPS1:

²⁰⁰ Popolna sinonimija je pri novejšem besedju zaradi postopnega ustaljevanja v rabi relativno pogosta.

učencev kake šole, RPS2: šol kakega območja, RPS3: ki na zborovanju zastopajo interese svojih vrstnikov; 2. UPS: sestanek, zborovanje, RPS: tega predstavnitva), *prazni tek* [sinonim *prosti tek*] (1. UPS: vrtenje, RPS1: avtomobilskega motorja, RPS2: pri katerem ta ne poganja vozila; 2. UPS: stanje, RPS: v katerem kdo ne opravlja dela; 3. UPS: časovno obdobje, RPS: brez vsebinskih sprememb in učinkov), *transakcijska analiza* (1. UPS: teorija, RPS1: osebnosti in komunikacije, RPS2: za osebnostno rast in pozitivno spremembo; 2. UPS: metoda, RPS1: psihoterapevtska, RPS2: ki temelji na analizi komunikacije posameznika z okoljem), *veliki pok* (1. UPS: eksplozija, RPS1: snovi, RPS2: s čimer naj bi nastalo vesolje; 2. UPS: dogodek, RPS1: pomemben, RPS2: ki ga navadno spremlja hitra razširitev česa), *zelena revolucija* (1. UPS: povečanje pridelka, RPS1: izrazito, RPS2: zlasti visokodonosnih vrst pšenice, koruze, riža, RPS3: doseženo z visoko uporabo gnojil, pesticidov in drugih sredstev; 2. UPS: gibanje, RPS: za spremembo odnosa in ravnanja družbe, politike, gospodarstva do okolja).

Nekateri izpeljani pomeni so nastali z metonimičnim pomenskim prenosom, npr. *otroški parlament*, *transakcijska analiza* (ti navadno ostajajo na stopnji sklopa), drugi pa z metaforičnim (ti imajo možnost prehoda med zrasleke, gl. npr. *prazni tek* in *veliki pok*).

4.4 SKUPI

Po N. M. Šanskem so skupi po strukturi stalne besedne zveze, ki se tvorijo iz besed s prostim in iz besed s frazeološko vezanim pomenom (Šanskij 2011: 83).²⁰¹ Po J. Toporišiču gre za frazeologeme, v katerih imajo posamezne besede čisto poseben, enkraten pomen.²⁰² Včasih se

²⁰¹ Primeri skupov: *расквасить нос, утлый челн, кромешный ад, кромешная тьма ...*

²⁰² Avtor navaja primere *kriva prisega, mokrocveteče rožce, ljubezen do bližnjega, častna reč, prijazne zvezde* – navadno bi se reklo brez prenesene rabe: *prisega na podlagi laži* ali *lažna prisega, nežne rožice, ljubezen do sočloveka, častna beseda, človeku naklonjene zvezde* (Toporišič 1982: 364).

ta skupina težje loči od sklopov, kjer gre za prenesen pomen celotne besedne zveze (Toporišič 1982: 364).

N. M. Šanskij (2011: 84) ugotavlja, da skupi navadno nimajo homonimnih prostih besednih zvez. Njihova posebnost je, da se lahko sestavine s frazeološko vezanim pomenom zamenjujejo s sinonimnimi (*скоропостижная смерть – внезапная смерть, расквасить нос – разбить нос* itd.).²⁰³ Širši ko je nabor besed, s katerimi se lahko povezuje del frazeološkega skupa, ki nima proste rabe, bližje je tak skup sestavam.²⁰⁴

Skupi so najpogostejši tip novejših večbesednih leksemov, ki se pojavlja v gradivu. Zrasleki in sklopi so namreč pogosteje zastopani med frazeološkimi enotami (zveze s konotativnim pomenom), ki imajo v besedilu ekspresivno funkcijo, ker je ekspresivna raba povezana tudi z višjo stopnjo prenesenosti pomena. Za večbesedne lekseme s terminološkim pomenom pa je najznačilnejši tip skup – ti zaradi izhodiščnega pomena ene od sestavin navadno ne morejo imeti ekspresivne vloge, zaradi pomenskega prenosa pa dosegajo višjo stopnjo leksikaliziranosti ter so pomensko in skladenjsko trdnejši od sestav. V gradivu novejših večbesednih leksemov se pojavljajo (1) skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavine in (2) pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom sestavine.²⁰⁵

²⁰³ Ta težnja se v gradivu novejših večbesednih leksemov ne potrjuje.

²⁰⁴ Primer: skupa *щекотливый вопрос, щекотливое положение* – zvezi besede *щекотливый* z besedama *вопрос* in *положение*. Beseda *щекотливый* v tem pomenu nastopa samo v zvezah s tema besedama, tj. ima vezano rabo. Besedi *вопрос* in *положение* pa imata prosto rabo in se lahko povezujeta z različnimi besedami (Šanskij 2011: 83).

²⁰⁵ Leksikaliziranost oziroma neleksikaliziranost prenesenega pomena določene sestavine večbesednega leksema preverjamo tako, da v besedilnem korpusu poiščemo morebitne besedne zveze s to sestavino v istem pomenu (s pomočjo korpusnih statističnih izračunov (MI3) pa lahko hkrati tudi primerjamo stalnost teh zvez). Leksikaliziranost je razvidna tudi iz uslovarjanja; sestavine z leksikaliziranim pomenom so navedene v SSKJ kot drugotni, izpeljani pomeni iztočnic.

Skupi iz gradiva so navedeni po naslednjem vrstnem redu:

(I) VEČBESEDNI LEKSEMI Z LEVIM PRIDEVNIŠKIM PRILASTKOM

(1) METONIMIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METONIMIJA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

(1.2) METONIMIJA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

(2) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(2.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

**(2.1.1) SKUPI Z LEKSIKALIZIRANIM POMENSKIM PRENOSOM
JEDRNE SESTAVINE**

**(2.1.2) PRAVI SKUPI Z NELEKSIKALIZIRANIM POMENSKIM
PRENOSOM JEDRNE SESTAVINE**

(2.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

**(2.2.1) SKUPI Z LEKSIKALIZIRANIM POMENSKIM PRENOSOM
DOLOČUJOČE SESTAVINE**

**(2.2.2) PRAVI SKUPI Z NELEKSIKALIZIRANIM POMENSKIM
PRENOSOM DOLOČUJOČE SESTAVINE**

(II) VEČBESEDNI LEKSEMI Z DESNIM SAMOSTALNIŠKIM PRILASTKOM

(1) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL

(1.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL

**(1.2.1) VEČBESEDNI LEKSEMI S SESTAVLJENIM DESNIM
PRILASTKOM**

(I) VEČBESEDNI LEKSEMI Z LEVIM PRIDEVNIŠKIM PRILASTKOM²⁰⁶

(1) METONIMIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METONIMIJA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

Primeri:²⁰⁷

avkcijska hiša (UPS: podjetje, ustanova, RPS: ki se ukvarja z organizacijo dražb)

balkanska pot (UPS: pot, RPS: tihotapska, organizirana, skozi države Balkanskega polotoka)

garažna hiša [sinonim *parkirna hiša*] (UPS: stavba, RPS: za parkiranje motornih vozil)

jezikovno načrtovanje (UPS: potrjevanje in utrjevanje, RPS: položaja jezika z dodatnimi zakonskimi členi in ustaljevanje jezika s posodobljenimi priročniki)

kritična javnost (UPS: posamezniki ali skupina ljudi, RPS: ki kritično presojuje predvsem delo vlade in aktualna družbena dogajanja)

maturitetna pola (UPS: test, RPS: z maturitetnimi vprašanji)

(1.2) METONIMIJA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

Pri teh skupih se pojavljata dva tipa vrstnega pridevnika:

- **izkrajevni vrstni pridevnik**

Primeri:²⁰⁸

angleški brak (UPS: pes, RPS1: lovski, RPS2: gonič, RPS3: izučen zlasti za lov na zajce)

daytonski sporazum (UPS: sporazum, RPS1: med sprtimi stranmi na ozemlju bivše SFRJ, RPS2: podpisan novembra 1995 v Daytonu [...])

dunajski zrezek (UPS: zrezek, RPS: paniran in ocvrtn)

evropski komisar (UPS: član, RPS: kolegija Evropske komisije)

evropski parlament (UPS: parlament – zakonodajni organ, RPS: Evropske unije)

francoska štruca (UPS: štruca (kruha), RPS: ozka, dolga)

²⁰⁶ V celotnem besedilu je gradivo z lastnostmi skupa označeno tako, da je podčrtana sestavina s prenesenim, izpeljanim pomenom.

²⁰⁷ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

²⁰⁸ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

- **izlastnoimenski** vrstni pridevnik

Primeri:

alzheimerjeva bolezen (UPS: bolezen, RPS1: degenerativna, RPS2: pri kateri določeni deli možganov odmrejo)

creutzfeldt-jakobova bolezen (UPS: bolezen, RPS1: nalezljiva, RPS2: ki se z uživanjem mesa obolelega goveda prenaša na človeka [...])

Primeri za metonimijo sta še večbesedna leksema *desetdnevna vojna* (UPS: vojna, RPS: za osamosvojitve Slovenije leta 1991) in *nuklearna medicina* (1. UPS: medicina, RPS: ki za laboratorijsko in klinično diagnostiko in zdravljenje uporablja radioaktivne izotope; 2. UPS: oddelek, RPS: nuklearni, v bolnišnici).

(2) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(2.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

(2.1.1) Skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine

Jedro je samostalnik z leksikaliziranim pomenom, ki je nastal po metaforični poti. Samostalnik je tako v tem pomenu sestavina več zvez. Nekatere so že zabeležene v slovarju, druge pa (še) ne ustrezajo frekvenčnim kriterijem za slovarsko obravnavo.

Primeri:²⁰⁹

center:

blagovno-trgovinski center (UPS: velik kraj, prostor, RPS: s trgovskimi, poslovnimi objekti)

klinični center (UPS: bolnica, RPS: ki združuje več klinik)

deska:

snežna deska (1. UPS: deska, RPS1: navadno iz umetne snovi, RPS2: v obliki kratke široke smučke, RPS3: za vožnjo po snegu brez palic; 2. UPS: plošča, RPS: zglajenega, zbitega snega na cestišču)

jadralna deska (UPS: deska, RPS: z gibljivim jamborom za vožnjo po vodi s pomočjo vetra)

²⁰⁹ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

kartica:

bančna kartica (UPS: plastična kartica, RPS1: z magnetnim trakom [...], RPS2: ki se uporablja za brezgotovinsko poslovanje [...])

grafična kartica (UPS: plošča, RPS1: tiskanega vezja v računalniku, RPS2: ki omogoča prikaz slik [...])

magnetna kartica (UPS: kartica, RPS1: plastična, RPS2: z magnetnim trakom, RPS3: za identifikacijo)

plačilna kartica (UPS: kartica, RPS: za brezgotovinsko plačevanje)

plastična kartica (UPS: kartica, RPS1: iz plastične mase, RPS2: z magnetnim trakom ali vdelanim čipom [...])

pomnilniška kartica (UPS: naprava, RPS1: majhni kartici podobna, RPS2: elektronska, [...], RPS3: za shranjevanje digitalnih podatkov [...])

zvočna kartica [sinonimni sklop *glasbena kartica*] (UPS: plošča, RPS1: tiskanega vezja v računalniku, RPS2: ki omogoča snemanje in predvajanje zvoka)

obroč:

cestni obroč (UPS: cesta, pot, RPS1: speljana v obliki obroča, RPS2: okrog naseljenega kraja) (*volanski, ramenski, avtocestni obroč*)²¹⁰

orodje:

prevajalno orodje (UPS: računalniški pripomočki, programi, RPS: za prevajanje, RPS2: ali za pomoč pri prevajanju)

programsko orodje (UPS: program, RPS: ki izvaja določena opravila, povezana z delovanjem računalnika ali z drugim programom)

otok:

ekološki otok [sinonim *ekootok*] (UPS: manjša površina, RPS1: navadno v naselju, RPS2: z zabojniki za ločeno zbiranje odpadkov)

kuhinjski otok (UPS: sklop, RPS1: kuhinjskih elementov, RPS2: postavljen sredi prostora)

park:

rolkarski park (UPS: prostor, RPS1: namenski, za rolkanje, RPS2: opremljen z zidki za drsenje, skakalnicami in klančinami) (*krajinski, narodni, športni, zabaviščni, vozni park*)

politika:

družinska politika (UPS: skupek načel in ukrepov, RPS1: za izboljšanje razmer, RPS2: kakovosti življenja v družinah)

jezikovna politika (UPS: urejanje, RPS: jezikovnih razmer in odločanje o njih na nacionalni ravni)

raziskovalna politika (UPS: usmerjanje, vodenje in finančno upravljanje, RPS: celotnega sistema raziskovanja)

²¹⁰ Zveze v oklepaju za razlago so iz korpusa Gigafida, pregledano 12. 3. 2015.

posrednik:

borzni posrednik (UPS: kdor, RPS: opravlja borzne posle po nalogu komitenta) (*borzni, nepremičninski, mirovni, finančni, kreditni, trgovski posrednik*)²¹¹

prag:

bolečinski prag (UPS: mejna stopnja, RPS: prenašanja bolečin)
tolerančni prag (UPS: meja, RPS: do katere določen dejavnik še ni (preveč) moteč)

revolucija:

genska revolucija [sinonim *genska revolucija*] (UPS: sprememba, RPS1: velika, RPS2: hitra, RPS3: na področju raziskovanja genetike [...])

vmesnik:

grafični vmesnik (UPS: grafični prikaz, RPS1: računalniškega programa, RPS2: na zaslonu, RPS3: ki uporabniku s pomočjo ikon, menijev omogoča delo s programom)

programski vmesnik (UPS: del programske opreme, RPS1: ki omogoča povezavo funkcij različne strojne opreme, RPS2: in prenos podatkov med različnimi strojnimi platformami)

(2.1.2) Pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine

Pri tovrstnih skupih je možna osamosvojitev jedra; le-to prevzame pomen celotne zveze (npr. *besedilni korpus* – *korpus*, *avtomatska tajnica* – *tajnica* ipd.).

Primeri:²¹²

abstinenčna kriza (UPS: skupek vegetativnih in psihičnih motenj, RPS: ki se lahko pojavijo pri odtegotanju, odtegnitvi zdravila, alkohola, mamila pri odvisniku)

besedilni korpus [sinonimni sklop *jezikovni korpus*] (UPS: zbirka, RPS1: besedil, RPS2: v elektronski obliki, RPS3: s standardizirano obliko zapisa, RPS4: z izbranimi podatki)

²¹¹ Zveze v oklepaju za razlago so iz korpusa Gigafida, pregledano 12. 3. 2015.

²¹² Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

certifikatska luknja (UPS: presežek, RPS: vrednosti lastniških certifikatov glede na vrednost lastninjenega premoženja, nastali v postopku lastninjenja)

civilna neposlušnost [sinonim *državljska neposlušnost*] (UPS: nepokorščina, RPS: nenasilna, državnim organom)

davčna oaza (UPS: država ali del države, RPS: kjer pravni red predpisuje nizke ali ničelne davke za dejavnost)

debatna kavarna (UPS: prireditelj, RPS: navadno v okviru knjižnega sejma, na kateri se povabljeni avtorji pred obiskovalci pogovarjajo o določeni temi, povezani s knjigami)

(2.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

(2.2.1) Skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom določujoče sestavine

Vrstni pridevnik *adrenalinski* poleg zveze *adrenalinski šport* iz SNB (UPS: šport, RPS: za katerega je značilno stanje povečane vznemirjenosti, psihofizične aktivnosti, ki ga povzroča povečano izločanje hormona adrenalina) tvori še zvezi *adrenalinski odvisnež*, *užitek* (sklop *adrenalinski park* pa izkazuje nov metonimični prenos – ‘park za adrenalinske športe’).²¹³

Primeri:

balkanske vojne (UPS: vojne, RPS: na ozemlju nekdanje Jugoslavije v letih 1991–1995)

biološka pridelava (UPS: pridelava, RPS: samo z uporabo naravnih, organskih snovi)

biološko orožje (UPS: orožje, RPS: pri katerem mikroorganizmi povzročajo množična obolenja, smrt)

biološko zdravilo (UPS: zdravilo, RPS: pridobljeno iz biološkega materiala, za zdravljenje raka, aidsa in drugih hudih bolezni)

bolonjska reforma (UPS: reforma, RPS: sistema visokošolskega izobraževanja, ki se je na podlagi Bolonjske deklaracije na slovenskih univerzah postopoma uvajala od leta 2005)

²¹³ Zveze v oklepaju so iz korpusa Gigafida (pregledano 12. 4. 2015).

(2.2.2) Pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom določujoče sestavine

Primeri:²¹⁴

agresivno zdravljenje (UPS: zdravljenje, RPS: s precej skrajnimi, radikalnimi metodami in snovmi)

ambientalno gledališče (UPS: gledališče, RPS: ki za uprizoritve izbira okolja zunaj gledaliških stavb in skuša v prostoru zabrisati mejo med igralci in občinstvom)

anonimni pokop (UPS: pokop, RPS: pri katerem se pepel pokojnika raztrosi po za to določeni trati na pokopališču brez označbe imena pokojnika)

balastna snov (UPS: snov, RPS: vlaknata, ogrodna, rastlinskih celičnih sten)

balzamični kis (UPS: kis, RPS: aromatičen, slajši, navadno temnejše barve, po izvoru iz Modene v Italiji)

baterijska reja (UPS: reja, RPS: kokoši, pod umetno svetlobo in z omejenim gibanjem, navadno za čim večjo proizvodnjo jajc, mesa)

(II) VEČBESEDNI LEKSEMI Z DESNIM SAMOSTALNIŠKIM PRILASTKOM

(1) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL

Primeri:²¹⁵

banka podatkov (UPS: zbirka podatkov, RPS: velika, navadno javno dostopna, namenjena določeni skupini uporabnikov)

baza podatkov (UPS: urejena zbirka medsebojno povezanih podatkov; RPS: ki je shranjena na nosilcu podatkov)

borza znanja (UPS: središče, RPS: informacijsko, v katerem se zbirajo, urejajo in posredujejo podatki o ljudeh, ki znanje iščejo, in o ljudeh, ki znanje ponujajo)

cona za pešce (UPS: predel, RPS: v prometni ureditvi mesta, kjer je prepovedan dostop z vozili)

²¹⁴ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

²¹⁵ Zaradi preglednosti so pri tem tipu navedeni samo vzorčni primeri. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

festival znanosti (UPS: prireditve, RPS: večdnevna, ki omogoča pregled dosežkov na različnih področjih znanosti)

gong popularnosti (UPS: nagrada, RPS: za najbolj popularno osebnost s področja radija, televizije, glasbe in filma po izboru bralcev časopisne priloge Vikend, ki se podeljuje vsako leto)

(1.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL

Primeri:

center odličnosti (UPS: center, RPS: visokokakovostne multidisciplinarne skupine raziskovalcev, ki z uporabo sodobnih tehnologij povezuje znanost in gospodarstvo)

delo na črno (UPS: delo, RPS: samostojno ali nesamostojno, ki ga kdo opravlja v nasprotju z zakonskimi določili brez nadzora pristojnih državnih organov ter brez plačila davkov in prispevkov)

družba za upravljanje (UPS: družba, RPS: ki se ukvarja z upravljanjem (investicijskih) skladov)

generacija X (UPS: generacija, RPS: rojena približno med letoma 1960 in 1980, ki se ne počuti vpeta v sodobno družbo, je brez perspektive in nezadovoljna, zavrača sprejete družbene norme)

generacija Y (UPS: generacija, RPS: rojena približno med letoma 1980 in 2000, zrasla ob novih, digitalnih tehnologijah in za katero so značilne prilagodljivost, podjetnost, samozavest)

jed na žlico (UPS: jed, RPS: tekoča, navadno iz več vrst živil, ki se je z žlico)

(1.2.1) VEČBESEDNI LEKSEMI S SESTAVLJENIM DESNIM PRILASTKOM

Primeri:

bolezen norih krav (UPS: bolezen, RPS: nevarna, zlasti goveda, ki prizadene možgane in se prenaša tudi na človeka)

davek na dodano vrednost (UPS: davek, RPS: od vrednosti izdelka ali storitve, ko po dokončni obdelavi pride na tržišče)

družba z omejeno odgovornostjo (UPS: družba, RPS: za ustanovitev katere je potreben osnovni kapital, sestavljen iz vložkov družbenikov, in za katero ti načeloma odgovarjajo le do višine svojega vložka)

družba z neomejeno odgovornostjo (UPS: družba, RPS: ki nima osnovnega kapitala in za katero družbeniki odgovarjajo z vsem svojim premoženjem)

kmetija odprti *vrat* (UPS: kmetija, RPS: izletniška, ki ima poleg svoje primarne dejavnosti še gostinsko in turistično ponudbo, ne nudi pa nastanitve)

otrok s posebnimi potrebami (UPS: otrok, RPS: ki zaradi motnje v razvoju, boleznju potrebuje pomoč, prilagoditev programa pri vzgoji in izobraževanju)

Tudi pri skupih najdemo popolne sinonime (ki so najpogosteje tudi skupi), in sicer *zvočna kartica* – sklop *glasbena kartica*, *disketna enota* – *disketni pogon*, *gensko inženirstvo* – *genska tehnologija* – *genetski inženiring*, *ozonski plašč* – sestava *ozonska plast*, *civilna neposlušnost* – *državljanska neposlušnost*, *disketni pogon* – *disketna enota*, *električni smog* – *elektronski smog*, *genetski inženiring* – *gensko inženirstvo* – *genska tehnologija*, *interaktivna tabla* – sklop *pametna tabla*, *slana žetev* – *žetev soli*, *solatni bar* – *solatni bife*, *telefonska tajnica* – *avtomatska tajnica* – sestava *avtomatski (telefonski) odzivnik* – sestava *telefonski odzivnik (3)*, *parkirna hiša* – *garažna hiša*, *drseči delovni čas* – *giblivi delovni čas* – *fleksibilni delovni čas*.

V gradivu najdemo nekaj primerov večpomenskih skupov, in sicer *snežna deska* (1. UPS: deska, RPS: navadno iz umetne snovi, v obliki kratke široke smučke za vožnjo po snegu brez palic; 2. UPS: plošča, RPS: zglajenega, zbitega snega na cestišču), *laserski gramofon* (1. UPS: naprava, RPS: za predvajanje zvočnih posnetkov s CD-jev; 2. UPS: naprava, RPS: za predvajanje zvočnih posnetkov z gramofonske plošče z uporabo laserskega žarka),²¹⁶ *slovenska pomlad* (1. UPS: čas, RPS: pred demokratizacijo in osamosvojitvijo Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 2. UPS: gibanje, RPS: za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 3. UPS: stranke, RPS: ki so nastale iz gibanja za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji), *plužna enota* (1. UPS: organizacijska enota, RPS: za odstranjevanje snega s snežnim plugom; 2. UPS: območje, RPS: odstranjevanja snega s snežnim plugom), *programska podpora* (1. UPS: omogočanje, RPS: delovanja določenih opr-

²¹⁶ Ta zveza ima v drugem pomenu lastnosti sestave. Pri drugih primerih so pomeni na isti stopnji pomenske zlitosti sestavin.

vil z ustreznimi računalniškimi programi; 2. UPS: prodaja in vzdrževanje, RPS: programske opreme), *telefonska kartica* (1. UPS: kartica, RPS: plastična, za uporabo javnega stacionarnega telefona; 2. UPS: kartica, RPS: za polnjenje računa mobilnega telefona), *nuklearna medicina* (1. UPS: medicina, RPS: ki za laboratorijsko in klinično diagnostiko in zdravljenje uporablja radioaktivne izotope; 2. UPS: oddelek, RPS: nuklearni, v bolnišnici).

Pri nekaterih primerih lahko opazimo metonimični odnos med pomeni, npr. *nuklearna medicina*, *slovenska pomlad*, *plužna enota*, npr. pri zvezah *snežna deska*, *laserski gramofon* in *telefonska kartica* pa pomena nista izpeljiva drug iz drugega.

4.5 SESTAVE

Po N. M. Šanskem (2011: 84) gre za po zgradbi in v rabi stalne frazeološke zveze, ki so pomensko deljive – sestavljene iz besed s prostim (nefrazeološkim) pomenom. J. Toporišič dodaja, da je pri sestavah »pomen frazeologema enak vsoti pomenov posameznih njegovih sestavin, tj. besed [...]«. ²¹⁷ (Toporišič 1982: 364).

Specifična lastnost, po kateri se sestave razlikujejo od prostih besednih zvez, je dejstvo, da se v procesu sporočanja ne tvorijo sproti kot proste besedne zveze, ampak so že gotove enote s stalno zgradbo in stalnim pomenom (Šanskij 2011: 84). ²¹⁸

²¹⁷ Toporišičevi primeri za sestave: *Siti lačnemu ne verjame; odrasli otroci, nepreiskrbljeni otroci, dnevna soba, spalna srajca, osnovna šola, delavski svet, delavsko samoupravljanje, pravica do samoodločbe, svoboda vesti in prepričanja, predmetni stavek, temeljna organizacija združenega dela* ipd. Proste besedne zveze bi bile npr. *prezebli otroci, srajca za spanje, posoda za ponoči, svet delavcev, pravica do samoodločanja, osnovna organizacija združenega dela, organizacija skupnega dela* ipd. (Toporišič 1982: 364).

²¹⁸ »Raba frazeološke sestave *Любви все возрасты покорны* se razlikuje npr. od rabe povedi *Стихи покоряли читателя своей искренностью и свежестью* po tem, da jo govorec vzame iz spomina v celoti, tako kot posamezno besedo ali frazeološke zveze, ekvivalentne besedi, medtem se stavek *Стихи покоряли читателя своей искренностью и свежестью* po pravilih ruske slovnice

N. M. Šanskij (2011: 85) navaja dve vrsti frazeoloških sestav: sestave komunikativnega tipa in sestave nominativnega tipa. Prve so stavčne (npr. *Človek – to zveni veličastno*), druge pa besednozvezne, identične samo določenemu delu stavka. Predstavljajo ubeseditev pojma in imajo, podobno kot besede, v jeziku poimenovalno funkcijo: *трудовые успехи, на данном этапе, поджигатели войны, высшее учебное заведение* itd.

V pričujoči tipologiji²¹⁹ so kot sestave obravnavane samo stalne besedne zveze, katerih sestavine nastopajo v izhodiščnem, neprenesenem pomenu, pomen zveze pa je prepoznaven iz pomenov sestavin. Stalne besedne zveze, pri katerih ima katera od sestavin preneseni, drugotni pomen, ki je leksikaliziran, so uvrščene med skupe prvega tipa (skupi, ki so bližji sestavam).

Zaradi odsotnosti pomenskih prenosov, ki prispevajo k večji stopnji stalnosti in leksikaliziranosti besedne zveze (gl. razdelek 3.3.2 *Pomenotvorni vidik: opomenjanje večbesednih leksemov*), so sestave problematične zlasti v smislu zamenjevanja s prostimi zvezami oz. z v rabi ustaljenimi kolokacijami. Merila za besednozvezno stalnost so:

- (1) omejena povezovalnost (kolokabilnost) sestavin besedne zveze, določljiva tudi s (korporusnimi) statističnimi izračuni,²²⁰
- (2) terminološkost besedne zveze (poudarjena poimenovalna funkcija),
- (3) vrstni pridevnik v prilastku samostalniške besedne zveze,
- (4) stalnost pomenskih razmerij, določljiva s pretvorbniimi možnostmi (stalnost lahko preverjamo s pomensko-skladenjsko analizo jedrne

tvori iz posameznih besed v samem procesu sporočanja. Za frazeološko sestavo *партийный билет* (*partijska izkaznica*) je značilno predvsem to, da se ne tvori sproti, ampak je kot beseda *партбилет*. Kar se tiče zvez *партийное отношение, партийная прослойка, партийный стаж* itd., se tako kot zveze *билет в кино, хороший билет, железнодорожный билет* itd. tvorijo v ustrezni govorni situaciji« (Šanskij 2011: 84–85).

²¹⁹ Zaradi preglednosti so v tem razdelku navedeni samo vzorčni primeri sestav. Drugi analizirani primeri so v prilogi na koncu monografije.

²²⁰ Primeri sestav z enopovezovalno (po E. Kržišnik (1994a: 33)) (monokolokabilno) sestavino iz gradiva novejših večbesednih leksemov: *predklicna številka, obrazni lifting, napotni zdravnik, nakladna revija, nakladno pisanje*. V poseben tip terminoloških sestav z enopovezovalno sestavino spadata primera *политорирани бифеніл* in *дезоксирибонуклеинска кислина*.

in prilastkovne sestavine besedne zveze)²²¹ (več v razdelku 5.4.2 *Kriteriji za ločevanje pomensko prozornih samostalniških stalnih besednih zvez od prostih zvez*).

A. Vidovič Muha ugotavlja, da je »pri strokovnih besednih zvezah s samostalniškim jedrom in levim prilastkom [...] sestava omejena predvsem na zvezo samostalnika s tvorjenim vrstnim pridevnikom, ki pa ne more biti konverzni izkakovostni tip *belo (blago), črni (ribez), blaga (smrt)* ipd.« (Vidovič Muha 1988: 85). Zaradi odsotnosti pomenskega prenosa in zaradi s tem povezane manjše stopnje leksikaliziranosti zveze je mogoče pri sestavah s pretvorbo določiti pomensko razmerje med samostalniškim jedrom in motivacijskim izhodiščem vrstnega pridevnika v prilastku ter na ta način razčleniti pomen zveze na pomen vrstnega pridevnika in pomen odnosnice. Zato lahko sestave v slovarju navajamo pri (izhodiščnih) pomenih posameznih sestavin.

Najpogostejše razmerje je razmerje **posredne namenskosti**.

Primeri:

ambientalna glasba, davčna številka, dokapitalizacijski delež, družinski zdravnik, faksna številka, gospodinjska soba, imunski sistem, konkurenčna klavzula, krajinska arhitektura, arhitekt, mestno kolo, mladinski hotel, nagibni vlak, napenjalna rjuha, napatni zdravnik, obrazni lifting, obrtno-industrijska cona, očetovski dopust, pasje zavetišče, podjezična tableta, področna koda, predklicna številka, prenosni računalnik, prenosni telefon [sinonim mobilni telefon], protipotresni zidak, stranišče, študentski bon, študentsko delo, študentsko posojilo, razvojna psihologija, smerna tipka [sinonim smerniška tipka], starševski dopust, stopniščni vzpenjalec [sinonim stopniščni vzpenjalnik], te-

²²¹ Na pomenskosestavinski ravni je »stalnost (frazeološkost) sestave dokazljiva s skladenjsko določenostjo razmerja med uvrščevalno pomensko sestavino in razločevalno oz. razločevalnimi pomenskimi sestavinami; terminološka sestava iz samostalnika in vrstnega pridevnika ima torej možno eno samo pretvorbno interpretacijo vrstnega pridevnika« (Vidovič Muha 1988: 84–85). Pomenske sestavine ločujejo večbesedne lekseme – stalne besedne zveze, tip *rdeča mravlja*, od prostih (nestalnih) besednih zvez, tip *rdeča bluza*; prve določa sposobnost vzpostaviti strukturno enako pomenskosestavinsko zgradbo, kot jo ima beseda (Vidovič Muha 2000a: 112).

lovadna žoga [sinonim *terapevtska žoga*], *transplantacijska medicina*, *turistična kmetija*, *turistični vlakec*, *ustanovitveni kapital*, *varnostna kopija*, *varnostna nitka*, *varnostna blazina* [sinonima *zračna blazina*, *varnostni meh*], *zobna nitka*, *ženska kvota*, *živčni prenašalec*

Po pogostosti sledi razmerje **namenskosti**.

Primeri:

bivalni vrt, *fotokopirni stroj*, *negovalna bolnišnica*, *plašilna pištola*, *preizkusna lutka*, *premostitvena operacija*, *previjalna miza*, *prodajni agent*, *raziskovalna novinarka*, *raziskovalni novinar*, *opozorilna stavka*, *testna lutka* [sinonim *preizkusna lutka*], *učna pot*, *vlečni pes*

Redkeje se pojavljata razmerje **vzroka** in **načina**, npr.

abstinenčni sindrom, *brizgalni tiskalnik*, *diahrono jezikoslovje*, *digitalna fotografija*, *digitalna kamera*, *digitalni fotoaparatus* [sinonim *digitalni fotografski aparat*]

in razmerje nahajanja, obstajanja v **času**, **kraju**; **smeri delovanja**, npr.

adventni venček, *cestna ovira* [sinonimni sklop *ležeči policaj*], *daljinski upravljalnik*, *daljinsko ogrevanje*, *daljinsko zaklepanje*, *domači studio*

Najredkeje se v gradivu pojavljajo razmerje **spremembenosti**, npr. *arhitekturna krajina*; **sredstva**, npr. *balonska dilatacija* [sinonim *balonsko širjenje*], *deležijsko izražanje*, in **sestavnosti**, npr. *bitna slika*, *črtna koda* [sinonim *bar koda*].

Pri sestavah najdemo zlasti primere popolne **sinonimije**, z vidika pomenske zlitosti sestavin pa sinonimi najpogosteje ostajajo na stopnji sestave.

Primeri:

balonska dilatacija – *balonsko širjenje*, *cestna ovira* – sklop *ležeči policaj*, *črtna koda* – *bar koda*, *digitalni fotoaparatus* – *digitalni fotografski aparat*, *državljanjska neposlušnost* – skup *civilna neposlušnost*, *genetsko spremenjeni organizem* – *gensko spremenjeni organizem*, *kemično*

stranišče – mobilno stranišče, prenosno stranišče,²²² kmečki turizem – sklop turizem na kmetiji – skup turistična kmetija, lastninski certifikat – lastniški certifikat, premična hišica – mobilna hišica, prenosni telefon – mobilni telefon, slikovna pika – slikovna točka, smerna tipka – smerniška tipka, sonaravni razvoj – skup trajnostni razvoj, stopniščni vzpenjalec – stopniščni vzpenjalnik, telovadna žoga – terapevtska žoga, testna lutka – preizkusna lutka, transgenetska tehnologija – transgena, transgenska tehnologija, usodna ženska – fatalna ženska, varnostna blazina – zračna blazina, varnostni meh, varovanje osebnih podatkov – varstvo osebnih podatkov, večžarišno steklo – progresivno steklo, znanstvena medicina – uradna medicina

Analizirano stalnobesednozvezno gradivo novejših večbesednih leksemov ima v večini potencialni terminološki pomen; v primeru terminološkosti stalnost ni vprašljiva, saj je le-ta povezana z definicijskimi lastnostmi terminoloških zvez (gl. razdelek 3.4.2 *Pomen frazema*).

Slovarska razlaga je potrebna pri sestavah, pri katerih bi izpeljava pomena celotne zveze iz pomenov posameznih sestavin (kljub razvidnosti pomena zveze zaradi odsotnosti pomenskega prenosa) nezadostno pojasnila pojavnost. V tem primeru je treba razlagi dodati več informacij, da postane dovolj obvestilna. Zgledi: *prenosni računalnik, prenosni telefon* in *mobilni telefon* – računalnik, telefon za prenašanje : osebni računalnik, ki v enem ohišju združuje vse enote namiznega računalnika [...]; manjši brezžični prenosni telefon [...];²²³ *zobna nitka* – nitka za zobe : mehka najlonska ali svilena nitka, ki se uporablja za odstranjevanje zobnih oblog; *zaščitni zakon* – zakon za zaščito : zakon, ki ščiti slovensko manjšino v Italiji; *vodna postelja* – postelja z vodo : postelja, pri kateri je posteljni vložek napolnjen z vodo; prim. tudi *raztros pepela* (obred, pri katerem se pepel pokojnika raztrese na posebnem delu pokopališča ali posebej določenem prostoru). Posledično imajo lahko sestave različen status v slovarski strukturi (hierarhiji). Sestave tega tipa se v SSKJ pojavljajo za poševnico, sledi pa jim stranska razlaga.

²²² Gre za delno sinonimijo (gl. opombo 237).

²²³ Razlage so vzete iz SNB.

Sestave, ki razlage ne potrebujejo, se v slovarjih lahko navajajo kot zgledi rabe. Taki primeri so v gradivu novejših večbesednih leksemov redki.

Primeri (sestave, ki se lahko v slovarju navajajo kot zgledi rabe):
bivalni vrt, faksna številka, fotokopirni stroj, glasbena terapija, kemično stranišče [sinonima *mobilno stranišče* in *prenosno stranišče*],²²⁴ *krožno križišče, mestno kolo, napenjalna rjuha, obrtno-industrijska cona, pasje zavetišče, plašilna pištola, podjezična tableta, poulično gledališče* [sinonim *ulično gledališče*], *protipotresni zidak, raziskovalna novinarica, raziskovalni novinar, raziskovalno novinarstvo, skrajni rok, turistični vlakec, umetnostna terapija, sortirnica odpadkov, vlečni pes*

Skupi se od sestav razlikujejo po metaforičnem ali metonimičnem pomenskem prenosu ene od sestavin. Primer za metonimijo: pridevnik *optični* v svojem izhodiščnem pomenu tvori sestavi *optični signal* in *optični bralnik* (*optični čitalnik*) 'bralnik/čitalnik, ki bere s pomočjo svetlobe', z metonimijo pridobljeni novi pomenski odtenki pa tvorijo skupe (npr. *optično vlakno* 'vlakno, po katerem potuje optični signal' / *optični kabel* 'kabel iz optičnih vlaken' / *optični disk* 'disk, s podatki, ki se preberejo s svetlobo' (poševnice označujejo pomenske odtenke)) (prim. razdelek 3.3.2 *Pomenotvorni vidik: opomenjanje večbesednih leksemov*).

Sestave v gradivu novejših večbesednih leksemov so večinoma **enopomenske**; primer večpomenske sestave je *zbirna mapa* (1. UPS: mapa, RPS: z osnovnimi podatki o osebi, dokazilih o formalno in neformalno pridobljenem znanju; 2. UPS: mapa, RPS: v kateri se zbirajo učenčevi izdelki in podatki o njegovih dejavnostih in dosežkih) (oba pomena sta na stopnji sestave).

²²⁴ Tovrstne sinonime lahko utemeljujemo tudi z vidika prototipske semantike, ki uvaja prototip kot jedro pojmovnega polja določenega leksema in za katero je značilno brisanje ostrine med posameznimi kategorijami (Vidovič Muha 2013a: 57–58). Npr. *kemično stranišče* kot zveza s potencialnim terminološkim pomenom ni v odnosu popolne sinonimije z zvezama *mobilno stranišče* in *prenosno stranišče*, v splošnem slovarju pa imajo zveze isto razlago, ker v nestrokovnih besedilih izkazujejo isti pomen.

SLOVAROPISNI VIDIK VEČBESEDNIH LEKSEMOV

5.1 ANALIZA SLOVENSkih SLOVARJEV Z VIDIKA OBRAVNAVE SAMOSTALNIŠKIH VEČBESEDNIH LEKSEMOV

5.1.1 Starejši slovenski slovarji²²⁵

Za analizo obravnave samostalniških stalnih besednih zvez v starejših slovenskih slovarjih so bili izbrani različni tipi slovenskih tiskanih slovarjev z bogatim (stalno)besednozveznim gradivom, in sicer trijezični slovar M. Pohlina (*Tu malu besediše treh jesikov*, 1781) kot prvi tiskani slovar s slovenskim izhodiščem, dvojezična A. Murka (*Slovénsko-Némshki in Némshko-Slovénski rózhni besédnik*, 1833)²²⁶ in M. Pleteršnika (*Slovensko-nemški slovar*, 1894/95) ter enojezični razlagalni slovar J. Glonarja (*Slovar slovenskega jezika*, 1936).²²⁷ Z gradivom segajo v obdobje od srede 18. do 20. stoletja in tudi razvojno predstavljajo leksi-

²²⁵ Razdelek je povzet po seminarski nalogi *Stalne besedne zveze v starejših slovenskih slovarjih*, ki sem jo napisala pod mentorstvom prof. dr. Majde Merše.

²²⁶ Murkov slovar je bil izbran kot vzorec dvodelnega slovarja (slovensko-nemški in nemško-slovenski) s sočasno aktualnim besedjem, Pleteršnikov pa kljub dvojezični zasnovanosti kot vseslovenski slovar z zgodovinsko razsežnostjo in kot največji slovaropisni dosežek pred *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika*.

²²⁷ Količina gradiva, ki je osnova za analizo, je določena sorazmerno z obsegom slovarjev. Iz Pohlinoega slovensko-nemško-latinskega slovarja *Tu malu besediše treh jesikov* so zajete vse samostalniške nefrazeološke besednozvezne iztočnice in podiztočnice, iz Murkovega slovarja *Slovénsko-Némshki in Némshko-Slovénski rózhni besédnik* pa samo samostalniške nefrazeološke besedne zveze iz slovensko-nemškega dela pri iztočnicah od črke A do vključno črke G. Iz Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja* so obravnavane besedne zveze pri iztočnicah od črke A do črke B, iz Glonarjevega *Slovarja slovenskega jezika* pa pri iztočnicah od črke A do vključno črke D.

ko vse do časa, ki ga z zajetim gradivom obravnava *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Predstavljajo pomembne slovenske slovaropisne mejnike; vsi izhajajo iz slovenščine (le-ta ima v slovarjih iztočniško mesto, ne mesto ustreznika) in vsi so imeli vpliv na prihodnja dela.²²⁸

Samostalniški večbesedni leksemi so razvrščeni glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin in posledično stopnjo pomenske trdnosti leksemov, analiza pomenskih razlag in njihovega mesta v slovarju pa odkriva tendence pri obravnavanju samostalniških nefrazeoloških besednih zvez v starejših slovenskih slovarjih.

Ker predvidevamo, da sta M. Pohlin in A. Murko pri obravnavi besednih zvez v večji meri izhajala iz protistave z nemškimi zloženkami, je njuno besednozvezno gradivo razdeljeno v tri tipe glede na stopnjo ujemanja z nemškim ustreznikom. Ugotavljala sem tudi morebitno skladnost posameznega tipa z določenim vsebinskim področjem.

Upoštevanje oblike in skladskega pomena pridevnikov kot sestavin večbesednih leksemov v starejših slovenskih slovarjih

Starejši slovaropisci pomenske določnosti oz. vrstnosti še niso zavestno povezovali z določno obliko pridevnika. Pri M. Pohlinu in A. Murku je pomenska določnost pridevnikov kot sestavin stalnih besednih zvez tudi oblikovno dosledno izkazana (kjer je razvidna iz oblike pridevnika).

Primeri pri M. Pohlinu:

- grud svinske* (Erdäpfel; cyclaminus)
- kerštni dan* (Tauftag; amphidromia)
- mashne plajsh* (Meßkleid; cafula)
- stekle pes* (windiger Hund; Canis rabidus)

Le izjemoma se pojavljajo tudi stalne besedne zveze s pridevniki v nedoločni obliki.

Primeri pri M. Pohlinu:

- svet vezher* (heil. Abend, Vigilia)
- shagnan koren* (Benediktenkraut; Geum)
- shmarn dan* (Frauentag; marianus dies)

²²⁸ Povzeto po pogovoru z M. Merše (z dne 18. 10. 2012).

Določnost ni izkazana tudi pri pridevniških iztočnicah, pri katerih druga sestavina stalne besedne zveze nastopa kot podiztočnica.

Primeri pri M. Pohlinu:

selen, a, u →²²⁹ *klobuk* (Wolfswurz; aconitum)

smershen, a, u → *klobuk* (Beispappeln, malva)

Primeri pri A. Murku:²³⁰

brufen kamen

drag kamen

gledalishen igraviz

goflen lok

Pri prostih besednih zvezah se pri A. Murku navadno pojavlja nedoločna oblika pridevnika.

Primeri:

prasen domishlik

glaven del

gniloploden roj

Nedoločna oblika se pojavlja tudi med sestavami (*brufen kamen; drag kamen; dvojsbki* oder *dvojshek porod; gledalishen igraviz, goflen lok*), med skupi, sklopi in zrasleki pa jih med izbranim gradivom ni.

Pri M. Pleteršniku in J. Glonarju določna oblika vrstnih pridevnikov v slovarskih iztočnicah ni dosledno izkazana. Vrstni pridevniki pa so dosledno zabeleženi kot sestavine stalnih besednih zvez (prim. kakovostne pridevnike v prostih zvezah: *aboten človek, blag mož, hud boj*).

²²⁹ Besednozvezne podiztočnice pri M. Pohlinu navajamo ob enobesednih nadrejenih iztočnicah, označene s puščico.

²³⁰ »Pridevnik kot določilna beseda v stalnih besednih zvezah je v Murkovem slovarju pogosto v določni obliki: *beli grad, beli tok, mali traven, končni zlog, srednji perst*. Na zavest o tesni povezanosti obeh členov zveze kažejo primeri pisave skupaj: *malitraven, poleg mali traven, mali srpan; velikitraven* oder *veliki traven; sredniperst* auch *sredni perst*« (Praznik 1999: 309). »Pridevniki z izbiro končnice so praviloma navedeni v nedoločni obliki. [...] Končnico -*ø* imajo nekateri posamostaljeni pridevniki in pogosto tudi določilni pridevniki v stalnih besednih zvezah« (Praznik 1999: 310).

Primeri pri M. Pleteršniku:

kositerni, zlati amalgam

bagrenokisli amonijak

čisti baker

modri bakrenec

koruzni bat

pravdni doktor

bojni krik

borsni kurs

barvni čut

debeli bas

beli bor

mlečni brat

mala, vélika beseda

Primeri pri J. Glonarju:

smrtni angel

azbučni red

cenzurni izvod

poletni čas

častni doktorat

častni poziv

čeljustni krč

Pričakovano je tako pri J. Glonarju med izbranim gradivom tudi nekaj stalnih besednih zvez s pridevnikom v nedoločni obliki, npr. *diploma-tičen prepis*: verno črko za črko, kakor stoji v predlogi (v filološkem smislu); *droben denar, debel denar; dipodičen verz*.

Izrazno ujemanje večbesednih leksemov iz Pohlinovega in Murkovega slovarja z nemškim ustreznikom

Glede na stopnjo pomenske prekrivnosti z nemškim enobesednim ustreznikom (zloženko) lahko izbrane besedne zveze iz Pohlinovega in Murkovega slovarja razdelimo na dva tipa.

(1) V prvi tip se uvrščajo stalne besedne zveze, ki niso neposredni opis ali prevod nemškega ustreznika.

Primeri pri M. Pohlinu:

Brytveza fa jefik spodrefati (Chirurgisches Instrument)

Busula brodnishka (Magnetnadel)

Gebanza (ein Opferkuchen) – *premurska* (Egyptisch Brey.)

Grud svinske (Erdäpfel)

Kopriva – shegnana (Kordbenediktenkraut)

Poresleza (Zienkraut) – *shabja* (Raßenschwanz)

Selen – klobuk (Wolfswurz)

Shpehova potiza (Fettbrodt)

Smershen – klobuk (Beispappeln)

Uzhenuft – v'pameti (die Theorie); – *v'dijanju* (die Praxis)

Vojska – zherna (allgemeiner Aufftand)

Tolfte – koren (Stern- Alantwurz)

Travn velike (Wonnemonat)

Primeri pri A. Murku:

kraljev bat (der Zepter)

brufen kamen (der Schleifer)

dushno svelizhanje (die Seligkeit)

boshji pot (die Wallfahrt)

krefno, lafhko oder *rudezhe grosdizhje* (Ribiffeln, Johannisbeeren)

boshanska kraviza (der Blattkäfer, der Goldkäfer, der Sonnenkäfer;

Coccinella punctata)

babina dushiza (eine stark riechende Planze; *Mentha polegion*)

mala gospodniza (das Feft Maria Geburt)

velika gospodniza (das Feft Maria Himmelfahrt)

Prim. tudi stalne besedne zveze, pri katerih ena sestavina pomensko ustreza nemškemu enobesednemu ustrezniku oziroma delu zloženke, druga pa ne.

Primeri pri M. Pohlinu:

Burovske kola (Heerwagen)²³¹

Dushiza – materna (Mutterkraut)

Iver na kolenu (Knießeibe)

²³¹ Stalna zveza poimenuje ozvezdje Veliki medved.

Kasha – Jezhmenova (Gerftenschleim)
Mashne plajsh (Meßkleid)
Nagelnove shebize (Gewürznägel)
Obrazhna koft (das Wirbelbein)
Pinenu mleku (Buttermilch)
Pytne vofr (Opferwein)
Ritnu zhevnu (der Afterdarm)
Shajfenu selshe (Seiffenkraut)
Shmarn dan (Frauentag)
Shegnan koren (Benediktenkraut)
Shitne mol (Getreidewurm)
Sijalost teh ozhy (Herumgaffung)
Tavshent rofhe (Taufendguldenkraut, Ranken)

Primeri pri A. Murku:

bobnashia mrena (ein Trommelfellen)
drag kamen (ein Edelstein)
velika zefsa (die Hauptstraße)
gledalishen igraviz (der Schauspieler)
gumbashia igla (die Stecknadel)
zvetni teden (die Palmwoche)
zvetna nedelja (der sechste Sonntag in der Fasten, der Palmsonntag)
morfska goba (der Badschwamm)
gotovi denarji (baares Geld)
gadjji plod (die Schlangenbrut; das Viperngezücht)
gromfska strela (der (erdichtete) Donnerkeil)

(2) V drugi tip stalnih besednih zvez pa sodijo takšne, ki, morda izhajajoč iz protistave z nemškimi ustreznikom, člensko povsem, pomensko pa bolj ali manj²³² ustrezajo nemškim zloženkam.

Primeri pri M. Pohlinu:

Kashnata klobasa (Breinwurf)
Kapeza farsbka (Pfaffenkappel)

²³² Razlike se npr. kažejo glede uporabe manjšalnice namesto nemanjšalnice (*Putna jameza* – Ein Schweißblock), izbire poimenovanja dela namesto celote v sopomenski vlogi (*Odamov kerhl* – Adamsapfel), izbire približnih sopomenk (*Sobina bolefn* – das Zahnwehe), izbire oblikoslovno neenakih ustreznic (*figa mosh* – ein feiger Mensch) itd.

Kerfne dan (Tauftag) – *Kamen* (gl. Kerfdirna: der Taufstein)
Ledjena, ledjenska kost (das Darmbein)
Odamov kerhl (Adamsapfel)
Palmenu drevu (Palmbaum)
Putna jameza (Ein Schweißloch)
Sobina bolešn (das Zahnwehe)
Nasramne verh (der Schaamberg)
Popkova šhnora (die Nabelschnur)
Rajske tizh (Paradiesvogel)
Ratne gospud (Ein Rathsherr)
Sajzhja detela (Haasenklee)
Savetnu dete (an Kindesstatt angenommen)
Sapertje tega trupla (eine Verstopfung des Leibs)
Sramotna kost (das Schambein)
Svet vezher (heil. Abend)
Volovske → *jefik* (Ochsenzunge)

Primeri pri A. Murku:

apriljsko vreme (das Aprilwetter)
boshizhni svetki (die Weihnachtsfeiertage)
ziglena šireha (das Ziegeldach)
zhlovešhki rod (das Menschengeschlecht)
dolgotna mera (das Längenmaß)
mozh duhova (duh; die Geisteskraft)
dvojšhki oder *dvojšhek porod* (die Zwillingengeburt)
figino drevo (der Feigenbaum)
ternov germ (der Dornbusch)
gnojna voda (das Mistwasser)
gorzhizhno semenze (das Senfkörnlein)
goveja juha (die Rindsuppe)
grodne pizhke (die Traubenkerne)
gruntna gospojška (die Grundobrigkeit)
bela nedelja (der weiße Sonntag)
bolezhki [*bolezhke*] *porodnizhni* (die Geburtswehen)
botrinske pogazhe (das Pathenbrot)
zezatna shival (das Säugethier)
zvetna moka, zvetni prah (das Blütenmehl, der Blütenstaub)
drobni penesi oder *dnarji* (Scheidemünze; kleines Geld)
fraj volja (der freie Wille)
gledni kruh (das Schaubrot)

goflen lok, auch bloss *lozhez* (der Geigenbogen, der Fiedelbogen)
beli tok (der weiße Fluß)
figa mosh (ein feiger Mensch)

Tipologija nefrazeoloških stalnih besednih zvez iz Pohlinovega in Murkovega slovarja z vidika stopnje pomenske prekrivnosti z nemškim enobesednim ustreznikom (zloženko) je pokazala, da pri obeh avtorjih prevladujejo besedne zveze, ki niso neposredni opis ali prevod nemškega ustreznika.

Iz analize izbranega gradiva lahko sklepamo, da se tematsko²³³ tovrstne besedne zveze pri M. Pohlinu najpogosteje uvrščajo na področje hrane (pijače) in rastlinstva, medtem ko zveze, ki pomensko popolnoma ali deloma ustrezajo nemškim zloženkam, pri M. Pohlinu sodijo zlasti k pojmom s področja človeškega telesa. Iz tega bi lahko sklepali, da boljše pojmovno poznavanje določenega področja omogoča bolj samostojno izbiranje slovenskih ustreznic. Tematska razvrstitev stalnih besednih zvez v Murkovem slovarju je pokazala, da pomenska prekrivnost oziroma neprekrivnost z nemškim ustreznikom ni odvisna od pomenskega polja leksema.

Izbor in obravnava večbesednih leksemov v starejših slovenskih slovarjih

Izbor besednozveznega gradiva je pri starejših slovenskih slovarjih po eni strani odvisen od njegove aktualnosti, po drugi pa tudi od posebnosti v rabi. S tem v zvezi je zanimiv primer *Alzenov rog* (Elendklaue; alcis ungula 'kopito losa, severnega jelena') iz Pohlinovega slovarja; z današnjega stališča utemeljenost zveze ni povsem jasna, vendar pa je povezava z določeno vsebino tedaj vsekakor morala biti razvidna.²³⁴

²³³ Tematska obravnava vzorčnega gradiva stalnih besednih zvez v starejših slovenskih slovarjih je pokazala, da so napogostejša vsebinska področja, ki se pojavljajo v slovarju, področje rastlinstva (imena rastlin, deli rastlin), živalstva (imena živali, deli živalskega telesa), hrane in pijače, človeškega telesa (deli človeškega telesa), bolezni (imena bolezni, procesi v telesu, zdravila, zdravljenje) ter kulture, povezane z biblijo, verovanjem, cerkvijo (obredi, običaji, prazniki).

²³⁴ Povzeto po pogovoru z M. Merše (z dne 14. 6. 2012).

Proste in stalne besedne zveze se pri M. Pohlinu pojavljajo kot iztočnice in kot podiztočnice. Avtor je samostalnike, pridevnike, ki lahko tvorijo več besednih zvez, izpostavil kot iztočnice, pri katerih je navedel tipično, znano besedno zvezo (ali samo levi prilastek) kot podiztočnico.

Primeri:

Anza, e, fh. – *Moje anze*

Kasha, e, fh. – *Jezhmenova*

Besedne zveze, ki jih je (morda zaradi uveljavljenosti, praviloma usklajene s pogosto rabo, ali pa redkejši pojavnosti in težje razumljivosti)²³⁵ želel posebej poudariti, pa je obravnaval drugače, kot iztočnice; med temi so stalne besedne zveze, zlasti terminološke, kot npr. *Abecedikarska versta*, *Busula brodnishka*, *Frigane ribe*, *Popkova shnora*, *Stekle pes*. Proste in stalne besedne zveze imajo v obravnavanih starejših slovarskih slovarjih posebno mesto. Obširen in pester izbor besednih zvez kaže na dejstvo, da so se slovaropisci zavedali smisla ponazarjalnega gradiva besednih zvez, ki večkrat služijo za ponazarjanje pomena iztočnice kar namesto razlage.²³⁶

Primeri pri M. Pleteršniku:

das Aufhellen

das Aufklären: *bistrenje duha*, *razuma* (iztočnica *bistrenje*)

Primeri pri J. Glonarju:

adoptiven otrok, *oče* (izt. *adopcija*)

aluminijeva (†²³⁷ *aluminijasta*) *posoda* (izt. *aluminij*)

dišeča ambra (izt. *ambra*)

gotska cerkev (izt. *cerkev*)

²³⁵ Povzeto po pogovoru z M. Merše (z dne 14. 6. 2012).

²³⁶ »Ponazarjalno gradivo je tudi v slovarjih 19. stoletja, zlasti pri Pleteršniku, ne samo informativno, ampak normativno sredstvo: pri manj uporabljenih ali manj ustreznih besedah ga ne navajajo, pri manj znanih besednih družinah pa pri eni od besed, drugod pa ne. Pri iztočnicah, ki imajo nadrejeno bolj uporabljano ali primerno besedo, ni ponazarjalnega gradiva« (Humar 1998: 89–90).

²³⁷ Križec (†) je Glonarjeva oznaka za zastarelo.

avstrijski cesar, nemški cesar, turški cesar = sultan (izt. *cesar*)
štirje letni časi (izt. *čas*)
tri božje čednosti (izt. *čednost*)²³⁸

Tudi v Pohlinovem in Murkovem slovarju najdemo proste besedne zveze.

Primeri pri M. Pohlinu (tu se pojavljajo kot iztočnice ali podiztočnice):
Anza, e, fh. – *Moje anze* (meines Standes, mece conditionis)
Brytveza, e, fh. (Meßerchen; cultellus) – *fa jesik spodresati* (Chirurgisches Instrument; ancyлотomum)
Drage moj! (Mein lieber!; Chare mi! Jodes)
Publa repa (wamstige Rübe; Rapa flaccida)
Stekle pes (windiger Hund; Canis rabidus)

Primeri pri A. Murku:

babzhinska vumnost (izt. *baba*) sind die theoretischen Kenntniße, die eine Hebamme haben soll zum unterschiede vom *babzhinska rozhnost*, welches die Gewandtheit, die Hebammenkunst practifsh ausüben zu können, bezeichnet
brati ino seštre (izt. *brat*;²³⁹ das Geschwifter)
velika zefsta (izt. *zefsta*; die große Straße)²⁴⁰
zhifsta diviza (izt. *zhifst*; reine, keufche Jungfrau)
defna stran (izt. *defen*)
prasen domifhlik (izt. *domifliti se*; eine leehre Einbildung)
dravfke ribe (izt. *drava*; Fifche aus der Drau)
glaven del (izt. *glava*; das Hauptftück)
glih misa (izt. *glib*; ein ebener, gerader, gleicher Tijch)
gniloploden roj (izt. *gnil*; ein Bienenfchwarm, deffen Brut von Fäulniß angegriffen ift)
gofto fetvo (izt. *goft*; dichte (nicht fchütterere) Saat)

²³⁸ J. Glonar je s tem v zvezi zapisal, da »naši brusači in pisci terminologij vse preredi pozabijo temeljno resnico jezikoslovja, da kaka beseda sama zase še vedno nima pravega pomena, da ga namreč dobi šele v zvezi z drugimi besedami« (Glonar v: Suhadolnik 1984: 514).

²³⁹ V oklepaju najprej navajam iztočnico, h kateri sodi besedna zveza, za podpičjem pa nemški ustreznik/razlago.

²⁴⁰ Prim. *velika zefsta* (sestava).

Pomenski opis večbesednih leksemov v starejših slovenskih slovarjih

Analiza samostalniških večbesednih leksemov (terminov) z vidika pomenske zlitosti sestavin²⁴¹ je pokazala, da je med njimi največ sestav, pogostnost pa pada v smeri od sestav proti zraslekom. Stalne besedne zveze so avtorji starejših slovenskih slovarjev ustrezno obravnavali kot večbesedne lekseme.

Namesto pomenskih razlag se pri M. Pohlinu in A. Murku ob njih pojavljajo drugojezični ustrezniki v nemščini (pri M. Pohlinu še v latinščini), ki s svojo strukturo, običajno zloženke, nakazujejo leksemkost slovenskega besednozveznega ustreznika.

Pri M. Pohlinu sta ob vsaki zvezi, tudi prosti, navedena ustreznika v nemščini in latinščini. Pri prostih besednih zvezah je to navadno nemška besedna zveza (npr. Anza, e, fh. – *Moje anze* (Meines Standes, mece conditionis ‘moji pogoji’), pri stalnih pa zloženka (npr. *Busula brodnishka* (Magnetnadel; acus nautica ‘magnetna igla’), *Ledjena, ledjenska koft* (das Darmbein; os illi (lumbaris) ‘anat. črevnica’).

V Murkovem slovarju imajo vse besedne zveze pomensko razlago. Pri razlagah je upoštevan preneseni pomen; pri sklopih in zraslekih se zaradi višje stopnje prenesenosti pomena oziroma nerazpoznavnosti pomena iz pomena posameznih sestavin leksema načeloma navajajo opisne razlage in ne drugojezični ustrezniki.

Primeri:

babina dušhiza (eine stark riechende Planze; Mentha polegion, Linn.)

mala gospodniza (das Feſt Maria Geburt)

vélika gospodniza (das Feſt Maria Himmelfahrt)

Druga možnost je oznaka, ki zvezo uvršča v neposredno višje pomensko polje, npr. *beli tok* (der weiße Fluß ‘Krenkheit’).

²⁴¹ Pri dokazovanju stopnje pomenske zlitosti sestavin sem si pomagala s pretvorbo stalne besedne zveze – njen pomen sem prikazala s pomočjo uvrščevalne in razločevalnih pomenskih sestavin (primerjava z razlagami v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*).

Namesto razlage se pri sestavah pojavlja drugojezični ustreznik, navedno zloženska.

Primeri:

bolezhki [*bolezhkek*] *porodnizhni* (die Geburtswehen)

brufen kamen (der Schleifer)

bzbelni shalez (der Bienenstachel)

velika zefsta (die Hauptstraße)

drag kamen (ein Edelstein)

drevno oder *drevesno*, gemeiniglich *lafhko olje* (das Baumöl)

Pri skupih se pojavljata tako razlaga kot tudi ustreznik.

Primeri:

beli grad (auch zusammen beligrad, vie Städte Stuhlweißenburg und Belgrad)

bobnasta mrena (ein Frommelfellen ähnlich gespanntes Neß)

botrinske pogazhe (das Pathenbrot)

zezatna shival (das Säuegethier)

Murkovo razlikovanje med prostimi in stalnimi besednimi zvezami ter upoštevaje pomenske prozornosti oziroma neprozornosti neposredno dokazujeta različni razlagi besednih zvez *velika zefsta* (die grosse Strasse) in *velika zefsta* (die Hauptstrasse) ter izrazno (naglasno) razlikovanje med nedoločno in določno obliko pridevnika. Pri iztočnici *zvesti* A. Murko navaja opombo, da pridevnik *zveten* nastopa samo v stalnih zvezah: *zveten, tna, tno* (nur in Verbindung mit Hauptwörtern gebräuchlich): *zvetni teden* (die Palmwoche); *zvetna nedelja* (der sechste Sonntag in der Fasten, der Palmsonntag); *zvetna moka*, *zvetni prah* (das Blütenmehl, der Blütenstaub).

Pri obravnavi pomena besednih zvez v Pleteršnikovem²⁴² in Glognarjevem slovarju je upoštevan pomenski prenos; skupom, sklopom in

²⁴² »Stalne besedne zveze so v Pleteršnikovem slovarju nedosledno oziroma zelo redko označene bodisi s »preneseno« ali z oznako »figurativno«. Po uvodu v slovar sta obe oznaki pravzaprav enaki, saj naj bi figurativno pomenilo: v prenesenem pomenu, v podobi rečeno, preneseno pa je pojasnjeno: v prenesenem pomenu; prim. fig. (figurativno)« (Humar 1998: 91).

zraslekom je načeloma dodana pomenska razlaga oziroma sinonim, sestavam pa le pri posameznih primerih.

V Pleteršnikovem slovarju se poleg nemških ustreznikov že pojavljajo tudi pomenske razlage, večkrat pa so stalne besedne zveze navedene brez ustreznika ali razlage, »kar kaže na to, da je bil slovar namenjen zlasti slovenskemu uporabniku« (Humar 1998: 95). Proste besedne zveze kot del ponazarjalnega gradiva (npr. *abecedna knjižica; aboten človek, abotne besede; boleča rana, boleče oko; borna koč, borna obleka*) največkrat nimajo pomenske razlage. Sicer je pomen prostih in stalnih besednih zvez pri M. Pleteršniku podan z nemškim ustreznikom – pri prostih zvezah v obliki besedne zveze.

Primeri:

po abecednem redu [in alphabetischer Ordnung]

lažnjivi, krivi bogovi [die falschen Götter]

bratoljubni vzori [humanitäre Ideale]

Pri stalnih zvezah je pomen podan z nemškim ustreznikom v obliki zloženke.

Primeri:

čisti baker [das Feinkupfer]

bobnarski batec [der Trommelschlägel]

blatobljuvni ognjenik [der Schlammvulcan]

Le izjemoma je (stalni) besedni zvezi dodana polna razlaga.

Primeri:

botrična nedelja [der erste Sonntag nach Ostern (= bela nedelja)]

botriška nedelja [t. j. prva po veliki noči]

divje babe [bivajoče po gorskih jamah in duplinah, imele so dolge lase in nazaj obrnjene roke in noge]

trsní bik [in einem Bogen angebundene Weinrebe]

Lahko je dodano tudi krajše pojasnilo, npr. *bobnična otlina* [die Paukenhöhle (im Ohr)].

Glomarjev slovar ima manj razlag, saj se je avtor ravnal po načelu, da je pomen pri pogostejših, običajnejših besedah razviden iz sobesedila, navedenega v slovarju; razlage je dodajal samo posebnim, manj znanim stalnim besednim zvezam, npr. *babja duša* 'divji timijan, imenovan tudi *materina duša*, *materina dušica*'; *beli cvet* 'beli tok, bolezen'.

V slovarju je upoštevan pomenski prenos, saj je skupom, sklopom in zraslekom dodana pomenska razlaga oziroma sinonim, sestavam pa le pri posameznih primerih.

Primeri:

armiran beton: z vloženi železnimi palicami

mašne bukve, iz katerih moli duhovnik pri maši

cenzurni izvod †: izvod za cenzuro

glavna cesta (v nasprotju s kmetскими kolovozi, ki služijo samo lokalnemu prometu iz hleva na polje, njivo in v gozd)

časovno napredovanje (brez ozira na kvalifikacijo)

časovni problemi (ki zanimajo kak določen čas, drugega pa ne)

narodni davek: dajatev v narodne namene

deževen veter (prinaša, napoveduje dež)

dojna krava = na novi molži, ker se je pred kratkim otelila

domača naloga (ne šolska)

domače blago (ne iz tujine)

seneni drobir, *senena drob*: odlomljeni koščki sena, ki ne gredo na vile

Sestava je lahko uporabljena v stavčnem zgledu, npr. *javne dajatve* (državi, mestu, društvom) so vedno neprijetna reč (pri iztočnici *dajatev*).

5.1.2 Sodobni slovenski slovarji

Večbesedni leksemi v prvi in drugi izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016 in v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika

Slovarski prikaz večbesednih leksemov

Večbesedni leksemi v prvi in drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (¹SSKJ in ²SSKJ) niso prikazani kot samostojna gesla. Nahajajo se na različnih mestih v slovarskem sestavku.²⁴³

V terminološkem gnezdu najdemo tudi večbesedne termine (vseh stopenj pomenske zlitosti sestavin, od sestave do zrasleka). Spodaj sta navedena skupa in sestava:

pálica [...] ◇ aer. krmilna palica *del krmilne naprave v obliki palice, s katerim se uravnava položaj višinskega krmila, krilc;* [...] fiz. kontrolna palica *priprava, s katero se uravnava delovanje jedrskega reaktorja;* [...] šport. štafetna palica *palica določene velikosti, ki jo udeleženci štafete izročajo drug drugemu* [...] (podčrtala Š. P.)

Primeri za sklope:

križ [...] ◇ alp. grebenski križ *stikališče dveh ali več grebenov;* arheol. kljukasti križ *enakoramni križ z na koncu v isto smer zalomljenimi kraki zlasti kot simbol sonca; svastika;* arhit. nitni križ; vizirni križ; astr. Južni križ; Severni križ *ozvezdje severne nebesne polute, katerega najsvetlejše zvezde tvorijo križ;* film. malteški križ *vrtljiva zaslonka v kinoprojektorju ali snemalni kameri;* geom. osni križ [...] (podčrtala Š. P.)

²⁴³ Frazemi se v SSKJ načeloma nahajajo v frazeološkem gnezdu, ki je na koncu geselskega članka ali za posameznim pomenom (če »se vse frazeološko gradivo [...] povezuje z enim samim pomenom« (Majdič 1970: 138)). »Ker so fraze zveze dveh ali več besed in imajo kot pomensko nerazdružljive celote samostojen, do pomenov sestavljajočih jih členov bolj ali manj oddaljen pomen, so v slovarju obravnavane kot osamosvojene pomenske enote in obvezno razložene« (Majdič 1970: 138).

V frazeološkem gnezdu najdemo frazeme (stalne besedne zveze s konotativnim pomenom in ekspresivno funkcijo v besedilu) z lastnostmi skupa, sklopa in zrasleka; primer za sklop:

pálica [...] • [...] ekspr. čaka ga beraška palica *beračenje, prosjačenje*; priti na beraško palico *popolnoma obubožati*; spravil jih je na beraško palico *povzročil je, da so izgubili vse premoženje*; star. živeti pod krivo palico *imeti škofa za fevdalnega gospoda*; preg. palica ima dva konca *sovražno dejanje lahko škoduje tudi tistemu, ki tako dejanje stori* [...] (podčrtala Š. P.)

Izjemoma se v frazeološkem gnezdu pojavljajo tudi večbesedni leksemi brez konotativnega pomena; spodaj so primeri sklopa in dveh zraslekov:

križ [...] • [...] kljukasti križ v nacistični Nemčiji *enakoramni križ z na koncu v isto smer zalomljenimi kraki kot simbol nacizma*; Rdeči križ *mednarodna zdravstvena organizacija*; pog. rdeči križ *rešilni avtomobil* [...] (podčrtala Š. P.)

Večbesedni leksemi se v SSKJ navajajo tudi kot samostojni pomeni kateri od sestavin leksema, ki ga uvaja pojasnilo *v zvezi*, (*navadno*) *v zvezi* ali (*navadno*) *v zvezi s/z* (v primerih, ko večbesednega leksema zaradi neleksikaliziranega pomenskega prenosa sestavine ne moremo uvrstiti h kateremu od pomenov), npr.

kačji [...] 2. v zvezi kačji pastir *velika žuželka z dvema paroma dolgih ozkih kril in vitkim členastim zadkom: nad vodo se spreletavajo živobarvni kačji pastirji* [...]

Fahrenheitov [...] fiz., v zvezi Fahrenheitova lestvica *lestvica za merjenje temperature z 32° pri ledišču in 212° pri vrelišču vode*

agregáten [...] 1. fiz., kem., v zvezi s stanje *nanašajoč se na obliko, v kateri se snov pojavlja: trdno, plinasto agregatno stanje* [...]

sámostojèč [...] navadno v zvezi s hiša *ki stoji sam, se ne dotika druge stavbe: graditi samostojèče in vrstne hiše*

kòš [...] 4. navadno v zvezi prsni koš *del telesnega ogrodja, ki ga sestavljajo rebra, prsna vretenca in prsnica: izbočiti prsni koš / preiskovati prsni koš s poslušanjem* [...] 6. navt., navadno v zvezi jamborni koš *majhna zavarovana ploščad na jamboru: ladja z jambornim košem; izvidnik v košu* (podčrtala Š. P.)

Nefrazeološke in neterminološke zveze slovar navaja tudi za razlago, pri čemer so sestave (pomensko prozorne, motivirane stalne besedne zveze brez konotativnega pomena) vedno pri prvem pomenu (če je ta izhodiščni) med zgledi ali za prvo poševnico brez stranske razlage, npr.

hiša [...] 1. *stavba, namenjena zlasti za bivanje ljudi*: hiša stoji na samem, ob cesti; graditi, obnavljati, zidati hišo; gaz je vodila od hiše do hiše; ustavil se je pred domačo hišo; kamnita, lesena hiša; kmečka, meščanska hiša; nadstropna, pritlična hiša; nova, velika hiša; hiša z balkonom; lastnik hiše / stanovanjska hiša / atrijska hiša pritlična, navadno enodružinska, z ograjenim dvoriščem; enodružinska ali enostanovanjska hiša; montažna hiša; počitniška hiša; vogalna, vrstna hiša / v osmrtnicah pogreb bo izpred hiše žalosti *v kateri je umrli živel* / mestna hiša *sedež mestne uprave*; knjiž. hiša božja *cerkev*; vznes. hiša *pravice sodišče* / ekspr. vsa hiša se je zbrala *vsil prebivalci hiše* ♦ arhit. alpska hiša; panonska hiša [...] (podčrtala Š. P.)

Manj motivirane (skupi in sklopi) pa so pri drugotnih, izpeljanih pomenih za poševnicami, pri čemer vsaka naslednja poševnica pomeni večji pomenski odmik od izhodišča (zato se tu navadno navajajo skupi in sklopi). Skupom sledi stranska razlaga le v primeru, ko ima sestavina neleksikalizirani preneseni pomen in zveze zato ne moremo uvrstiti h kateremu od pomenov. V primerih, ko ima sestavina skupa leksikalizirani preneseni pomen, ki je zabeležen v slovarju, stranska razlaga ni navedena, gl. npr. skup z leksikaliziranim prenesenim pomenom jedra *blagajniško okno* pri 3. pomenu besede *okno*. Zgled za sklop je *latinski križ* pri podpomenu 2. pomena besede *križ* (podčrtala Š. P.).

ôkno [...] 1. *odprtina v steni stavbe, prevoznega sredstva, narejena zaradi svetlobe, zračenja* [...] 3. *odprtina v pregradi, (večjem) oknu zaradi poslovanja s strankami*; *okence*: preriniti se do okna / blagajniško okno **križ** [...] 2. rel. *ta naprava, s podobo Kristusa ali brez nje, kot simbol krščanstva*: na steni je visel križ; pogrebni sprevod s križem na čelu; lesen, železen križ (na grobu) / križ s podobo Kristusa / na verižici okrog vratu ji je visel zlat križ [...] // *gib z roko ali s predmetom v obliki te naprave*: delati križe; boji se ga kot hudič križa *zelo* / blagosloviti s križem / narediti znamenje križa / latinski križ *pri katerem se prsti dotaknejo čela, prsi, leve in desne rame*

Zrasleki se med ilustrativnim gradivom za poševnicami ne pojavljajo; pojavljajo se lahko kot pomen ene od (monokolokabilnih) sestavin zveze (v SSKJ tip *v zvezi slz*, gl. zgoraj primer *kačji pastir* pri iztočnici *kačji*), v frazeološkem ali v terminološkem gnezdu.

Stalne besedne zveze (terminološke in neterminološke) in frazeme **Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016** (eSSKJ) obravnava v dveh ločenih razdelkih (Stalne besedne zveze in Frazeologija). Neterminološke pomensko prozorne stalne besedne zveze (sestave), ki ne potrebujejo razlage, so prikazane ob kolokacijah pri pomenih oz. podpomenih enobesedne iztočnice, npr. *stenska ura* (pri iztočnicah **stenski** in **ura**) (Koncept 2015: 54). Na makrostrukturni ravni slovar obravnava le enobesedne iztočnice. Večbesedne leksikalne enote so obravnavane celovito, pripisani so vsi podatki, ki so navedeni tudi pri pomenskem opisu enobesednih leksemov, slovarska razlaga, slovnične preference in omejitve, stilno-zvrstni podatki, pojasnila v zvezi z normativnostjo, ponazarjalno gradivo ipd. (Koncept 2015: 54).

Primer: stalna besedna zveza *muškatna buča* (Fran, pregledano 15. 11. 2017):

Stalna zveza **muškatna buča**

okrogla buča z rebrasto rdečkasto rjavo lupino
in oranžnim mesom

Zgledi rabe prid. beseda + **sam. beseda**

Velike oranžne **muškatne buče** dozorijo v oktobru in
novembru.

sam. beseda + iz + **sam. beseda v rodilniku**

juha iz muškatne buče, izdelki iz muškatnih buč
Odličen jesenski krožnik je bila slastna krema iz
muškatne buče, v kateri sta se kopala dva raviola, polnjena
z račjim mesom.

sam. beseda v imenovalniku + glag.

Velike oranžne **muškatne buče** dozorijo v oktobru in
novembru.

sam. beseda + **sam. beseda v rodilniku**

meso, seme muškatne buče

Industrijska predelava **muškatnih buč** v prehrabne izdelke ne obstaja še nikjer na svetu, za izdelke pa se že zanimajo avstrijski trgovci in nekatere arabske dežele.

Seme **muškatne buče** zlahka ločimo od ostalih vrst, ker je umazano belo s hrapavim robom.

števnik + količinski samostalnik + **sam. beseda v rodilniku**

n g, n dag muškatne buče

Za juho potrebuješ 1 kg **muškatne buče**.

V razdelku *Stalne besedne zveze* so obravnavane vse nefrazeološke večbesedne leksikalne enote, ki potrebujejo razlago – pomensko neprozorne in terminološke (ne glede na pomensko (ne)prozornost). Glavno merilo za obravnavo je s slovnično-pomensko analizo izkazana potreba po pomensko-pragmatičnem opisu stalne besedne zveze v slovarju. Obravnavane so na enak način kot enobesedni leksemi, niso pa onaglašene, besednovrstno opredeljene, navajajo se brez pregibnostno-naglasnega vzorca (Koncept 2015: 55).

V *Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* so navedeni naslednji tipi obravnavanih zvez:

- a) pomensko neprozorne stalne besedne zveze, pri katerih je vsaj ena izmed besed s pomenskosestavinskega vidika nepredvidljiva in ne tvori frazeološkega pomena, npr. **morska krava** velik morski sesalec z valjastim telesom, ki se hrani z morskim rastlinjem, zlasti morsko travo, **francoska postelja** postelja za dve osebi, ožja od zakonske;
- b) vse izhodiščno terminološke stalne besedne zveze, ki so v skladu s konceptom označene s terminološkimi kvalifikatorji, npr. **živčni prenašalec** iz medicine kemična snov, ki prenaša impulze med živčnimi celicami ali med živčnimi in mišičnimi celicami;
- c) večbesedna pomensko neprozorna lastna imena, npr. **Bela hiša** rezidenca predsednika Združenih držav Amerike v Washingtonu (Koncept 2015: 55).

Stalne besedne zveze so navedene v slovarski obliki, npr. *zeleni čaj*, *črni čaj*, vsaki enoti sledi razlaga in ponazarjalno gradivo, npr. **zeleni čaj** [...] pitje, uživanje zelenega čaja; skodelica zelenega čaja; vrečka, žlička zelenega čaja; Raziskovalci so ugotovili, da zeleni čaj znižuje raven holesterola in lajša revmatizem (Koncept 2015: 56).

Stalne besedne zveze so razporejene po abecedi. Če se je stalna besedna zveza determinologizirala z različnih strokovnih področij, so pomeni razvrščeni po abecedi terminoloških kvalifikatorjev (npr. iz antropologije, iz arheologije, iz medicine, iz tehnike ipd.) (Koncept 2015: 56).

Primeri:

čaj -a sam., m [...] STALNE BESEDNE ZVEZE **angleški čaj** [...]; **beli čaj** [...]; **čaj mate** [...]; **čaj rooibos** [...]; **črni čaj** [...]; **indijski čaj** [...]; **ledeni čaj** [...]; **planinski čaj** [...]; **pravi čaj** [...]; **rdeči čaj** [...]; **ruski čaj** [...]; **sadni čaj** [...]; **zeleni čaj** [...]

elektrónski -a -o prid. [...] STALNE BESEDNE ZVEZE **elektronska denarnica** [...]; **elektronska pošta** [...]; **elektronska varuška** [...]; **elektronski časopis** [...]; **elektronski naslov** [...]; **elektronski smog** [...] (Koncept 2015: 56)

V *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB) so večbesedni leksemi ne glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin prikazani na ravni podiztočnice. Glede na postavitev na hierarhično višje mesto v strukturi slovarja se tako večbesedni leksemi v SNB približujejo enobesednim leksemom, čeprav so zaradi večdelnosti na površinski, izrazni ravni uvrščeni k enobesedni iztočnici, ki je sestavina večbesednega leksema. Besedne zveze z levim pridevniškim prilastkom se nahajajo pri pridevniški iztočnici:

abstinénčni^{SSKJ} -a -o prid. (ê)
abstinénčna kríza -e -e ž (ê, î)
 skupek vegetativnih in psihičnih motenj [...] ²⁴⁴

²⁴⁴ *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, www.fran.si, 25. 8. 2017.

Analiza izločenega gradiva iz geslovnika *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika*

Ker je SNB glavni gradivski vir za analizo novejših večbesednih leksemov, na tem mestu navajam izbor stalnobesednozveznega gradiva, ki je bilo izločeno iz geslovnika tega slovarja.²⁴⁵

Razloge za izločitev tovrstnega gradiva, ki je zabeleženo v monografiji *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)* (2009), sem ugotavljala (a) s primerjavo rezultatov korpusnih statističnih izračunov stalnosti²⁴⁶ izločenih zvez s stalnostjo uslovarjenih zvez v SNB s skupno sestavino in (b) s primerjavo rezultatov korpusnih statističnih izračunov stalnosti izločenih zvez s stalnostjo še neuslovarjenih zvez s skupno sestavino ter (c) z analizo korpusnih konkordanc, upoštevajoč stilno-funkcijski vidik besedne zveze in besedilni tip, kjer se le-ta pojavlja (ekspresivna funkcija v določenih tipih besedil kaže na frazeološkost, strokovno besedilo in poudarjena poimenovalna funkcija pa na terminološkost zveze). Izsledki analize kažejo, da so izločene zveze štirih tipov.

Korpusni statistični izračun (MI³) in analiza konkordanc sta pokazala, da se v slovar niso uvrstile:

- (1) proste, nestalne zveze, ki so v rabi kot (bolj ali manj) ustaljene kolokacije (z nižjo frekvenco), npr. *brezmesno se prehranjevati* (1 pojavitev v Gigafidi); *brezžično distribuiran* (1 pojavitev v Gigafidi); *celostna obravnava* (455 pojavitev v Gigafidi), *oskrba* (203 pojavitev v Gigafidi), (*grafična podoba* (2 pojavitvi v Gigafidi), *ponudba* (171 pojavitev v Gigafidi), *rešitev* (331 pojavitev v Gigafidi); *čas obdarovanja* (241 pojavitev v Gigafidi); *črnilo v prahu* (2 pojavitvi v Gigafidi), *gelu* (0 pojavitev v Gigafidi); *emisija ogljikovega dioksida* (1141 pojavitev v Gigafidi), *plinov* (217 pojavitev v Gigafidi), *emisija v okolje* (167 pojavitev v Gigafidi), *zrak* (327

²⁴⁵ Za pobudo se zahvaljujem E. Kržišnik.

²⁴⁶ Glavni gradivski vir za SNB je besedilni korpus Nova beseda. Za statistično preverjanje sopojavljanja sestavin besednih zvez in njihovega besedilnega okolja pa sem uporabila besedilni korpus Gigafida (za pregled konkordanc in vrednosti MI3).

- pojavitve v Gigafidi); *fašistoidna ksenofobija* (1 pojavitev v Gigafidi), *fašistoiden režim* (9 pojavitev v Gigafidi); *lunatičen pesnik* (0 pojavitev v Gigafidi);
- (2) besedne zveze s konotativnim pomenom in ekspresivnim učinkom v besedilu (ker slovar načeloma ne obravnava frazemov), npr. *ali smo se za to borili?*; *bežeči možgani*; *biti na čakanju*; *bližnje srečanje tretje vrste*; *brezzobi tiger*; *čarovniški strel*; *črn scenarij*; *deklica za vse*; *deček za vse*; *dihati komu za ovratnik*, *dihati na škerge*; *voziti se na etanol*; (*biti, pristati*) *na igli*; *biti brez jajc*; *imeti jajca*; *ne imeti jajc*; *taktika korenčka in palice*; *misija nemogoče*; *dati možgane na pašo*; *izklopiti možgane*; *mrtev papir*; (*pejt*) *v tri pirovske*; (*kot*) *vroč zemljice*; *živeti iz kovčka*;
- (3) stalne besedne zveze z lastnostmi sestav, ki se v besedilnem korpusu pojavljajo redkeje kot druge zveze s skupno sestavino ali glede na frekvenčni kriterij ne izpolnjujejo pogojev za uvrstitev v slovar, npr. *abolicionistični sistem* (0 pojavitev v Gigafidi; v SNB sta se uvrstili pogostejši sestavi *abolicionistična država* in *abolicionistično gibanje*); *abiotska pestrost* (0 pojavitev v Gigafidi; v SNB je zveza *abiotski dejavnik*); tega tipa so še: *ekološko vozilo* (okoli 170 pojavitev v Gigafidi); *humanitarni turnir* (42 pojavitev v Gigafidi); *karierna ovira* (0 pojavitev v Gigafidi); *čvrsti jogurt* (37 pojavitev v Gigafidi); *mafajska afera* (7 pojavitev v Gigafidi); *maturitetne točke* (28 pojavitev v Gigafidi), *maturitetno branje* (23 pojavitev v Gigafidi); *oglaševalsko besedilo* (24 pojavitev v Gigafidi);
- (4) zveze z ozko terminološkim pomenom, ki se v splošnih, nestrokovnih besedilih redko pojavljajo in zato niso primerne za splošni slovar, npr. *abjektna umetnost* (0 pojavitev v Gigafidi); *aerirani beton* (3 pojavitve v Gigafidi); *aeracijski bazen* (14 pojavitev v Gigafidi); *bovini spongiozni encefalitis* (0 pojavitev v Gigafidi); *disociativne motnje mišljenja* (4 pojavitve v Gigafidi); *karotidne žile* (1 pojavitev v Gigafidi); *legastenična motnja* (*legastenični*: 10 pojavitev v Gigafidi).

Slovarski prikaz pomenske določnosti pridevnika kot sestavine večbesednega leksema v prvi in drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016* ter v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*

Vprašanje uslovarjanja večbesednih leksemov je v slovenščini tesno povezano s slovarskim prikazom pomenske določnosti oziroma vrstnosti pridevnika, ki ga zaradi svoje dvojne narave najbolje ponazarjajo snovni in svojilni pridevniki ter pridevniki barve (gl. razdelka 3.1 *Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi* in 5.4.2 *Kriteriji za ločevanje pomensko prozornih samostalniških stalnih besednih zvez od prostih zvez*, zlasti *Pomenskorazmerna določnost pridevnika v stalni besedni zvezi*). Prvi spadajo med razmerne pridevnike (skupaj z vrstnimi), drugi pa med kakovostne. Snovni in svojilni pridevniki ter pridevniki barve so lahko pomensko nedoločni ali (v stalnih besednih zvezah) pomensko določni (vrstni).²⁴⁷

Pomenska določnost je neločljiva lastnost razmernih pridevnikov, kakovostni pridevniki pa s prenesenim pomenom dobijo obe možni določnosti – pomensko in oblikovno (Žele 1998: 130). »Osnova za določanje pomenskosti slovarske pridevniške iztočnice je osnovna/prvotna pomenska določnost razmernih pridevnikov proti pridobljeni/drugotni, t. i. konverzni pomenski določnosti kakovostnih pridevnikov« (Žele 1998: 131).

V prvi in drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* pomenska določnost pridevnika, ki je sicer razvidna iz stalnih besednih zvez v ponazarjalnem gradivu in gnezdih, na iztočniški ravni formalno ni predstavljena – pridevniki na *-en* so na primer v slovarju kot iztočnice navedeni samo v nedoločni obliki. Tudi pri pridevnikih, ki so lahko le pomensko določni, je iztočniška beseda v nedoločni obliki.²⁴⁸

²⁴⁷ Stalnost in s tem tudi potencialna terminološkost je lastna vsem pomenskim skupinam tako ali drugače tvorjenih vrstnih pridevnikov (Vidovič Muha 2000a: 27–28).

²⁴⁸ A. Žele, ki je izdelala tipologijo upoštevanja pomenske in skladenjskooblikovne določnosti na podlagi vzorčnih gesel v ¹SSKJ in dveh terminoloških slovarjih, s tem v zvezi pravi, da mora imeti »[v] splošnem razlagalnem slovarju [...] pri-

Snovni pridevniki (gl. razdelek 5.4.2 *Kriteriji za ločevanje pomen-sko prozornih stalnih besednih zvez od prostih zvez*) le delno ločujejo skladenjskooblikovno določnost; v stalnih besednih zvezah je opazen prehod iz snovnosti v vrstnost (sem spada predvsem skupina sestavno-snovnih pridevnikov – vrstnosti je bližje pomen sestavinskosti: *železni križ* (proti *železen/železov križ*), *asfaltni sloj*, *lésni pepel* / *lésni izdelek* (proti *lesén izdelek*) (Žele 1998: 131; gl. tudi Žele 2009b: 77–78). Razlaga v SSKJ v določeni primerih ne opredeljuje natančno pomena pridevnika v obeh tipih besednih zvez.

Snovni pridevniki imajo v SSKJ naslednje tipe razlag:

- (1) nanašajoč se na [...]

apnéncév [...] nanašajoč se na apnenec: apnenčev prah; trdi apnenčevi sloji / apnenčeva siga
- (2) ki je iz [...]

svilén [...] 1. *ki je iz svile*: **svilena nit**, preja [...] ²⁴⁹
- (3) bogat z/s [...]

ílovnat [...]

 1. bogat z ilovico: ilovnat svet; trda ilovnata tla / ilovnata zemlja
 2. ki je iz ilovice: ilovnata koča / ilovnati izdelki glinasti [...]

Za primerjavo navajam zglede iz *Slovenskega pravopisa* 2001 (SP 2001), kjer se določna oblika pridevnika pojavlja kot t. i. mala podiztočnica k pridevniški iztočnici. Pridevniki v SP 2001 nimajo razlage, pomen je ponazorjen z zgledi rabe. Snovnost in vrstnost pridevnikov sta ustrezno ločeni:

devniška iztočnica vedno osnovni pomen (lastnostni/opisni ali razmerni), ki je obenem pomenska nedoločnost/določnost iztočnice, ne glede na možno preneseno pomensko rabo v stalnih zvezah – ponazarjalno gradivo potem dodatno informira o sprevrženosti osnovnega pridevniškega pomena« (Žele 1998: 132).

²⁴⁹ Prim. tudi **svilén** [...] *nanašajoč se na svilo*: debelina svilne niti [...] iz SSKJ. Pridevnik *svilén* je snovni, ****svilén** pa vrstni, zato ima v rabi samo obliko *svilni*. Besedna zveza *svilna nit* ima tu pomen 'nit, ki vsebuje svilo', ne 'nit iz svile'.

Primerjava s SP 2001:

svilén [...] -a obleka; Ta bluza je -a **sviléni** [...] ~ papir

svílen [...] **svílmi** [...] -a industrija (podčrtala Š. P.).

Možnosti uslovarjanja vrstnih pridevnikov sta dve: kot posebni pomen pri iztočnici kakovostnega, snovnega pridevnika ali kot samostojna iztočnica oziroma podiztočnica vrstnega pridevnika, ki je nastal iz kakovostnega. Razlika v pomenu se mora odražati v razlagi.²⁵⁰ Gradivo snovnih pridevnikov je treba razdeliti na besedne zveze, v katerih ima pridevnik pomen snovnosti, in (stalne) besedne zveze, kjer ima pridevnik pomen namenskosti, spremstvenosti.

Primeri iz SSKJ:

apnéni [...] nanašajoč se na apno: apneni belež; apnena malta; apnene snovi / apnena zemlja zemlja, ki vsebuje apnenec [...]

bakrén [...] 1. *ki je iz bakra*: bakren novc; bakrena cev, pločevina, posoda, žica 2. *po barvi podoben bakru*: pijanček z bakrenim nosom; bakreni lasje

♦ arheol. bakrena doba²⁵¹ *prazgodovinska doba, ki je sledila mlajši kameni dobi*

bákrov [...] *nanašajoč se na*²⁵² *baker*: bakrova ruda; bakrove spojine

♦ min. bakrov kršec *rudnina železov in bakrov sulfid; halkopirit*; tekst. bakrova umetna svila²⁵³ [...]

²⁵⁰ »Pomensko določnost pridevniških iztočnic bi morale potrjevati pomenske razlage [...]« (Žele 1998: 132).

²⁵¹ Na tem mestu bi slovar lahko navajal vrstni pridevnik **bakréni** [...] z razlago *ki je z l ki vsebuje* [...] (v nasprotju z razlago *ki je iz* (ki kaže na snovnost)), saj so zveze, ki sledijo v terminološkem gnezdu, stalne (z vrstnim pridevnikom). Oblika *bakreni* se pojavlja še v terminoloških zvezah, kot sta *bakreni antracol*, *bakreni dithane* (razlaga: ki vsebuje [...]); v primeru zveze *bakrena doba* gre za izčasovni vrstni pridevnik.

²⁵² Natančnejša razlaga bi bila *ki je iz bakra* (snovni pridevnik); zveze, ki sledijo v terminološkem gnezdu, so stalne besedne zveze.

²⁵³ Zgledi so prirejeni slovarski sestavki iz SSKJ.

lesén [...] 1. *ki je iz lesa*: lesen drog, klin, vijak [...] 2. *ki vsebuje trda celulozna vlakna*; *lesnat*: lesena koleraba, repa; redkvica je stara in lesena 3. ekspr. *negiben, tog* [...]

♦²⁵⁴ les. lesena blazina *podloga iz trdega lesa* [...]

lésen²⁵⁵ [...] *nanašajoč se na les* [...] a) lesni izdelki; kuriti z lesnimi odpadki / gnojiti z lesnim pepelom; lesno oglje b) lesni kombinat; lesna industrija, obrt, trgovina; lesno gospodarstvo, podjetje / lesni in gozdni delavci; lesni tehnik / lesni črv; lesni vijaki; lesna goba *goba, ki raste na deblih, štorih ali na vgrajenem lesu* c) lesni prirastek / lesno vlakno č) prevzela ga je lesna tišina

♦ agr. lesni brst *brst, iz katerega se razvije mladika* [...]

žélézen [...] 1. *ki je iz železa*: železen drog, kavelj; železni križi v oknu; sodi z železnimi obroči; železna blagajna, ograja; železne palice

// *železov*: železna rja / železna ruda; železne spojine²⁵⁶

2. ekspr. *zelo močen, krepek*: železne roke / železen prijem, stisk // *zelo trden, neuničljiv*: ta obleka je železna 3. ekspr. *zelo strog*: ima železen glas; železen obraz / železen značaj / železna načela, pravila / v hiši vlada železen red; železna disciplina [...] (označila Š. P.)

žélézov [...] *nanašajoč se na železo*: železovi drobci; železov prah / železove rude, spojine

♦ kem. železov oksid; železov silikat; železov sulfat; železova sol; min. železov kršec *pirit*; železova sljuda *hematit*²⁵⁷

²⁵⁴ Zveza, ki sledi (v terminološkem gnezdu), je stalna besedna zveza, zato bi lahko slovar na tem mestu navajal vrstni pridevnik **leséni**. Prim. tudi vrstni pridevnik **lésni** [...] *nanašajoč se na les*: a) lesni izdelki; lesno oglje b) lesni kombinat; lesna industrija, obrt, trgovina; lesno gospodarstvo, podjetje / lesni in gozdni delavci; lesni tehnik / lesni črv; lesni vijaki; lesna goba c) lesni prirastek / lesno vlakno [...] (prirejeno po SSKJ).

²⁵⁵ Tu je možna samo oblika **lésni**.

²⁵⁶ Zveze iz sestavka v SSKJ bi lahko ločili takole: **žélézni** [...] 1. *ki vsebuje železo*; železov: železna rja / železna ruda; železne spojine **Frazemi** ekspr. železni repertoar *gledališka, glasbena dela, ki se zaradi svoje umetniške vrednosti, priljubljenosti izvajajo več sezon* ekspr. potovati z železnim konjičkom z *avtomobilom, motornim kolesom*; ekspr. železni ptič [...]

²⁵⁷ Zveze iz sestavka v SSKJ bi lahko ločili takole: **žélézov** [...] 1. *ki je iz železa*: železovi drobci; železov prah 2. *ki vsebuje železo*; železni: železove rude, spojine ♦ kem. železov oksid; železov silikat; železov sulfat; železova sol; min. železov kršec *pirit*; železova sljuda *hematit*.

Primerjava s SP 2001:

apnén [...] Voda je -a **apnéni** [...]~ belež [...]

bakrén [...] ~ kotel; ~ obraz **bakréni** [...]~ kovanec

bákrov [...] ~ kršec

lésen [...] **lésni** [...] ~ pepel

lesén [...] ~ okvir; poud.: imeti čisto -e noge |negibne, toge|; biti zelo ~ v družbi |neroden, okoren| **leséni** [...] ~ konjiček [...] (podčrtala Š. P.).

želézen [...] ~ drog; poud.: ~ stisk |zelo močen, krepek|; -a načela |zelo stroga| **želézni** [...] publ. ~ repertoar |pogosto izvajana gledališka, glasbena dela|; arheol. -a doba; redk. -a ruda *železova ruda* [...] **želézov** [...] ~ prah; ~ sulfat (podčrtala Š. P.).

Pridevniki na -ski so načeloma pomensko določni, lahko pa so tudi snovni. Zgled je pridevnik *kovinski* iz SSKJ (snovnost se potrjuje v prvem pomenu, sicer pa tvori stalne besedne zveze).

Primer iz SSKJ:

kovínski [...] *nanašajoč se na kovino*: a) kovinski izdelki; kovinski vijak; kovinska cev; kovinska embalaža; kovinska galanterija; kovinska konstrukcija; kovinska palica, plošča, posoda b) kovinski lesk, sijaj; kovinski okus *okus po kovini*; kovinske in nekovinske lastnosti / ekspr. govoriti s kovinskim glasom *z zvonkim, ostrim glasom* // kovinska barva c) dela v kovinski stroki; kovinska industrija *industrija, ki oblikuje, obdeluje kovine v končne izdelke* ♦ fiz. kovinski barometer *kovinska priprava za merjenje zračnega pritiska; aneroid* [...] ²⁵⁸

Primerjava s SP 2001:

kovínski [...] ~ izdelek; poud. ~ glas |zvonek, oster| [...]

²⁵⁸ Zveze iz sestavka v SSKJ bi lahko ločili takole: **kovínski** [...] 1. *ki je iz kovine*: a) kovinski izdelki; kovinski vijak; kovinska cev; kovinska embalaža; kovinska galanterija; kovinska konstrukcija; kovinska palica, plošča, posoda b) kovinski lesk, sijaj; kovinski okus *okus po kovini*; kovinske in nekovinske lastnosti / ekspr. govoriti s kovinskim glasom *z zvonkim, ostrim glasom* / kovinska barva 2. *nanašajoč se na kovino* dela v kovinski stroki; kovinska industrija *industrija, ki oblikuje, obdeluje kovine v končne izdelke* ♦ fiz. kovinski barometer *kovinska priprava za merjenje zračnega pritiska*; aneroid; kem. kovinski oksid *spojina kovine s kisikom* [...]

Pridevniki na *-ov, -in, -ji*

Zgled so primeri besednih zvez s pridevniki *bananov, bananin, jagodov, jagodni, gobov, gobji* iz SSKJ:

banánin [...] *nanašajoč se na banano*: bananin olupek / bananino mleko *mleko z dodatkom banan*

banánov [...] *nanašajoč se na banano ali bananovec*: bananov list²⁵⁹

jágodov [...] *nanašajoč se na jagoda 1*: jagodovi listi / jagodov sladoled; jagodova marmelada

jágoden [...] *nanašajoč se na jagodo:a*) jagodni cvet; jagodno listje / jagodni sladoled, sok; jagodna marmelada / jagodna barva **b**) jagodni izbor pri predelavi grozdja²⁶⁰

góbov [...] *ki je iz gob*: gobova juha, rižota

góbjí [...] *nanašajoč se na gobe*: gobji strup / gobje jedi²⁶¹

Primerjava s SP 2001:

banánov [...] ~ liker

banánin [...] ~ olupek

jágodov [...] ~ sladoled

jágoden [...] **jágodni** [...] ~ sladoled

góbov [...] ~a juha

góbjí [...] ~a jed

²⁵⁹ Zveze iz sestavka v SSKJ bi lahko ločili takole: **banánov** [...] *nanašajoč se na banano ali bananovec*: bananov list, bananova palma; **banánin** [...] **1.** *nanašajoč se na banano*: bananin olupek **2.** *ki vsebuje banane*: bananin liker, bananino mleko.

²⁶⁰ Zveze iz sestavka v SSKJ bi lahko ločili takole: **jágodov**[...] **1.** *nanašajoč se na jagoda (1)*: jagodovi listi, jagodova sadika **2.** *ki vsebuje jagode*; *jagodni*: jagodov sladoled; jagodova marmelada; **jágodni** [...] **1.** *nanašajoč se na jagodo*: jagodni cvet; jagodno listje **2.** *ki vsebuje jagode*; *jagodov (2)*: jagodni sladoled, sok; jagodna marmelada **3.** jagodni izbor *pri predelavi grozdja* [...].

²⁶¹ Zveze iz sestavka v SSKJ bi lahko ločili takole: **góbov** [...] *ki je iz gob*: gobova juha, rižota; **góbjí** [...] **1.** *ki je iz gob*; gobov: gobje jedi **2.** *nanašajoč se na gobe*: gobji strup, gobji tros (vrstni pridevnik).

Preglednica 2: Primerjava (sinonimnih) besednih zvez s pridevniki *bananin/ bananov, jagodni/jagodov, gobji/gobov* iz korpusa *FidaPLUS* (pregledano 3. 3. 2011), razvrščenih padajoče glede na vrednost MI³, ki potrjuje stopnjo njihove ustaljenosti v rabi.

bananin	Vrednost MI ³	bananov	Vrednost MI ³
olupek	31.540668	olupek	16.997844
liker	20.833673	liker	10.848972
palačinka	20.564239	palačinka	17.265993
čips	18.831504	/	/
list	18.477866	list	14.493165
sladoled	17.979660	/	/
frape	17.818454	/	/
puding	17.087356	puding	14.068438
torta	16.530226	/	/
kolaček	16.450770	/	/
napitek	16.181139	/	/
mleko	15.604994	/	/
palma	15.571576	palma	8.885482
pire	14.977206	/	/
kruh	14.470326	kruh	6.696522
sok	14.466361	sok	7.202331
cvet	13.303881	cvet	10.284964
drevo	13.141797	drevo	6.455702
narastek	12.418212	narastek	15.909070
jogurt	12.291637	/	/

jagodni	Vrednost MI ³	jagodov	Vrednost MI ³
kožica	29.950652	kožica	10.357433
sok	23.628517	sok	17.544670
marmelada	22.671171	marmelada	20.333556
sladoled	20.301492	sladoled	21.513979
torta	19.992874	torta	16.765938
cmok	19.193023	cmok	12.685109
pire	18.842758	pire	10.300629
sirup	18.771576	sirup	16.782721
liker	18.522544	liker	10.436424
nasad	16.802636	nasad	18.804226

jagodni	Vrednost MI ³	jagodov	Vrednost MI ³
jogurt	16.436518	jogurt	13.615060
list	9.656962	list	15.046401
vitica	8.582662	/	/

gobji	Vrednost MI ³	gobov	Vrednost MI ³
jed	25.600924	jed	11.072597
bera	21.254575	/	/
klobuk	21.142374	klobuk	8.719804
/	/	bet	7.333871
specialiteta	20.973985	/	/
golaž	20.308316	golaž	12.098916
juha	19.453347	juha	30.792865
kompost	19.323786	/	/
letina	19.158569	/	/
nadev	16.445876	nadev	19.006366
narastek	16.051949	narastek	13.139153
omaka	15.808797	omaka	27.369286
tros	13.230121	/	/
rastišče	12.682736	/	/
micelij	11.614601	/	/

Kakovostni pridevniki so glede na pomen svojih možnih odnosnic prvotno pomenskorazmerno nedoločni (Žele 1998: 131).²⁶² Podobno kot snovni pridevniki lahko tudi pridevniki barve izražajo pomensko določnost, ko tvorijo s samostalnikom stalno besedno zvezo.²⁶³ V teh primerih gre za konverzijo: tak pridevnik ima vedno preneseni pomen in obrazilo za vrstnost, pomenskodoločni *-i* (prekrivnost z vrstnim pridevnikom).

²⁶² Pri frazeološki stalni besedni zvezi *črn scenarij* (*slaba, pesimistična napoved poteka dogodkov*) ima pridevniška sestavina kljub pomenskemu prenosu lastnostni pomen (je kakovostni pridevnik).

²⁶³ V določenih stalnih zvezah kakovostni pridevniki »postanejo pomenskorazmerno določni oz. konveržno vrstni, tako da izgubijo prvotni lastnostni pomen, skladenskooblikovno nedoločnost in možnost stopnjevanja [...]« (Žele 1998: 132).

Primeri iz SSKJ:

bél [...] 1. *ki je take barve kot sneg ali mleko*, ant. črn: bel cvet [...] 2. *ki je svetle barve*: po nebu plava bel oblaček [...]

● [...] publ. beli kontinent *Antarktika*; star. beli menihi *cistercija-ni*; publ. beli premog *vodna moč*, *ki se da izkoriščati za pogon elektrarn*; publ. beli rudarji *delavci na naftnih poljih*; Bela hiša *sedež predsednika Združenih držav Amerike v Washingtonu*; knjiž. bela Istra *kraški del Istre*[...]

♦ agr. bela žita *pšenica, rž, ječmen, oves* [...] ²⁶⁴

črn [...] 1. *ki je take barve kot oglje ali saje*, ant. *bel*: črni lasje [...] 2. *ki je temne barve*: gost črn dim[...]

● publ. črni kontinent *Afrika*; [...] črna lista *seznam osumljenih oseb, prekrškov, nesreč*; črna metalurgija *metalurgija železa, mangana in kroma* [...] publ. črno zlato *premog*; ekspr. če pravim jaz, da je belo, trdi on, da je črno *najini mnenji si popolnoma nasprotujeta*; ni ne belo ne črno *je neizrazito, nejasno*
♦ antr. črna rasa; bot. črni bor, hrast, koren, trn, zobnik; etn. črni mož *otroška igra, pri kateri eden od igralcev, črni mož, lovi druge*; črna kuhinja *kuhinja, v kateri dim ni speljan v dimnik*; geogr. Črna gora; gozd. črni gozd *gozd z iglastim drevjem*; črni les *les iglastega drevoja*; igr. črni Peter *otroška igra s kartami, pri kateri izgubi tisti, ki mu ostane karta s figuro črne glave*; kem. črni smodnik *strelivo, zmes solitra, žvepla in lesnega oglja* [...] ²⁶⁵

²⁶⁴ Stalne besedne zveze iz sestavka v SSKJ bi lahko ločili takole: **béli** [...] **Stalne besedne zveze** bel(i) kruh *kruh iz bele moke*; bela kava *kava z dodatkom mleka*; bela moka *pšenična moka, ki vsebuje majhno količino otrobov*; belo vino *vino rumenkaste, zelenkaste barve* // *ki ima plodove ali gomolje svetle barve*: bel krompir; bela murva / bela detelja; črno-beli film *film, ki kaže sliko samo v vseh odtenkih sive barve, od črne do bele*; črno-bela tehnika; star. bel denar *srebrn denar* [...].

²⁶⁵ Stalne besedne zveze iz sestavka v SSKJ bi lahko ločili takole: **črni** [...] **Stalne besedne zveze** črni ribez; črna murva; črna redkev; črni fond, črna gradnja *ki ni v skladu z veljavnimi zakoni, predpisi*; črna borza *nezakonito, nedovoljeno trgovanje, zlasti kadar blaga ni dovolj v prodaji*; črno-beli film *film, ki kaže sliko samo v vseh odtenkih sive barve, od črne do bele*; črno-bela fotografija; črn(i) kruh *kruh iz črne moke*; črna kava *kava brez dodatka mleka*; črna moka *pšenična ali ržena moka, ki vsebuje veliko količino otrobov*; črno pivo, vino [...].

Primeri iz SP 2001:

bél³ [...] ~ cvet; Sneg je ~; snežno ~; ~ kot mleko **béli** [...]~ kruh; poud. Knjiga je zagledala ~ dan [je izšla]; poud. plesati do ~ega dne [vso noč, do jutra]; publ. ~a celina *Antarktika*; ~a tehnika [električni gospodinjiski aparati]; ~a garda; poud. biti ~a vrana [redkost, izjema]; ~o vino; publ. trgovina z ~im blagom *z dekleti* [...]

čfn² [...] ~ plašč; poud. ~a slutnja [huda]; Oglje je ~o; vranje ~; ~ kot oglje; publ. ~a celina *Afrika čfni* [...]~ kruh; ~a borza; ~o vino [...] (podčrtala Š. P.)

Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016 na iztočniški ravni formalno ločuje vrstne pridevnike od lastnostnih pridevnikov, na pomenski ravni pa je podrobneje prikazan leksikalni pomen vrstnega pridevnika, ki izhaja iz pomenskega razmerja med motivacijskim izodiščem pridevnika in samostalniškimi jedrom besednih zvez, ki jih tvori. Glavni pomenski (razlagalni) tipi izhajajo iz tipologije pomenskih razmerij (to so prostorskost, časovnost, sestavinskost in namembnost) (gl. razdelek 3.1 *Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi*, naslov *Pomenska tipologija vrstnih pridevnikov*). Primeri iz *Koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Koncept 2015: 37–38): **prostorskost** (vrtni ki je na vrtu: vrtna lopa, uta), **časovnost** (pooperativni ki je po operaciji: pooperativno obdobje), **sestavinskost** (jagodni ki je iz jagod ali vsebuje jagode: jagodni sok, jagodna marmelada; jagodni sladoled, jagodna torta, jagodno pecivo), **namembnost** (pralni ki se uporablja za pranje: pralni prašek, pralni stroj, pralno sredstvo).

Splošnorazmerna razlaga vrstnega pridevnika (ki je v zvezi s/z [...]) je navedena pri manj ustaljenih pomenih (ki jih potrjuje manj besednih zvez) oziroma kjer pomenskega razmerja ni mogoče določiti, npr. **postni** ki je v zvezi s postom: postni dnevi, postne jedi, postna kura (Koncept 2015: 38).

V **Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika** vrstni pridevniki kot iztočnice izkazujejo določno obliko, npr.

azilni -a -o prid. (ī) ki je v zvezi z azilanti ali azilom [...]

sívi ^(SSKJ) -a -o prid. (í) **síve célice** -ih -lic ž, mn. (i, ē) ekspr. možgani: *male sive celice*; *Trenirajmo svoje možgane: sive celice morajo delati vsak dan, da ostanemo mladostni tudi v razmišljanju* [...]

Večbesedni leksemi v Spletnem slovarju slovenskega jezika (2008–2012)²⁶⁶

V *Spletnem slovarju slovenskega jezika* vrstni in lastnostni pridevniki formalno niso ločeni. Iztočnice pridevnikov na *-ni* imajo namreč nedoločno obliko, ki je tako pojmovana kot izhodiščna,²⁶⁷ tako pri primerih, kjer je v rabi možna (ker je lahko sestavina prostih in stalnih zvez), npr. **aler-gičen** ([otrok] : [rinitis, šok]), kot tudi pri primerih, kjer ni možna (ker nastopa le kot sestavina stalnih zvez), npr. **alkoholen** [napitek, zvarek, koktejl], **dneven** [načrt, ritem, urnik, čas].²⁶⁸ Pomensko razlikovanje²⁶⁹ je prikazano »na ravni (pod)pomenov z indikatorjem in/ali s pomenskim opisom, npr. **kliničen** – bolezenski : hladen, brezoseben. V takih primerih pričakujemo tudi razlikovanje pri kolokacijah, npr. [preveč] kliničen : klinični [znaki, simptomi], in stalnih zvezah: klinični center, klinični psiholog« (Gantar 2015: 110–111), vendar pa se v *Spletnem slovarju slovenskega jezika* ponekod nedoločne oblike vrstnega pridevnika neustrezno navajajo tudi v kolokacijah (s strukturo priredne zveze), npr. *želodčen in črevesen* pri iztočnici **želodčen**.²⁷⁰ V okviru tipičnih kolokacij se navajajo tudi primeri pridevniškega stopnjevanja, ki nakazujejo lastnostni pomen, z utemeljitvijo: »[č]e torej pri pridevniku (v iztočnici zastopanem z obliko na *-en*) prihaja do prehoda vrstnosti v lastnostnost in obratno, smo v LBS na pomensko razliko opozorili v samostojnem pomenu, pri čemer se

²⁶⁶ *Spletni slovar slovenskega jezika* kot poskusni slovar (vizualizacija gesel iz leksikalne baze) nima uvoda. Teoretična izhodišča zanj so obravnavana v priročniku *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika* (2013), v monografiji *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve* (2015), zlasti pa v monografiji P. Gantar z naslovom *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju* (2015). V tem razdelku je podrobneje obravnavano samo poglavje o večbesednih leksemih.

²⁶⁷ Razlog za tako odločitev je, da nedoločna oblika »ustreza lematizaciji v korpusu Gigafida in leksikonu besednih oblik Sloleks« (Gantar 2015: 111).

²⁶⁸ *Spletni slovar slovenskega jezika*, pregledano 29. 6. 2017.

²⁶⁹ »Pridevniki so glede na svojo prevladujočo atributivno vlogo, ki se kaže v pomenski odvisnosti od odnosnice in v tvorjenju stalnih zvez, pomensko razčlenljivi predvsem na ravni kolokabilnosti, ki pa se po pričakovanih spreminja tudi glede na spremenjeno skladenjsko vlogo, npr. v vlogi povedkovnika« (Gantar 2015: 144).

²⁷⁰ Pregledano 29. 6. 2017.

pri lastnostnih pomenih na ravni kolokacij in struktur (rbz PBZ0) lahko stopnjevanje s prislovi izraža kot tipično: *briljanten*« (Gantar 2015: 134).

Merilo za določanje stalnih besednih zvez v *Spletnem slovarju slovenskega jezika* je (delna) neprozornost pomena zveze. Tako so obravnavane zveze, »katerih pomena ali sporočanje funkcije ni mogoče izpeljati iz vsote pomenov posameznih sestavin«, v nasprotju s frazeološkimi enotami pa »njihov pomen kot celota ni metaforičen« (Gantar 2015: 53).

Samostalniški nefrazeološki večbesedni leksemi se navadno navajajo v samostojnih razdelkih slovarskega sestavka, bodisi vezani na posamezni pomen bodisi na koncu, neodvisno od pomenov. P. Gantar v zvezi s tem navaja, da je »[...] prepoznavanje pomenske povezanosti SZ kot celote s katerim od pomenov sestavin v nekaterih primerih očitno in nedvoumno, pri drugih pa je taka povezava nejasno določljiva in prepuščena uporabnikovim presoji in prepoznavanju diahronih izhodišč« (Gantar 2015: 255). Slovarska shema za stalne besedne zveze in frazeološke enote predvideva »bolj ali manj enako zgradbo in vrsto leksikalnogramatičnih podatkov kot za posamezne (pod)pomene pri enobesednih iztočnicah« (Gantar 2015: 252).

Stalne besedne zveze naj bi se načeloma navajale pri obeh (vseh) obravnavanih polnopomenskih iztočnicah (npr. izt. *vino* – *arhivsko vino*; izt. *arhivski* – *arhivsko vino*) (Gantar 2015: 256), vendar v slovarju to načelo ni dosledno upoštevano (npr. pri iztočnici *vino* na seznamu stalnih besednih zvez ni enote *arhivsko vino*).

Načelo slovarske obdelave večbesednih leksemov kot iztočnic je jezikoslovno utemeljeno, saj bi bili na ta način večbesedni leksemi izenačeni z enobesednimi. Z vidika izdelave slovarja pa je težje izvedljivo, zlasti zaradi časovnih omejitev. Ta problem se kaže tudi pri *Spletnem slovarju slovenskega jezika*, kjer se lahko sicer na podlagi »pomenskih in formalnih meril« (Gantar 2015: 102) večbesedni leksemi obravnavajo tudi kot iztočnice, vendar pa načelo ne more biti dosledno izpeljano oz. kot je navedeno v monografiji: »Načeloma velja, da lahko kot samostojna iztočnica nastopa vsaka SZ, ki presega prag uvrstitve v LBS, vendar pa smo SZ beležili predvsem v samostojnem razdelku geselskega članka pri enobesednih iztočnicah« (Gantar 2015: 256). Osnovni merili za iztočniško obravnavo stalne zveze sta »pogostost in leksikaliziranost, ki se kaže v pomenski samostojnosti zveze kot celote« (Gantar 2015: 103). O obravnavi na ravni iztočnice odloča tudi

»pomenska razvejanost« (Gantar 2015: 103) večbesedne leksikalne enote. P. Gantar v svoji monografiji (2015) kot primere večbesednih iztočnic navaja zveze *državni zbor*, *nivojski pouk* in *žiro račun*, v slovarju pa se kot iztočnici pojavljata zvezi *državni zbor* in *nivojski pouk*. Izbor prve se verjetno utemeljuje s pomensko neprozornostjo in pogostnostjo pojavljanja v korpusu, izbor druge pa glede na navedena merila ni jasen, saj je zveza delno pomensko prozorna (sestavina *pouk* ima leksikaliziran pomen), nima terminološkega kvalifikatorja, je enopomenska in tudi po pogostnosti ne izstopa (1070 konkordanc v Gigafidi, pregledano 16. 6. 2017), če jo primerjamo npr. z uslovarjeno zvezo *boljši sejem*, ki ni iztočnica (1360 konkordanc v Gigafidi, pregledano 16. 6. 2017).

Večbesedne leksikalne enote so lahko uvrščene tudi »na več ravni geselske zgradbe (hkrati), npr. na raven kolokacij in stalnih zvez« (Gantar 2015: 103). V monografiji so navedeni primeri zvez *osnovna šola*, *srednja šola*, *poklicna šola*, ki so zabeležene kot kolokacije pri pomenu iztočnice *šola*, hkrati pa naj bi bile, opremljene z razlago, uvrščene tudi v razdelek s stalnimi besednimi zvezami, vendar pa v *Spletnem slovarju slovenskega jezika* kot stalne besedne zveze niso obravnavane.

Stalne besedne zveze v *Spletnem slovarju slovenskega jezika* niso besednovrstno opredeljene, »ker je skladenjska vloga, ki odloča o besedni vrsti zveze kot celote zaradi besednozvezne zgradbe bolj podvržena različnim pojavnim oblikam, npr. leksikalnim in skladenjskim variantam (Gantar 2007: 229), ki so v večji ali manjši meri tudi pomensko pogojene (*beraška palica – spraviti na beraško palico – biti na beraški palici*)« (Gantar 2015: 262).²⁷¹ Drugi razlog za odsotnost besednovrstne oznake

²⁷¹ Primeri *beraška palica – spraviti na beraško palico – biti na beraški palici*, ki jih P. Gantar navaja kot zgled za variantnost stalnih besednih zvez, spadajo med frazeme (z vidika frazeologije v širšem smislu so frazemi seveda tudi stalne besedne zveze). Sklepamo lahko, da avtorica izraza *varianta* ne uporablja v terminološkem pomenu. Variantnost je namreč poleg drugih omejitev možna samo znotraj iste besedne vrste. Izkazujeta jo le glagolska frazema *spraviti/biti na beraški palici* (prim. tudi Gantar 2007: 237), samostalniški frazem *beraška palica* pa ni varianta, ker gre za ločeno (besednovrstno različno) leksikalno enoto. Tipični nefrazeološki večbesedni leksem je samostalniška zveza, ki ima lahko svojo sinonimno zgradbeno različico (npr. *industrija zabave – zabavna industrija; odnosilstiki z javnostmi*; gl. Žele 2004: 142, 147), vendar vedno v sklopu iste besedne vrste.

je predpostavka, »da splošnemu uporabniku zadostuje informacija o pomenu in tipičnem besedilnem okolju SZ, ki jo potrjujejo tudi korpusni zgledi« (Gantar 2015: 262). Stalni besedni zvezi v razdelku ponekod sledi razlaga (brez indikatorja, npr. *namizno vino, slamnato vino, odprto vino*), ponekod ne (samo indikator: npr. *mirno vino, peneče (se) vino, deželno vino, kakovostno vino, vrhunsko vino, predikatno vino, suho vino*; brez razlage in indikatorja: *sortno vino, mlado vino*) in stavčni zgled(i), kolokacij in skladenjskih struktur pa slovar pri stalnih besednih zvezah ne beleži.²⁷² Kolokacije in njihove skladenjske strukture so zabeležene le pri dveh stalnih besednih zvezah, ki sta iztočnici (*državni zbor* in *nivojski pouk*). Kriteriji za določanje posameznih tipov niso navedeni; v zvezi s tem: »Ker s pomenskimi indikatorji pri SZ ne oblikujemo pomenskega menija, tudi opredelitev SZ z indikatorjem ni vedno nujna: SZ je tako lahko opredeljena zgolj z indikatorjem (*notranji glas*) ali z razlago (*globalna vas*) ali pa se oba podatka medsebojno dopolnjujeta (*namišljeni bolnik*)« (Gantar 2015: 258–259).

Večpomenske zveze (npr. *topla greda*, gl. Gantar 2015: 253) se v slovarju navajajo kot nekakšne homonimne stalne besedne zveze, ki jim sledi razlaga in zgled, ker tak prikaz omogoča »samostojni pomenski opis ter navedbo oznak, besedilnega okolja in zgledov pri vsakem od pomenov« (Gantar 2015: 260). Stalno besedno zvezo *sistem zadrge* (gl. Gantar 2015: 253) slovar navaja dvakrat, brez razlage (z indikatorjema) in z zgledi, ki potrjujejo oba pomena, enkrat v razdelku za stalne besedne zveze, drugič v frazeološkem razdelku, v enaki obliki.

Terminološke zveze, ki zahtevajo razlago, usklajeno s terminološkim področjem, in jim na podlagi splošne rabe ni mogoče določiti ustreznega pomena, so v leksikalni bazi zgolj zabeležene in nimajo razlage (samo področni kvalifikator) (Gantar 2015: 259).

²⁷² Čeprav P. Gantar navaja: »SZ s strukturo samostalniške besedne zveze se pogosto vežejo z glagoli, kar smo zapisovali v obliki kolokacij, npr. [*sejati, posejati, posaditi*] v *toplo gredo* [...]« (Gantar 2015: 254) in »[t]ipično besedilno okolje SZ smo beležili, tako kot pri enobesednih iztočnicah, v elementu <kolokacije>« (Gantar 2015: 262).

5.2 ANALIZA SLOVARJEV SLOVANSKIH JEZIKOV Z VIDIKA OBRAVNAVE SAMOSTALNIŠKIH VEČBESEDNIH LEKSEMŮV

Izdelava predlogov za uslovarjanje nefrazeoloških samostalniških večbesednih leksemov vključuje tudi upoštevanje sodobnejših spoznanj in smernic v slovanskem slovaropisju. Primerjava obravnave tovrstnih leksikalnih enot v različnih slovarjih (kam so v strukturi slovarja uvrščene, kako so razlagane in ali so obravnavane enotno, konsistentno) razkriva, kako tipološke lastnosti tovrstnih večbesednih leksemov vplivajo na njihovo uslovarjanje.

Slovník súčasného slovenského jazyka (I. (2006): A–G. II. (2011): H–L.)

SSSJ uvaja pomembno novost, in sicer gnezdo stalnih besednih zvez neterminološkega in nefrazeološkega značaja.

Pomensko prozorne stalne besedne zveze (sestave) so del ponazarjalnega gradiva in nimajo razlage, npr.

dom *domu* pl. N *domy* m. 1. ► budova, stavba určená najmä na bývanie: *rodinný d.*; *nájomný, družstevný d.*; *murovaný, tehlový, panelový d.*; *drevený, montovaný d.*; *prízemný, (viac)poschodový, trojpodlažný; pavlačový d.*; *obytné domy; mestské domy; vidiecky, dedinský d.*; *stredoveký, meštiansky, secesný d.*; *rodičovský d.*; *číslo domu [...]*

Za ustreznimi kvalifikatorji se za ponazarjalnim gradivom navajajo tudi večbesedni termini,²⁷³ npr.

biely¹ *-la -le* 2. st. *belší* príd. 1. ► majúci farbu snehu, mlieka: *b. čepiec, golierik; b. jogurt; b. mramor; biela lalia, snežienka; biela zá-*

²⁷³ Veliko večino terminoloških zvez tvori samostalnik s klasifikacijskim prilastkom (SSSJ A–G: 40–41), npr. *alkilna skupina, carski rez, elementarni delci*. Navajajo se pri ponazarjalnem gradivu terminološke geselske besede, npr. **celulárny** *-na -ne* príd. 1. biol. lek. súvisiaci s celuloou, syn. bunkový: *celulárna štruktúra, celulárna fyziológia*, ali pa ponazarjajo terminološko rabo besede primarno neterminološke iztočniške besede, npr. **estonsky** *-ka -ke* príd. súvisiaci s Estonskom, s Estoncami: ...šport. *estonske podanie* (vo volejbale) bočné podanie zhora.

sterka; biele obálky; biele šachové figúry, figurky; pren. *biele Vianoce* zasnežená krajina počas Vianoc; *b. svet* kraj pokrytý snehom; anat. *biela hmota* mozgu a miechy; astron. *b. trpaslík* hviezda; *biela die-ra* hypotetické kozmické teleso žiariace do okolitého priestoru [...] (podčrtala Š. P.),

nekatera večbesedna lastna imena,²⁷⁴ npr.

biely¹ *-la -le* 2. st. *belší* príd. [...] cirk. *Bielá sobota* sobota pred Veľkonočnou nedeľou; *Bieli otcovia* katolícky rád založený s cieľom rozvíjať misijnú činnosť a bojovať proti obchodu s otrokmi, Spoločnosť misionárov Afriky [...] (podčrtala Š. P.),

pa tudi nekateri skupi, npr.

biely¹ *-la -le* 2. st. *belší* príd. 1. ► majúci farbu snehu, mlieka: [...] pren. *biele Vianoce* zasnežená krajina počas Vianoc; *b. svet* kraj pokrytý snehom [...] (podčrtala Š. P.).

Drugi zvezek slovarja (*Slovník súčasného slovenského jazyka H–L*) uvaja še gnezdo terminoloških zvez (črni kvadrat), ki se navaja le pri neterminoloških iztočnicah.

Stalne besedne zveze z desemantiziranim samostalnikom (*glasbeno delo* – skladba, *diplomatski krogi* – diplomacija), ki imajo enobesedno ustreznico, so pomensko popolnoma prozorne, navajajo pa se v geslu ustreznega samostalnika ali pridevnika.²⁷⁵

V gnezdu, ki ga uvaja oranžni kvadrat (□), se navajajo večbesedna poimenovanja in stalne formule (SSSJ A–G: 15). Tam so pomensko

²⁷⁴ Večbesedna lastna imena imajo lahko terminološki ali neterminološki značaj. Imena terminološkega značaja se navajajo skupaj z ostalimi terminološkimi zvezami za zglede, npr. *cesta* [...] astron. *Mliečna c.*, hist. *Jantárová c.*; **amsterdamský** [...] polit. *Amsterdamská zmluva* (SSSJ A–G: 40–41).

²⁷⁵ Glagolsko-imenske besedne zveze s kategorialnim glagolom in abstraktnim samostalnikom, ki imajo enobesedno ustreznico (sinonimni glagol), se navajajo v slovarskem članku ustreznih abstraktnih samostalnikov: *robiť agitáciu* – *agitovať*, *robiť analýzu* – *analyzovať*.

neprozorne stalne besedne zveze, ki potrebujejo razlago (navadno skupi ali sklopi), npr. *bela kava* (z mlekom, ant. črna kava), *črna skrinjica*, *francoska postelja*, *bolšji trg* (*blši trh* kde sa predávají obyč. staršie, opotrebovani veci), ker ima ena od sestavin besedne zveze, redkeje obe, preneseni pomen in sestavina, ki je iztočniška beseda, v zvezi ne nastopa v pomenu, ki ga opisuje razlaga (SSSJ A–G: 40).

V gnezdju najdemo poleg skupov in sklopov (npr. *biely prašok* ‘heroin’, *biela tma* ‘gosta megla’) tudi t. i. stalne formule (*dali by ste mi k telefonu (pána, pani) XY; dať ruku [niekomu]; daj Boh šťastia* (pozdrav); *nech vám dá Pán Boh zdravie, silu; dospievať!* (vojaško povelje), *dajže, Bože* ‘ko bi vsaj’; *v hrubých, hlavných črtách; bez komentáru* ...).

V istem gnezdju se navajajo tudi večbesedna lastna imena neterminološkega značaja. Gre za imena oseb (*Červená čiapočka*), organizacij (*Europsky parlament, Hlas Ameriky*), praznikov (*Božie narodenie, Deň matiek*), dokumentov (*Deklarácia práv dieťaťa, Červená kniha*), krajev (*Africký roh*), predmetov (*Trať družby, Biely dom, Berlínsky múr*), dogodkov (*Ázijské hry, Bienále ilustrácií Bratislava*).

Frazemi (enote z zgradbo besedne zveze) in paremiološke enote (ustaljene zveze besed s stavčno strukturo) se navajajo na koncu geselskega članka ustrezne geselske besede za znakom ■ (SSSJ A–G: 41). Med frazeme se uvrščajo tudi stalne primerjave in ekspresivni pragmatični frazemi, kot na primer kletvice, žaljivke, svarila ipd. Frazemi so označeni s kratico *fraz.* Najprej se navajajo po abecedi razvrščene frazeološke primerjave (*čierny ako atrament/kavka/kolomaž/kominár/noc [...]*), nato pa drugi frazemi, razvrščeni glede na strukturo po naslednjem vrstnem redu: minimalni frazemi (*ani biele, ani čierne* nevyhranené, nejednoznačné z hľadiska vlastností), imenski frazemi (*čierna diera* miesto, kde sa všetko stráca) in glagolski frazemi (*čierna zem ho kryje/pokrýva* al. *leží v čiernej zemi* zomrel, je po smrti). V okviru te členitve se navajajo po abecednem redu prve sestavine. Frazemi so obdelani pri vseh polnopomenskih besedah. Pri frazemih, pri katerih je prisotna visoka stopnja čustvene angažiranosti govorečega, izražena tudi z leksikalnimi prvimi frazema, z zgradbenim tipom ali z nenavadnimi prispodobami, je ekspresivnost posebej označena (*expr.*),

npr. *na beton* ('popolnoma prepričan'), nekateri pa imajo lahko tudi kvalifikator *hrub.* (*grob*) ali *vulg.* (*vulgarno*).

Vsak frazem ima razlago, zgledi rabe pa niso navedeni, razen za nekatere minimalne frazeme, npr. *od gruntu* al. *z gruntu* al. *do gruntu* od zaklada, celkom, úplne: *robiť niečo od gruntu, začať z gruntu nový život, všetko do gruntu zhorelo*.

Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971, 1989)

Posamezni zgledi rabe v ponazarjalnem gradivu so v tem slovarju med seboj ločeni s podpičjem, pomenski odtenki pa s pomišljajem. Nefrazeološki večbesedni leksemi so navedeni pri vsaki od predmetnopomenskih sestavin večbesednega leksema, stranska razlaga pa je navedena samo enkrat (razlago za skup *mražená káva* tako najdemo samo pri iztočnici *káva*, za skupe *černá, bílá, turecká káva* pa samo pri iztočnicah *černý, bílý, turecký*). Spodaj so primeri za sestave (*pražená k.*) in sklope (*zelená, černá, bílá, turecká k.; mražená k.*), ki so navedeni za prostimi zvezami (gl. spodaj *šálek kávy*).

káva, -y ž. (z pol. n. mađ. driv. arab.) 1. *semena kávovníku*: dovoz kávy; zelená, pražená k. 2. *aromatický nápoj připravovaný z rozemletých pražených semen kávovníku*: šálek kávy; černá, bílá, turecká k.; mražená k. *druh kávové zmrzliny* 3. *slabě sladovaná a pražená zrna žita n. ječmene používaná jako náhražka pravé kávy*; kávovina: žitná, sladová k.; → expr. zdrob. kávička (*kávinka), -y ž.; kafičko v. t.; — kávový v. t.

Slovar prinaša tudi večbesedna lastna imena (gl. *Bílý dům* pri iztočnici *dům* spodaj) in večbesedne termine (gl. zadnji del slovarskega sestavka iztočnice *černý*), ki sledijo terminološkemu kvalifikatorju. Znak ♦ uvaja frazeološko гнездо (gl. geslo *černý*).

dům, domu m. (6. j. -ě, řidč. -u) 1. *stavení, zprav. obytné; budova*: obytný, rodinný, činžovní d.; přízemní, jednopatrový, šestipatrový, rohový, nárožní d.; d. s ústředním topením a výtahem; stavba domu; staré dřevěné domy s podsíněmi; chodit d. od domu, od domu k

domu, přen. *žebrat*; snad se d. nezboří, přen. nebude tak zle; obyvatelé domu čp. 452; d. U klíčů, U dvou slunců; d. Páně *kostel*; pohřeb se koná z domu smutku *v němž zemřelý bydlil*; Bílý d. (*ve Washingtonu*) *sídlo prezidenta Spojených států amerických*, přen. prezident USA a jeho spolupracovníci [...] 2. *součástí označení sídla něj. instituce, organizace, podniku ap. n. součástí názvu něj. instituce atd. samé*: kulturní, osvětové domy, *méně vhodné domy kultury, osvěty osvětové instituce*; domy pionýrů; národní domy, dělnické domy *někdejší společenská n. kulturní střediska*; Národní d. v...; Obecní d., Slovanský d. v Praze *střediska společenského a kulturního života*; Kulturní d. v Novém Jičíně; D. pionýrů v Praze; D. osvěty v Táboře [...] (podčrtala Š. P.)

černý příd. 1. *mající barvu sazí* (op. *bílý*); *tmavý, temný* (op. *světlý*): č-á barva; zbarvený do černa; č-é vlasy, oči; č-á školní tabule; č-á deska (na úřední vyhlášky); č. oblek; chodit, být v č-ém v *černých (smutečních) šatech*; č-á mše (zast.) *zádušní (sloužená v černém ornátu)*; č. pták, přen. hanl. *kněz, klerikál (podle černého oděvu)*; č. Řím *klerikální n. fašistický*; č-é košile, přen. *fašisté*; č-á komora (fot.) *do kt. lze zcela zamezit přístup světla, temná*; č-á kuchyně s *otevřeným kouřícím topeništěm*; – č-á noc *tmavá*; č. mrak; č. les *hluboký, temný*; č. chléb; č-é pivo (op. *světlé*); č-á káva *bez mléka* (op. *bílá*); č-é brýle s *tmavými skly*; č-é uhlí *kamenné* (op. *hnědé*); č-é kovy *technické železo*; č-á metalurgie *hutnictví železa*; č-é řemeslo *kovodělné*; č-é umění *tiskařství*; č-á práce *obyčejná, nádenická, zprav. s něčím špinícím*; č-é město, č-é Kladno *začouzené továrním kouřem n. hornické*; – č. Petr *karetní hra*; div. č-é divadlo *při kt. černě odění vodiči před černým pozadím (a tím neviditelní) uvádějí do pohybu předměty a vyvolávají tak dojem jejich samovolného pohybu v prostoru*; ♦ líčit, malovat něco č-mi barvami *chmurně, pesimisticky*; držet č-ou hodinku *večer potmě besedovat*; není ani č., ani bílý je *nijaký, charakterově n. názorově nevytříbený*; dělat z č-ého bílé *prohlašovat něco špatného za dobré* [...] – [...] v zeměp. názvech: Č-á Hora *jedna ze svazových republik Federativní lidové republiky Jugoslávie*; Č-á hora (v Krkonoších); Č-é moře; zool. čáp č.; datel č.; mlok č.; lyska č-á; bot. bez č.; topol č.; borovice č-á; kuch. ryba, zajíc na černo (i načerno) s *tmavou sladkou omáčkou*; potrav. č. čaj *fermentovaný*; č. kořen *kořen hadího mordu španělského požívaný jako zelenina*; med. č. kašel *dětské infekční onemocnění charakterizované prudkými záchvaty kašle spojenými se zvracením*; č-é neštovice (zast.) *pravé*; č-á smrt *mor*; mysl. č-á zvěř *černá* (zpodst.); hist. č-á sotňa *nejreakčnější statkářská strana v carském Rusku* [...] (podčrtala Š. P.)

Толковый словарь русского языка (1992, 41997)

Edino gnezdo v slovarju je frazeološko, uvaja ga znak ♦. Poleg frazemov vsebujejo tudi nefrazeološke stalne besedne zveze, zdi se, da večinoma sklope in zrasleke, večbesedna lastna imena (npr. *Белый дом* pri iztočnici *дом*) in večbesedne termine (ki jim v oklepaju sledi kvalifikator *специальное* brez dodatnih terminoloških zamejitev,²⁷⁶ nato pa še razlaga), npr.

дыра'-ы' *мн.* дыры дыр дыра'м, *ж.* 1. Прорванное или проломанное отверстие. *Дыры на локтях. Д. в крыше. Заткнуть дыру.* [...] 2. *перен.* Глухое место за холустье (разг.). [...] ♦ **Чёрная дыра** (спец.) – не дающий излучений космический объект, обладающий мощным полем тяготения. [...] (podčrtala Š. P.)

дом, -а (-у) , *мн.* -а' -о'в, *м.* 1. Жилое (или для учреждения) здание. *Д.-новостройка. Каменный д. Флаг на доме.* [...] 2. Свое жильё, а также семья, люди, живущие вместе, их хозяйство. [...] 3. (*мн.* нет). Место, где живут люди, объединённые общими интересами, условиями существования. [...] 4. *чего* или *какой*. Учреждение, заведение, обслуживающее какие-н. общественные нужды. *Д. отдыха. Д. творчества. Д. учёных. Д. ветеранов сцены. Торговый д.* (название некрых торговых фирм). [...] ♦ **На дому'** – дома. [...] **На' дом** – домо'й. [...] **Белый дом** – 1) резиденция американского президента в Вашингтоне; 2) в России главное правительственное здание [...] (podčrtala Š. P.)

Sestave in skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavine, ki je iztočnica, se navajajo kot ponazarjalno gradivo (sestave pri izhodiščnih pomenih, skupi pa pri drugotnih, izpeljanih pomenih) – sledi jim razlaga.

²⁷⁶ Slovar ima sicer zunaj gnezda tudi terminološka kvalifikatorska pojasnila, ki v uvodu niso navedena, npr. *В астрономии, В балете* ipd.

Uniwersalny słownik języka polskiego (2004) in Wielki słownik języka polskiego (2007–2012)

V USJP so frazeološke zveze prikazane v frazeološkem gnezdu z oznako ◇. Znak □ uvaja posebno paremiološko gnezdo (pregovori in reki). Terminološko gnezdo uvaja znak Δ. V njem so brez kvalifikatorja navedene tudi nefrazeološke in neterminološke neprozorne zveze. Zveze se navajajo pri vseh polnopomenskih sestavinah, razlage pa navadno samo pri iztočnicah, ki so nadrejene sestavine zveze.

WSJP ima frazeološko gnezdo, kjer so poleg pravih frazemov (skupov, sklopov in zraslekov s konotativnim pomenom) navedeni tudi nefrazeološki večbesedni leksemi in večbesedna lastna imena; primer gnezda pri iztočnici *dom*:

Biały Dom, Dom Boży
 dom czyjś jest otwarty dla kogoś
 dom gry
 dom mediowy
 dom modlitwy
 [...]

V WSJP najdemo neterminološke sestave med prostimi zvezami v ponazarjalnem gradivu pri izhodiščnem pomenu sestavine besedne zveze, npr.

dom

[...]

1. budynek

DEFINICJA: budynek przeznaczony na mieszkania lub na pomieszczenia dla zakładów pracy i instytucji

[...]

POŁĄCZENIA: drewniany, kamienny, murowany; dwupiętrowy, jednopiętrowy, parterowy, piętrowy; niski, wysoki; duży, mały, wielki; biały, ciemny, czerwony, szary; okoliczny, narożny, sąsiedni; krakowski, warszawski; letni; chłopski, podmiejski, wiejski; rodziny; jednorodzinny, wielorodzinny; prywatny, własnościowy; opuszczony; stary, zniszczony; luksusowy, piękny dom (podćrtała Š. P.).

Podobno je pri USJP:

dom

1. «budynek przeznaczony na mieszkania, na pomieszczenia dla zakładów pracy, instytucji itp.»

- Dom murowany, parterowy, piętrowy, narożny.
- Dom nowoczesny, stylowy, staroświecki, zabytkowy.
- Dom jednorodzinny, wielorodzinny, własnościowy.
- Dom z gankiem, z werandą.
- Brama, front, ściany, wnętrze domu.
- Administrator, dozorca, właściciel domu.
- Budować, stawiać, burzyć, rozbierać dom.
- Dom stoi przy ulicy, przy placu [...] (podćrtała Š. P.)

Med ponazarjalnim gradivom pri drugotnih, izpeljanih pomenih med prostimi zvezami najdemo skupe. Ti večbesedni leksemi nimajo razlage, ker je pomen sestavine s prenesenim pomenom že razložen. Primeri: *dom szeregowy* 'vrstna hiša', *przyjaciół domu*, *dom rencisty*, *dom noclegowy*, *zajezdny*, *dom wczasowy*, *wypoczynkowy*, *wycieczkowy*, *dom bankowy*, *handlowy*, *dom aukcyjny*, *dom wydawniczy*, *wysyłkowy*, iz USJP:

dom

1. «budynek przeznaczony na mieszkania, na pomieszczenia dla zakładów pracy, instytucji itp.»

[...]

Δ *bud.* Dom bliźniaczy *zob.* bliźniaczy w zn. a.

Δ Dom szeregowy «dom należący do zespołu identycznych domów sąsiadujących ze sobą przez ścianę, wybudowanych w jednej linii; segment, szeregowiec»

Δ Fabryka domów *zob.* fabryka w zn. 1.

Δ Nakrycie domu *zob.* nakrycie w zn. 2.

Δ *urz.* Gospodarz domu *zob.* gospodarz w zn. 5.

◇ *fraz.* Dom pod blachą *zob.* blacha w zn. 1.

[...]

3. «rodzina, domownicy; także: mieszkanie wraz z jego mieszkańcami»: Z rodzinnego domu wyniosła zamiłowanie do książek i muzyki. W domu niepokojono się jego nieobecnością.
- Przyjaciół domu.
 - Obudzić cały dom.
- [...]
- ◇ *fraz.* Założyć dom *zob.* założyć w zn. 1.
- ◇ *książk.* Głowa domu *zob.* głowa w zn. 3b.
- [...]
6. *urz.* «instytucja państwowa, społeczna, handlowa itp., mieszcząca się zwykle w oddzielnym lokalu lub budynku; także: biurowiec, w którym się ona znajduje; zakład, przedsiębiorstwo»
- Dom rencisty.
 - Dom noclegowy, zajezdny.
 - Dom wczasowy, wypoczynkowy, wycieczkowy.
 - Dom bankowy, handlowy.
 - Dom aukcyjny.
 - Dom wydawniczy, wysyłkowy (podćrtala Š. P.)

Veliki rječnik hrvatskoga jezika (2004)

Znak □ uvaja frazeološko gnezdo, znak Δ pa uvaja gnezdo nefrazeoloških stalnih besednih zvez (skupaj s terminološkimi zvezami) – gre za neprozorne zveze, ki jim sledi razlaga.

Primeri:

- měk** *prid.* <*odr.* -i, *komp.* měkši> 1. koji je podatan na pritisak, koji se lako ugiba pod pritiskom, *opr.* tvrd [- *a* *fovelja*] 2. koji se lako obrađuje, reže, ne pruža otpor alatu i oruđu [- *o* *drvo*] 3. *pren.* koji ne draži osjetila; blag, *opr.* jak, opor, oštar, žestok 4. koji je lak, gibak [- *korak*] 5. *pren.* koji je popustljiv, pomirljiv [*čovjek -a* *srca*]
- Δ - **a ruka** 1. ruka laganih, neusiljenih pokreta [*ovo je slikala -a ruka*] 2. *sport.* lagana ruka, ruka igrača koji lagano pogađa (ob. u košarci); -**a voda** slatka prirodna voda bez minerala, kišnica [...]
- - **kako pamuk** 1. veoma mek (o predmetima) 2. popustljiv (o ljudima)

Redko večbesedni leksemi nastopajo med zgledi rabe (vedno z razlago) – pri tem gre lahko za sestave, npr.

držáč *m* <G držáča> (+ *potenc.*) općenito riječ koja se širi na značinja ili nepostojeće termine za predmete koji što drže ili kojima se što drži u ruci [- (*za novine*) drveni okvir (rama) u koji se u kavanama učvršćuju novine za čitanje iz ruke; - *za knjigu* stabilan predmet koji ne da da se složene knjige sruše i sl.] [...]

ali za skupe, pri katerih ima prenesen pomen sestavina, ki je iztočnica, npr.

mlādić *m* <G mladića, V mlādiću> 1. mlad čovjek koji još nije zašao u zrelo dob 2. mlađi neoženjen čovjek [*stari* - stari momak, onaj koji se nije oženio do starije dobi, koji se nije oženio onda kada se smatra da je vrijeme]. (Podčrtala Š. P.)

5.3 SMERNICE USLOVARJANJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV

Pregledani enojezični razlagalni slovarji slovanskih jezikov večbesednih leksemov ne navajajo kot iztočnice, ampak imajo te enote mesto v slovarski mikrostrukturi, bodisi kot podiztočnice (slovaški SSSJ in poljski USJP) bodisi v gnezdh (terminološkem, frazeološkem ali v gnezdu leksikaliziranih zvez), ali pa med zgledi rabe (samo v SSKJ so od ostalega ilustrativnega gradiva ločene s poševnico). V SSKJ in slovaškem SSSJ je možnost navajanja večbesednih leksemov tudi kot samostojnega pomena pri eni od sestavin leksema (ali pri obeh), ki ga uvaja pojasnilo *v zvezi s/z*. Izjemo predstavlja *Spletni slovar slovenskega jezika*, ki ima načeloma tudi možnost navajanja večbesednih leksemov kot iztočnic.

E. Kržišnik v prispevku na *Strokovnem posvetu o novem slovarju slovenskega jezika* (Perdih 2009: 53–60) kot težnjo v slovaropisju izpostavlja dve ločeni gnezdi: gnezdo za stalne besedne zveze nefrazeološkega tipa, v katerem se poleg stalnih besednih zvez z različnimi stopnjami pomenske zlitosti sestavin navajajo tudi večbesedni termini in večbesedna lastna imena, in frazeološko gnezdo, pri čemer ugotavlja, da je pri vsakem od gnezd po en načelni odstop: v nefrazeološkem stalnobese-

dnozveznem gnezdu se praviloma ne navajajo sestave (le-te se navajajo med ponazarjalnim gradivom), v frazeološkem gnezdu pa se navaja tudi paremiološko gradivo (Kržišnik v Perdih 2009: 54).

Neterminološki večbesedni leksemi z lastnostmi sestave se v vseh slovarjih navajajo pri ponazarjalnem gradivu (seveda samo pri prvem oziroma izhodiščnem pomenu besede kot iztočnice), skupaj s prostimi besednimi zvezami. Terminološke sestave pa se navajajo v terminološkem gnezdu (z obvezno razlago in kvalifikatorjem).

Skupi se praviloma navajajo (a) kot ponazarjalno gradivo pri izpeljanih (neizhodiščnih) pomenih, če so navedeni pri iztočnici, ki je njihova sestavina – v tem primeru razlage ne potrebujejo, saj je prenesena sestavina že razložena – in (b) kot samostojni pomeni ali v gnezdih različnih tipov – v tem primeru gre za skupe, pri katerih pomen prenesene sestavine ni leksikaliziran, ustaljen (zato ni zabeležen kot novi pomen sestavine, ampak beseda v tem pomenu nastopa samo v določeni zvezi).

Sklopi in zrasleki se navadno navajajo v gnezdih. Frazeološke zveze, ki so sklopi in zrasleki, so v vseh slovarjih navedene v frazeološkem gnezdu.

Nefrazeološki večbesedni leksemi so glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin v slovarjih obravnavani enotno, v skladu s svojimi tipološkimi lastnostmi, ki vplivajo na njihovo uslovarjanje. Edini odstop od pravila predstavljajo terminološke sestave, ki imajo v nasprotju z neterminološkimi večbesednimi leksemi kljub pomenski prozornosti vedno razlago, ne glede na mesto v slovarju.

5.4 PROBLEMI USLOVARJANJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV

Predlogi rešitev izpostavljenih slovaropisnih problemov temeljijo na izsledkih jezikoslovne analize obsežnejše množice novejših večbesednih leksemov in na izsledkih problemske analize gradiva s slovaropisnega vidika skupaj z upoštevanjem teoretičnih izhodišč in že uveljavljenih slovaropisnih smernic.²⁷⁷

²⁷⁷ V tem razdelku navedeni predlogi so načeloma skladni z rešitvami, ki jih uva-
ja *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015) in

5.4.1 Osnovna delitev večbesednih leksikalnih enot z vidika slovaropisja

Z vidika slovaropisja je za potrebe slovarskega prikaza enot (določanja mesta v slovarju, pomenskega opisa, ponazarjalnega gradiva ipd.) smiselno upoštevati besedilnofunkcijske in stilistične lastnosti leksemov ter *večbesedne leksikalne enote* razdeliti na *frazeme* in *nefrazzeološke večbesedne lekseme* (oz. *stalne besedne zveze*), ki so lahko *terminološki* ali *neterminološki*.²⁷⁸

Frazem je z vidika pomenske zlitosti sestavin stalna besedna zveza z lastnostmi zrasleka, sklopa ali skupa (pri čemer ima vsaj ena sestavina neleksikaliziran pomen), poleg tega pa mora imeti zveza kot celota tudi konotativni pomen.²⁷⁹ *Nefrazzeološki večbesedni leksemi*, za katere so sicer značilne vse stopnje pomenske zlitosti sestavin (gl. tipologijo v razdelku 4), imajo za razliko od frazemov v besedilu le poimenovalno funkcijo in so stilno nezaznamovani.

Edini dovolj zanesljiv kriterij za ločevanje nefrazzeoloških večbesednih leksemov od frazemov v ožjem smislu je tako prisotnost ekspresivnega učinka v besedilu. Z vidika slovaropisja so problematični mejni primeri, pri katerih ekspresivni učinek ni jasno razviden (npr. *ležéči policaj*, ki se zaradi izrazite poimenovalne funkcije po učinku bliža terminu, zaradi jasno razvidne metafore in pogovornega izraza *policaj* pa se bliža frazemu).

ki so uporabljene v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016* (eSSKJ). Zgledi stalnih besednih zvez so, če ni drugače navedeno, iz SNB, zgledi besedil pa iz korpusa Gigafida.

²⁷⁸ Pojem *večbesedni leksem oz. stalna besedna zveza* je širši od pojma *frazem*, ki je z vidika pomenske zlitosti sestavin stalna besedna zveza z lastnostmi zrasleka, sklopa ali skupa, poleg tega pa mora imeti tudi konotativni pomen.

²⁷⁹ Glede na to se frazeološka proučevanja delijo na t. i. frazeologijo v ožjem in na frazeologijo v širšem smislu, ki obravnava vse tipe stalnih besednih zvez.

5.4.2 Kriteriji za ločevanje stalnih besednih zvez od prostih zvez

Temeljna faza izdelave slovarja je izbor eno- in večbesednega gradiva, pri čemer je prepoznavanje večbesednih leksikalnih enot še posebej zahtevno. Le-te se glede na svoje tipološke lastnosti (skladno s stopnjo leksikaliziranosti zveze) v slovarju dalje umeščajo na različne hierarhične stopnje. Problematično je zlasti določanje meje med pomensko prozornimi stalnimi besednimi zvezami (sestavami) in tipičnimi kolo-kacijami (prostimi besednimi zvezami). Zaradi vezanosti na posamezne pomene sestavin zveze se oba tipa v eSSKJ sicer navajata na isti hierarhični stopnji, kot ponazarjalno gradivo.

Pomenskorazmerna določnost pridevnika v stalni besedni zvezi

Za (leksikalizirane) samostalniške stalne besedne zveze s strukturo *levi (pridevniški) prilastek + samostalnik* je značilna pomenska vezanost pridevnika na pomen samostalniške odnosnice (oz. pomenskorazmerna določnost; gl. razdelek 3.1 *Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi*, zlasti *Pridevnik glede na vrsto denotata*, *Ločevanje vrstnih pridevnikov od lastnostnih*, *Pomenska tipologija vrstnih pridevnikov* in *Pridevnik kot sestavina stalne besedne zveze z vidika pomenske določnosti*). Pridevnik v prilastku tovrstne samostalniške zveze je navadno vrstni in se pojavlja v določni obliki (če le-ta obstaja). Samostalniške stalne besedne zveze z lastnostnimi pridevniki imajo v besedilu navadno ekspresivni učinek in se uvrščajo med frazeme, npr. *črn scenarij (najbolj črn scenarij)*²⁸⁰ ipd.

Z vidika ugotavljanja besednozvezne stalnosti so manj problematični pravi vrstni pridevniki, ki so tvorjeni iz samostalnikov²⁸¹ ali glagolov (npr. *cestni, gugalni*).

²⁸⁰ Zgled je iz korpusa Gigafida.

²⁸¹ Oziroma iz »pomensko abstrahiranega samostalniškega poimenovanja, npr. *gozdni čuvaj* ← *čuvaj gozda* (*gozd* kot slovarska – pojmovna prvina jezika) [...]«, zaradi česar ne morejo biti besedilni aktualizatorji (tvorijo lahko samo stalno besedno zvezo) (Vidovič Muha 1996: 124).

Stalnost besednih zvez z vrstnimi pridevniki, nastalimi s pomen-skim prenosom iz kakovostnih (npr. lastnostnega, *dobri holesterol*, ali pridevnika barve, *rdeči karton*) in mernih pridevnikov (npr. *mladi raziskovalec*), tudi ni problematična (te zveze niso pomensko prozorne in potrebujejo slovarsko razlago). Zveze z mernimi pridevniki so sicer zaradi večje množice kolokatorjev manj trdne stalne besedne zveze, samostalniška jedra se da izmeriti oz. izražajo razsežnost v prostoru (primeri: *tri-, petnadstropna torta*, *(n-)litrška posoda*).²⁸²

So pa s tega vidika problematični pridevniki, ki imajo pomen snovnosti oziroma svojilnosti, hkrati pa v določenih zvezah izkazujejo tudi pomen vrstnosti, ki je lahko razviden ali pa ne tudi iz oblike (oblikovno lahko sovpadata). Pri teh ugotavljamo stalnost pomenskih razmerij, ki je določljiva s pretvorbniimi možnostmi.

Poleg dveh pomenskih možnosti je za ti dve skupini pridevnikov značilna tudi manjša stopnja leksikaliziranosti zvez, ki jih tvorita, kar je posledica večje množice kolokatorjev.

- (1) V prvi skupini so pridevniki, ki so
- **kakovostni** s pomenom **snovnosti** (v tem primeru gre za pomenskorazmerno nedoločnost; samostalnikom prisojajo lastnost, ki na odnosnice ni pomensko vezana, jih šele določa, konkretizira, aktualizira): ‘ki JE IZ [...]’, npr. *lesen izdelek* (prim. tudi *izdelek je povsem lesen*), *volnene nogavice* (*nogavice so čisto volnene*), *jagoden/jagodov sok* (*sok je predvsem jagodov*);
 - ali **vrstni** s pomenom **sestavinskosti** (pri teh primerih gre za pomenskorazmerno določnost, zveza kot celota je tipizirana glede na druge podobne zveze): ‘ki VSEBUJE [...]’, npr. *smetanova torta*, *jagodnaljagodova torta* (gre za vrste, tipe tort), *gobjalgobova juha* (vrsta juhe), *jagodni/jagodov sok* (vrsta pijače, ki vsebuje jagoden/jagodov sok).

²⁸² Zgledi zvez z mernimi pridevniki so iz korpusa Gigafida.

- (2) V drugi skupini so pridevniki, ki imajo
- pomen **svojilnosti** (določljiv s pretvorbo v edninski rodilnik,²⁸³ pri teh primerih gre za pomenskorazmerno nedoločnost): ‘ki JE OD [...]’ (‘ki pripada [...]’), npr. *državen kapital, cerkven denar*,²⁸⁴ *kravji gobec* (prim. *Ko sem se obrnil od slikarskega stojala, sem komaj še videl, kako so razcefrane platnice izginjale v kravjem gobcu; šolska knjižnica ([...] nova šolska knjižnica, ki ima 13.500 knjig, je najsodobneje opremljena)*);
 - ali pa različne pomene **vrstnosti** (pomenskorazmerna določnost), npr. *mačji iztrebek, mladič, samec, ugriz, mačja bolezen, pasma, populacija, razstava* (splošno razmerje – pomen ni določljiv, zato razlaga ‘ki je v zvezi s/z [...]’), *mačje stranišče; šolska reforma* (posredna namenskost).

Pridevniška vrstnost, ki jo ugotavljamo iz sobesedila, je tu preverljiva s pretvorbo v številsko nezaznamovani (needninski) rodilnik,²⁸⁵ npr. *mačji ugriz* ni ‘ugriz od (ene, določene) mačke’, ampak je vrsta ugriza (kot npr. tudi *pasji ugriz*). Pri konkretizaciji bi bil verjetno rabljen (pravi) svojilni pridevnik *mačkin*, npr. *mačkin ugriz, mačkina bolezen*.

Pri ugotavljanju pomenske določnosti pridevnika ne upoštevamo (samo) formalnega kriterija, ki je zaradi pogoste skladijske določnosti ob nanašanju na enega, konkretnega ali predhodno že znanega referenta lahko precej nezanesljiv, ampak predvsem **leksikalnopomenski** kriterij.

Pridevniki tipa *šolski* z obrazilom *-ski* lahko izražajo tako svojino kot vrstnost. Iz sobesedila razberemo, ali gre za npr. knjižnico v točno določeni šoli ali za tip knjižnice, prim. npr. besedili (1) [...] *nova šolska knjižnica, ki ima 13.500 knjig, je najsodobneje opremljena* in (2) [...] *podatki ne zajemajo izposoj v šolskih knjižnicah*.

Pomen svojilnosti imajo tovrstni pridevniki zlasti, če so izpeljani iz samostalnikov, ki imajo v določenem pomenu možnost posebitve (institucija, ustanova, podjetje, organizacija ipd.).

²⁸³ Gl. Vidovič Muha 2000a: 66.

²⁸⁴ Primera sta iz monografije *Slovensko leksikalno pomenoslovje* A. Vidovič Muha (2000a: 305). Drugi primeri v teh dveh odstavkih so iz korpusa Gigafida.

²⁸⁵ Gl. Vidovič Muha 2000a: 66.

Potencialna terminološkost besedne zveze

Eden od (možnih) kriterijev za ločevanje prostih besednih zvez od prozornih stalnih besednih zvez (sestav) je **potencialna terminološkost** oz. v besedilu izpostavljena poimenovalna funkcija zveze. Ta sporočanjski kriterij se upošteva pri analizi besednih zvez, ki imajo glede na strukturne in oblikovne kriterije obe možnosti (ki so lahko proste ali stalne), to pa so zlasti zveze z desnim, samostalniškim prilastkom. Potencialna terminološkost imenske zveze se ugotavlja s primerjavo več različnih besedil. Besedilna raba namreč potrdi predpostavko, da je določena zveza prosta ali stalna.

Z vidika ugotavljanja ustaljenosti so manj problematične imenske zveze s pridevniškim prilastkom. Upoštevanje predvsem sporočanjskega kriterija pride v poštev redko, samo, če se ustaljenost zveze v gradivu oblikovno in pomensko neposredno ne potrjuje.

Primer:

Stalne besedne zveze *dolgodlaka mačka / dolgodlaki maček* in *kratkodlaka mačka / kratkodlaki maček* (npr. *Dolgodlake mačke moramo počesati vsaj enkrat na teden; posebna hrana za dolgodlake mačke: Kratkodlake mačke so: kartezijska mačka, ruska modra, [...], dolgodlake pa so perzijske mačke vseh barv [...]*), ki pomenijo poseben tip mačk, v besedilih redkeje nastopajo tudi kot proste zveze (npr. *V Šentvidu se je izgubil bel dolgodlak maček s črno liso na hrbtu*) s pomenom '(ta, določena) mačka z dolgo/kratko dlako'.²⁸⁶

Stalnih besednih zvez z desnim (samostalniškim) prilastkom je v gradivu bistveno manj kot levoprilastkovnih stalnih besednih zvez. Če v besedilih obstajata obe pretvorbni različici, npr. *tiskovni ataše* in *ataše za tisk*,²⁸⁷ in je zveza z levim prilastkom stalna, različico z desnim prilastkom navadno obravnavamo kot prosto zvezo (kot skladijenskopodstavni opis, predstopnjo zveze s pridevniškim prilastkom). Te različice so navadno odprte za dodatne sestavine, npr. *ataše za tisk in kulturo*

²⁸⁶ Primerov, pri katerih tip pridevnika (vrstni ali lastnostni) ni razviden, je v besedilih malo. Tudi ta zgled bi lahko interpretirali kot napako, zapis brez i-ja zaradi vokalne redukcije v pogovornem jeziku.

²⁸⁷ Zgleda sta iz delovne različice gesla *ataše* v eSSKJ.

(prim. tudi *depresivni pacient (bolnik)*, *depresivna oseba* : *pacient (bolnik, oseba) z depresijo*).

Pomensko prozorne stalne besedne zveze (sestave) z desnim prilastkom so omejene zlasti na termine ali imena, poimenovanja, nazive in naslove.

Primeri:

dopust za nego in varstvo otroka

dom upokojenцев

doktor znanosti

*zavod za turizem*²⁸⁸

Kljub manjši stopnji kolokacijske trdnosti so zaradi tovrstne ustaljenosti stalne besedne zveze tudi npr. *svetovni dan zdravja (turizma / boja proti aidsu / knjige / Romov / ...)* ipd.²⁸⁹

Kolokacijska trdnost in stopnja ustaljenosti besedne zveze

Kriterij za ugotavljanje stopnje besedilne ustaljenosti besednih zvez z lastnostmi sestave je kolokacijska trdnost stalne besedne zveze, ki se kaže kot omejena povezovalnost (kolokabilnost) sestavin besedne zveze (omejeno število kolokatorjev) in je določljiva tudi s korpusnimi statističnimi izračuni.²⁹⁰

Pri sestavah z levim, pridevniškim prilastkom ugotavljamo različne stopnje ustaljenosti. Pomensko najmanj trdne sestave so, čeprav sicer zadoščajo kriterijem stalne besedne zveze, tiste s potencialno neomejeno možnostjo kolokatorjev. Le-te se v slovarju navajajo kot ponazarjalno gradivo za pomen (zgledi rabe).

Primeri za sestave z levim prilastkom:

kuharski/slikarski/skakalni... antitalent

barski pianist/pult; barska plesalka/pevka/...

²⁸⁸ Zgledi so iz korpusa Gigafida.

²⁸⁹ Zgledi so iz korpusa Gigafida.

²⁹⁰ Tudi pri široki kolokabilnosti je stopnja sopojavljanja sestavin (določljiva s korpusnimi izračuni, npr. MI³ ali LL) lahko precej visoka, res pa je pri manjši navadno še večja.

alergijske/lastmatične/... težave
degustacijski kozarec/tečaj/večer/prostor/meni/...; degustacijska dvorana/komisija/...
slovenski/ameriški/nemški/... jezikoslovec
litrski kozarec/lonček/vrč/...
turistični/naravni/skriti/kraški/tehnološki/glasbeni/... biser
depresivni pacienti/bolnik/depresivna oseba/...
*kmetijski/kulturni/tiskovni/... ataše*²⁹¹

Samostalniške besedne zveze z desnim prilastkom, ki niso termini, imena, poimenovanja, nazivi ali naslovi, se v slovaropisju obravnavajo kot proste zveze.

Primeri za samostalniške proste besedne zveze z desnim prilastkom:
kartica (kupon/bon/kuponček/kodalizkaznica) za popust
kartica za odklepanje (zaklepanje/vklop/zagon/odpiranje/...)
kartica za bankomat (mobilni telefon/mobitel/brezžično omrežje/prenosni računalnik/prenosnik)
*izkaznica darovalca organov (prosilca za azil/podjetnika/...)*²⁹²

5.4.3 Uslovarjanje vrstnih pridevnikov

Slovarske razlage vrstnega pridevnika

Tipologija pridevniške vrstnosti prispeva k možnosti izboljšave slovarskih razlag vrstnih pridevnikov. Namesto zgolj besedotvornih, splošno-razmernih razlag vrstnih pridevnikov SSKJ-jevskega tipa *v zvezi s/z* oziroma *nanašajoč se na* se z upoštevanjem leksikalnopomenske tipologije pridevniške vrstnosti²⁹³ odpira možnost natančnejše pomenske razlage, ki temelji na opisu pomenskega razmerja med sestavinami stalne besedne zveze, pri čemer je v primerih, kjer je odnos težko definirati (npr.

²⁹¹ Zgledi so iz delovnih različic sestavkov v eSSKJ.

²⁹² Zgledi so iz delovnih različic sestavkov v eSSKJ.

²⁹³ Gl. *Slovensko leksikalno pomenoslovje* A. Vidovič Muha (2000a: 315–326). Prim. tudi razdelek 3.1 *Pridevnik kot levi prilastek v samostalniški besedni zvezi*, zlasti *Pomenska tipologija vrstnih pridevnikov*.

sestava *razvojná psihologija* in skup *vinska kraljica*), najustreznejši način razlaganja s splošnorazmernimi razlagami. To velja zlasti za pridevnike, izpeljane iz terminološkega (pomena) samostalnika, če so pomensko vezani izključno na terminološki pomen motivirajočega samostalnika, npr. *kostna gostota* – ki je v zvezi s kostmi; *ozonski plašč*, *ozonska plast* – ki je v zvezi z ozonom; *litijev*²⁹⁴ v zvezi *litijev atom* – ki je v zvezi z litijem proti *litijeva baterija* – baterija z litijem – ki vsebuje litij (v tem primeru gre za pomenski odtenek, odklik od izhodiščnega pomena pridevnika); prim. tudi *ženska pisava* – ki je v zvezi z ženskami.

Natančnejšo pomensko razlago imajo lahko samo vrstni pridevniki z leksikaliziranim pomenom (torej ti, ki v istem pomenu določajo več samostalniških jeder). Razlago vrstnega pridevnika izločimo iz pomenskega odnosa med motivirajočim samostalnikom v podstavi vrstnega pridevnika (npr. *vrt* za *vrtni*²⁹⁵ – gl. spodaj) in skupnim imenovalcem pomenov samostalniških jeder, ki jih vrstni pridevnik določa (npr. *palček*, *uta*, *lopa*, *pohišstvo*; *kosilnica*, *škarje*). Na ta način so tovrstne stalne besedne zveze (zlasti sestave in skupi, torej pomensko prozorne) v slovarju združene pod enim pomenom (vrstnega pridevnika) in zaradi možnosti pomenske delitve na pomen določujoče sestavine in pomen jedra nimajo samostojne razlage.

Zgled za vrstni pridevnik – pomenski razmerji med motivirajočim samostalnikom vrstnega pridevnika in jedrom imenske zveze sta prikazani kot pomen in podpomen; prvo je razmerje krajevnosti, drugo pa posredne namenskosti:

vrtni [...] 1. ki je na vrtu: *vrtni palček*, *vrtna uta*, *vrtna lopa*, *vrtno pohišstvo* [...] 1.a ki je namenjen za urejanje vrta: *vrtna kosilnica*, *vrtné škarje* [...] ²⁹⁶

²⁹⁴ Zgled je iz *Sprotnega slovarja slovenskega jezika*.

²⁹⁵ Zgled je iz *Koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015: 37–38).

²⁹⁶ Zgled je prirejen po *Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015: 37–38).

Uslovarjanje konverznih vrstnih pridevnikov

Konverzne pridevnike v slovaropisju obravnavamo v okviru večpomenskosti. Na podlagi podrobnejše skladenjsko-pomenske analize lahko konverzne vrstne pridevnike ločimo od izhodiščnih kakovostnih znotraj enega slovarskega sestavka z vrstnim pridevnikom v podpomenu ali drugem, izpeljanem pomenu.

Primer:

črn -a -o [...] 1. ki je take barve kot oglje ali saje: črni lasje; črn maček[...] črni -a -o

STALNE BESEDNE ZVEZE črni ribez [...]; črna murva [...]; črna redkev [...]²⁹⁷

Zlasti izdeležniški vrstni pridevniki v povedkovem določilu še izkazujejo nedoločno obliko in s tem deležniški pomen stanjskosti (npr. *Zdaj je samozaposlen v kulturi, predusem pa je eden najuglednejših slovenskih pisateljev za otroke in mladino; deluje kot samozaposlen v kulturi*), v poziciji levega prilastka pa so že vrstni pridevniki, formalno izkazani z določno obliko (npr. *samozaposleni zavarovanec, zdravnik ipd.*).

Zanimivo je tudi potencialno prehajanje vrstnega pridevnika, ki je nastal s pomenskim prenosom pridevnika barve, nazaj med kakovostne pridevnike (z novim pomenskim prenosom), npr. pridevnik *zeleni* v pomenu 'ki je v zvezi z varovanjem, ohranjanjem narave, življenjskega okolja' v zvezah *zelena tehnologija ([...] odločajo o (ogromnih) količinah denarja, vloženega v razvoj čim bolj zelene tehnologije)* (proti npr. zvezi *zeleno gnojenje*, kjer pridevnik nima možnosti stopnjevanja).²⁹⁸

V korpusnih besedilih zasledimo posamezne primere stalnih besednih zvez s pridevnikom »v nedoločni obliki« v povedkovniški vlogi, vendar gre največkrat za z vidika knjižnega jezika napačen zapis osrednjeslovenske pogovorne različice pridevnika, ki je rezultat moderne vokalne redukcije, npr. *procikličen*²⁹⁹ (*Kritiziral je zadnji britanski proračun, ker je »na žalost procikličen«*).

²⁹⁷ Razlaga in zgledi so iz ¹SSKJ.

²⁹⁸ Primera zvez sta iz delovne različice sestavka *zelen* v eSSKJ.

²⁹⁹ Slovarski sestavek *prociklični* je v *Sprotnem slovarju slovenskega jezika*.

5.4.4 Slovarska obravnava večbesednih leksemov glede na pomensko zlitost njihovih sestavin

Tipologiziranje večbesednih leksemov v praksi temelji na analizi besedila, pri kateri s pomočjo sobesedila, tipičnih zvez, ki jih tvori leksikalna enota, določamo pomen.

Denimo zveza *velikonočna torta* bi, če jo izločimo iz sobesedila, lahko bila tudi sestava, vendar pa ravno sobesedilo dokazuje, da ne gre za kakršno koli torto, ki se je ob veliki noči (sestava), temveč za posebno vrsto torte s posebnim receptom za peko (skup).

Ker je cilj raziskave predvsem aplikativni prispevek k slovaropisju, je tipologija prilagojena vidiku umeščanja različnih tipov zvez v slovar in vidiku slovarskih razlag. Tako sta pri skupih in sklopih dodani po dve podstopnji (skupi in sklopi z leksikaliziranim prenesenim pomenom sestavin(e) ter skupi in sklopi z neleksikaliziranim pomenom sestavin(e)).

V slovaropisni praksi večbesedni leksemi niso izenačeni z enobesednimi – nimajo statusa iztočnice. V slovarju so obravnavani na mikrostrukturni ravni,* zato je z vidika umeščanja večbesednih leksemov v slovar bistven tipološki kriterij **deljivost/nedeljivost pomena** zveze na pomene posameznih sestavin.

* Na makrostrukturni ravni slovarji načeloma obravnavajo le enobesedne iztočnice.

Večbesedni leksemi z leksikaliziranim (prozornim) pomenom sestavin bi bili lahko delno pomensko opisani pri iztočnicah posameznih sestavin, večbesedni leksemi z neleksikaliziranim (neprozornim) pomenom pa se navadno obravnavajo v posebnem razdelku znotraj slovarskega sestavka. G. Blagus Bartolec (2012; 2014) in B. Tafra (2016) ugotavljata, da bi imeli status leksema (in posledično slovarske iztočnice) lahko samo zrasleki, sklopi in skupi s preneseno jedrno sestavino,³⁰⁰ saj so tovrstne zveze nastale s procesom leksikalizacije. Sestave in skupe s

³⁰⁰ Primeri skupov iz SNB, pri katerih ima jedrna sestavina, ki je nosilec pomena zveze, neleksikalizirani preneseni pomen: *davčna oaza*, *abstinenčna kriza*, *bese-*

preneseno določujočo sestavino zveze (ki niso termini ali lastna ime-na) imenujeta kolokacijske zveze,³⁰¹ nastale v procesu sintagmatizacije (trdnjšegega skladijskega spajanja), kar posledično pomeni, da beseda (pridevnik), ki vstopa v zvezo kot določujoča sestavina (z izhodiščnim ali prenesenim pomenom), dodaja le pomen podvrste tega, kar pomeni jedrni samostalniki kot nosilec pomena zveze (Blagus Bartolec 2012: 53–56; 2014: 159–162; Tafra 2016: 528–529).

Sestave se v slovarju navajajo kot ponazarjalno gradivo pri (prvem) pomenu vrstnega pridevnika ali samostalnika in navadno ne potrebujejo razlage. Če sestava kljub pomenski prozornosti potrebuje pomensko pojasnilo v smislu podrobnejšega opisa, dodajanja informacij o okoliščinah, je v slovarju zabeležena kot stalna besedna zveza (razlago obvezno potrebujejo tovrstne zveze terminološkega tipa). Sestave (npr. *vrtna uta*) in skupi z leksikaliziranim prenesenim pomenom ene od sestavin (npr. *bančna kartica*) so zaradi pomenske samostojnosti, leksikaliziranosti sestavin s pomenskega vidika manj trdne. Pomen tovrstnih stalnih besednih zvez je zato možno razdeliti na pomene posameznih sestavin, zato jih slovarji (tudi eSSKJ) navajajo pri ustreznih pomenih (kot ponazarjalno gradivo za pomen, brez razlage). Uporabnik slovarja lahko pomen tovrstnih pomensko prozornih večbesednih leksemov sestavi iz pomenov njihovih posameznih sestavin.

Primeri za sestave:

vrtni [...] **1.** ki je na vrtu: *vrtni palček*, *vrtna uta*, *vrtna lopa*, *vrtno pobištvó* [...] **1.a** ki je namenjen za urejanje vrta: *vrtna kosilnica*, *vrtné škarje* [...] ³⁰²

dilni korpus, *debatna kavarna*, *elektronska tablica*. Po G. Blagus Bartolec in B. Tafra se tovrstne zveze uvrščajo med lekseme.

³⁰¹ Primeri skupov iz SNB, pri katerih ima določujoča (pridevniška) sestavina zveze neleksikalizirani preneseni pomen: *agresivno zdravljenje*, *ambientalno gledališče*, *balastna snov*, *balzamični kis*, *baterijska reja*, *deviško oljčno olje*. Po G. Blagus Bartolec in B. Tafra so tovrstne zveze rezultat procesa sintagmatizacije – ker pomenijo podvrsto tega, kar pomeni samostalniško jedro, bi jih lahko v slovarju navajali pri ustreznem pomenu jedrnega samostalnika kot kolokacijske zveze s pomenskim opisom.

³⁰² Zgled je prirejen po *Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015: 37–38).

Primer za skup z leksikaliziranim prenesenim pomenom sestavine:
kártica [...] 1. pravokoten kos papirja [...] 2. pravokoten kos plasti-
 ke, ki vsebuje strojno berljive osebne podatke: *bančna kartica* [...] ³⁰³

Če besedila izkazujejo več stalnih besednih zvez z isto sestavino v istem pomenu, se s tem potrdi novi (ustaljeni, leksikalizirani) pomen te sestavine, ki se kot tak zabeleži tudi v slovarju. Ponazarjalne besedne zveze k temu novemu pomenu so stalne besedne zveze tipa skup s prenesenim, a leksikaliziranim pomenom sestavine.

Leksikaliziran oz. neleksikaliziran pomen sestavin(e) večbesednega leksema je hkrati tudi eden od kriterijev za ločevanje frazemov od nefrazeoloških večbesednih leksemov.

Skupi z neleksikaliziranim prenesenim pomenom ene od sestavin se, kot tudi drugi tipi večbesednih leksemov z višjo stopnjo leksikaliziranosti (sklopi, zrasleki), v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016* (eSSKJ) v slovarski mikrostrukturi navajajo v posebnem razdelku stalnih besednih zvez skupaj z razlago, tipičnimi kolokacijami in skladenskimi strukturami oz. vsaj zgledi rabe.

Primeri za skup z neleksikaliziranim prenesenim pomenom jedrne sestavine:

oáza [...] porasla površina z vodo v puščavi [...]

STALNE BESEDNE ZVEZE *davčna oaza* država ali del države, kjer pravni red predpisuje nizke ali ničelne davke za dejavnost [...] ³⁰⁴

žétev [...] 1. delo, dejavnost, povezana s pospravljanjem žita s polja [...]

STALNE BESEDNE ZVEZE ³⁰⁵ *žetev soli* pospravljanje soli na solinah; slana žetev [...] ³⁰⁶

³⁰³ Razlagi sta prirejeni po SNB in ¹SSKJ.

³⁰⁴ Razlagi sta prirejeni po SNB in ¹SSKJ.

³⁰⁵ Večbesedni leksemi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom (ene od) sestavin so lahko v slovarju prikazani v razdelku nefrazeoloških večbesednih leksemov.

³⁰⁶ Razlagi sta prirejeni po SNB in ¹SSKJ.

Primer za skup z neleksikaliziranim prenesenim pomenom določujoče sestavine:

agresiven [...] napadalen, nasilen [...]

STALNE BESEDNE ZVEZE *agresivno zdravljenje* zdravljenje s skrajnimi, radikalnimi metodami in snovmi [...]³⁰⁷

Če se novi pomen sestavine večbesednega leksema ne osamosvoji, ampak tvori samo eno zvezo, potem lahko tako zvezo kot trdnejšo leksikalno enoto obravnavamo samo kot celoto (njenegega pomena ne moremo razdeliti na pomene sestavin). Te zveze se zaradi nedeljivosti svojega pomena najbolj približujejo enobesednim leksemom in so v slovarski hierarhiji uvrščene višje. Večbesedni leksemi z neleksikaliziranim pomenom (ene od) sestavin imajo torej trdnejšo pomensko zgradbo, ki je zaradi neleksikaliziranosti, neustaljenosti ni možno slovarsko razcepiti na pomene posameznih sestavin. Zato jih slovarji ne navajajo pri pomenih, ampak so navadno obravnavane v posebnem razdelku in potrebujejo samostojno polno slovarsko razlago.³⁰⁸

Z vidika pomenskega opisa je zlasti zaradi slovarskih razlag in zaradi večje možnosti napak pri določanju uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) pri večbesednih leksemih z neleksikaliziranim pomenom sestavin(e) (tj. pri zrasleških sklopih in zraslekih) smiselna delitev po kriteriju sinhrona (asociativne) predvidljivosti UPS.³⁰⁹

Primeri za sklop:

kártica [...] 1. pravokoten kos papirja [...] 2. pravokoten kos plastike, ki vsebuje strojno berljive osebne podatke [...] 3. naprava ali deli naprave, s katero se doda namembnost elektronski napravi [...]

STALNE BESEDNE ZVEZE *grafična kartica* plošča tiskanega vezja v računalniku, ki omogoča prikaz slik, podatkov na računalniškem ekranu [...]³¹⁰

³⁰⁷ Razlagi sta prirejeni po SNB in ¹SSKJ.

³⁰⁸ Sklope, bližje zraslekom, z zrasleki povezuje dejstvo, da sestavine v tem pomenu nastopajo samo v eni zvezi (so monokolokabilne), v nasprotju z zrasleki pa je njihova metaforična motivacija še razvidna.

³⁰⁹ Primer: *bela halja* – zaradi razvidne asociativne povezave bomo prej pomislili na zdravniško osebje in v tej smeri prek analize besedil določali UPS. Pri zraslekih (npr. *plavajoča vejica*) UPS ni asociativno predvidljiv, zato pomenski opis zahteva natančnejšo analizo besedil.

³¹⁰ Razlage so prirejene po SNB in ¹SSKJ.

tísk [...] 1. prenašanje z določeno tiskarsko tehniko na papir [...] STALNE BESEDNE ZVEZE *drobni tisk* besedila, namensko napisana v manjšem, težje prepoznavnem naboru črk, ki je določen za posebno vlogo [...] ³¹¹

Primer za zraslek:

vêjica [...] 1. manjšalnica od veja [...] STALNE BESEDNE ZVEZE *plavajoča vejica* način shranjevanja realnih števil, od zelo velikih do zelo majhnih [...] ³¹²

³¹¹ Razlagi sta prirejene po SNB in ¹SSKJ.

³¹² Razlagi sta prirejene po SNB in ¹SSKJ.

ZAKLJUČEK

Predmet raziskave je slovaropisni vidik slovenskih novejših samostalniških večbesednih leksemov brez konotativnega pomena, ki imajo kot taki terminološki potencial. Osnovni gradivski vir je *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (2014).

1 Temeljna usmeritev pričujočega dela je prenos teoretičnih spoznanj na slovarsko delo. Ob upoštevanju teoretičnih izhodišč dosedanjega slovenističnega proučevanja večbesednih leksemov je pri gradivu analizirana oblikoslovna, skladenjska in pomenska jezikovna ravnina; dopolnilno so pri analizi uporabljeni tudi kriteriji za ugotavljanje frazeološkosti in terminološkosti večbesednih leksemov.

Izsledki jezikoslovne analize gradiva so skupaj s teoretičnimi izhodišči v slovenistiki in z že uveljavljenimi smernicami uslovarjanja večbesednih leksemov v slovanskem slovaropisju temelj za osrednji, aplikativni (slovaropisni) del raziskave. V njej osnovo za uslovarjanje večbesedne leksike predstavlja tipologija, ki temelji na stopnji zlitosti pomenov sestavin zveze v en pomen večbesednega leksema (večbesedni leksemi se tako delijo v štiri skupine: od pomensko najmanj trdne do najtrdnejše zveze si sledijo *sestava*, *skup*, *sklop* in *zraslek*). Glavno merilo za razvrščanje večbesednih leksemov je jezikovna raba, potrjena v gradivu, ki ga zajemajo besedilni korpusi (zlasti Gigafida). Omenjena tipologija (v kombinaciji z določanjem stopnje povezovalnosti z metodo korpusnih statističnih izračunov, zlasti MI³) tako omogoča ugotavljanje stopenj leksikaliziranosti večbesednih leksemov, služi pa tudi kot prikaz dinamike procesa stopnjevanja pomenske trdnosti besednih zvez.

1.1 Oblikoslovna analiza vključuje ugotavljanje (nedoločne oziroma določne) oblike pridevnikov kot določujočih sestavin besednih zvez in možnosti njihovega stopnjevanja. Izsledki analize so pomembni za ugotavljanje pridevniške vrstnosti in s tem stalnosti njihovih zvez s samostalniškim jedrom. S tega vidika predstavljajo skupino s posebno problematiko zlasti kakovostni pridevniki barve in snovni pridevniki, ki v določenih zvezah prehajajo med vrstne – kar se pri samostalnikih moškega spola kaže tudi v njihovi obliki – in so s slovaropisnega vidika kot konverzni tipi obravnavani v okviru večpomenskosti (npr. *črno odlagališče, rdeče meso, rumeni časopis, zelena trgatev, zlati maturant; vodna postelja, zračna blazina, goveja glasba, krompirjeve počitnice* ipd.). Drugo problematično skupino tvorijo nekateri izdeležniški pridevniki, ki v skladenjski vlogi prilastka izkazujejo določno obliko in s tem potencialno vrstnost, v povedkovniški vlogi pa izkazujejo nedoločno obliko – so še deležniki in imajo pomen stanjskosti (npr. *Je samozaposlen proti Samozaposleni obrtnik bo plačeval največ 20 evrov na mesec, tisti, ki se ukvarjajo z domačo in umetnostno obrtjo, le deset evrov*).

1.2 Na skladenjski jezikovni ravnini proučujemo skladenjsko vlogo pridevnika (ali nastopa kot levi prilastek ali v povedkovem določilu), ki je skupaj s pridevniško obliko kazalec pridevniške vrstnosti in s tem stalnosti zveze, v kateri nastopa kot določujoča sestavina.

S skladenjskega vidika se samostalniške besedne zveze delijo na tiste z levim, pridevniškim prilastkom in na zveze z desnim, (sestavljenim ali nesestavljenim) samostalniškim prilastkom. Na podlagi skladenjske analize v slovaropisju ugotavljamo razmerja med stalnimi besednimi zvezami z levim in tistimi z desnim prilastkom. Večbesedni leksemi z desnim samostalniškim prilastkom so v jeziku manj pogosti kot večbesedni leksemi z levim pridevniškim prilastkom, kar potrjuje tudi gradivo novejših večbesednih leksemov. Glede na skladenjsko strukturo so v stalnobesednozveznem gradivu najštevilnejši neujemalni sklonski rodilniški nepredložni samostalniški prilastki (npr. sestave *certifikat kakovosti, enotna matična številka občana*).

1.3 Skladenjskobesedotvorni vidik opozori na možnost pretvorb skladenjskih razmerij znotraj besednih zvez. Skladenjska podstava vrstnega pridevnika se namreč lahko določa z možnostjo pretvorbe zveze v desnem prilastku v levi pridevniški prilastek. Možnost pretvorbe imajo zveze, katerih sestavine imajo leksikaliziran pomen. Tako se s pomočjo pretvorb razkrije skladenjskopomensko razmerje med besedo, ki tvori pridevniški prilastek, in besedo, ki jo pridevnik določa (samostalniškim jedrom).

Skladenjskopomensko razmerje med jedrom in določujočo sestavino večbesednega leksema se torej lahko v besedilu izrazi (1) s strukturo *samostalniške zveze z desnim prilastkom*, (2) s strukturo *samostalniške zveze z levim prilastkom* (samostalnik v desnem prilastku je, če ima možnost popridevljenja, obravnavan kot predstopnja *levega prilastka*) ali (3) s strukturo *medponskoobrazilne zloženke* (samostalnik v desnem prilastku je obravnavan kot skladenjska podstava zloženke); primer: **glasba pop – popovska glasba – popglasba*.

Z izpostavitvijo pomenskega razmerja med sestavinama samostalniške stalne besedne zveze s strukturo *samostalniško jedro + samostalniški desni prilastek*, ki je lahko tudi skladenjska podstava medponskoobrazilne zloženke, pretvorbno-tvorbni vidik omogoča natančnejšo členitev leksikalnega pomena tovrstnih zloženek (hkrati pa se besedne zveze s tako strukturo, ki imajo možnost pretvorbe v medponskoobrazilno zloženko, potrjujejo kot stalne in s tem kot leksemi). S pretvorbnimi izraznimi možnostmi tovrstnih pomenskih razmerij je povezana tudi morebitna variantnost večbesednih leksemov (med zvezo z desnim prilastkom in zvezo s pretvorjenim pridevniškim prilastkom), npr. *industrija zabave* in *zabavna industrija*.

Zaradi manjše stopnje pomenske trdnosti (v smislu spoja sestavin zveze v nov, nepredvidljiv pomen) pomensko prozorne besedne zveze oziroma zveze z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavin(e) navadno ni potrebe po slovarski razlagi tovrstne zveze kot celote. Ker je vsaka njena sestavina v istem pomenu hkrati tudi sestavina več drugih zvez (ker je pomen posameznih sestavin torej leksikaliziran, ustaljen), je pomen tovrstne zveze kot celote mogoče slovarsko razčleniti na pomen vrstnega pridevnika in pomen samostalniškega jedra (oziroma ga kot uporabnik slovarja po obratni poti sestaviti iz razlag posameznih

sestavini). Pretvorbno-tvorbni vidik besednih zvez z ugotavljanjem morebitnega pomenskega razmerja med samostalniškimi jedri (več) besednih zvez in samostalnikom, ki motivira vrstni pridevnik kot določujočo sestavino teh zvez, tako omogoča tudi izpeljavo in natančnejšo opredelitev leksikalnega pomena vrstnega pridevnika. S tem pa lahko postane natančnejša tudi slovarska razlaga vrstnega pridevnika (npr. *vrtni*: ki je na vrtu (razmerje krajevnosti): *vrtni palček*, *vrtna uta* [...]; ki je namenjen za urejanje vrta (razmerje posredne namenskosti): *vrtna kosilnica*, *vrtna škarje* [...]) in razširi, nadgradi splošnorazmerno slovarsko razlago tipa *ki se nanaša na* [...] oz. *ki je v zvezi s/z* [...] (npr. ki je v zvezi z vrtom). Najproduktivnejši pomenski tip vrstnih pridevnikov pri novejših večbesednih leksemih tvorijo namenski z neglagolniškim jedrom in posrednonamenski vrstni pridevniki (npr. *bivalni vrt* [za bivanje], *bolečinski prag* [za bolečino, pri bolečini], *borzni posrednik* [za poslovanje na borzi], *davčna številka* [za urejanje davkov, pri davkih], *dokapitalizacijski delež* [za dokapitalizacijo, pri dokapitalizaciji], *igralna palica* [za igranje]). Pogostejša pomenska razmerja so še *krajevnost*, *časovnost* in *sestavinskost*.

1.4 Leksikalnopomenska analiza vključuje pomenskosestavinski vidik in pomenotvorni vidik večbesednih leksemov.

1.4.1 Strukturalno analiziran pomen večbesednih leksemov služi kot prikaz različnih stopenj pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov, ki se odražajo kot različne pomenskosestavinske kombinacije z različno stopnjo leksikaliziranosti. Za sestave je zaradi odsotnosti pomenskih prenosov značilna razpoznavnost pomenskih sestavin posameznih besed iz pomenskosestavinske zgradbe celotne zveze. Za skupe, sklope in zrasleke pa je zaradi pomenskega prenosa najmanj ene od sestavin in s tem povezane spremembe odnosa med sestavinama značilna višja stopnja pomenske zlitosti sestavin in s tem izrazitejša leksikaliziranost celotne zveze, ki se glede na pomenskosestavinsko zgradbo posameznih sestavin kaže kot nova pomenskosestavinska kombinacija.

1.4.2 S pomenotvornega vidika so obravnavane vrste pomenskih prenosov (sestavlin) stalne besedne zveze; posledica le-teh so različne stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema. Metonimični (npr. *avkcijska hiša*) in metaforični pomenski prenos (npr. *avtomatska tajnica*) namreč prispevata k povezovanju pomenov posameznih besed v besedni zvezi v enotni, celotni pomen in sta zato pogoj za leksikalizacijo stalne besedne zveze, ki je kot leksikalna enota členjena samo navidezno, izrazno – globinsko, pomensko pa je celovita (s točno določenim pomenom se nanaša na enega, enotnega referenta).

Pomenski prenos, vezan na eno sestavino besedne zveze, je lahko leksikaliziran ali neleksikaliziran. Leksikaliziran pomen določene besede potrjuje množica besednih zvez, ki jih le-ta v določenem pomenu tvori (npr. *pametni + hiša, kartica; zeleni + gibanje, gnojenje*), v svojem neleksikaliziranem pomenu pa se beseda pojavlja samo kot (določujoča ali jedrna) sestavina navadno le ene, edine stalne besedne zveze (npr. *fotografski spomin*). Stalna besedna zveza z novim pomenskim prenosom pridobi nov pomen in tudi višjo stopnjo ustaljenosti, trdnosti. S pomenotvornega vidika proučujemo tudi nadaljnje pomenske prenose leksikaliziranih zvez in tako ugotavljamo obseg pomenja večbesednih leksemov.

Izstopajoča značilnost novejšega besedja je pomenska asimetričnost kot posledica neustaljenosti oz. postopnega ustaljevanja izraza in pomenja. Nekaterim izrazom je pomen težko določiti povsem dokončno, ker kot sestavina besednih zvez izkazujejo različne pomenske odtenke, po drugi strani pa imajo nekateri pomeni več izrazov, ki so lahko popolni sinonimi, npr. *civilna neposlušnost* in *državljanska neposlušnost* (UPS: nepokorščina, RPS1: nenasilna, RPS2: državnim organom).

Skupi s preneseno jedrno sestavino s popolnimi sinonimi so zlasti dveh tipov:

- (1) možnost zamenjave ima jedrna sestavina s prenesenim pomenom (teh primerov je manj), npr. *disketni pogon* in *disketna enota*, *slikovna pika* in *slikovna točka*, *solatni bar* in *solatni bife*;
- (2) možnost zamenjave ima prilastkovna sestavina v izhodiščnem pomenu (ti prevladujejo), npr. *civilna neposlušnost* in *državljanska neposlušnost*.³¹³

³¹³ Skupi so v besedilu označeni tako, da je sestavina s prenesenim pomenom podčrtana.

1.5 Temeljna faza izdelave slovarja je prepoznavanje in izbiranje eno- in večbesednih leksikalnih enot (torej tudi besednih zvez z lastnostmi leksema). Pri tem je zahtevno zlasti ločevanje večbesednih leksemov od prostih besednih zvez in njihovo nadaljnje razvrščanje glede na tipološke lastnosti, od katerih je odvisen način slovarske obravnave tovrstnega gradiva. Kot kriteriji za ločevanje tovrstnih leksemov od prostih besednih zvez so uporabni predvsem izsledki pomenske analize gradiva.

Leksikalnost besedne zveze dokazujeta zlasti pomenskorazmerena določnost pridevniškega prilastka (s potencialnim preходом v vrstnost) in kolokacijska trdnost besedne zveze oz. zmanjšana kolokabilnost (manjše število kolokatorjev). Pomemben kriterij leksikalnosti besednih zvez predstavlja tudi sporočanjski vidik (ugotavljanje besedilne funkcije, tj. terminološkega potenciala besedne zveze ali imenske, poimenovalne funkcije besedne zveze). Ne glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin zveze ali kolokacijsko trdnost zveze (neodvisno od njihovih slovničnih lastnosti) so zveze s terminološkim potencialom ali besedne zveze, ki pomenijo naziv, naslov, ime, poimenovanje ipd., gotovo stalne besedne zveze. Ko se besedna zveza terminologizira, najmanj znotraj terminologije načeloma izgubi potencial za nadaljnje pomenske prenose in s tem pridobi stalnost. Zaradi natančne opredeljenosti in najvišje stopnje ustaljenosti terminološkega pomena tudi terminološki večbesedni leksemi z lastnostmi sestave (torej pomensko prozorni), razen če so terminološki le izhodiščno, danes pa zelo široko poznani in uporabljeni, večinoma potrebujejo slovarsko razlago.

Med temeljnimi slovaropisnimi nalogami je tudi razmejevanje med nefrazeološkim in frazeološkim besednozveznim gradivom. Zato je z vidika slovaropisja za potrebe slovarskega prikaza enot (določanja mesta v slovarju, pomenskega opisa, ponazarjalnega gradiva ipd.) smiselno upoštevati stilistične in besedilnofunkcijske lastnosti leksemov ter večbesedne leksikalne enote razdeliti na frazeme in nefrazeološke večbesedne lekseme (ti so lahko terminološki ali neterminološki). Frazem je z vidika pomenske zlitosti sestavin stalna besedna zveza z lastnostmi zrasleka, sklopa ali skupa (pri čemer ima vsaj ena sestavina neleksikaliziran pomen), poleg tega pa mora imeti zveza kot celota tudi konotativni pomen. Nefrazeološki večbesedni leksemi, za katere so sicer značilne

vse stopnje pomenske zlitosti sestavin, imajo za razliko od frazemov v besedilu le poimenovalno funkcijo in so stilno nezaznamovani. Edini trenutno zanesljivi kriterij za ločevanje nefrazeoloških večbesednih leksemov od frazemov v ožjem smislu je tako prisotnost ekspresivnega učinka večbesednega leksema v besedilu.

Na leksikaliziranost zveze kot celote vpliva stopnja leksikaliziranosti posameznih pomenov sestavin zveze. Večbesedni leksemi se glede na svoje tipološke lastnosti (skladno s stopnjo leksikaliziranosti zveze) v slovarju umeščajo na različne hierarhične stopnje. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2016* (eSSKJ) večbesedni leksemi z najvišjo stopnjo leksikaliziranosti zaradi besednozvezne zgradbe niso izenačeni z enobesednimi leksemi, saj se ne navajajo kot iztočnice, se pa v slovarski mikrostrukturi navajajo v posebnem razdelku stalnih besednih zvez skupaj z razlago, tipičnimi kolokacijami in skladenjskimi strukturami oz. vsaj zgledi rabe. Večbesedne leksikalne enote, ki imajo deloma leksikaliziran pomen, se v eSSKJ navajajo kot tipične kolokacije pri ustreznem pomenu določene sestavine.

POVZETEK

Monografija z naslovom *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja* prinaša tipologijo novejših samostalniških večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom, zasnovano na teoriji ruskega jezikoslovca N. M. Šanskega (¹1963, ⁶2011), ki temelji na štirih jasno opredeljenih stopnjah pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov. S pomočjo analize posameznih sestavin večbesednih leksemov z oblikoslovnega, skladskega in leksikalnopomenskega vidika so ugotovljene tipološke tendence, ki jih s svojimi slovničnimi in pomenskimi lastnostmi nakazujejo samostalniški večbesedni leksemi, ki so se pojavili zlasti v zadnjih dvajsetih letih.

Pri tipologiji je upoštevana vzročno-posledična zveza med stopnjo prenesenosti pomena (sestavlin) večbesednega leksema na eni strani ter med stopnjo pomenske zlitosti sestavin in s tem povezano leksikaliziranostjo, ustaljenostjo večbesednega leksema na drugi strani, ki se odraža tudi v omejeni povezovalnosti posameznih sestavin večbesednega leksema. Leksikalizirani ali neleksikalizirani metaforični in metonimični pomenski prenosi namreč prispevajo k novim pomenskoskladenjskim kombinacijam posameznih besed v besedni zvezi, k posledičnemu povezovanju njihovih pomenov v enotni pomen besedne zveze v smeri skupa, sklopa in zrasleka ter s tem k višji stopnji leksikaliziranosti in pomenske ustaljenosti večbesednega leksema.

Posledica leksikaliziranega pomenskega prenosa je pomenska osamosvojitve sestavine zveze, ki ima tako več povezovalnih možnosti, zato tvori več (stalnih) besednih zvez. Sestavina besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom pa ima samo eno povezovalno možnost (enopovezovalnost oz. monokolokabilnost). Največjo stopnjo stalnosti imajo besedne zveze, pri katerih imata obe sestavini neleksikaliziran pomen (le-te z vidika stopnje pomenske zlitosti sestavin spadajo med zrasleke). Tipologija v kombinaciji z določanjem stopnje povezovalnosti

z metodo korpusnih statističnih izračunov tako omogoča tudi ugotavljanje stopenj leksikaliziranosti večbesednih leksemov in prikaz dinamike procesa stopnjevanja pomenske trdnosti (od sestave proti zrasleku, ki obdrži možnost tolmačenja kot proste zveze).

Tako zasnovana tipologija skupaj z upoštevanjem ustreznih teoretičnih izhodišč in že uveljavljenih smernic v slovanskem slovaropisju prinaša jezikoslovno utemeljene predloge za konsistentno uslovarjanje tovrstne leksike, zlasti v zvezi z izborom večbesednih leksemov, z mestom večbesednih leksemov znotraj slovarskega članka, z razlikovanjem tovrstnih večbesednih leksemov od frazemov, z obravnavanjem (pomensko neprozornih) terminoloških zvez, z upoštevanjem morebitne sinonimije in večpomenskosti večbesednih leksemov ter v zvezi s slovarkimi razlagami vrstnega pridevnika kot sestavine samostalniškega večbesednega leksema.

Leksikalnopomenske lastnosti večbesednih leksemov, ki potrjujejo leksemkost stalnih besednih zvez, so v pričujoči monografiji osvetljene s treh vidikov.

S pomenskosestavinskega vidika so prikazane pomenska zgradba večbesednega leksema in njene spremembe, ki so povezane s pomenskimi prenosi (sestavini) stalnih besednih zvez.

S pomenotvornega vidika so obravnavane vrste pomenskih prenosov (sestavini) stalne besedne zveze; posledica le-teh so različne stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema.

Teza o leksemkosti stalnih besednih zvez se potrjuje tudi z vključitvijo skladenjskobesedotvornega vidika, tj. z možnostjo pretvorbe samostalniških zvez z desnim samostalniškim prilastkom v medponsko-obrazilne zloženke. Pretvorba služi tudi kot prikaz različnih izraznih možnosti določenega pomenskega razmerja med dvema samostalnikoma (samostalniška besedna zveza z desnim samostalniškim prilastkom kot predstopnja samostalniške besedne zveze z levim pridevniškim prilastkom (poprivedljenje) ali kot skladenjska podstava zloženke). Poleg tega omogoča natančnejšo razčlenitev pomena (sestavin(e)) večbesednega leksema, kar je neposredno uporabno za slovarske razlage določenih tipov večbesednih leksemov – pomensko prozornih in takih z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavin(e), kjer je to razmerje razvidno.

SUMMARY

The present monography entitled *A Study of Slovenian Multi-Word Lexemes from a Lexicographical Perspective* provides a typology of newer nominal multi-word lexemes with potential terminological meaning, based on the theory of Russian linguist N. M. Shanskiy (¹1963, ⁶2011) which brings four precisely defined levels of semantic merger of their components. The analysis of individual components of multi-word lexemes from a morphological, syntactic and semantic perspective reveals typological tendencies of nominal multi-word lexemes which occurred especially in the last twenty years.

The typology takes into account the causal relationship between the level of semantic transfer (of the components) of a multi-word lexeme on the one hand and the level of semantic merger of components of a multi-word lexeme and related lexicalization of a multi-word lexeme on the other hand, which is also reflected in the restricted collocability of their components. Lexicalized or non-lexicalized metaphorical and metonymic semantic transfers are contributing to the new semantic and syntactic combinations of individual words in the phrase, to the consequent integration of their meanings to form a single meaning of the multi-word lexeme and thus to a higher level of lexicalization and semantic firmness of a multi-word lexeme.

The level of semantic merger of words as components of a fixed phrase and thus the level of lexicalization of a multi-word lexeme depends on the lexicalised and non-lexicalized semantic transfers. The component with lexicalized transferred meaning is semantically independent and has several collocational options, as opposed to the component with non-lexicalized meaning which has only one collocational option (monocollocability) and is capable of forming a phrase which is »fixed« to greater extent (semantically and structurally more stable).

The highest level of semantic merger of the components is characteristic for multi-word lexemes with non-lexicalized meaning of both components (the meaning of those is not the sum of the meanings of its components). In this way the typology allows determination of the level of lexicalization of multi-word lexemes (especially in combination with the determining of the level of collocability by the method of corpus-based statistics) and shows the dynamics of the progress of semantic and structural stability (from the phrases the meaning of which is the sum of the meanings of its components, to the ones the meaning of which is not the sum of the meanings of its components – those retain the possibility of semantic interpretation as free combinations).

The typology, together with consideration of the relevant theoretical principles and the already established tendencies in the Slavic lexicography brings linguistically based suggestions for consistent lexicographical treatment of this kind of lexicon, particularly in relation to the selection of multi-word lexemes, the position of multi-word lexemes inside the entry, distinguishing this type of multi-word lexemes from phrasemes and idioms, treatment of (semantically opaque) terminological phrases, taking into account any varieties, synonymy, polysemy in multi-word lexemes, and definitions of the classifying adjective as a component of a multi-word lexeme.

The semantic properties of multi-word lexemes which prove fixed phrases as lexemes are illustrated from three different perspectives.

The perspective of the distinctive semantic features (semes) shows the semantic structure of a multi-word lexeme and its changes which are associated with semantic transfers (of the components) of set phrases.

The types of semantic transfers (of the components) of set phrases which result in different levels of semantic merger of the components of multi-word lexemes are treated from a perspective of semantic derivation.

The thesis that set phrases are single lexemes is also confirmed by the inclusion of the perspective of transformational (generative) word-formation theory, with the possibility of the transformation of nominal phrases with a noun modifier to compounds with an interfixal formant. The transformation also serves as a display of various possibilities

of a certain semantic relationship between two nouns (a noun phrase with a noun modifier that is transformed into a noun phrase with an adjectival premodifier, or a noun phrase with a noun modifier as a syntactic base of a compound). In addition, the transformation provides a more accurate breakdown of meaning of (the component(s) of) multi-word lexemes, which is directly applicable to the dictionary definitions of certain types of multi-word lexemes – semantically transparent and those with lexicalized semantic transfer of the component(s) where the relationship is apparent.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

- ANIĆ, Vladimir, 2004: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- BAJEC, Anton idr. (ur.): *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik. I. (1970): A–H, II. (1975): I–Na, III. (1979): Ne–Pren, IV. (1985): Preo–Š, V. (1991): T–Ž, Dodatki A–Š. Dostopno prek: www.fran.si in <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>. Dostop od 14. 10. 2014 do aprila 2015.
- Besedilni korpus slovenskega jezika Gigafida*. Dostop prek: <http://demo.gigafida.net/>. (Pregledano od februarja 2011 do aprila 2017.)
- Besedilni korpus slovenskega jezika FidaPLUS*. Dostop prek: <http://www.fida-plus.net>. (Pregledano od februarja 2011 do aprila 2012.)
- Besedilni korpus slovenskega jezika Nova beseda*. Dostop prek: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. (Pregledano od februarja 2011 do aprila 2017.)
- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SNOJ, Marko (ur.): *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 2012. Dostopno tudi prek www.fran.si. Dostop 14. 10. 2014 do aprila 2015.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára, JAROŠOVÁ, Alexandra (ur.): *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA, I. (2006): A–G, II. (2011): H–L, 2006, 2011.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.
- DUBISZ, Stanisław (ur.): *Uniwersalny słownik języka polskiego. Wersja 1.0* (CD-ROM). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA. 2004.
- GANTAR, Polona, KREK, Simon idr., 2008–2012: *Spletni slovar slovenskega jezika*. Dostopno prek: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar>. (Pregledano junija 2017.)
- GLONAR, Joža, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (ur.): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Československá akademie věd. ¹1960–1971, ²1989.
- Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramoviša ZRC SAZU*, 2014–, različica 1.0. Dostop prek: www.fran.si. (Dostop od 14. 10. 2014 do aprila 2015.)

- KONCEPT 2015. GLIHA KOMAC, Nataša idr.: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Različica 1.1. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Dostopno prek: http://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf.
- KRVINA, Domen: *Sprotni slovar slovenskega jezika*. Različica 1.0. Dostopno prek www.fran.si. Dostop 14. 10. 2014.
- MURKO, Anton, 1833: *Slovénsko-Némshki in Némshko-Slovénski rôzhni besédnik: kakor se slovénshina govóri na Shtájerskim, Koròshkim, Krájnskím in v' sahodnih stranih na Vógerskim. Slovénsko-Némshki dél.* V' Grádzi.
- PLETERŠNIK, Maks, ¹1894–95, ²2006: *Slovensko-nemški slovar I–II*. Ljubljana. Elektronska izdaja na CD-ROM-u. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- POHLIN, Marko Pohlin, 1781: *Tu malu besedishe treh jesikov*. Laybach. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno prek: www.fran.si. (Dostop od 14. 10. 2014 do aprila 2017.)
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. Dostopno prek: www.fran.si. (Dostop od 14. 10. 2014 do aprila 2017.)
- Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*. Dostopno prek: www.fran.si. (Dostop od 1. 1. 2017 do aprila 2017.) Dostop od 1. 4. do 1. 9. 2017.
- ŠVEDOVA, 2008/ШВЕДОВА, Юльевна Наталия (ur.), 2008: *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*. Москва: Российская академия наук.
- TOPORIŠIČ, Jože (ur.): *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 2001. (CDROM) 2003.
- ŽMIGRODZKI, Piotr (ur.): *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2007–[2012]. Dostopno prek: <http://www.wsjp.pl>.

LITERATURA

- ARHAR, Špela, 2007: *Kaj početi z referenčnim korpusom FidaPLUS*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta.
- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BLAGUS BARTOLEC, Goranka, 2012: *Kolokacijske sveze prema drugim leksičkim vezama u hrvatskom jeziku*. *Fluminensia* 24 (2). 47–59.
- BLAGUS BARTOLEC, Goranka, 2014: *Riječi i njihovi susjedi, Kolokacijske sveze u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- BOKAL, Ljudmila, GLOŽANČEV, Alenka, JAKOP, Nataša, KOSTANJEVEC, Polona, VOJNOVIČ, Nastja, 2003: *O načrtovanem slovarju novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika*. *Jezikoslovni zapiski* 9. 7–47.

- ČERMÁK, František, 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Univerzita Karlova v Karolinu.
- FILÍPEČ, Josef, ČERMÁK, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- FLEISCHER, Wolfgang, 1997: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- GANTAR, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GANTAR, Polona, 2015: *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- GLOŽANČEV, Alenka, KOSTANJEVEC, Polona, 2006: *Novejše besedje slovenskega knjižnega jezika – seznam (A–O)*. Jezikoslovni zapiski 12. 89–159.
- GLOŽANČEV, Alenka, JAKOPIN Primož idr., 2009: *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*. Zbornik na podlagi istoimenskega projekta 2007–2009. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GLOŽANČEV, Alenka, 2012: *Novejša slovenska leksika v luči obravnave samostalniških zloženek v Slovenskem pravopisu 2001*. V: JAKOP, Nataša, DOBROVOLJC, Helena (ur.): *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 125–139.
- GORJANC, Vojko, GANTAR, Polona idr., 2015: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- HOLLAN, Korana, 2013: *Spreminjanje praslovanskega naglasnega sistema v stari in sodobni češčini na gradivu samostalnikov ženske a-jevske sklanjatve. Diplomsko delo*. Ljubljana.
- HOLZ, Nanika, 2003: *Besedilni korpus Nova beseda in geslovník za Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika*. Jezikoslovni zapiski 9 (1). 89–94.
- HUMAR, Marjeta, 1998: *Frazeologija kot ponazarjalno gradivo v Pleteršnikovem slovarju*. V: TOPORIŠIČ, Jože (ur.): *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: zbornik s simpozija '96 v Pišecah, Pišcece: Komisija »Maks Pleteršnik«*; Novo mesto: Dolenjska založba. 87–96.
- JAKOP, Nataša, 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2010: *Slovenska pravna terminologija: od začetkov v 19. stoletju do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KERN, Boris, 2012: *Pisanje skupaj in narazen v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*. V: JAKOP, Nataša, DOBROVOLJC, Helena (ur.): *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 141–149.
- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. Dostopno prek: http://www.sssj.si/datoteka/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf.

- KRŽAJ-ORTAR, Martina, 1984: O posamostaljenju povedka prisojevalne zveze. *Slavistična revija* 32 (3). 277–288.
- KRŽAJ-ORTAR, Martina, BEŠTER, Marja, KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Pouk slovenščine malo drugače*. Trzin: Different.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1986: *Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi cerkovni ordnini*. V: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 435–445.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorjenja. Doktorska disertacija*. Ljubljana.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1998: *Normativno v frazeologiji*. V: Jezična norma i varijeteti. Zagreb – Rijeka. 283–295.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2007: »Metafore«, v katerih govorimo v slovenščini frazeološko – konceptualnometaforična analiza frazemov govorjenja. V: KRŽIŠNIK, Erika, EISMANN, Wolfgang (ur.): *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Europhras Slovenija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 183–203.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2009: *Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju*. V: PERDIH, Andrej (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. 23. in 24. oktober 2008. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–56.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2010: *Idiomatska beseda ali frazeološka enota*. *Slavistična revija* 58 (1). 83–94.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2013: *Moderna frazeološka veda v slovenistiki*. V: JAKOP, Nataša, JEMEC TOMAZIN, Mateja (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*, Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 15–26.
- LOGAR, Nataša, 2003: *Besedotvorna stilistika. Magistrsko delo*. Ljubljana.
- LOGAR, Nataša, 2005a: *Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice*. V: *Družboslovne razprave XXI* (48). 211–225.
- LOGAR, Nataša, 2005b: *Filter vrečka ali filtervrečka, foto posnetek ali fotoposnetek, ISDN paket ali ISDN-paket?*. V: JESENŠEK, Marko (ur.): *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Zora 32. Maribor: Slavistično društvo. 222–249.
- MAJDIČ, Viktor, 1970: *Frazeologija*. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. V: *Naši razgledi* 19 (5). 138–139.
- МЕЛЧУК, 1960/Мельчук, Игорь Александрович, 1960: *О терминах «устойчивость» и «идиоматичность»*. *Вопросы языкознания* (4). 73–80.
- МЕТЕРС, Matej, 2017: *Paremiološki optimum : najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- МОЛОТКОВ, 1977/Молотков, Александр Иванович, 1977: *Основы фразеологии русского языка*. Leningrad: Nauka.

- МОКИЕНКО, 1980/МОКИЕНКО, Валерий Михайлович, 1980: *Славянская фразеология*. Moskva: Vysšaja škola.
- MRŠEVIĆ-RADOVIĆ, Dragana, 1987: *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- MÜLLER, Jaka, 1980: *Pomenske skupine in pomenska zgradba samostalnika*. V: TOPORIŠIČ, Jože (ur.): XVI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–46.
- MÜLLER, Jaka, 1981: *Pomenoslovje samostalniških besed*. Jezik in slovstvo 27. 10–16.
- NAPOTKI 1981: *Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ. 1. in 2. del*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU. Leksikološka sekcija. Tipkopis.
- NOVAK, France, 1975: *Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja*. V: OROŽEN, Martina (ur.): XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 7.–19. julija 1975. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 37–48.
- NOVAK, France, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PERDIH, Andrej (ur.), 2009: *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PETRIC, Špela, 2011: *Novejši večbesedni leksemi v slovenščini z vidika slovaropisja*. Jezikoslovni zapiski 17 (1). 143–156.
- PETRIC, Špela, 2015a: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja. Doktorska disertacija*. Ljubljana.
- PETRIC, Špela, 2015b: *Samostalniški večbesedni leksemi s pomenotvornega vidika*. V: SMOLEJ, Mojca (ur.): Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Del 2. Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 579–586
Dostopno prek: <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp34/zbornik%202/Petric.pdf>.
- PRAZNIK, Zvonka, 1999: *Določna in nedoločna oblika pridevnika v Murkovem slovarju*. V: Murkov zbornik: referati s Simpozija Anton Murko in njegov čas. Maribor: Slavistično društvo.
- RIGLER, Jakob, 1971: *H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ*. Slavistična revija 19. 433–462.
- SNOJ, Jerica, 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SNOJ, Jerica, 2006: *Metonimični pomeni: sintagmatski vidik*. V: VIDOVIČ MUHA, Ada (ur.): Slovensko jezikoslovje danes. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 73–86.
- STANG, Christian S., 1957: *Slavonic Accentuation*. Oslo: Universitetsforlaget.

- SUHADOLNIK, Stane, 1968: *Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Jezik in slovstvo 13. 219–224.
- SUHADOLNIK, Stanislav, 1984: *Glonarjev slovar slovenskega jezika*. Obdobja 5. 505–517.
- ŠANSKIJ, ¹1963, ⁶2011/ШАНСКИЙ, Николай Максимович, ¹1963, ⁶2011: *Фразеология современного русского языка*. Moskva: Vysšaja škola. ¹1963. Moskva: Knižnij dom »Librokom«. ⁶2011.
- ŠEKLI, Matej, 2011: *Sinbronija in diabronija v opisnem in zgodovinskem jezikoslovju*. V: KRANJČ, Simona (ur.): Obdobja 30. 455–460.
- TAJRA, Branka, 2016: *Dvojbe pri određivanju natuknice*. V: RISTIĆ, Stana, LAZIĆ KONJIK, Ivana, IVANOVIĆ, Nenad: *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa: zbornik naučnih radova*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 515–532.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1971: *Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I*. Slavistična revija 19. 55–75.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1972: *Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede)*. Slavistična revija 20. 285–318.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1973/1974: *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*. Jezik in slovstvo 19. 273–279.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1974: *Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika*. Jezik in slovstvo 20. 33–39.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Besedotvorna teorija*. Slavistična revija 24. 163–177.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1978: *Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku*. Slavistična revija 26. 287–304.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*. V: TOPORIŠIČ, Jože: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS. 273–279.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, ¹1976, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1981: *Fraza kot merilo pomenske delitve nekakovostnih pridevnikov*. Jezici i književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti u XX. veku. Beograd: Filološki fakultet, Međunarodni slavistički centar. 123–132.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988a: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih složenek*. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988b: *Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez*. V: XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 4.–16. julij 1988. Zbornik predavanj. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 83–91.

- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1996: *Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (ob Kopitarjevi slovnici)*. V: TOPORIŠIČ, Jože (ur.): Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani. 29. junij do 1. julij 1994: simpozij ob stopenetdesetletnici njegove smrti. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 115–130.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, ¹2000a, ²2013a: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000b: *Čas v besedi (Tipologija leksikalne večpomensko-sti)*. V: 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana, Filozofska fakulteta. 85–109.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2003: *Pomenska tipologija leksemov glede na vrsto denotata*. V: POŽGAJ HADŽI, Vesna (ur.): Zbornik referatov z drugega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja od 5. do 6. aprila 2001. 37–48.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2006: *Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico*. V: VIDOVIČ MUHA, Ada (ur.): Slovensko jezikoslovje danes. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 23–42, 377–399.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2007: *Izrazno-pomenska tipologija poimenovanj*. Slavistična revija 55. 399–408.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013b: *Frazem med besedo in stalno besedno zvezo*. V: JAKOP, Nataša, JEMEC TOMAZIN, Mateja (ur.): Frazološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo. Ljubljana: Založba ZRC. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 15–26.
- VODUŠEK, Božo, 1961: *O leksikografskem ugotavljanju in urejevanju besednih pomenov*. Jezik in slovstvo 7. 5–10.
- VRBINC, Marjeta, 1998: *Frazeološke enote, njihov status in vključevanje v slovarje*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- VRBINC, Marjeta, 2001: *Kolokacije in rojeni govorniki – pomen vključevanja kolokacij v dvojezične slovarje*. V: KRŽIŠNIK, Erika (ur.): Skripta 5. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 51–63.
- WEISS, Peter, 2009: *Skupaj ali narazen v novem slovarju slovenskega jezika*. V: PERDIH, Andrej (ur.): Posvet o novem slovarju slovenskega jezika. Založba ZRC, ZRC SAZU. Ljubljana. 145–152.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2007: *Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih*. Obdobja 24. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 599–609.

- ŽELE, Andreja, 1998: *Terminološka gnezda v Slovarju slovenskega knjižnega jezika s stališča pomenskih in skladijskih lastnosti pridevnikov: pridevniške iztočnice na -en*. V: HUMAR, Marjeta (ur.): Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje: zbornik referatov s Posvetovanja o slovenskem naravoslovno-tehničnem izrazju. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Sekcija za terminološke slovarje. 129–137.
- ŽELE, Andreja, 2004: *Aktualizacijsko širjenjeloženje pomenja ustaljenega besedja kot odraz besedilne različnofunkcijskosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 133–148.
- ŽELE, Andreja, 2005: *Novejša leksika z vidika aktualizacije pomenov in tvorbenih usmeritev*. V: JESENŠEK, Marko (ur.): Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika. Zora 32. Maribor: Slavistično društvo. 240–248.
- ŽELE, Andreja, 2007: *Današnja leksika med sistemom in rabo*. V: JESENŠEK, Marko (ur.): Besedje slovenskega jezika. Zora 50. Maribor: Slavistično društvo. 12–20.
- ŽELE, Andreja, 2008: *Osnove skladnje*. Ljubljana: samozaložba.
- ŽELE, Andreja, 2009a: *Enojezični slovarji – sledenje pomenskosti besed oz. kaj in kako pravi raba*. Obdobja 28. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 457–461.
- ŽELE, Andreja, 2009b: *O geslovníku za novi slovar slovenskega jezika*. V: PERDIH, Andrej (ur.): Posvet o novem slovarju slovenskega jezika. Založba ZRC, ZRC SAZU. Ljubljana. 75–82.
- ŽELE, Andreja, 2009c: *Pomenotvorne zmožnosti z vidika ldelterminologizacije (v slovenščini)*. V: LEDINEK, Nina, ŽAGAR KARER, Mojca, HUMAR, Marjeta (ur.): Terminologija in sodobna terminografija. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 125–139.

IMENSKO KAZALO

A

Arhar, Špela 141

B

Bajec, Anton 61

Bešter, Marja 125

Č

Čermák, František 126, 127, 128

F

Filipec, Josef 126

Fleischer, Wolfgang 124, 125,
126, 128

G

Gantar, Polona 19, 123, 132, 140,
141, 201, 202, 203, 204

Glonar, Joža 171, 172, 177,
178, 182

Gložančev, Alenka 9, 11, 91, 93, 94,
100, 102

H

Hollan, Korana 26, 27

Humar, Marjeta 180, 181

J

Jakop, Nataša 19

Jemec Tomazin, Mateja 11, 76,
121, 127

K

Keber, Janez 18

Kern, Boris 91, 92, 100

Kolarič, Rudolf 61

Kostanjevec, Polona 9

Križaj-Ortar, Martina 70, 71, 77, 125

Krvina, Domen 11, 35

Kržišnik, Erika 9, 11, 14, 16, 18, 48,
122, 129, 138, 142, 164, 214

L

Logar, Nataša 19, 90, 98, 99, 102

M

Majdič, Viktor 183

Mel'čuk, Igor' Aleksandrovič 12,
132, 140, 142

Meterc, Matej 19

Mokienko, Valerij Mihajlovič 134

Molotkov, Aleksandr Ivanovič 133

Mršević-Radović, Dragana 134,
138, 100

Murko, Anton 169, 172, 176, 178

N

Novak, France 37, 116, 133, 146

P

Perdih, Andrej 114

Pleteršnik, Maks 169, 171, 177, 180

Pohlin, Marko 169, 176

R

Rigler, Jakob 91, 100

Rupel, Mirko 61

S

Snoj, Jerica 116, 119

Suhadolnik, Stane 116, 178

ŠŠanskij, Nikolaj Maksimovič 17,
137, 143, 146, 153, 163**T**Toporišič, Jože 9, 15, 17, 22, 29, 46,
61, 64, 73, 76, 86, 88, 90, 100,
122, 127, 138, 143, 146, 163**V**Vidovič Muha, Ada 9, 13, 18, 21,
29, 32, 42, 46, 53, 58, 63, 69, 72,
75, 86, 95, 106, 108, 114, 118,
120, 122, 127, 139, 165, 168, 191,
217, 219, 222

Vrbinc, Marjeta 18, 123

W

Weiss, Peter 94

Ž

Žagar Karer, Mojca 105

Žele, Andreja 10, 14, 23, 34, 37, 42,
45, 47, 65, 87, 89, 103, 118, 129,
191, 198, 203

STVARNO KAZALO

B

- besedna zveza 11, 12, 221, 239
 - prosta besedna zveza 10, 11, 37, 215, 220, 222, 240
 - stalna besedna zveza 10, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 240
 - terminološka besedna zveza 10, 16, 128, 129, 139, 167, 206, 213, 240

D

- denotat 13, 24, 31, 32, 33, 122, 126, 127, 128, 129
- desni prilastek 15, 34, 65, 66, 69, 76, 79, 92, 94, 220, 222, 240
- determinologizacija 14, 105, 128, 129, 145
- določnost 15, 30, 39, 61, 63, 191, 192, 198, 217, 218, 219
- določujoči 15, 47, 89, 90, 99, 100, 101

E

- ekspresivna funkcija 124, 145, 153, 184, 189
- ekspresivna vloga 18, 123
- ekspresivni učinek 16, 190, 216, 217
- ekspresivnost 44, 124, 129, 207
- emocionalnost 124
- enopovezovalni 12
- enopovezovalnost 105, 239

F

- frazem 10, 16, 18, 19, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 133, 134, 139, 184, 186, 190, 207, 208, 210, 211, 216, 217, 240
 - pragmatični frazem 19, 207
- frazeologija 16, 18
 - pragmatična frazeologija 19
- frazeologizacija 13, 122, 134
- frazeološki 215
- frazeološko gnezdo 215
- frazeološki
- frazeološka enota 18, 19
- fraznost 18

I

- izračun vzajemnih vrednosti 11, 141
- iztočnica 16, 186, 188, 191, 192, 193, 200, 201, 202, 204, 206, 208, 210, 211, 214, 215, 225
 - večbesedna iztočnica 142

J

- jedrni 24, 31, 42, 56, 66, 75, 78, 93, 98, 99, 119, 164

K

- kolokabilnost 12, 164
- kolokacija 18, 19, 123, 164, 186, 189, 201, 203, 204, 227
- kolokacijska trdnost 93, 221

kolokacijska zveza 226
konverzija 33, 37, 38, 89, 90, 100,
103, 198

L

lastno ime 187, 206, 207, 208, 210,
211, 214
leksem 14, 21
nefrazološki večbesedni leksem
9, 29, 104, 121, 202, 205, 208,
211, 215, 216
novejši večbesedni leksem 78
večbesedni leksem 9, 11, 15, 37,
66, 78, 88, 104, 119, 123, 127,
133, 141, 191, 214, 225, 239, 240
leksikalizacija 13, 23, 105
leksikaliziran 12, 105, 117, 142,
146, 148, 164, 185, 203, 214, 215,
217, 225, 226, 239
leksikaliziranost 10, 12, 13, 24, 48,
104, 116, 131, 140, 142, 143, 145,
153, 164, 165, 202, 217, 218, 226,
227, 239, 240
leksikalnopomenski 9, 10, 21, 104,
122, 222, 239, 240
leksikografija 9, 22
leksikografski 19
levi prilastek 15, 30, 46, 101, 112,
224, 240

M

metafora 13, 108, 114, 123, 127,
128, 216
metaforični 239
metonimični 239
metonimija 13, 94, 106, 123, 147,
156, 168
monokolokabilni 12
monokolokabilnost 105, 239
motivacijsko izhodišče 14, 34, 117,
133, 142, 143, 165

N

nefrazološki 9, 11, 16, 63, 121,
122, 127, 129, 131, 134, 163, 170,
185, 187, 205, 210, 211, 213, 214
neleksikaliziran 12, 105, 117, 142,
185, 225, 227, 239
neleksikaliziranost 13
neslovarski pomen 18
neslovarskost 18

O

opomenjanje 12, 13, 16, 24, 139, 143

P

paremiologija 19
podiztočnica 16, 92, 188, 192, 214
poenobesedenje 19, 41
poimenovanje 18, 25, 128, 129,
139, 206, 221, 222
pomen
denotativni pomen 23, 33, 129
frazološki pomen 16, 18
izhodiščni pomen 13, 16, 34, 37,
48, 112, 115, 119, 142, 143, 153,
164, 168, 210, 211, 215
konotativni pomen 16, 23, 124,
127, 129, 153, 184, 185, 190,
211, 216
leksikaliziran pomen 108, 117,
156, 223, 227
leksikalni pomen 21
metaforični pomen 13, 31,
109, 114
neleksikaliziran pomen 12, 48,
124, 128, 131, 144, 216, 228, 239
terminološki pomen 9, 11, 13, 14,
16, 29, 104, 105, 121, 127, 153,
167, 190, 223, 239
pomenotvorni 10, 14, 16, 48, 65,
94, 104, 143, 240
pomenska podstava 52, 69

- pomenska prozornost 19, 215, 226
 pomenska sestavina 13, 23, 24, 25, 106, 109, 112, 139
 razločevalna pomenska sestavina 30, 34, 106
 uvrščevalna pomenska sestavina 30, 34, 228
 pomenska trdnost 10, 12, 105, 170, 240
 pomenska zlitost 12, 17, 121, 137, 166, 216
 stopnja pomenske zlitosti 10, 133, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 170, 183, 188, 214, 215, 239, 240
 pomenski prenos 12, 13, 23, 24, 66, 105, 106, 108, 129, 142, 147, 218, 224, 239, 240
 leksikaliziran pomenski prenos 131, 153, 154, 210, 239, 240
 neleksikaliziran pomenski prenos 115, 145, 154, 184
 pomensko neprozoren 10, 16, 187
 pomensko prozoren 95, 105, 123, 125, 131, 185, 205, 217, 218, 221, 226, 240
 pomenskosestavinski 10, 13, 16, 21, 23, 24, 30, 48, 106, 109, 139, 143, 187, 240
 popridevljenje 15, 77, 240
 povezovalnost 12, 18, 105, 124, 140, 141, 142, 143, 164, 221, 239
 pretvorba 240
 pretvorbnost 124
 pretvorbno-tvorbni 64, 86, 87, 89
 pridevnik 30, 32, 35, 39, 46, 48, 61, 72, 73, 77, 89, 92, 99, 100, 103, 113, 126, 128, 191
 izdeležniški pridevnik 40
 izdeležniški vrstni pridevnik 224
 kakovostni pridevnik 15, 37, 38, 61, 101, 191, 218, 224
 količinski pridevnik 46, 64
 konverzni pridevnik 37, 38, 91, 224
 lastnostni pridevnik 39, 62, 65, 200, 201, 217
 merni pridevnik 38, 218
 nedoločni pridevnik 61
 odnosni pridevnik 61
 ožjelastnostni pridevnik 38
 podobnostni lastnostni pridevnik 38
 posamostaljeni pridevnik 61
 pridevnik barve 33, 38, 40, 114, 191, 198, 218, 224
 pridevnik dejanja 114
 razmerni pridevnik 15, 33, 46, 64, 191
 snovni pridevnik 33, 38, 40, 114, 191, 192, 193
 svojilni pridevnik 33, 37, 38, 39, 61, 62, 98, 191, 219
 vrstni pridevnik 10, 31, 33, 34, 39, 46, 47, 48, 61, 64, 89, 90, 99, 164, 165, 193, 200, 201, 222, 240
 pridevniška beseda 15, 46, 61, 143
- R**
- reproduciranost 124
- S**
- semizacija 13
 sestava 10, 23, 42, 48, 131, 139, 143, 146, 163, 165, 166, 167, 183, 186, 215, 221, 225, 226, 240
 sinonimija 10, 14, 16, 143, 151, 240
 sinonimna izrazna različica 14, 32
 skladijska podstava 15, 46, 75, 86, 87, 88, 96, 97, 98, 240
 skladijskobesedotvorna teorija 15, 89
 skladijskobesedotvorni 47, 66, 240
 sklop 10, 42, 117, 131, 139, 146, 225, 227, 228, 239

skup 10, 42, 56, 95, 109, 119, 131,
139, 146, 147, 153, 155, 158, 162,
215, 239

slovaropisje 9, 10, 16, 21, 40, 140,
205, 214, 216, 222, 225, 240

slovarska mikrostruktura 117, 148,
214, 227

sopojavnost 11

stalnost 12, 18, 24, 41, 105, 123,
132, 133, 141, 164, 167, 189,
217, 218

stopnja stalnosti 11, 12, 105, 131,
141, 164, 239

T

termin 14, 127, 179

večbesedni termin 77, 127,
128, 131, 139, 183, 205, 208,
210, 214

terminologizacija 13, 14, 105,
127, 128

terminološki 18, 105, 122, 187, 204

U

uslovarjanje 9, 10, 16, 137, 141, 191,
193, 205, 215, 240

ustaljenost 124

V

večbesednost 18, 48, 123, 124

večpomenskost 10, 16, 37, 40, 120,
143, 224, 240

Z

zloženska 15, 73, 75, 87, 89, 91,
92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101,
119, 240

medponskoobrazilna zloženska
74, 75, 88, 240

medponskoobrazilna zloženska
novejšega tipa 15, 19, 88, 90, 91,
93, 95

zraslek 10, 12, 42, 131, 139, 143,
144, 145, 146, 183, 186, 225, 227,
228, 239, 240

PRILOGA

Primeri večbesednih leksemov, razporejenih glede na stopnjo pomen-ske zlitosti sestavin

SKLOPI

(I) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METONIMIČNIM POMENSKIM PRENOSOM

(1) Sklopi, ki so bližji zraslekom

sive celice (sinonimna razlaga: možgani)

teniški komolec (UPS: vnetje komolca, RPS1: boleče, RPS2: zaradi ponavljajo-
če se pretirane obremenitve mišic iztegovalk prstov in zapestja, RPS3: nava-
dno zaradi igranja tenisa ali drugih športov)

zelena baretka (UPS: vojaška enota, RPS1: posebna, RPS2: v nekaterih drža-
vah, RPS3: usposobljena za zahtevne vojaške operacije)

(2) Sklopi, ki so bližji skupom

magnetna resonanca (UPS: tehnika, RPS1: pregledovanja notranjih organov
človeškega telesa, RPS2: pri kateri se uporabljajo lastnosti magnetnega polja
in radijskih valov)

obrobna skupina (UPS: ljudje, RPS: ki niso vključeni v družbeno dogajanje, življenje)

odprti telefon (UPS: komuniciranje državljanov, RPS1: organizirano nepo-
sredno, RPS2: z odgovornimi, RPS3: o aktualnih vprašanjih, problemih,
RPS4: po telefonu)

ozemeljske vode (UPS: pas morja, RPS1: priobalni, RPS2: ki je pod oblastjo
države, kateri pripada obala)

prisilna poravnava (UPS: dogovor, RPS1: zakonsko urejen, RPS2: med dolžni-
kom in upniki, RPS3: ki predvideva sanacijo dolžnika in poplačilo dolgov,
RPS4: ki se lahko predlaga pred ali med stečajnim postopkom)

(II) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METAFORIČNIM POMENSKIM PRENOSOM

(1) Sklopi, ki so bližji zraslekom

ležeči policaj [sinonimna sestava *cestna ovira*] (UPS: izboklina, RPS1: podolgovata, nizka, RPS2: ki poteka prečno čez cestišče, RPS2: namenjena omejitvi, zmanjševanju hitrosti vožnje)

milenijski brošč (UPS: napaka sistema, RPS1: v programski kodi računalniškega programa, RPS2: ki bi se lahko pokazala ob prehodu na 1. januar 2000 pri programih, ki niso mogli beležiti datumov od tega dne dalje)

miselni vzorec (UPS: skica, RPS1: s črtami in oblački, RPS2: za prikaz pomembnih podatkov, RPS3: pri čemer je osrednja tema podana v središčnem oblačku)

novi val (UPS: glasba, RPS1: rokovska, RPS2: iz 70. in prve polovice 80. let 20. stoletja, RPS3: ki izhaja iz panke, RPS4: s prviniami pop glasbe)

operacijski sistem (UPS: program, RPS1: glavni, RPS2: ki upravlja delovanje računalnika, RPS3: povezuje strojno opremo s programsko, RPS4: omogoča uporabo drugih specializiranih programov)

pasovna širina (UPS: količina, RPS1: prenosa podatkov, RPS2: na časovno enoto)

prazni tek [sinonim *prosti tek*] (1. UPS: vrtenje, RPS1: avtomobilskega motorja, RPS2: pri katerem ta ne poganja vozila; 2. UPS: stanje, RPS: v katerem kdo ne opravlja dela; 3. UPS: časovno obdobje, RPS: brez vsebinskih sprememb in učinkov)

privatizacijska vrzel [sinonim *certifikatska luknja*] (UPS: presežek vrednosti, RPS1: lastniških certifikatov, RPS2: v postopku lastninjenja nastali, RPS3: glede na vrednost lastninjenega premoženja)

refleksna cona (UPS: vsaka od točk, RPS1: na stopalih, dlaneh ali ušesih, RPS2: s katero je povezan določen organ ali del telesa)

socialna kapica (UPS: omejitev, RPS1: prispevka za socialno varnost (ki sicer z višino zaslužka narašča), RPS2: pri višjih zasluškah, RPS3: navadno za spodbujanje visokokvalificiranih delavcev)³¹⁴

svetovni splet (UPS: sistem, RPS1: svetovni, RPS2: medijskih vsebin, besednih, zvočnih, filmskih, RPS3: ki so med seboj povezane z nadpovezavami)

težki metal (UPS: zvrst rokovske glasbe, RPS: za katero so značilni močno okrepljeni, agresivni zvoki)

topla greda (UPS: proces, RPS1: otoplitve zemljine atmosfere in površja, RPS2: kot posledica emisij škodljivih plinov v ozračje)

tretje oko (UPS: čakra, RPS1: šesta, RPS2: v sredini čela med obrvmi, RPS3: ki ima ob aktiviranju sposobnost jasnovidnosti, telepatije, vizualizacije in povezave z duhom)

³¹⁴ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

- trojanski konj* (UPS: program, RPS1: računalniškemu virusu podoben, RPS2: ki opravlja na videz neškodljivo funkcijo, RPS3: dejansko pa slabi, onemogoča varnostni sistem računalnika)³¹⁵
- vednozeleni gornik* (UPS: rastlina, RPS1: gorska, RPS2: brusnici podobna, RPS3: z usnjatimi, zdravilnimi listi in rdečimi jagodami)³¹⁶
- veliki brat* (UPS: država, ustanova, RPS1: ki zbira podatke o ljudeh, RPS2: zaradi nadzora nad njimi)
- veliki pok* (1. UPS: eksplozija, RPS1: snovi, RPS2: s čimer naj bi nastalo vesolje; 2. UPS: dogodek, RPS1: pomemben, RPS2: ki ga navadno spremlja hitra razširitev česa)
- zlati prinašalec* (UPS: pes, RPS1: srednje velik, RPS2: lovski, RPS3: z mehko, dolgo, rahlo valovito dlako smetanove do zlate barve)

(2) Sklopi, ki so bližji skupom

- elektronski naslov* [sinonima *e-poštni naslov*, *e-naslov*] (UPS: naslov, RPS: za pošiljanje in prejemanje elektronske pošte, sestavljen iz standardiziranega zapisa, katerega srednji del je znak @)
- elektronski podpis* [sinonima *digitalni podpis* in *e-podpis*] (UPS: kodirana datoteka, RPS: ki omogoča preveritev istovetnosti podpisnika)
- elektronski slovar* (UPS: slovar, RPS: v elektronski izdaji)
- elektronsko poslovanje* (UPS: poslovanje, RPS: prek internetnega omrežja)
- funkcionalna pismenost* (UPS: sposobnost, RPS: branja, pisanja, razumevanja praktičnosporazumevalnih besedil in osnov računskih operacij ter matematičnih predstav)
- informacijska revolucija* (UPS: sprememba, RPS1: velika, RPS2: zaradi intenzivnega razvoja informacijske tehnologije v drugi polovici dvajsetega stoletja)
- informacijska vojna* (UPS: razširjanje, RPS1: informacij prek medijev, RPS2: z namenom, da se zmanjša ugled nasprotnika v javnosti)
- intelektualna lastnina* (UPS: izdelek, RPS1: ki izhaja iz avtorjeve intelektualne dejavnosti na industrijskem, znanstvenem, literarnem ali umetniškem področju, RPS2: do katerega ima avtor izključno pravico)
- jezikovno orodje* (UPS: kar, večinoma računalniško podprta tehnologija, RPS: (ki) olajšuje delo z jezikom)
- kabelska televizija* (UPS: sistem prenosa, RPS1: televizijskih programov, RPS2: po kabelskem omrežju)

³¹⁵ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

³¹⁶ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

- kabelski internet* (UPS: tehnologija, RPS: ki za prenašanje podatkov z interneta uporablja kabelsko televizijsko omrežje)
- kapitalski trg* (UPS: del, RPS1: finančnega trga, RPS2: na katerem se trguje s kapitalom, navadno v obliki delnic, obveznic)
- kibernetični prostor* [sinonim *kibernetski prostor*] (UPS: okolje, RPS1: računalniško, RPS2: internetno)
- kitajski datelj* (UPS: drevo ali njegov sad, RPS1: sredozemsko, RPS2: s svetlozelenimi suličastimi usnjatimi listi, RPS3: jajčast, RPS4: koščičast, RPS5: rdeče barve)
- krajinski park* (UPS: območje, RPS: ki je zavarovano zaradi velike ekološke, biotske, krajinske vrednosti)
- kreditna kartica* (UPS: kartica, RPS1: plastična, RPS2: z magnetnim trakom, RPS3: z vdelanim mikročipom, RPS4: ki se uporablja kot negotovinsko plačilno sredstvo za plačilo s kreditnega računa uporabnika z odlogom ali za dvig gotovine na bančnih avtomatih)
- kulturni center* (UPS: ustanova, RPS: ki usmerja in vodi kulturno dejavnost)
- mali šolar* (UPS: učenec, RPS: male šole)
- manualna medicina* (UPS: tehnika zdravljenja, RPS1: s posebnimi prijemi, RPS2: pri bolečinah v hrbtenici, sklepih, pri glavobolih, vrtoglavici, mravljinčavosti)
- mladi raziskovalec* (UPS: študent, RPS1: znanstvenega magistrskega ali doktorskega študija, RPS2: ki je v okviru posebnega programa zaposlen na visokošolski, raziskovalni instituciji ali v podjetju)
- mrežna kartica* (UPS: kartica, RPS: ki omogoča hiter prenos podatkov po lokalnem omrežju in povezavo računalnika s svetovnim spletom)
- naravna dediščina* (UPS: neokrnjena narava, RPS: ki jo narod, človeštvo prevzame od prejšnjih generacij)
- navidezna resničnost* [sinonima *virtualna resničnost*, *virtualna realnost*] (UPS: posnemanje, RPS1: stvarnega okolja, RPS2: z računalniškimi napravami)
- neurolingvistično programiranje* (UPS: tehnike, RPS1: psihološke, RPS2: za povečanje osebne učinkovitosti)
- nordijsko zlato* (UPS: zlitina, RPS1: bakra, aluminija, cinka in kositra, RPS2: ki se uporablja za izdelavo kovancev)
- novi liberalizem* (UPS: teorija in gospodarskopolična smer, RPS1: ki spodbuja prosto trgovino, RPS2: ki nasprotuje posegom države v gospodarstvo)
- notranje lastništvo* (UPS: delničarstvo, RPS: zaposlenih)
- odprta meja* (1. UPS: mejni prehodi, RPS1: nenadzorovani, RPS2: prosti, RPS3: med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev v skupnost suverenih držav; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen)

- oceanski beloplavuti morski pes* (UPS: morski pes, RPS1: ki ima izrazito hrbtno plavut in dolge prsne plavuti z belimi konicami, RPS2: živi predvsem na odprtem morju, RPS3: ki se hrani z vsem, kar je na voljo)³¹⁷
- okoljska vzgoja* (1. UPS: vzgoja, RPS1: odnosa do okolja, RPS2: ravnanja z njim; 2. UPS: šolski predmet, RPS: s takšno vsebino)
- orodna vrstica* (UPS: del slike, RPS: na računalniškem zaslonu, kjer so druga poleg druge v eni smeri razvrščene ikone)
- statusna vrstica* (UPS: vrstica, RPS1: sporočilna, RPS2: na ekranu računalnika, RPS3: ki služi izpisovanju obvestil, ki nam jih posreduje program)
- otroški parlament* (1. UPS: predstavništvo, RPS1: učencev kake šole, RPS2: šol kakega območja, RPS3: ki na zborovanju zastopajo interese svojih vrstnikov; 2. UPS: sestanek, zborovanje, RPS: tega predstavništva)
- panoramska miza* (UPS: plošča, RPS1: mizi podobna, RPS2: z zemljepisnimi imeni, RPS3: navadno krajev, voda in vzpetin, RPS4: in nakazanimi smermi do njih)
- poborska omleta* (UPS: sladica, RPS1: iz biskvitnega testa, RPS2: nadevana z vloženi brusnicami, RPS3: obložena s stepeno sladko smetano)
- pozitivna diskriminacija* (UPS: dodelitev, dodeljevanje, RPS: več ugodnosti manjšim skupnostim kot velikim)
- presejalni test* (UPS: preiskava, RPS: za zgodnje odkrivanje bolezni in nepravilnosti pri ljudeh, živalih)
- siva ekonomija* (UPS: gospodarska dejavnost, RPS: ki temelji na opravljanju dela v nasprotju z zakonskimi določili, brez nadzora pristojnih državnih organov)
- siva pega* (UPS: mesto, področje, RPS1: ki je, ostaja neopaženo, RPS2: zunaj dosega kake dejavnosti)
- sobotno leto* (UPS: leto ali daljše obdobje do enega leta, RPS1: navadno brez delovnih ali študijskih obveznosti, RPS2: namenjeno predvsem raziskovanju, izpopolnjevanju, potovanjem)
- spletna stran* (UPS: mesto, RPS1: na spletu, RPS2: na katerem so dostopne medijske, besedne, zvočne, filmske vsebine)
- spletni dnevnik* (UPS: spletno mesto, RPS: na katerem avtorji s pomočjo preprostega vmesnika objavljajo besedila, slike, posnetke, bralci pa imajo navadno možnost komentiranja)
- transakcijska analiza* (1. UPS: teorija, RPS1: osebnosti in komunikacije, RPS2: za osebnostno rast in pozitivno spremembo; 2. UPS: metoda, RPS1: psihoterapevtska, RPS2: ki temelji na analizi komunikacije posameznika z okoljem)
- varna hiša* (UPS: ustanova, RPS1: na skrivnem mestu, RPS2: v katero se kdo zateče pred zlorabo ali nasiljem v družini)

³¹⁷ Zveza je iz *Sprotne slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

- varnostna nitka* (UPS: plastičen trakec, RPS1: nitki podoben, RPS2: vstavljen v papir bankovca ali dokumenta, RPS3: kot dokaz njegove pristnosti, neponarejenosti)
- vinilna plošča* [sinonim *gramofonska plošča*]
- vodni park* (UPS: prostor, RPS1: urejen, RPS2: za plavanje, vodne igre, šport)
- vzajemni sklad* (UPS: premoženje, RPS1: velikega števila oseb, RPS2: ki je naloženo zlasti v vrednostne papirje, RPS3: ki ga upravlja posebna denarna ustanova)
- vzporedne volitve* (UPS: anketa, RPS1: o odločitvah volivcev, RPS2: ki poteka istočasno z volitvami, referendumom)
- zabavna industrija* (UPS: dejavnost, RPS: ki organizira prireditve ali proizvaja izdelke za množično zabavo, zlasti filmske, glasbene, televizijske)
- zelena revolucija* (1. UPS: povečanje pridelka, RPS1: izrazito, RPS2: zlasti visokodonosnih vrst pšenice, koruze, riža, RPS3: doseženo z visoko uporabo gnojil, pesticidov in drugih sredstev; 2. UPS: gibanje, RPS: za spremembo odnosa in ravnanja družbe, politike, gospodarstva do okolja)
- zgodovinski spomin* (UPS: védenje, RPS1: ohranjeno, RPS2: o preteklih dogodkih zgodovinske vrednosti)
- zračna blazina* [sinonimni sestavi *varnostna blazina*, *varnostni meh*]
- ženske študije* (UPS: področje, RPS1: interdisciplinarno, RPS2: študijsko in raziskovalno, RPS3: namenjeno proučevanju vlog, izkušenj in dosežkov žensk v družbi)

SKUPI

(I) VEČBESEDNI LEKSEMI Z LEVIM PRIDEVNIŠKIM PRILASTKOM³¹⁸

(1) METONIMIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METONIMIJA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

- parkirni listek* (UPS: potrdilo, RPS: o plačani parkirninini na prostoru, kjer je parkiranje časovno omejeno)
- prometni stožec* (UPS: prometni znak, RPS: v obliki stožca, ki označuje mesto izvajanja vzdrževalnih del na cesti)
- solatni krožnik* (UPS: jed, RPS: iz solate ter različnih hladnih in toplih sestavin, ponujena na krožniku)
- telefonska kartica* (1. UPS: kartica, RPS: plastična, za uporabo javnega stacionarnega telefona; 2. UPS: kartica, RPS: za polnjenje računa mobilnega telefona)

³¹⁸ V celotnem besedilu je gradivo z lastnostmi skupa označeno tako, da je podčrtana sestavina s prenesenim, izpeljanim pomenom.

zaščitni faktor (UPS: stopnja na lestvici, RPS: številčno izražena, do katere krema, losjon ali gel za sončenje varuje kožo pred škodljivimi sončnimi žarki)
ženska pisava UPS: način leposlovnega pisanja, RPS: značilen za ženske avtorice)

(1.2) METONIMIJA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

izkrajevni vrstni pridevnik:

francoski rogljiček (UPS: rogljiček (pecivo podkvaste oblike), RPS: iz kvašene-ga maslenega listnatega testa)

kitajska medicina (UPS: vrsta zdravljenja, RPS1: z odpravljanjem energijskih blokad in poškodb [...])

lymska bolezen [sinonim *lymska borelioza*] (UPS: bolezen, RPS: ki se prenaša s piki klopa, okuženega z bakterijo borelijo)

nordijska hoja (UPS: hoja, RPS1: rekreacijska, RPS2: s posebnimi palicami [...])

(2) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(2.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

(2.1.1) Skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine

bančni avtomat (UPS: avtomatska elektronska naprava, RPS: s pomočjo katere imetnik določenih plačilnih kartic sam dviguje gotovino [...]) (*telefonski avtomat*)³¹⁹

dnevna koncentracija (UPS: povprečna vrednost, RPS: vseh urnih povprečnih vrednosti koncentracije posamezne snovi, izmerjenih v enem dnevu) (*koncentracija soli, koncentracija v zraku*)

energijsko polje (UPS: statična energija, RPS: ki jo vsebuje naboj ali skupina nabojev v svoji okolici) (*električno polje*)

gensko inženirstvo, genska tehnologija [sinonim *genetski inženiring*] (UPS: spreminjanje in preurejanje, RPS: genov organizmov, zlasti z namenom, da bi ti postali bolj zdravi, odporni, za človeka bolj uporabni) (*kmetijsko inženirstvo*)

glasbeni stolp (UPS: elektronska naprava, RPS: za predvajanje glasbe, sestavljena iz več komponent, zlasti radia, CD-playerja, ojačevalnika) (*antenski, kontrolni stolp*)

glikemični indeks (UPS: število, RPS: (med 0 in 100), ki živila razvršča glede na to, kako zaužitje določenega živila vpliva na dvig krvnega sladkorja) (*borzni, delniški indeks, UV-indeks*)

³¹⁹ V oklepaju za razlago so navedene zveze z istim samostalniškim jedrom, ki potrjujejo leksikalizirani pomen. Dodane zveze so iz SSKJ.

- humanitarni most* (UPS: povezava, RPS: za prevoz ljudi iz obkoljenega področja ali za prevoz humanitarne pomoči ljudem v nesreči) (*gospodarski most*)
- igralna palica* (UPS: naprava, RPS: v obliki pokončne palice s podstavkom za igranje nekaterih računalniških igrice) (*dirigentska, stafetna, pohodna, ribiška palica*)
- izbirna vsebina* (UPS: dejavnost, RPS: obvezna šolska ali zunajšolska, ki si jo učenec sam izbere izmed ponujenih dejavnosti in omogoča pridobivanje takih znanj in spretnosti, ki zadovoljujejo učenčeve individualne želje in zanimanja) (*vsebina pouka, vsebina učne ure*)
- izmenljivi disk* (UPS: disk, RPS: ki je narejen za enostavno zamenjavo in prenašanje) (*trdi, izmenljivi, zunanji disk*)
- laserski gramofon* (1. UPS: naprava, RPS: za predvajanje zvočnih posnetkov s CD-jev; 2. UPS: naprava, RPS: za predvajanje zvočnih posnetkov z gramofonske plošče z uporabo laserskega žarka) (*električni gramofon*)
- računalniška pismenost* (UPS: obvladanje temeljnih znanj in veščin, RPS: za učinkovito uporabo računalnika ter poznavanje nanj navezujočih se možnosti in veščin za uporabo interneta ter komunikacije prek elektronskih medijev) (*bralna, funkcionalna, računalniška, matematična, naravoslovna pismenost*)
- slovenska pomlad* (1. UPS: čas, RPS: pred demokratizacijo in osamosvojitvijo Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 2. UPS: gibanje, RPS: za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 3. UPS: stranke, RPS: ki so nastale iz gibanja za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji) (*praška pomlad*)
- jezikovna kultura* (UPS: poznavanje in raba, RPS: jezika ter obnašanje v jeziku in do jezika)³²⁰
- laserska plošča* (UPS: plošča, RPS: okrogla, tanka, plastična s kovino v sredini, manjša od gramofonske, v katero so digitalno zapisani glasba, videoposnetki ali drugi podatki, ki se preberejo z laserskim žarkom) (*gramofonska, vinilna plošča*)
- maturitetni katalog* (UPS: seznam, RPS: z opredeljenimi cilji mature, številom maturitetnih predmetov, obveznimi in izbirnimi maturitetnimi predmeti, načinom in obsegom zunanjega ocenjevanja znanja) (*zvezdni katalog, katalog umetnin*)

³²⁰ V SSKJ je pri teh tipih samostalniških jeder pogosto oznaka, da se rabijo s prilastkom, npr. pri iztočnici **kultura** [...] 3. ed., navadno s prilastkom *lastnost človeka glede na obvladanje, uporabljanje splošno veljavnih načel, norm, pravil pri vedenju, ravnanju* [...] // s prilastkom *lastnost človeka, družbe glede na obvladanje, uporabljanje delovnih načel, pravil, dosežkov določenih področij pri delu*: ima visoko filmsko, gledališko, pevsko kulturo; uprizoritev tega dela zahteva izredno visoko govorno kulturo; igralec je presenetil z izrazito igralsko kulturo [...].

- negovalna kozmetika* (UPS: sredstva, RPS: za nego kože, zlasti na obrazu, in las) (*tovarna kozmetike*)
- plužna enota* (1. UPS: organizacijska enota, RPS: za odstranjevanje snega s snežnim plugom; 2. UPS: območje, RPS: odstranjevanja snega s snežnim plugom) (*vojaška enota*)
- pralna steza* (UPS: prostor, RPS: za avtomatsko pranje avtomobilov) (*kolesarska, pristajalna steza*)
- prodajni tečaj* (UPS: cena, RPS: valute, po kateri jo je trg pripravljen kupiti) (*uradni, obračunski tečaj*)
- računalniška simulacija* (UPS: predstavitev, RPS: virtualna, računalniška, predvidene, potencialne situacije, dogodka, abstraktnega modela, pripravljena zlasti v eksperimentalne, raziskovalne namene) (*simulacija zračnega napada*)
- računalniško omrežje* (UPS: sistemi, naprave, RPS: ki so med seboj povezani zaradi izmenjavanja podatkov, informacij) (*trgovsko omrežje*)
- računalniško opismenjevanje* (UPS: učenje, pridobivanje temeljnih znanj in veščin, RPS: za učinkovito uporabo računalnika ter nanj navezujočih se možnosti in veščin za uporabo interneta ter komunikacije prek elektronskih medijev) (*digitalno opismenjevanje*)
- slovenski tolar* (UPS: denarna enota, RPS: Republike Slovenije od. 8. oktobra 1991 do 31. decembra 2006)
- širokopasovna povezava* (UPS: internetna povezava, RPS: ki omogoča prenos podatkov s hitrostjo več kot 1 megabit na sekundo) (*internetna povezava*)
- transplantacijska mreža* (UPS: oddajanje in sprejemanje, RPS: organizirano, človeških organov in tkiv za presaditev) (*obveščevalna mreža*)
- tržna niša* (UPS: možnost, RPS: nova, še ne zasedena, za trženje in prodajo)
- vinska kraljica* (UPS: ženska, RPS: izbrana za najboljšo na tekmovanju s področja vinogradništva, vinarstva in vinske kulture) (*lepotna kraljica*)
- živalska moka* (UPS: krnilo, RPS: ki se pridobiva s sežiganjem živalskih trupel) (*kostna moka*)³²¹

(2.1.2) Pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine

- dijaški parlament* (UPS: predstavništvo, RPS: dijakov kake šole, šolskega okoliša)
- disketna enota* [sinonim *disketni pogon*] (UPS: del računalnika, RPS: ki omogoča pisanje podatkov na diskete in branje z njih)

³²¹ Primera *lepotna kraljica* in *kostna moka* sta iz korpusa Gigafida (pregledano 12. 4. 2015).

- disketni pogon* [sinonim *disketna enota*] (UPS: del računalnika, RPS: ki omogoča pisanje podatkov na diskete in branje z njih)
- drevesna kirurgija* (UPS: veda, RPS: o sanaciji poškodovanih drevesnih rastlin)
- elektronska tablica* (UPS: elektronska naprava, RPS: majhni tablici podobna, za evidentiranje prehodov cestninskih postaj)
- elektronska tajnica* (UPS: računalniški sistem, RPS: ki sprejema sporočila uporabnikov v slikovni, zvočni ali besedilni obliki)
- elektronska varuška* (UPS: priprava, RPS: za zaznavanje zvokov v prostoru z otrokom in njihovo prenašanje v drug prostor)
- električni smog* [sinonim *elektronski smog*] (UPS: elektromagnetna polja, RPS: ki nastajajo ob vključenih električnih ali elektronskih napravah)
- finančna policija* (UPS: državni organ, RPS: ki preverja skladnost davčnih prijav poslovne dokumentacije)
- ergometrično kolo* (UPS: naprava, RPS: rekreacijska, kolesu podobna, za krepitev mišic, zlasti nožnih, opremljena z ergometrom)
- etnično čiščenje* (UPS: uničevanje, RPS: načrtno, narodnostnih, rasnih ali verskih skupin)
- genska banka* (UPS: zbirka, RPS: sistematično urejena, gensko značilnih organizmov ali njihovih delov, hranjena v ustreznih ustanovah v ustreznih razmerah, ki je namenjena ohranjanju vrst, genskega materiala)
- genetski inženiring* [sinonima *gensko inženirstvo*, *genska tehnologija*] (UPS: spreminjanje in preurejanje, RPS: genov organizmov, zlasti z namenom, da bi ti postali bolj zdravi, odporni, za človeka bolj uporabni)
- grafična tablica* (UPS: elektronska tablica, RPS: občutljiva na dotik, ki se priključi k računalniku in s pomočjo katere uporabnik premika kazalec na računalniškem zaslonu tako, da po njej vleče s posebnim pisalom)
- interaktivna tabla* [sinonimni sklop *pametna tabla*] (UPS: elektronska tabla, RPS: navadno povezana z računalnikom in projektorjem, ki deluje kot zaslon na dotik)
- jezikovni imperializem* (UPS: nadvlada, obvladovanje, RPS: jezikovna, družbe)
- lastninsko preoblikovanje* (UPS: sprememba, RPS: v lastniški strukturi gospodarske družbe)
- mesna štruca* (UPS: jed, RPS: v obliki štruce iz mletega mesa, kruha, jajc in začimb)
- morski sadeži* (UPS: organizmi, RPS: užitni morski, razen rib)
- naravovarstvena policija* (UPS: organ, RPS: nadzora in varstva pred škodljivimi in nevarnimi posegi v naravo)
- ozonski plašč* [sinonimna sestava *ozonska plast*] (UPS: plast, RPS: v Zemljini stratosferi na višini 25–50 km z visoko koncentracijo ozona, ki absorbira večino ultravijoličnega sevanja Sonca)

- pasja šola* (UPS: tečaj, RPS: namenjen urjenju in socializaciji psa)
- pasji hotel* (UPS: podjetje, RPS: ki ponuja oskrbo za pse v času, ko so njihovi lastniki odsotni)
- pisemska bomba* (UPS: pismo, RPS: z razstrelivom, ki eksplodira ob odprtju)
- piščančja gripa* [sinonima *ptičja gripa*, *aviarna influenza*] (UPS: bolezen, RPS: zelo nalezljiva, hitro razvijajoča se, virusna, ki se s ptic prenaša tudi na druge živali in človeka, pogosto s smrtnim izidom)
- podatkovno vodilo* (UPS: vodilo, RPS: po katerem se prenašajo podatki med funkcionalnimi sklopi računalnika)
- pokojninski steber* (UPS: sklad, RPS: namenjen za zagotavljanje sredstev za pokojnine)
- prodajna veriga* (UPS: pojav, RPS: ko vse enote v prodaji uporabljajo isto ime in sodelujejo v promociji, čeprav so lastniki in poslovodje enot samostojni)
- programska podpora* (1. UPS: omogočanje, RPS: delovanja določenih opravil z ustreznimi računalniškimi programi; 2. UPS: prodaja in vzdrževanje, RPS: programske opreme)
- programski pas* (UPS: čas, RPS: predvajanja televizijskih vsebin)
- računalniška igrica* (UPS: igra, RPS: pri kateri igralec navadno z igralno palico, s pritiskanjem na tipke tipkovnice upravlja s podobami na zaslonu, ki jih ustvarja računalniški program)
- računalniška mreža* (UPS: povezava, RPS: vozliščnih in osebnih računalnikov)
- računalniško jezikoslovje* (UPS: področje, RPS: večdisciplinarno znanstveno, ki se ukvarja s statističnim ali na pravih slonečim modeliranjem naravnih jezikov z računalniškega vidika)
- referendumski molk* (UPS: prepoved, RPS: predvolilne propagande navadno dan pred referendumom)
- robotska roka* (UPS: naprava, RPS: z vgrajenim robotom, ki samostojno prilagaja svoje gibe)
- slana žetev* [*žetev soli*] (UPS: pospravljanje, RPS: soli na solinah)
- snežno kolo* (UPS: vozilo, RPS: kolesu podobno, za vožnjo po snegu)
- sobno kolo* (UPS: naprava, RPS: rekreacijska, kolesu podobna, za krepitev mišic, zlasti nožnih)
- sojin sir* (UPS: živilo, RPS: siru podobno, iz sesirjenega sojinega mleka, ki se uporablja zlasti v vzhodnoazijski in vegetarijanski kuhinji)
- solatni bar* [sinonim *solatni bife*] (UPS: miza, RPS. posebno oblikovana, zlasti v restavracijah, z raznovrstnimi solatami za samopostrežbo)
- streški pohod* (UPS: dogajanje, RPS: pri katerem morilec ustrelji več ljudi v krajšem času, navadno naenkrat in na istem kraju)³²²
- strešni kovček* (UPS: prtljažnik, RPS: kovčku podoben, avtomobilski, strešni)

³²² Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

telefonska tajnica (UPS: naprava, RPS: ki predvaja posneto [...] [sinonimi *avtomatska tajnica*, sestavi *avtomatski (telefonski) odzivnik*, *telefonski odzivnik* (3)])
transakcijski račun (UPS: storitev, RPS: bančna, ki imetniku računa omogoča pre-
 jemanje prilivov, dvigovanje gotovine in nakazovanje (denarja) tretjim osebam)
travni tepih (UPS: trava, RPS: vzgojena, s koreninским sistemom in zemljo v
 obliki enakomerno izrezanih kosov)
tržna znamka (UPS: znak, RPS: zaščitni grafični, črkovni, za označevanje
 blaga, storitev)
uporabniško ime (UPS: zaporedje znakov, RPS: ki se rabi kot identifikaci-
 ja uporabnika in ki skupaj z geslom omogoča dostop do računalniškega
 omrežja, elektronske pošte, spletnih storitev)
vodno mesto (UPS: središče, RPS: z vodnim parkom, z več vrstami vodne zabave)

(2.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

Pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom določujoče sestavine

binkoštna cerkev (UPS: verska skupnost, RPS: protestantska, ki krščuje samo
 odrasle)³²³
deviško olivno olje, *deviško oljčno olje* (UPS: olivno olje, RPS: katerega pridelava
 ne vključuje nobenega kemičnega postopka oz. obdelave)
dseči delovni čas [sinonima *gibljivi delovni čas*, *fleksibilni delovni čas*] (UPS:
 delovni čas, RPS: ki se glede začetka in konca lahko prilagodi potrebam
 delavca ali delodajalca)
štiriglava stegenska mišica (UPS: mišica, RPS: v stegnu, ki ima na enem koncu
 štiri krake)³²⁴
tretje življenjsko obdobje (UPS: življenjsko obdobje, RPS: ki se navadno začne
 z upokojitvijo posameznika)

(II) VEČBESEDNI LEKSEMI Z DESNIM SAMOSTALNIŠKIM PRILASTKOM

(1) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL

gong ustvarjalnosti (UPS: nagrada, RPS: za najboljšo domačo televizijsko od-
 dajo pretekle sezone po izboru strokovne žirije časopisne priloge Vikend, ki
 se podeljuje vsako leto)

³²³ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

³²⁴ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

obremenjenost okolja (UPS: stopnja, RPS: izkoriščanja ali onesnaževanja naravnega prostora)

ranljivost okolja (UPS: občutljivost, RPS: narave in okolja za posege, ki spreminjajo kakovost in ravnovesje pojavov v njem)

(1.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL

otrok iz epruvete (UPS: otrok, RPS: spočet z zunajtelesno oploditvijo)

skupina za razmislek (UPS: skupina, RPS: ljudi, ki opravlja raziskovalno, svetovalno delo v kaki dejavnosti)

svinja bradavičarka (UPS: divji svinji podoben prašič, RPS: z bradavičastimi izrastki, ki živi zlasti v afriških savanah)

status opazovalca (UPS: položaj, RPS: kandidata za člana kakega združenja, organizacije)

status opazovalke (UPS: položaj, RPS: kandidatke za članico kakega združenja, organizacije)

parada ponosa (UPS: javna manifestacija, RPS: za pravice lezbijk, gejev, biseksualcev, transeksualcev in transspolnih oseb)

SESTAVE

Primeri za zveze z levim prilastkom:

bencinski servis (UPS: stavba, RPS1: ob cesti, RPS2: z napravami za oskrbo vozil z gorivom [...])

biotska raznovrstnost (UPS: pojavljanje, RPS1: velikega števila, RPS2: različnih rastlinskih, živalskih vrst, RPS3: na določenem območju)

družbenostno jezikoslovje (UPS: jezikoslovna veja, RPS: ki raziskuje družbeno razsežnost jezikovnih pojavov)

družinski zdravnik (UPS: zdravnik, RPS: ki se ukvarja z zdravstveno oskrbo vseh članov družine)

državljska neposlušnost [sinonimni skup *civilna neposlušnost*] (UPS: nepokorščina, RPS1: nenasilna, RPS2: državnim organom)

elektromagnetno sevanje (UPS: sevanje, RPS: ki pri uporabi ali obratovanju vira sevanja v njegovi okolici povzroča elektromagnetno polje)

elektronsko pisalo (UPS: pisalo, RPS: s katerim lahko pišemo po posebnem zaslonu)

evrsko območje (UPS: skupina držav, RPS1: Evropske unije, RPS2: z evrom kot denarno enoto)

- geostacionarni satelit* (UPS: satelit, RPS: umetni, RPS2: na navidezno stalni točki nad Zemljinim površjem, RPS3: ki se premika v orbiti nad ekvatorjem, RPS4: z enako hitrostjo in v isti smeri kot Zemlja)
- gospodinjska soba* (UPS: soba, RPS: za opravljanje gospodinjskih del [...])
- gostujoči profesor* (UPS: profesor, RPS1: visokošolski, RPS2: ki določeno časovno obdobje [...] predava na nematični visokošolski ustanovi)
- iglični tiskalnik* (UPS: tiskalnik, RPS1: pri katerem se barva nanaša z iglicami [...])
- imunski sistem* (PS: organi in celice, RPS: ki telo varujejo pred boleznimi)
- informativni dan* (UPS: dan, RPS: ko se na kaki ustanovi, zlasti šolski, dobi informacije o možnosti šolanja in možnostih za zaposlitev z izobrazbo, pridobljeno na tej ustanovi)
- kapitalski delež* (UPS: delež, RPS1: v finančni družbi, RPS2: ki ga imajo fizične ali pravne osebe kot posledica svojega denarnega ali stvarnega vložka)
- kasetna bomba* (UPS: bomba, RPS1: sestavljena iz številnih manjših bomb [...])
- klorovodikova kislina* (UPS: kislina, RPS: iz klora in vodika)³²⁵
- komplementarna medicina* (UPS: medicina, RPS: ki zdravi z metodami, ki trenutno niso del uradne medicine)
- komplementarno zdravljenje* (UPS: zdravljenje, RPS: z metodami, ki trenutno niso del uradne medicine)
- konkurenčna klavzula* (UPS: dogovor, RPS1: sklenjen v pogodbi, RPS2: med delodajalcem in delavcem, RPS3: o prepovedi opravljanja konkurenčne dejavnosti po prenehanju delovnega razmerja)
- konsekutivno tolmačenje* (UPS: vrsta tolmačenja, RPS1: pri katerem tolmač besedilo tolmači v sklopih, RPS2: po tem, ko govorec neha govoriti)
- konsolidacija javnih financ* (UPS: okrepitev, RPS1: stanja javnih financ, RPS2: ki dolgoročno omogoča izvajanje proračuna brez večjega zadolževanja)³²⁶
- kosovni odpadki* (UPS: odpadki, RPS1: večji, RPS2: v kosu, RPS3: ki jih ustrezne službe odvažajo le enkrat ali dvakrat letno)
- kostna gostota* (UPS: masa, RPS: anorganskih sestavin na prostorninsko enoto kostnine)
- krajinska arhitektura* (UPS: veda, RPS1: o oblikovanju krajine in okolja, RPS2: o varstvu okolja in narave [...])
- krajinski arhitekt* (UPS: strokovnjak, RPS: za krajinsko arhitekturo)
- kvarčna ura* (UPS: ura, RPS: ki deluje na osnovi kremenovih kristalov)
- lastninski certifikat* [sinonim *lastniški certifikat*] (UPS: potrdilo, RPS: o določenem deležu lastninske pravice do denacionaliziranega premoženja)
- limfna drenaža* (UPS: metoda, RPS1: masažna, RPS2: pri kateri se spodbuja limfni žilni sistem in limfni pretok [...])

³²⁵ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

³²⁶ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

- ločeno zbiranje* (UPS: zbiranje, RPS: z razvrščanjem po lastnosti)
- mladinski hotel* (UPS: nastanitvena ustanova, RPS: turistična, poceni, zlasti za mlade)
- mobilna hiša* (UPS: hiša, RPS1: navadno počitniška, RPS2: ki jo je mogoče odpeljati na drugo lokacijo)
- nagibni vlak* (UPS: vlak, RPS1: z nagibnim sistemom, RPS2: ki omogoča, da se zgornji del vagona nagne za osem stopinj)
- nepovratna steklenica* (UPS: steklenica, RPS: ki se v trgovini ne more vrniti ali zamenjati)
- nevarni odpadek* (UPS: odpadek, RPS: ki ima eno ali več nevarnih lastnosti)
- obrnjeni slovar* (UPS: slovar, RPS: v katerem si besede sledijo po abecednem redu od njihovega konca proti začetku)
- očetovski dopust* (UPS: dopust, RPS: ki ga dobi oče za svojega otroka [...])
- opozorilna stavka* (UPS: prenehanje dela, RPS1: kratkotrajno, RPS2: z name-nom opozoriti na prihajajočo stavko, RPS3: če se ekonomske, politične zah-teve stavkajočih delavcev ne bi izpolnile)
- ozonska plast* (UPS: plast, RPS1: v Zemljini stratosferi na višini 25–50 km z visoko koncentracijo ozona [...])
- partnerska šola* (UPS: šola, RPS1: ki v okviru svoje dejavnosti kot partner so-deluje z drugimi šolami [...])
- področna koda* (UPS: koda, RPS: za določeno telekomunikacijsko področje)
- potovalni računalnik* (UPS: računalnik, RPS1: kot dodatna oprema avtomobi-lov, RPS2: ki kaže čas vožnje, trenutno in povprečno hitrost, porabo goriva)
- prašičja gripa* (UPS: okužba dihal, RPS1: nalezljiva akutna virusna, RPS2: prašičev, RPS3: ki se iz njih lahko prenese tudi na druge živali in človeka)
- predmenstrualni sindrom* (UPS: skupek simptomov, RPS: značilnih za čas pred menstruacijo)
- preizkusna lutka* (UPS: lutka, RPS1: v obliki človeka, RPS2: ki jo uporabljajo za proučevanje sil na človeka v prometnih nesrečah)
- premična hišica* [sinonim *mobilna hišica*] (UPS: hiša, RPS1: manjša, RPS2: počitniška, RPS3: ki jo je mogoče premikati)³²⁷
- premostitvena operacija* (UPS: operacija, RPS: pri kateri se premosti obolela žila ali oboleli del drugega votlega organa)
- previjalna miza* (UPS: miza, RPS: za previjanje dojenčkov)
- prodajni agent* (UPS: kdor, RPS1: ponuja tržno blago, RPS2: v imenu druge-ga, navadno večjega trgovca)
- računalniška tomografija* (UPS: slikanje, RPS1: rentgensko, RPS2: organov v različnih presekih, RPS3: z uporabo računalnika)

³²⁷ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

- računalniška umetnost* (UPS: umetnost, RPS: ki izrablja možnosti, ki jih daje računalnik)
- računalniški tomograf* (UPS: naprava, RPS1: za rentgensko slikanje organov, RPS2: v različnih presekih, RPS3: z uporabo računalnika)
- računalniški tomogram* (UPS: slika, RPS1: rentgenska, RPS2: organov, RPS3: v različnih presekih, RPS4: sestavljena s pomočjo računalnika)
- razvojna psihologija* (UPS: znanstvena disciplina (psihologija), RPS1: ki proučuje človekove psihološke funkcije in njihove spremembe, RPS2: glede na faze ontogenetskega razvoja)
- rizični odpadek* (UPS: odpadek, RPS1: ki je nevaren za zdravje ali okolje, RPS2: in ga je zato treba varno deponirati)
- robotska operacija* (UPS: operacija, RPS1: izvedena s pomočjo robotizirane aparature z lučjo, kamero, kirurškimi orodji, RPS2: s katerimi je mogoče operirati prek daljinskega upravljanja)
- satelitski telefon* (UPS: naprava, RPS: ki omogoča telefoniranje prek satelitskih sistemov)
- slikovna pika* [sinonim *slikovna točka*] (UPS: grafična enota zaslona, RPS: najmanjša, ki ima svojo barvo in svetlost)
- smerna tipka* [sinonim *smerniška tipka*] (UPS: tipka, RPS1: na računalniški tipkovnici, RPS2: s katero premikamo kazalec ali vnosno točko na zaslonu)
- sonaravni razvoj* [sinonimni skup *trajnostni razvoj*] (UPS: razvojna usmeritev, RPS1: ki omogoča zadovoljevanje potreb sedanjih generacij ljudi, RPS2: na način, ki ne ogroža možnosti zadovoljevanja potreb prihodnjih generacij)
- starševski dopust* (UPS: dopust, RPS1: ki ga dobi eden od staršev ob rojstvu, posvojitvi otroka, RPS2: za nego in varstvo)
- stopniščni vzpenjalec* [sinonim *stopniščni vzpenjalnik*] (UPS: naprava, RPS: ki omogoča vožnjo po stopnicah z invalidskim vozičkom)
- športno plezanje* (UPS: plezanje, RPS: prosto, v umetnih in naravnih stenah z dobro zavarovanimi smermi)
- študentski bon* (UPS: bon, RPS: s katerim oseba s statusom študenta uveljavlja pravico do subvencionirane prehrane za vsak obrok posebej)
- študentsko delo* (UPS: delo, RPS1: zlasti priložnostno, RPS2: ki ga ob posredovanju določenih ustanov za plačilo opravljajo osebe s statusom dijaka ali študenta)
- študentsko posojilo* (UPS: posojilo, RPS1: za osebe s statusom študenta, RPS2: navadno v študijske namene)
- šumeča tableta* (UPS: tableta, RPS1: ki se zaužije raztopljena v tekočini, zlasti v vodi, RPS2: in pri raztapljanju šumi)
- telovadna žoga* [sinonim *terapevtska žoga*] (UPS: žoga, RPS1: velika, RPS2: ki se uporablja za pravilno držo pri sedenju, RPS3: kot telovadni rekvizit)

- toplozračni balon* (UPS: balon, RPS1: iz lahkih materialov, RPS2: ki se dvigne in leti zaradi toplega zraka, ujetega v ovojnico [...])
- transgenetska tehnologija* [sinonima *transgena*, *transgenska tehnologija*] (UPS: tehnologija, RPS: ki se uporablja pri posegih v gensko zasnovno živih bitij)
- transplantacijska medicina* (UPS: medicinska disciplina, RPS: ki se ukvarja s presaditvami človeških organov in tkiv)
- učna pot* (UPS: pot, RPS1: urejena, RPS2: sprehajalna, RPS3: na kateri so sprehajalcu z namenom izobraževanja ponujene informacije o različnih temah)
- usodna ženska* [sinonim *fatalna ženska*] (UPS: ženska, RPS: ki zaradi svoje lepote in izredne zapeljivosti odločujoče vpliva na moške)
- varnostna blazina* [sinonima *zračna blazina*, *varnostni meh*] (UPS: vreča, RPS1: napihljiva, RPS2: vgrajena v avtomobil, RPS3: ki se pri trku avtomatsko ni z zrakom in tako potniku ublaži udarec)
- večinski lastnik* (UPS: posameznik ali skupina, RPS: ki ima najmanj 51-odstotni delež podjetja, kapitala)
- večzariščno steklo* [sinonim *progresivno steklo*]
- zbirna mapa* (1. UPS: mapa, RPS: z osnovnimi podatki o osebi, dokazilih o formalno in neformalno pridobljenem znanju; 2. UPS: mapa, RPS: v kateri se zbirajo učencevi izdelki in podatki o njegovih dejavnostih in dosežkih)
- znanstvena medicina* [sinonim *uradna medicina*] (UPS: medicina, RPS: ki uporablja le znanstveno preverjene načine zdravljenja)
- zvočni semafor* (UPS: semafor ali naprava, RPS: ki slepim in slabovidnim na prehodih za pešce z zvočnim signalom nakaže zeleno ali rdečo luč)
- ženska kvota* (UPS: predpisan odstotek, RPS: žensk, ki deluje na kakem področju)
- živčni prenašalec* (UPS: kemična snov, RPS: ki prenaša impulze med živčnimi celicami ali med živčnimi in mišičnimi celicami)
- enotna matična številka občana* (UPS: številka, RPS: osebna identifikacijska, pod katero je evidentiran državljan v svoji matični državi)
- genetsko spremenjeni organizem* [sinonim *gensko spremenjeni organizem*] (UPS: organizem, RPS: katerega genetski material je spremenjen z metodami genske tehnologije)

Primeri za zveze z desnim prilastkom:

- center za tujce* (UPS: ustanova, RPS: ki na ozemlju svoje države skrbi za tujce brez ustreznih dokumentov za bivanje)
- certifikat kakovosti* (UPS: uradno potrdilo, RPS: o kakovosti izdelka, dejavnosti)
- jadralec na deski* (UPS: kdor, RPS: de vozi po vodi stoji na jadralni deski)
- jadranje na deski* (UPS: šport, RS: pri katerem se stoji na jadralni deski in vozi po vodi s pomočjo vetra)
- merilnik korakov* (UPS: priprava, RPS: za štetje korakov)

- obnovljivi vir energije* (UPS: vir energije, RPS: ki se zajema iz stalnih naravnih procesov, kot so sončno sevanje, veter, vodni tok, in ki se ne izčrpa)
- posvojiteljski dopust* (UPS: dopust, RPS: namenjen posvojiteljem za krepitev odnosa s posvojenci)
- ribolov z obale* (UPS: ribolov, RPS: športni, pri katerem se z obale, brega meče ribiška vrstica v vodo)
- skakanje z elastiko* (UPS: skakanje, RPS: v globino, pri katerem je skakalec pripet z dolgo elastično vrvjo)
- skok z elastiko* (UPS: skok, RPS: v globino, pri katerem je skakalec pripet z dolgo elastično vrvjo)
- tipka ctrl* (UPS: tipka, RPS: na računalniški tipkovnici, ki v kombinaciji z drugimi tipkami tem dodeli neko drugo funkcijo)
- zaslon na dotik* (UPS: zaslon, RPS: elektronske naprave, pri katerem se ukazi podajajo z neposrednim dotikom zaslona)

Primeri za zveze s sestavljenim desnim prilastkom:

- center dobrega počutja* (UPS: center, RPS: ki s ponudbo različnih sprostitvenih tehnik, zdrave prehrane človeku omogoča dobro počutje)
- dopust za nego in varstvo otroka* (UPS: dopust, RPS: namenjen staršem zanego in varstvo otroka po izteku porodniškega dopusta)³²⁸
- šola s prilagojenim programom* (UPS: šola, RPS: z učnim programom, ki je prilagojen učencem s posebnimi potrebami)
- varovanje osebnih podatkov* [sinonim *varstvo osebnih podatkov*] (UPS: onemogočanje zlorabe in posegov, RPS: v posameznikovo zasebnost pri zbiranju, obdelovanju in hranjenju osebnih podatkov)
- varuh/varuhinja človekovih pravic* (UPS: predstavnik/predstavnica, RPS: ljudstva, ki varuje človekove pravice, zlasti pred državnimi organi)

³²⁸ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

Monografija nadgrajuje in pogloblja členitev večbesednih leksemov na sestave, skupe, sklope in zrasleke po teoriji ruskega jezikoslovca N. M. Šanskega, ki sledi naraščanju pomenske zlitosti sestavin. Po utemeljitvi leksikalnosti tovrstnih večbesednih zvez jih avtorica natančno opiše in problematizira, v prvi vrsti glede na oblikoslovne in pomenske značilnosti prilastka, besedotvorno razmerje do zloženk, pomenotvorne in pomenske značilnosti, tudi v razmerju do frazemov in terminov. Na koncu kompleksne večravninske analize avtorica smiselno utemelji uslovarjanje tovrstnih leksemov, pri čemer sta odločilni merili prav njihovi opredeljitveni lastnosti – pomenska zlitost in trdnost.

Robert Grošelj

Predstavljeni so skladenjskostrukturni tipi večbesednih leksemov – zveze z levim in desnim prilastkom, pri čemer avtorica ugotavlja, da so prve relevantno pogostejše od drugih tudi v okviru novejšega gradiva. Natančno je prikazano skladenjsko-pomensko obnašanje pridevniške sestavine v levoprilastkovnih večbesednih leksemih. Pomembno je, da ne skuša ločevati brez ostanka, npr. med vrstnimi in lastnostnimi pridevniki, temveč opozarja na nekatere »mejne tipe« vrstnega pridevnika. Prikazana so merila za uvrščanje in razvrščanje večbesednih leksemov v slovarju. Merili za ločevanje od prostih besednih zvez sta potencialna terminološkost in kolokacijska trdnost, merilo za ločevanje od frazeoloških besednih zvez je prisotnost stalne, tj. slovarske konotativnosti zveze, ki se v besedilu realizira z ekspresivno funkcijo. Posebej je obdelano uslovarjanje vrstnih pridevnikov in večbesednih leksemov glede na pomensko zlitost sestavin.

Erika Kržišnik

9 789610 500735

18 €